

J. PIIPER

Pilte ja
hääli
Eesti
loodusest

J. PIIPER

PILTE JA HÄÄLI
EESTI
LOODUSEST

A-23085

J. PIIPER

**PILTE JA HÄÄLI
EESTI
LOODUSEST**

1960

TALLINN

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS

**Pühendatud sügavaimas lüütundes
oma auvüüri õpetaja,
end. Tartu ülikooli rektori,
prof. dr. med. H. KOPPELI
mälestuseks**

AUTORILT

Nagu teose esimeses (ilm. 1935), nii on ka selle käesolevas trükis kõik kirjutistes esitatud esemed ja nähtused võetud loodusest vahetu tähelduse teel. Aastaid kodumaa radadel, maal ning vetel ringi rännates olen püüdnud kohapeal märkmikku kanda kõik muljed tajutud loodusesemeist ja looduse toimest koos neid tajusid saatvate tunnete ja mõtetega. Selliste märkmete alusel olengi koostanud käesolevas teoses esinevad kirjeldused kodumaa maastikest. Need kirjeldused pole mitte mõeldud maastike ja nende osiste rangelt teaduslike fotodena, vaid piltidena, elamustena, milles oleks hinge ja südant. Käesolevate kirjutiste eesmärgiks on õhutada lugejais huvi ja armastust esteetilise loodusevaatluse vastu.

JOHANNES PIIPER.

SAATESÕNA

Eesti Riikliku Kirjastuse ettepaneku redigeerida professor dr. J. Piiperi raamatut «Pilte ja hääli Eesti loodusest» ja kirjutada sellele saatesõna võtsin vastu meeleldi. Selleks oli mitu põhjust.

«Pilte ja hääli Eesti loodusest» on kirjutatud suure südamlikkuse ja armastusega meie kodumaa kauni looduse vastu. Kuigi raamat ei tee teadlikult ega tahtlikult looduskaitse propagandat, õhkub igast tema reast sügavat loodustunnetust, mis kisub kaasa noore ja vana, pannes neid mõtlema Eesti looduse omapära, tema kaitsmise vajalikkuse üle.

Teose autoriks on meie vanema põlve teadlane ja pedagoog, kes on Eestis üles kasvatada aidanud terved põlvkonnad uusi loodusteadlasi ja looduseõpru. Tartu Riikliku Ülikooli professor, Eesti NSV teeneline teadlane, Eesti NSV Teaduste Akadeemia juures oleva Loodusuurijate Seltsi auliige — need ei ole mitte ainult väliseks tunnustuseks Eesti looduseuurijate praeguse põlvkonna auväärt õpetajale, vaid on samavõrra ka sisuliseks hinnanguks tema töö tulemustele.

Professor dr. Piiperi taoliselt loodust vaadelda ja oma muljetest kirjutada ei oska ega suuda iga teadlane. Tema poolt nähtud pildid ja kuulnud hääled on esteetilise loodusevaatlemise tulemus, mida tunnistab ka autor ise. Sellisesse loodusevaatlemisse võib suhtuda pooldavalt või eitavalt, temale võib kaasa tunda või vastu vaielda, kuid üks on selge — taolised loodusekirjeldused on väga vajalikud ja kahetseda tuleb ainult seda, et meil on neid seni nii vähe.

Professor dr. Piiperi loodusekirjeldusi ei maksa lugeda korraga liiga palju. Tema teosesse on vaja süveneda pala-palalt, jälgida samm-sammult tema matkaradasid — alates Eesti läänepoolsematest saartest ja lõpetades Paasvere ürgmetsadega ning Taevaskoja nõlvadega. Alles sel viisil saame täieliku mulje raamatust ja oleme koos autoriga rikastunud paljude kaunite elamustega meie väikese sünnimaa mitme-palgelisest loodusest.

Eriti suur tähtsus on professor dr. Piiperi raamatul looduskaitse seisukohalt. Juba selle liikumise algpäevadest peale on looduskaitse teadusliku ja majandusliku põhjendamise kõrval üheks tähtsamaks momendiks olnud looduskaitse esteetiline põhjendus. Ilu looduses, loodusest saadud kaunid elamused — need on juba paljude aastasadade jooksul juhtinud kirjanike sulgi ning kunstnike pintsleid, need jäävad tähtsamaks aluseks noorsoo ja kogu rahva esteetilisel kasvatamisel ka sotsialistliku ja kommunistliku ühiskonna tingimustes. Sellepärast ei saa nõustuda professor dr. Piiperi loodusekirjeldustele mõnelt poolt tehtud etteheidetega selles, et nad on passiivse pealtvaataja omad, kes ei püüa näidata looduse muutmist inimese poolt ega näha looduse dünaamikat.

Pole kahtlust selles, et professor dr. Piiperi raamat aitab tublisti süvendada looduskaitse ideede levimist. Nüüd, kus looduskaitse liikumine Eesti NSV-s ja kogu Nõukogude Liidus on võimsa tõusu teel, annab «Pilte ja hääli Eesti loodusest» ilmumine kordustrükkis omapoolse panuse nende ideede ellurakendamiseks.

Tartus, 1. mail 1959.

PROF. DR. E. KUMARI

EESTI NSV TEADUSTE AKADEEMIA
LOODUSKAITSE KOMISJONI ESIMEES

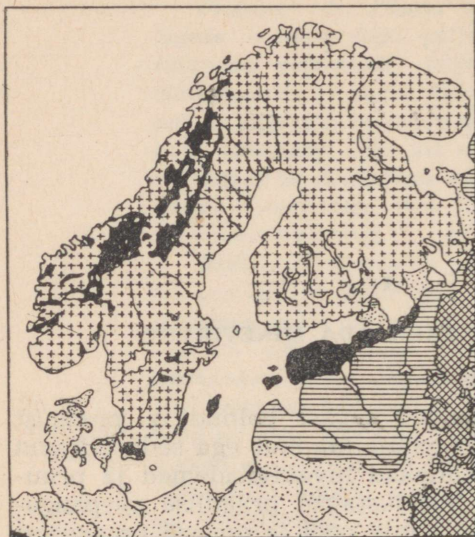
I

PÕHJARANNIKU JA PAEKALDA MINEVIKUST

Sadu miljoneid aastaid tagasi polnud ei praegust Läänemerd, ei käärunist põhjarannikut ega seda piiravat paekallast («glinti»). Kollakad liivakivilademed ja pruunid kiltkivikihid, mis moodustavad pragulise paepangajalami, asetsevad kaugel põhja pool ja omasid praegusest hoopis erineva ilme. Kristallsõmerjatest graniitidest ja peeneviirulistest gneissidest koosnevate kaljumägede muistseks asukohaks olid Soome ja Rootsi. Miljoneid aastaid kestnud vahelduv sooja ja külma õhu mõju ning vee murendav toime muutsid kõvad kaljud pudedaks rusuks — liivaks ja saueks. Tugevad tuuleilid ja voolavad veed lennutasid ja uhtusid liiva ja saue lõuna pool asetsevasse merre.

See oli omaaegne alam-kambriumi meri, mis ligi 600 miljoni aasta eest läänest itta levides veeretis oma vahutavaid voogusid üle Eesti mandri. Selle mere põhja settisid miljonite aastate kestel ülipaksud sinisauelademed ja neid katvad liivakivilasundid. Sau sadestus siis, kui meri oli veel sügavam, ja liiv siis, mil see muutus madalamaks. Siin-seal uhtusid murdlained muistsele madalrannikule ruugeid liivaleeteid. Valjud meretuuled kuhjasid neid ühest paigast teise liikuvaiks luiteiks.

Ses ürgvanas alam-kambriumi meres kihis vilgas elu. Siin leidis värvilisi vetikaid, mis muutsid eluta aine päikese kiirgava energia abil elavaks. Siin heljusid vikerkaarevärvides sillerdavad millimallikad, roomasid ja ujusid lülistatud rõngussid ja ürgvähid (trilobiidid), koda-dega kaitstud teod ja neljalõpuselised peajalgsed, pisikesed, vanamoelised. Mere põhjas istusid nagu viljad varte

Läänemere-maade geoloogia. Ristidega ala — arhaikum ja eosoikum. Must ala — kambrium, ordoviitsium (alamsilur) ja gotlandium (ülemsilur). Rõhtjooneline ala — devon. Kaldruuduline ala — hilis-paleosoikum, mesosoikum ja tertsaar. Täpiline ala — kvaternaar.

otsas kõhu- ja seljakaanega limuskarpe meenutavad käsi- jalgsed ja kilbistega kaetud merikeralised. Nagu tänapäevalgi, valitses kõikjal kibe eluvõitlus toidu ja eluruumi pärast. Lakkamatult toimus looduslik valik, paratamatu põimendus, alaline olendite arenemine alamailt olemise astmeilt kõrgemaile.

Alam-kambriumi lõpul kadus Eesti piiridest madal kambriumi meri. Kogu praegune Eesti NSV territoorium kerkis merepinnast kõrgemale ja muutus maismaaks. Selles olekus püsisid Eesti ja ta naaberalad miljoneid aastaid, enne kui teda kattis uus meri — alam-siluri ehk ordoviitsiumi meri.

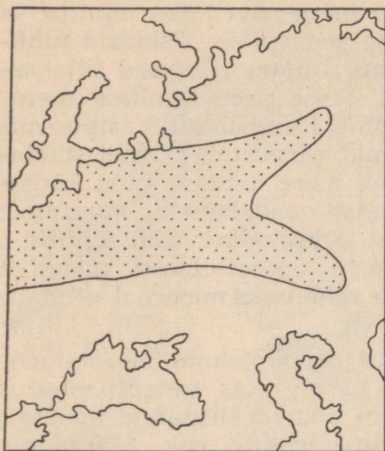
Aegamööda vallutasid meie maa läänest ja edelast järeleandmatult laiuva ordoviitsiumi mere lained, tuues kaasa uut, rikast, kõrgemal arenemisastmel seisvat elu. Alguses oli see meri madal, külvates kõikjale ruuget räniliiva ja käsijalgsse oboluse küüsjaist kaanekildudest

koosneva kivimi kihte. Kuid mere süvenedes muutus ta liivasesse põhja sadestuv aine peenemaks. Tekkisid tuhkjast ainest mudalademed, mis hiljem tihenesid lillakaspruunideks kiltkivikihtideks. Sesse peeneteralisse meremutta mattus mereorganismide loendamatuid laipu, mis põhjustabki kiltkivi tumedamat värvust ja võimet süüdatult põleda. Ajutiselt aga pidi mere mudane põhi kõrgemaks kerkima ning vesi temas madalamaks muutuma. Seda näitab kiltkivi kattev erkroheline glaukoniitliiv, mille töid ordoviitsiumi merre Soome-Rootsi mandrilt voolavad veed ja mille värvis rohelisteks mineraal — glaukoniit.

Hiljem vajus Eestit katva ordoviitsiumi mere tumeroheline põhi uuesti ning ta elurikas veesüli muutus sügavamaks. Ei kunagi varem polnud elustanud muistset merd arvu- ja vormiküllasem olendite riik. Merepõhja katsid sammalloomade liigid. Pruunroheliste ja purpurpunaste vetikate vahel õõtsusid peentel vartel kilbisrüülised merikeralised. Kõikjal tegutses sirgete ja kõverate kodadega neljalõpuselisi peajalgseid ja kõige mitmekesisemaid trilobiidivorme. Igal pool toimus võitlus sobivamate olelustingimuste otsingul, igaüks arvukaist olendi liikidest püüdis leida paremat paika elutsemiseks. Terved rühmad taime- ja loomaliike tekkisid ja kadusid. Vähem elujõulised olendite rühmad hävisid võitluses uutega, kes osutusid otstarbekamalt oludele kohastunuiks.

Enamik tollaegseid loomvorme oli varustatud süsihapu lubja ainest karpidega, kodadega, kaantega, rüüdega. Loomade hukkudes või surses vajusid nende lubitoesed teiste loomade poolt peeneks puretuina või enamvähem terveina merepõhja. Siin tekkis neist pikkade aegade kestel tüse lubjamudakiht, mis aegade vältel tihenes paksudeks lubjakivilademeteks. Sel kombel tekkinud paekivist koosnebki Põhja-Eesti kaljune aluspõhi, mille põhjapoolne serv esineb Pakri neemel, Tallinnas Lasnamäel, Ontikal ja mujal põhjaranniku piirkonnas järsult langeva, pragudest lõhestatud, sakilise, paiguti ülerippuva paekaldana.

Kümneid miljoneid aastaid lainetas Eesti kohal ordoviitsiumi meri. Siis hakkas selle põhjapoolse osa lubimudane põhi aegamööda kerkima ja muutus vee taganedes kindlaks kuivmaaks. Kuid Kesk- ja Lõuna-Eesti ning läänesaarte kohal jäi see veel kauaks püsima, nüüd juba

Eestit katnud ordoviitsiumi ehk alamsiluri meri.

ülem-siluri e. gotlandiumi merena, mille elu ja saatusega tutvume hiljem.

Sadu aastamiljoneid kestnud aegade vältel, s. o. gotlandiumi ajastu lõpust kuni jääajastuni, püsis praegune Eesti NSV põhjapoolne osa maismaana. On põhjust oletada, et kogu selle pika maismaa-ajajärgu kestel valitses meil pehme lõunapoolne kliima. Gotlandiumi ajastule järgneval devoni ajastul pidi Eesti põhjapoolsem osa katuma roheline taimvaibaga. Esimestel maismaataimedel tuli pidada rasket võitlust siin valitsevate oludega, eriti kuivusega. Paljud vetest lahkunud vormid ei kannatanud välja pingsat heitlust ja hukkusid. Kuid oli küllaltki vorme, kes uute elutingimuste ja uue ümbrusega kohastudes jäid karmis eluvõitluses võitjaks. Nõnda arenesid vetest väljunud vetikaist ülipikkade aegade kestel niihästi tüvend-eostaimed — samblad, kollad (raikad), osjad ja sõnajalad — kui ka alamad seentaimed. Hiljem kujunesid sõnajalaladseist eellasist kõrgemad maismaataimed — õistaimed, esmalt ühe-, hiljem aga kaheidulehelised. Alamaist seentest arenesid kõrgemad vormid — kott- ja kandseened. Viimaste kooslusest vetikatega kujunesid samblikud.

Tuleb oletada, et ühes taimestikuga hakkas devonis

*Ordoviitsiumi ajastu mererannik sirgete ja keeritsjate koda-
dega peajalgsete limustega.*

Eesti pinda asustama ka loomastik, eeskätt just selgroo-
tute, aga võimalik, et ka selgroogsete osas. Selgrootuist
olid esimesed maismaavõitjad ämblikulaadsed (näit.
skorpionid), tuhatjalgsed ja ürgputukad. Selgroogseist
tuleb mainida ürg-kahepaikseid, kes põlvnevad devoni
vetes elanud ürg-käsiuimelistest. Ürg-kahepaikseist said
hiljem alguse ürgroomajad, kellest arenesid ürgimetajad.
Ürgimetajad eristusid munejalisteks, kukrulisteks ja ema-
koogilisteks. Viimased arenesid hulgaks seltsideks, muu-
seas ka ahvilisteks, kuhu kuulub inimene.

Jääajastul nihkusid üle Eesti, Skandinaavia ja Soome
mägedest laskuvad mannerjäämehid. Need tohutud jää-
liustikud hävitasid kõik mälestusmärgid, mis olid säili-
nud eluta ja elava looduse arenemisest vana-, kesk- ja
uus-aegkonna kestel. Hiiglasahana ja -äkkena kündsid ja
purustasid rasked jääkogud Põhja-Eesti paekallast ja pae-
kivist aluskaljusid. Lahtikistud ja ärakantud muldpin-
nase, kivide ja kaljukihtide asemele puistasid nad oma
külmast sinirohekast rüpest punakast ja hallist raud-
kivist ja gneisist rändrahnede, jämedat ja peent kruusa,
liiva ja savi. Neist arendeist põlvnevad põhjarannikul

levinud rannakivide read, ruuge rannaliiv, liivaluited ja rannavallid, mis oma praeguse ilme võlgnevad pärast-jääaegsetele sündmustele.

Nagu rasked jäälademed, mis hävitades liikusid üle maa kaljuse pinna, nii on ka Soome lahe murdlained aidanud kujundada põhjarannikut ja selle paekallast. Ka õhu, vee ja taimede murendavad jõud on paljude aastatuhandete kestel oma rabestava ja porsutava toimega kultanud paekalda pragulisi kaljusid ja kuhjanud nende jalamile kivirühast rusukaldeid. Nagu muude Eesti maastikualade kujumuutus, nii on ka põhjaranniku ja paekalda oma nii purustavate kui ka loovate loodusjõudude töö tulemuseks.

Ühel hilisemal Läänemere arenemisjärgul — litoriina-ajal — vabanesid avarad alad põhjarannikul ja paekaldal neid katnud merevee alt. Sel varasemal pärastjääaegsel põhjaranniku ja paekalda maismaasel arenemisastmel («atlantilisel ajajärgul») oli meie kliima soojem kui praegu. Tol ajal palistasid põhjaranda ja paekallast lopsakad leht- ja lõhnavad okasmetsad.

Hiljem kujunes kliima kuivemaks. Sel kuival ja soojal («subboreaalsel») ajajärgul, mis kestis ligi 500 aastani enne meie ajaarvamise algust, arenesid põhjaranna ja pangapealse valitsevaiks puistuteks tumerohelised kuusemetsad. Pärast seda ajajärku muutus ilmastik uuesti niiskemaks ja jahedamaks. Saabus meie looduse nn. «subatlantiline» ajajärk, mille järjena esineb tänapäev temale omase ilmastiku, taimestiku ja loomastikuga.

PALDISKIS

17. VI 1922

Kiirelt lähenes rong Paldiskile. Paremalt pool paistis läbi roheline lehestiku lapike tumesinist merd. Libises mööda haljas nõlv, kus lumivalge laiguna helendas suuri metsülaseid. Tõttasid mööda noorusvärsked kasesalud ja kollakasrohelised nõmmepealsed, kus imelikkude elukatenas roomas tuulest madalaks niidetud kadakapõõsaid.

Rong jõudis jaama. Väljusime ja tõttasime kiirsammul ranna poole. Varsti värises meie ees avamere mõõtmatu sina. Rohekashallis rannavees punetas salk rändrahne.

Kivide külv mererannikul.

Ühel neist valendas üksik randtiir ja jälgis virvendavas vees vilkuvaid kalakesi. Nägin, kuidas kaks kivitäksi, ema- ja isalind, kadusid hallis kivimüüris mustavasse prakku. Kõrgest taevasinast kostis piirpääsukeste virisev kisa, kuna suitsupääsuke soojas õhtuõhus pikki kaari tõmbas. Liikumatuil tiivul laskus kalakajakas alla virvendavale veele ja jäi kerge pallikesena kiikuma. Salk valgekõhulisi suitsupääsukesti ründas osavalt vaikselt õhus suruvaid kihulasi. Hallil paenõlval haljendavast kadakapõõsast kostis kanepilinnu mahedaid hääli.

Rahunenud esimesest muljest, läksime võõrastemajja, kus kavatsesime ööbida. Peremehe käest saime mõningaid andmeid siinsete lindude kohta. Eesti haruldasimad linnud krüüslid, kes Pakri neeme pankrannal pesitsevat, tulevat sinna kevadel, kui meri lahti läheb, ja jäävat paigale lume tulekuni. Nende arv ulatuvat ligi 20 paarini. Pakri saartel pesitsevat rohkesti parte, samuti ka vaeraid ja jääning rohukosklaid. Kajakate mune polevat ta sealt leidnud, küll aga tiirude omi, eriti Gräsgrundi saarel, kus linnuelu on rikkam. Ka kaure (kakerdajaid) olevat ta

tähele pannud ja harukorral isegi kormorane (järvekukki). Meriskeid pesitsevat seal vähesel arvul.

Et päeva loojenemiseni aega oli, ruttasime veel kord ümbrust vaatlema. Paepõhjaseid nõlvu kattis nõmmenäälikeste õitemeri, täpitud hiireherneste ja nõiahammastega. Vanad kindlusevallid valendasid lugematuist metsülaseist, mille sekka oli eksinud põld-haraklatvade väävelkollaseid õisikpäid. Halli paekaljusse raiutud oru põhjas oli ubaleht juba avanud oma kahvatud õissilmad. Niisket luhta katsid lõhnavad jaanikannid (pääsusilmad) ja ristirästi longu vajunud sinihelmed. Kibe- ja kuldtulika avar õieväli säras õhtupäikeses. Kõrgemal kinkudel roomas õrnaõilmeline kuldkann, millele seltsisid üksikud maa-sika õied. Lihavad harilikud kortslehed olid oma kurrulised lehelabad otsekuu andi paludes kokku pannud.

Järskude kaljuseinte ülaveert palistas haljas pärg, kuhu oli punutud longus põisrohtu, punakasruuget koldrohtu ning pistetud valget ja kollast kukeharja. Lopsakad vesikanepipuhmad seisid liikumatult ojakese veerel ja vaatlesid, kuidas tasa vulisev vesi hõbeniidikestena vetikate ja vesisambлага kaetud kaljuseina mööda alla nirises. Ühest kaljupraost väljus kahl kollakasrohelisi piimalilli, teisest kimp sihvakaid võsa-raudrohte.

Kaugel punetavas soos häälitseis hetkeks tikutaja. Üksiku sookase hõredas kroonis helises pruunselg-põõsalinnu karm laululugu. Ojaveerul jooksis nobe linavästriku, peatus hetkeks ägedalt saba kiigutades ja ruttas edasi. Kaugest võsast kostsid imelikud hääled, mis meenutasid konna krooksumist. Need olid öösorrid, kes õhtu saabumisel elavamaks muutusid. Veel tiirles õhus pikatiivalisi piirpääsukesti. Kord kostsid nende värisevad hääled üsna meie läheduses, kord kustusid nad kaugusse. Nüüd oli kõik vaikne. Siis kerkis kuskilt väike linnuke liirutades õhku ja langes jälle tagasi. See oli sookiuru viimane laul enne ööpuhkusele minekut.

Õhtupäikesese ülaveer hõõgus kuuma rauana ja heitis punakat helki kivisele põllule ja õiekirjule nurmele. Siis kadus päike ja õhtutaevas lõi merevaigu ja hõbeda värvides helendama. Aegamööda vaikusid linnuhääled ja leebe õhturahu levis üle kaljunurmede ja soo. Ainult nõmmelõokese mahe lullitus, kord kiire, kord aeglane, kord valjunev, kord soikuv ja öösorride tume kudrutamine elustas saabunud õhturahu.

Oli pühapäevahommik. Õhk oli täis sooja valgust ja läbipaistev nagu puhtaim klaas. Väljusime külalislahkest paigast, kus veetsime öö, ning alustasime rännakut Pakri neeme pankranniku poole, mille kaljudes pidi pesitsema kodumaa haruldasimaid linde — krüüsleid.

Papli-, vahtra- ja pärnarivid, pikad ja sirged, heitsid avaraile kõnniteedele tumedaid varje. Nende tasa kahi-sevais võrasagarais kilkasid metsvindid, vilistasid salulehelinnud, leelutasid must-kärbsenäpid. Vahetevahel kajas kuskilt väike-pöösalinnu vali lõgin, avameelne ja julge. Ühes võsa- ja varjurikkas aias jutustas aed-pöösalind oma ühetoonilist lugu, rahulikku ja unistlevat nagu metsaojakese vulin. Kuskil kubises pöösas ägedasti vestlevaist põldvarblasist.

Sõrmjaslehelised hobukastanid uppusid kahkjaskollas-sesse õitemerre, iga õisiku särades nagu väike näärikuusk. Õitsvad enelapöösad olid kui õrna lumekirmega üle puis-tatud. Leebet õhku täitis õitel tunglevate mesilaste ja päi-kese soojas paistuses tantsisklevate kärbeste sajahääle-line sumin.

Läbinud linnatänavad, suundusime paerühase pank-ranniku poole, mille taga pidi sinendama meri. Kevade kõikeloov käsi oli kudunud karmile kaljupinnale õrna-dest õitest kauni kanga. Ta oli valinud koeks lumivalged nõmmenäälikesed ja toredad metsülased, lõimeks kuld-kannid ja harakaladvad. Et veel rohkem rõhutada õite-kanga kollast lõime, oli ta loopealse kehvast pinnasest esile mananud koldrohu ja nõiahamba punasetipulised õied.

Kostis põldlöökeste lõõritust, kadakatäksi hapraid hääli, sekka pruunselg-pöösalinnu lühikesi ja käreidaid laulukatkendeid. Kidura sookase raagus ladvalt tõusis õhku sookiur ja laskus rohukamarasse. Siit kerkis ta kor-duvalt üles ja vajus jälle tagasi, tuues kuuldavale ikka sama melanhoolset kevadelaulu.

Leebe tuuleõhk silitas läikivaid tarnakahle õitsvate ubalehtede vahel, pani lainetama villpeade valge õisiku-mere ja tõi loo pealt kadaka ja värvmadara lõhna.

Jõudsime paekaljusele loopealsele, kus pikkade rida-

dena roomasklesid tuulest madalaks niidetud kadakapõõsad nagu hetkeks tardunud merelained. Jala all rudisesid kaljupealselt lahtipudenenuid paekillukesed. Ka siin helises rohkeid kadakatakse ja liirutas üksikuid sookiure.

Meie tulek oli kuskilt kadakapõõsast välja peletanud ematalvikese. Ettevaatlikult lükkasime laiali torkavad oksakahlud, lootes näha linnu peidetud pesa. Aga põõsas oli tühi. Kadaka peen õietolm värvis väävelkollaseks meie käed ja varrukad ning heljus valvaka pilvena tumerohelise põõsa kohal. Eemal puistu veerul jätkas oma nukrat kevadelaulu kollarinnaline isatalvike.

Loopealne lõppes. Seisime pankranniku veerul. Meie ees sinas Soome laht, edelas piiratud Väike-Pakri saare kahkja kaljurannikuga. Seal, kus rohekas madalvesi muutub siniseks süvaveeks, paistis ujuvate lindude tumedaid siluette. Teravamalt vaadates leidsime, et osa neist osutus jää-, osa rohukosklaiks. Ja siis tuli meeldiv üllatus. Kosklate naabruses kiikusid sinkjasrohekail laiNeil pigimustad linnud, tiibadel lai valge laik. Need tuvisuurused omapärased linnud olid krüüslid. Meie rõõm oli suur. Olime saavutanud oma uurimisretke eesmärgi.

Et tutvuda lähemalt meie haruldasimate rannalindude eluasemega, otsustasime laskuda kõrgelt pankrannalt alla lauskrannikule ja rännata Pakri neeme panga kõige kaugema osani. Kuid paigast, kus krüüslid merel avastasime, oli võimatu alla pääseda. Lillaõielise liivatee ja kuldkaniga kaetud pangapealne lõppes kõikjal längu äralõigatud kruusase ja kahkjaskollase merre ulatuva rusukaldega. Pudeva rusukalde alaosa aga toetus sügavuses haljendava rannikuvõsa kohal rippuvaile pragulistele ja hallidele paekihtidele. Pangalt allapääsuks tuli leida madalam paik või sobivam sälk kõrges kaljuseinas.

Rikas ja mitmekesine on loodus pankranniku all. Merevesi on selge ja raudkülm. Kaartena veereb ta üle rohekashalli kivipõranda. See kivipõrand on kambriumi liivakivist, kaljuks tardunud muistne liivaluude. Me näeme siin meretuulte tööd, mis on tehtud ligi kuussada aastamiljonit tagasi.

Siin-seal paistavad läbi klaasselge vee leeprikivi munajad ja kerajad mügarad. Seal, kus kahkjaskollane kaljupõrand sädeleva veekanga alt välja ulatub, punetavad leeprikivi konkretsioonid. Siin on kullaläikelise

leeprikivi raud hapendunud verevaks rauaroosteks ja tema väävel siirdunud väävelhapu rauana merevette.

Kitsast kaljupraost niriseb roostepunast maakevett. Paiguti mähib kalju kivist jalga kreemkollane kruusavööde. Hiljutine marulaine on sellele kudunud kastanpruuni adrulindi ning jalg vajub sügavale adrukahlu.

Üha kõrgemaks kerkib pankranniku kaljumüür. Aina ähvardavamaks muutuvad sügavsiniel taevapõhjal rippuvad kivimkarniisid. Paiguti palistavad nende katkenud nukke õitsvast kukeharjast paelad ning ehivad tuules heljuvate nõmmenäälikeste valendavad pitsid.

Ronime ettevaatlikult üle segipaisatud kivipankade, üle rusukalde alaosa moodustavate paetahvlite uhu. Sagarjas puisturiba kaljugalal aheneb üha kitsamaks ja kaljusein kerkib järjest kõrgemale. Imetledes vaatleme uhkete kaljumasside puhtaid värvitoone. Alamal helen-dab liivakivi, veinkollane ja kahkjasruuge, sekka kastanpruune kihte. Kõrgemal lasub lillakaspruun kiltkivi, mille pudenev väliskülg on lõhestatud peenteks laialipillatud tahvlikesteks. Peenekihilist kiltkivivöödet aga kroonivad kaharad puistusagarad ja nende kohal rippuvad kollakas-hallid paekaljud, sünged ja ähvardavad.

Huviga silmitseme kõrgelt kaljuseinalt allalangenud liivakivirahne. Ühtesid neist tähnitavad leeprikivimügarad, roosakad ja hallid, teised on rauaroostega punaseks värvitud. Kuskil lebab äsja allavarisenud kiltkivitahvleid, õhukesti ja lillakaspruune. Kogume neid ja ehitame neist leluahjukese. Täidame selle pillirooputkedega. Pea loidab ahjus punakas leek, mis kuumutab praksudes violetthalle kiltkivitahvleid. Nüüd võtavad ka need tuld, ägedasti ragisedes, kilde laiali pildudes ja aromaatselt lõhna levitades.

Kustutame lõkke ja rändame edasi. Liikumine üle libedate kaljupankade ja teravate kivirahnude on vaevaline ja nõuab suurt ettevaatust. Kuid viimaks ometi seisame Pakri neeme merepoolsema nuki all.

Raske on leida kodumaal ja vist ka võörsil kaljust rannamaastikku, mis oleks teaduslikult huvitavam ja veetlevam kui see paik siin.

Kõrgel ülal uhkleb ohtlikke, pragulisi ja kollakashalle paekaljunikke ja -simsse, all aga uhuvad rohekashallid merelained kollaseis, punakais ning pruunides värvitoides liivakivist kaljugalamikku. Neis kirgliku merelaine

ja hapra liivakivi suudlustes peitubki Pakri neeme panga vormiküllus, värskus ja metsik ilu.

Et panga kiltkivised kihid on liivakividest vastupidavamad, siis ulatuvad nad tõmbi karniisina üle nende alt ärauhitud liivakivimi. Ladestu kiltkivist osa katab tumeroheline glaukoniitliivakivi. See kiht on täis vett ja pudev. Ta on liiga nõrgaks aluseks temale toetuvale rohekashallile glaukoniitpaele, mille veer väljub uhke kaarena üle alatasa laguneva glaukoniit-liivakivi.

Glaukoniitpael lasub vaginaatpaas, moodustades Pakri neeme panga ülaosa. Võimsate nukkidena ja püstloodsete simssidena ripuvad ruugjashallid kaljumüürid nende kohal kummuvast taevasinas.

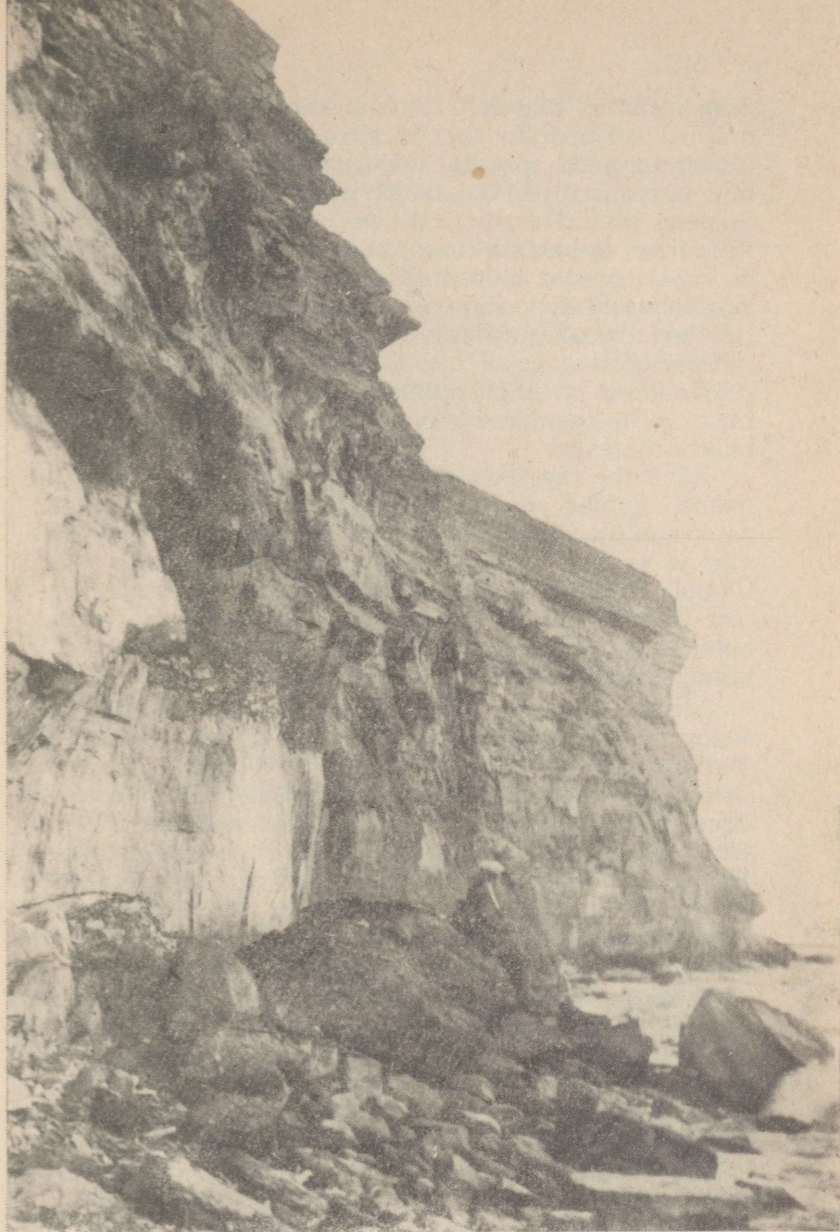
Krüüslid, põhjapoolse päritoluga rannalinnud on valinud Pakri neeme panga paekaljude endale pesitsemispai-gaks. Nägime, kuidas üks neist pragulise paenuki tagant välja lendas. Jälgisime, kuidas ta, punajalgne ja süsimust, valge laik tiibadel, sinirohekas vette laskus. Seda mereosa teravalt binokliga silmitsedes loendasime siin ligi 30 krüüslit. Muretult ja rahulikult õõtsusid nad rahu mere ruttavail voogudel. Mõned neist kadusid vahetevahel silmist, jäädes laineharja varju või sukeldudes sügavikku. Üksikud tõusid hetkeks õhku, laskudes varsti jälle tagasi vette.

Krüüslid toituvad peamiselt kalast ja kuuluvad alklaste sugukonda. Nende lähemaiks sugulasteks on kajakad, ännid ja tiirud.

Krüüslitega seltsivad Pakri neeme kaljudel räästapääsukesed. Näeme nende pesi, rohekaid ja mustasuudmelisi, rippumas glaukoniitpae kõrgeil võlvidel. Vaatleme huviga, kuidas pääsukesed laskuvad tumerohelisele glaukoniitliivale, et sealt hankida ainet pesaehituseks.

Julgeis ja kauneis tiirudes liuglevad pääsukesed kaljumüüride kohal. Nende leebe ja rõõmus vidin täidab karmi ja metsikut ümbrust õdusa tundega. Lustakalt loksuh hõbeselge vesi kaljugalal lebavate paetahvlite keerustikus. Kõrgelt kaljuseinalt alla kivipankadele nirisevad veeniidikesed, pikad ja peened, helisevad kui klaaskellukesed. Mere poolt aga kostab omapäraseid vilehääli, teravaid ja selgeid. Need on krüüslid.

Palju mitmekesisust, veetlust ja ilu on loodus koonandanud Pakri neeme panga alla. Mäherdune küllus vorme ja jooni, värve ja värvitoone köidab siin vaatleja silma!

Pakri neeme järsak.

Siin on mingi hiigeljõud kokku kandnud kogukad kuhjad nukilisi kaljupanku, terved virnad laiu kivitahvleid. Siin üllatavad meid raskete kaljurahnude fantastilised vormid ja pinnareljeefid, seal kiviste pindade täiuslik siledus ja peen lihv. Tohtu vägi on siia paisanud hiiglasuuri kivirahne, kokku uhtunud paksud lademed peent kruusa ja kihid sõredat mereliiva. Siin lõkendab liivakiviseinu, veinkollaseid ja veripunaseid, seal rohetab glaukoniitpae-tahvleid, teisel meelitab silma pillandus lillakaspruune kiltkivilehti.

Kõik see on nagu kiviks tardunud luule, nagu suur maal, mille raamiks on ülal sügav taevasina, all rohekalt helkiv merevesi.

Rändame tagasi Paldiski poole. Teel on huvitav tähele panna, kuidas madalranniku ja rusukalde esiletulekuga pankranniku kivimid kaotavad oma teravapiirilised vormid ja eredad värvivarjundid, kattes end halja taimestikuga. Kuid seda, mis kividერიიk oma ilust ja veetlusest kaotab, tasub kuhjaga vana rusukallet varjav taimkate. On ju aluspind siin küllalt niiske ja rikas kõigist taimedele vajalikest mineraalainest.

Üks osa taimi on end juba kevadpeoks ehtinud ja oma õiekroonid kevadepäikesele avanud. Valges pidurüüs ilutesid hanerohi ja longus põisrohi, värvvarjulill, metsülane (kitssilm), mets-harakaputk, koerõispuu, mitmeõieline kuutõverohi (Salomoni pitsar), küüs-unilauk, metsmaasikas, nõmmenäälrike ja pihlakas. Kollase ja oranžiga olid end juba kaunistanud kukehari, võilill, sirge harakalav, vereurmarohi, mage sõstar, kuldkann, nõiahammas, kortsléht, soo-ristirohi. Tumeroosana punetas haisev kurereha, valkjaslillana helendas keskmine teeleht.

Õiepungi polnud veel avanud kollane karikakar, käokannus, mets-hiirehernes, karvane ja ahtaleheline paju-lill, madarad, palderjan, harilik näär, siberi karuputk, kollakas maamõõl ja palju teisi.

Oli aeg rännata tagasi Paldiski poole. Ronisime pangale. Pärastlõunasest päikesest kuumutatud loopealsel heljus kosutavat kadakahõngu, sekka nõmmenäälrikete meeldivat lõhna.

Metsülased lehvitasid meile jumalagajätuks oma suuri valgeid õisi. Kuldkannide ja nõiahammaste kuldsed silmad saatsid meile oma viimase naeratuse. Isegi pikad uhked soo-ristirohud, varred endil pihkased ja karvadest

tokerdunud, viipasid meile oma kõrgete õisikkübaratega.

Raskemeelsena tundus õhku tõusva sookiuru tiksumine ja kurbadena kõlasid kadakatäkside helisevad silbid. Nukrus värises kivitäksi krigisevas hääles, pruunselg-põõsalinnu lohutamata laulus. Vaikides ja mahajäetuna vaatles meid telefonitraadil istuv punaselg-õgija.

Viivitelles, otsekui meid peatada tahtes möödusid kivirühased kingud, kollased sirgeist harakalatvadest, sinerdavad karvastest ussikeeltest. Kaugenevale merele aga jäid kaeblema lainekaared, terashallid ja lumivalged, mis tõusid ja vajusid, tekkisid ja kadusid.

PÄITE PAEKALLAS *

7. VI 1928

Vali läanetuul vingub majakese ümber ja kiiresti jooksevad hallid vihmapiilved. Tinasel merel liiguvad juba valged vahuharjad. Sajab peent uduvihma, mis aegamööda vaibub, kuid tuul on endiselt vali. Sillamäe mets kohiseb ja kõikuvailt kuuse- ja männivõradelt langevad jämedad vihmatilgad. Jalutan pargist alla vesiveski poole. Teeveerel lainetab pikk hein, kus valendavad köömen ja mets-harakaputk, mis on osalt juba õitsenud. Ülalpool veskitammi mustab sügav vesi. Kohisedes voolab üle tammi turvaspruun veejuga. Kivisel rannavallil uinub kehv kaluriküla. Kõrgemal paistavad rootsi õlikivitööstuste tumepunased tehasehooned ja suured, hallid gaasi- anumad. Mäletan aegu, mil põletatud õlikivi jäänuseid väikestel vagunikestel välja põllule veeti. Siin põlesid ja suitsesid üksikud kivipangad veel mõnd aega. Kõik allatuult paigad olid täis vänget lõhna ja vesigi jões haisev ja pruun.

Tee viib läbi Türsamäe kuusiku, mis katab vanu rannavalle paekalda ja mere vahel. Tee on konarlik, paljastunud rändmunakaist ja looklevaist kuusejuurtest. Põliste kuuskede all haljendab tihe sarapik. Vihmast tilkuvad sarapuoksad ulatuvad teele ja takistavad läbipääsu. Siin-

---

* Paik Eesti põhjarannal Sillamäe lähedal Jõhvi rajoonis.

seal ilutseb sulgleheline pihlakas. Ka üksikuid saari võib siin kohata, kuna teeäärt palistab paiguti magesõstar.

Lõikan sarapuust kepi ja rändan edasi. Meri kohiseb ja kuused mühavad. Jõuan legendikule, kus käre tuul sasib magesõstart ja leppa ning painutab kadakalatvu. Mets lõpeb, paremal voogab meri, pahemal paistab kõrge paekallas. Rand muutub kitsamaks ja paekalju ähvardavalt kõrgemaks. Kollaka, pragunenud müürina ripub järsk paekallas halja rannametsa kohal. Hiiglasuured rasked hallid lained liiguvad ranna poole, kus nad kohisedes vahust valgeiks murdlaineiks moonduvad. Murdlainete kohinat suurendab kivikeste ragin, mida ta enesega kaasa kiskudes rannale paiskab. Kui murdlaine taganeb, valguvad kivikesed ja kruus kahisedes merre tagasi.

Rannal lebavad suured kaljupangad, mis alles hiljuti ülalt kaljuseinalt alla on langenud. Pöösastest ja puudest laastatud rada hallil rusukaldal märgib kiviveerme kulgemisteed. Osa kaljupangast on vähemaiks kildudeks pilbastunud ja katab kirjus segus veest ümarikuks viilitud rannaklibu. Rohelise glaukoniitpae plaadikesed seltsivad ruugete liivakivikildudega, lillad kildkivilehed hallide paepangakestega. Kustutan janu sitkel sinisavil niriseva allika külma veega ja rändan edasi keerulises kivilabürindis. Leian nii mõnegi ilusa kivimitüki ja paremini säilinud kivistise, mida maha jätta ei tihka. Üha kitsamaks kahaneb rannikuriba, üha ähvardavamaks kujuneb kõrgel rippuv kaljumüür. Raskelt ründavad roheka helgiga lainemüürid halli kivikeerustikku ja takistavad mu edasiliikumist. Tuleb tagasi pöörduda, seda enam, et käed ja taskud on rikkalikult koormatud leitud loodusesemeist.

Kivilt kivile kargab kuristiku põhjas vulisev oja. Ronin mööda astmeid, mis pehmesse liivakivi raiutud, üles kaljuveerele. Siit avaneb vaade sinavale Narva lahele, nii lõpmatule ja säravale.

Tulen alla ja imetlen suuri sõnajalgu, mis katavad haljendava puhmana kollakashalli rusukallast. Jõuan lamedale glindinõlvale, mis valendab õitsvaist köömneist ja mets-harakaputkist. Kõik õissarikad on looka kumardunud, otsekui tahtes pakku põgeneda mere eest. Tuul on nõnda pidev, et nad püsti sirguda ei saagi, vaid ainult pisut ülalt alla õõtsuvad. Kaua viibin keset lainetavat õitemerd, jälgides murdlainete rütmilist mängu ja kuulates võimsalt voogava mere mühinat.

Kui jälle paekaldale satun, üllatab mind kevadrohe-
liste oraste värviilu ja lopsakate niitude kirju õitemeri.
Paiguti on niit õitsvaist tõrvalilledest lõõmav-punane, pai-
guti härjasilmist, kõõmneist ja mets-harakaputkist piim-
valge. Vajuva ja jälle tõusva õisjärve kohal surub palju
mesilasi, kelle sumin seltsib tumeda merehäälega.

Kaljulise raja veerul, mis viib alla metsa, leian toreda
ristlaugu. Tal on väikesed valged õied ja suured südajad
lehed. Loojuv päike kuldab kõrgeid kuuselatvu ja särab
punase leegina kalurionni väikesel aknal. Lohutan küla-
tänaval nutvat väikest linalakalist tüdrukut, hüppan üle
kruusase nõvas vuliseva oja ja tõttan, et enne päikese loo-
jumist koju jõuda.

Meri on kõrge, külm ja kalgilt sinine. Lained uhavad
ruuget liivaranda. Nad on lõhkunud lelutuletorni kere,
mille lapsed rändmunakaist on ehitanud. Päike loojub. Ta
äärestab alumised pilved veripunaseks ja kuldab ülemised.
Kõrgeimad sagarad on veel külmad ja merevärvilised.
Aegamööda värvuvad madalamad pilveribad kollakas-
roosaks ja ülemised indigosiniseks. Meri muutub sinakas-
halliks.

Kõle tuul tutistab rannaleppi, sosistab noorte kuuskede
kerksais ladvus ning paneb värisema valgeõielise kõõmne-
mere õhtuvidevikus tumeneval õuemurul.

VARASUVINE HOMMIK KANNUKA JA PERJATSE RANNAL

9. VII 1928

Kell näitas alles pool kolm, kuid päike oli juba tõus-
nud. Raudhalli lahevee kohal helendasid kollakad, roosa-
kad ja lillakad koiduvärvid. Siin-seal valendas rahutu vee
konarlikul pinnal valgeid vahuharju.

Rannajärsakul kasvavate sangleppade hiiglavarjud
haarasid kogu maja ümbritseva kastepisarais nurme, levi-
des siit pikkade tumedate joontena kaugel mustava kesa-
kännini. Päikesekiired, pikad ja viivitlevad, pildusid kulda
puudele ja põõsastele. Hooti sasisid kärsitud tuuleiilid
uniseid sangleppi vaarikavõsasel rannajärsakul ja painu-

tasid looka valgeis sarikõites köömneid ning mets-haraka-putki järsakuveerul. Riietusin ja läksin välja.

Kõikjal loitis varase hommiku värske sära. Longus rohulibled sädelesid kastetilkade loendamatuist helmeist. Aiateibal laulis talvike oma hommikulaulu, lihtsameelset ning südamlikku. Tasasel kohaval kuusel sirtsus hommikueinet igatsev põldvarblane. Ranniku lepavõsast levis aedpöosalinnu mahedalt meloodilisi salmikuid.

Märjal rannaliival aga kohasid murdlained, väsimatud ja raskemeelsed. Kaar kaare järel, üksteise kannul paiskusid nad ruugele rannaliivale, tulid ja purunesid, eksinult ja sihita.

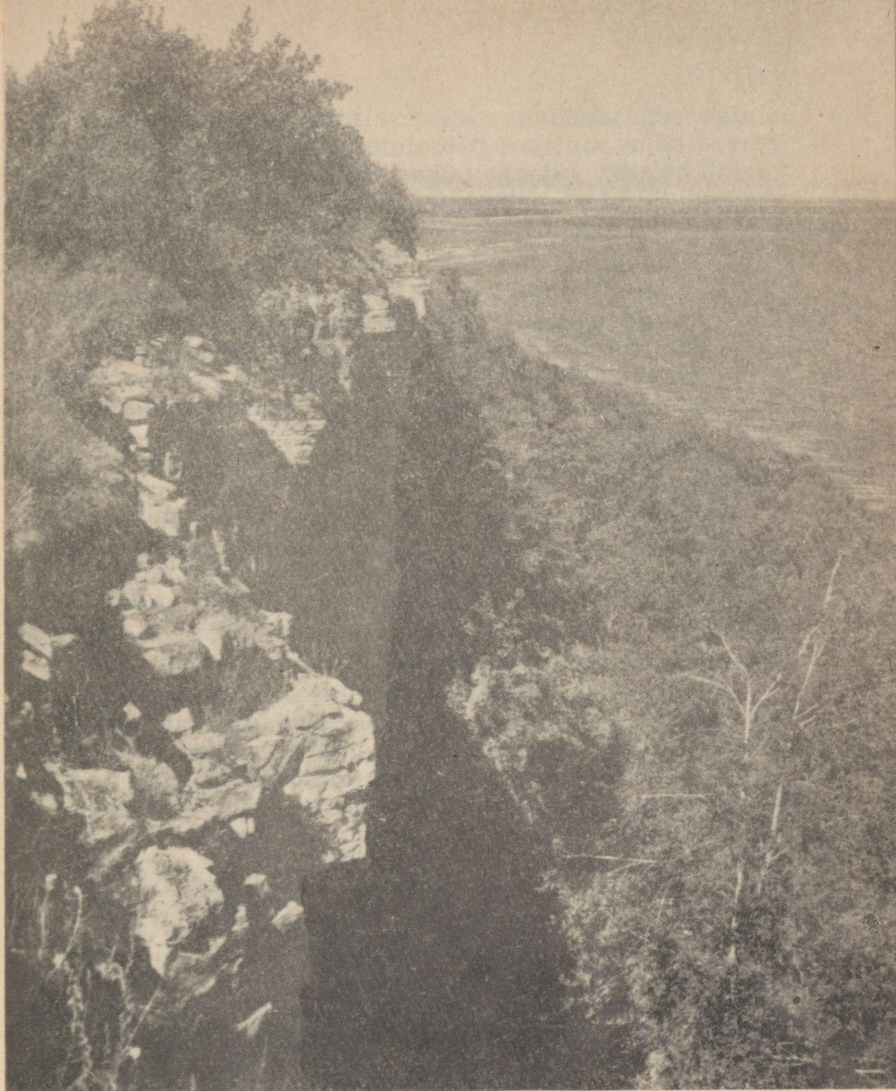
Meretuul paitas hellalt kastikute ja nurmikate pruunisametisi põski, painutas nende saledaid kõrsvarsi. Öitsnud võilille õrn peake, valge ja ümarik, värises ootusest, et valjem tuulepuhang ta tillukesteks langevarjudeks laiali puhuks. Tasakesi õõtsus üksik look-kastevars, mille oli hüljanud pehmemat rohtu otsiv kariloom.

Kaks hallikuuelist varest talitlesid agaralt liivateest lillal kingul. Lähenesin, ja nad ei lennanud ära. Lähenesin veelgi — nad tõusid vastumeelselt, jättes lebama lihast narmendava luu.

Rändasin üle kasteniiske ja lambajälgedega tipitud liivanõmme. Siin levis rannamänniku pikki varje ja värises kuivusest kolletanud kastikuid. Vanadel liivaluuteil seisid jässakad ja laiakroonilised rannamännid. Meretuuled olid neil osa juuri liivast paljaks puhunud. Enamik mändidest kummardus maa poole, põgenedes mere tormituulte eest. Paiguti ehtisid kukeharja kuldsed tähtsilmad luiteliiva ruuget pinda. Siin-seal eksles kiduraid kadaka-pöösaid, hallitüvelisi, sammalrohelisi. Ühe põõsa all oli kimbuke longus põisrohtu kariloomade eest kaitset leidnud.

Ahtake ja nõtkuv purre viis üle sügavanõvalise metsa-oja. Tasakesi juteldes nirises pruunikas ja läikiv vesi üle vetikaist rohetavate raudkivide. Vette ulatuvad männijuurred olid haaranud murdunud oksa ja loonud veevoolule takistava tõkke. Läbematult läbipääsu oodates värises siin terve virn vahukobrutist, kortsulist ja hõbehalli.

Käosulane männikroonis tõi kuuldavale lõikav-teravaid ja siiraid helisid. Lepalatvadel hüplev mets-lehelind siristas kord rõõmsalt kui ritsikas, kord oigas kurvalt, nagu kannaks ta kogu maailma muret. Ülal pankranniku-

Aseri-Kalvi vaheline paekallas.

aluses lehtpuuvõsas lobises muretult väike-lehelind. Samas kõlas mustpea-põõsalinnu meeldiv laul, mille üks osa oli hõiskav, üllas ja puhas. Ka salu-lehelinnu vile helises seal viivitlevamalt, õrnemalt ning südamlikumalt. Veel kõrgemalt, üsna martsakalda pealt põlluveerelt lailas alla talvikese siirast, kodust ja lihtsat laulu.

Kõik need linnuhääled olid hapraks ja üürikeseks koeks suures helidekangas, mille püsivaks ja pidevaks lõimeks oli puude tasasest kahinast läbipõimitud merekohin.

Jõudsin paika, kus hõre männikualune punetas kõhna-dest tulioblikatest. Ainult kohati valendas mõni tähtheina-ja maasikaõis.

Kuskilt lähenes kuuse-käbilinnu flöödihääli, lähenes ja kadus jälle.

Nüüd hakkas paistma meri. Raske oli ütelda, mis oli ilusam, kas helesinised taevaalgud merimändide ruugekoorelises oksastikus ja hallroheliste okkakahlude vahel, sügavsinine vetevöö, kus tekkisid ja kadusid valged vahu-kroonid, või rannanurm, kus heleroheline päikeseküllus süleles tumedaid männivarje.

Võimatu oli mitte imetella laiakroonilisi merimände, neid vabadusest, valgusest ja meretuulest vormitud puid. Nad olid lühikesed, jämedad ja hallid, lõhkenud korbaga ja nende tüvel siugles imelikke oksid, mis sirutusid kaugele jahedasse mereõhku. Mõnesse tüvesse oli toores käsi isegi astmeid raiunud ja mõnel ülemealikult tulelõket tehtud. Liikumatumalt ja truult seisid siin need vanad merimännid, tundes heameelt päikesest, taevasinast ja nende alla laotunud rohuvaiba pehmusest.

Merimändide taga, üsna lausranna liivasel veerul uinus hommikuunes kalurimaja, madal ja alandlik. Vaia-dele tõmmatud pikad ja hallid kalavõrgud aga olid juba ärkvel, lastes end meretuulele täis puhuda nagu purjed.

Suundusin tagasi järsaku alla. Mööduisin väikesest suvilast, mis asetses panga veeru lohus, ja pruunidest tee-radadest. All aga laius karjamaa, tasane ja niiske, kus kollendas vaid kibetulikas ja kõikus loomadest puutumata jäänud kastevarte kõrsi. Kuskilt tõusis kraaksudes lendu hallvares, joonestades heledale taevapõhjale musta ristina kulgeva varju.

Ülal pangapealsete põldude kohal aga helises karge hommikuõhk põldlõokese lõõritusest, unistlevast, sujuvast ja lõputust.

Pikad liikumatud varjud katsid jahedate looridena kasteniisket karjamaad. Neid heitis ida pool rohetav kuuse-männi segamets, kuhu nüüd jõudsin. Mind võttis vastu meeoleukalt laulev koor, kuhu kuulusid metsvint, salu-lehelind ja mustpea-põõsalind. Heledate jugadena igrises jahedat päikesekiirgust metsaalusele, kududes selle valgusest ja varjudest kanga. Kariloomad olid sõtkunud pehmesse niiskesse metsapinda sügava liivase tee-
raja. Selle veertel õitses ja lõhnas mesilastest sumisev valkjaslilla liivatee. Rada viis alla orgu, mille raudkivisel põhjal vulises vihmast paisunud oja; ületasin selle sammaldunud kividele astudes. Nõva muutlik kallakus ja oja põhjas asetsevad kivid tingisid veepinna vahelduvat vormi, oja suurt voolukiirust ja hõbedast heli. Imeliste kirjadena värises päikesevalgus virvendavas vees ja helendas lendlevate sädemetena põhjaliiva ränikristallidel. Oja kohal rippusid rasked kuuseoksad; nende tippudel kollendas närtsinud isasõisi. Oja veerul aga seisid ridadena helerohelised sõnajalad, haprad ja kaunid.

Kuusel laulis käosulane. Tema teravad klarnetihelid liitusid mustpea-põõsalinnu flöödihäältega, mis tulid pae-
kalda võsast. Salu-lehelind ei vilistanud enam, ta hüüdis, hüüdis korduvalt ja õrnalt. Osa kõrgmetsa kuuskedest ja mändidest oli visalt roninud panga jalamikku palistavale rusukaldale, kust nad üleolevalt vaatlesid panga all haljendavat puudemerd.

Niiske metsaalune vana järsaku all aga lokkas noortest kuuskedest ja maarjasõnajala ning kõrvenõgese sagarjaist puhmastest. Hallil ja krobelistel männitüvel liikus tasaselt kõikuva oksa vari, ilmus ja kadus kui viirastus ikka samas paigas. Ühte kuusetüvesse oli raiutud raske mustaks põletatud haav. Haava tahmasel pinnal hiilgas vaigutilku. Osa neist oli pika reana punakashalli koort mööda alla juurteni valgunud.

Läbi mere ja metsa undava kohina kõlas kuuse-käbi-
linnu «güp-güp» kui flöödiheli basside madalahäälisel taustal. Mornilt rippus rohetava rannapuistu taga pae-
kalda halle kaljumüüre, kihilisi ja pragulisi. Päikese kol-
lakas paistuses olid kaljupangad täis heledaid ja tumedaid
jooi, mis metsikus korratuses üksteist löikasid või sama-
suunaliselt kaljut läbisid.

Ühes paigas viis roheline lame nõlv paekalda alt üles
järsaku servale. Ronisin üles ja jõudsin kibetulikaist kol-

lendavale niidule. Kuulsin tasast hirnumist ja nägin kastanpruuni hobust, valge laik otsmikul, kes kikkis kõrva minu poole sammus. Ta näis pettunud, et ei kohanud minus peremeest, kuid laskis end siiski sõbralikult silitada. Naabermännilt kõlas hall-kärbsenäpi terav hoiatushüüd. Kas kartis ta, et keegi viib ära tema lemmiku ja selle ümber suruvad kärbsed, kes olid ju tema maius-roog?

Rändasin edasi üle pigimustade mutimullahunnikute ja urbseks uuristatud murumaa. Otse eespool haljendas siin ja seal okastraadiga piiratud karjamaid ja niitusid. Paremal hiilgas vaiguleheline sanglepavõsa, vasemal sätendas kuni silmapiirini Narva laht, avar ja sinine.

Valisin otsemaks teeks mahajäetud nõörsirge raudteetammi, mis lõikas läbi karjamaist ja niitudest. Tammi keskosas kulges pikk rida korrapäraseid ristivagusid ja -harju, veeri aga palistasid rohtunud kraavid, kus läikis vesi.

Aegamööda kerkis pind ja niiske heinamaa muutus kuivaks liivanõmmeks. Siin lõhnas liivatee lillasid laike, kollendas kukehari ja roomas valge ristik. Idapiiril haljendavad merimännid kudasid lillekirjule nõmmepinnale tumehalle varjulinikuid. Paekalda kõrgele veerule ilmus tõuklev lambakari ja salk must-valge-kirju veiseid. Selgelt ja teravalt kõlas karges hommikuõhus veiste ammunine ja lammaste määgimine. Ettevaatlikult ja aeglaselt liikusid nad kaljusse raiutud rada mööda alla söödamaale. Karjalapse käskivad ja tõreleavad hüüded ning kutsika kilkav haukumine täiendasid seda nii tuttavat pilti.

See oli Kannuka ja Perjatse rannalt alates kolmas rannikumets, kuhu nüüd jõudsin. Suur ja pidev, peamiselt okasmets, ulatub ta ida suunas Utriani; alguseks on liivase pinnaga männik. Hingasin ahnelt tugevat vaigulõhna, mida õhkus päikesepaistes liivasel nõlval lebavaist männikäbidest ja -okastest.

Rohevint häälitses hoiatavalt ja napilt. Kaks-kolm metsvinti võistlesid ägedaimas lauluhoos. Paekalda pool kädistas aeg-ajalt väike-pöösälind. Talvike algas laulu, kuid ei lõpetanud seda. Hall-kärbsenäpid mändidel aga sirtsusid üha valjemini.

Kell näitas viis. Otsustasin pisut puhata rohtunud luitel noorte mändide vahel. Sirged nagu küünlad, püüdsid

nad üksteise võidu oma tugevaid latvu jahedasse mere-õhku sirutada. Paistis, nagu igatseksid nad kiiresti kasvada vanade mändide kõrguseks, mille käharad võrad pikkadel ruugitel tüvedel heljusid nagu fantastilised päevavarjud. Meretuul mängles kelmikalt pruuni samblikukahluga, mis rippus vana männi korbasel tüvel.

Mõnus oli lebada päikesepaistel ja vaadelda, kuidas raudsipelgas tassis männiokast, kärbsed soojal kännul mänglesid, kihulased helendavas hommikuõhus surusid ja kuidas valgus ja varjud liikusid tasa õõtsuvais männiokstes.

Kuuseladvas aga häälitse laulurästas, vilistades ja hüüdes, küsitelles ja vastates, kord ägedasti, kord tagasihoidlikult, kord rõõmsameelselt, kord nukralt. Ja merekohin paisus ja vaibus, tõusis ja langes, kuid ei vaikinud hetkekski.

Segamata rahus nautisin kõiki mind ümbritseva looduse järeleaimamata kunstiesemeid nende vormi-, valguse-, värvide ja helide külluses ja kooskõlas. Tundsin sügavat rahuldust vahetu osasaamise üle looduse ilust.

Ranna poolt kostev ronga terav ja karm kraaksumine äratas mu unelmaist. Rändasin otse vanade metsastunud liivaluidete poole, mis suurte lookadena asetsesid vana paekalda ja liivase mereranna vahel. Kuival nõmmel, luite jalal helendas rida väävelkollaseid laike. Kui lähemale jõudsin, osutusid need käokannuste rühmadeks. Igaüks neist oli üliilmekas ja kaunis oma kuuskja kuju ja punakasruuge laiguga õrnal õiekarikal.

Et luidete nõlvu ja harju oli varemalt katnud kõrgmets, seda tunnistas palju luitunud ja halle kände. Kuid siia istutatud noored männid hakkasid juba kände varjama.

Männivõsas häälitse ärritatud kadakatäks «huit täk». Siinsamas seisid ahtalehelised pajulilled, pikad ja lihavad. Nad polnud veel oma õisi avanud. Habraste põld-sõnajalgade vahel kõikus peentel kõrtel look-kastevarte läikivaid õisikuid. Iga kord, kui tuli tuulepuhang, kiikusid pruunid õisikpöörised ja iga kõrt mööda libises kuldseid viirge üles ja alla.

Lookleva luite kumeral turjal noorte mändide tihedas võsas ja rohtude puhmastikus pidi peituma ahtake jalgrada, mille varsti üles leidsin. Nagu püünispaelu jooksis karedalehelisi lillakavarsi üle kitsa jalgte. Nad

takistasid edasiliikumist nagu siin kasvavad teravaokkalised kibuvitsapõõsadki.

Luite merepoolsel küljel leidsin hõredaid mustikapuhmi, kuid marju neil ei olnud. Siin-seal eksles üksik sarapuupõõsas, karedaleheline ja pähkisugemeid peitev. Noorte kaskede vaigused lehed hiilgasid, nagu oleksid nad kaetud lakiga. Madalate kuuskede sihvakaid latvu koormasid katkemiseni lillakaspruunid käbikahlud. Kõikjal heljus tugevat vaigu- ja õrna kaselõhna.

Seal, kus luide tegi järsu pöörde mere poole, haigutas tema küljel sügav org nagu hiiglasuur lillevaas. Suure lilekimbuna kerkisid siit ülespoole noorte mändide kuhikud ning leppade ja pihlakate säbrulised ladvad.

Kuskil üsna lähedal laulis oma lühikest ja kivitäksjalt karmi lugu pruunselg-põõsalind. Kaugelt lennutas tuulehoog lähemale metskiuru pikki liirutusi ning hõis-keid.

Haava nahksed lehed värisesid, nagu raputaks neid palavik. Nende sahinas tundus midagi sügisest, ehkki oli alles suve algus. Varisenud servadega augu veerel, kust oli välja juuritud haruline männikänd, lõi varajane paju-lill lahti oma purpursed õied.

Jõudsin luite merepoolsesse ossa. Seda kattis puutumatu kõrgmets, sirgetüveline ja kõlarikas. Metsa all hiilgas palukalehtede meri, milles punetas käolina mätsa-saari. Kuskil kuusevõrades häälitsetes salk kuuse-käbilinde lühidalt ja küsitlevalt.

Teerada oli kadunud. Laskusin luitelt alla orgu. Orupõhjas nirises selge oja ja selle kaldal unistles üksik mets-tõrvalill (punane pusurohi).

Värske ja vaigulõhnaline sild kaardus üle oja. Siitkaudu läbis metsa liivane vankritee. See viis vaiksesse metsatallu, mis asetses üsna mere lähedal.

Oli kuulda siisikest, leevikest, musttihast ja käbilindu. Suundusin mererannale. Kaarjat lahte piiras läikleheline lepavõsa ja selle taga okasmetsa tumeroheline müür. Veel oli suur osa taevast selge, kuid peagi hakkas taas võrsu-ma hallvalgeid pilvi. Võtsin istet punakal põldpaorikkal ränd-rahnul.

Raskelt veeresid kohisevad lainevood ruugele ranna-liivale. Nende harjad hiilgasid rohekaspruunilt, kuna orgudes kajastus taevärsina. Kaugel merel levinud leetel helmendasid murdlainete harjadel valged pärjad. Ranna-

liival purunesid raugavad vood sädelevaiks vahupärliteks, mis peente jugadena kihisedes merre tagasi voolasid.

Nagu puhkav loomakari lebasid kuivas ja leiges ranna-liivas siledaks lihvitud rändrahnud. Üksikud neist olid inimesekõrgused. Mõnel kuivas halle puunotte nagu mingi eluka luid. Murdlaine oli need rannale heitnud ning hoo-las käsi kokku korjanud, olles tänulik mereanni eest.

Rahutult loksusid rohekad lained punakate kaljupan-kade vastu. Vahel peksid nad kive, vahel suudlesid neid õrnalt, vahel mähkisid neid rohekalt sädelevasse vesilini-kusse, otsekui tahtes neid lämmatada. Puhuti paiskus kihi-sev vaht kõrgele ja langes sillerdava vihmana punakale rändrahnule. Nagu hiiglateemandid sätendasid märjad kivid heledas päikesepaistes.

Kaua jälginis köitvat laulu, milleks ühinesid mere ja metsa hääled. Kuulatasin pikkade lainete lõputut kohinat, näos karge ja soolakas meretuul. Siiralt suudles see õheta-vaaid põski ja manas esile mõnusa joobumuse, õdusa uima, millest poleks tahtnudki lahkuda.

UTRIA RANNAL

17. VII 1928

Oli ilus suveõhtu, kui lahkusime jalgratastel Kannuka külast. Sõita sai ainult paiguti, sest osa teest oli pehme ja liivane. Põlises kuusikus Perjatse paekaljuse järsaku ja liivase mereranna vahel valitses suur vaikus. Oli kuulda vaid hall-kärbsenäpi ühetoonilist sirtsumist ja kuuse-käbilinnu lühikesi hüüde. Ainult mustpea-pöösälind ja talitsiitsitaja katsusid pisut laulda, kuid ka see ei tahtnud hästi õnnestuda.

Metsast suundusime mererannale, kus liiv oli niiske ja kõva ning oli võimalik rattal sõita.

Nagu mäletsev loomakari puhkas merre ulatuval maa-nukil rändrahne, punakaid ja halle, suuri ja väikesi. Julge-mad neist olid merre rännanud, teised olid end mugavalt kohendanud pehmesse sooja rannaliiva. Tasakesi loksus rohekas merevesi päevasest kuumusest veel soojade raud-kivide vahel.

Mõnuledes nautisime maastikupilte: kähavaröralisi

männisalusid, kahkjasruugeid liivaluiteid, puhtaks pestud rannaliivikuid ja merre ulatuvaid kivineemi. Kukeharja ja liivateega kaetud nõmmepealsed olid kui väävliga üle puistatud ja ametüstidega sillutatud. Kõikjal roomas kargelt lõhnavaid kadakapõõsaid. Ajuti värises õhus siisikese peeni hääli ja helises talitsiitsitaja õhtulaul, igatsev ja nukker.

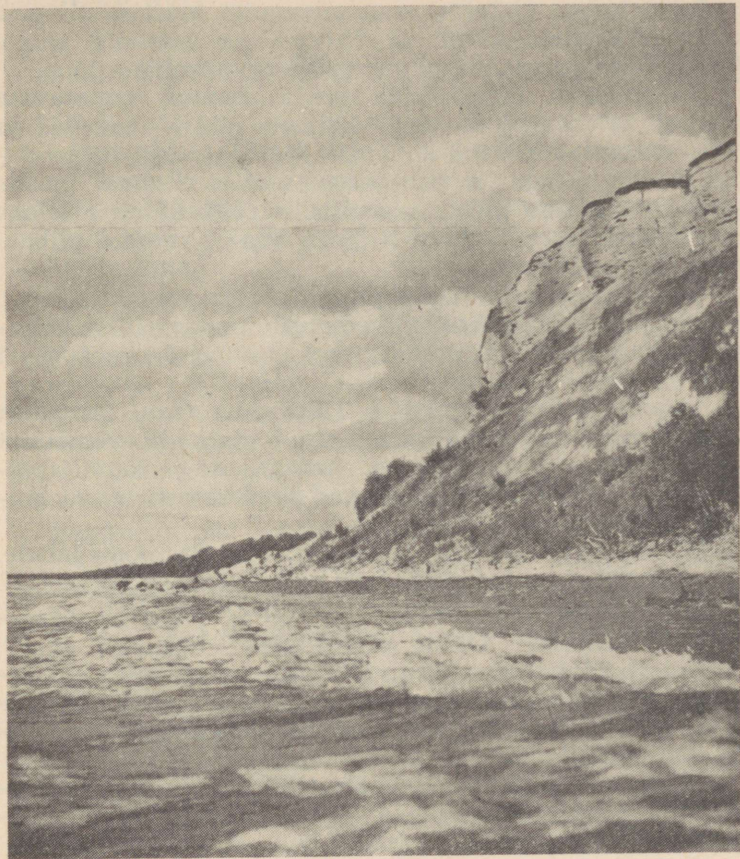
Kell näitas kaheksa. Kõrge järsaku ja rändrahnuse mereranna vahel eksles üksikuid kalurimaju. Jätsime jalgrattad tallu hoiule ja suundusime vaatama paika, kus järsak langeb otse merre. Tee sinna viis läbi lepiku. Tuli ronida üle Esimese maailmasõja-aegsete kaitsekraavide ja rajada teed läbi säbruliste sõnajalgade klaashabraste puhmade. Meie õnneks oli tuul puhunud maa poolt ja lauskrand mereveest vaba.

Pääsesime kuivi jalu panga alla. Siin helendas imepuhas mereliiv, sekka pillandus kreemikasvalgeid kruusakive ja punakaid rändrahne. Otse meie ees uhkeldas võimas ja kõrge kaljusein, ülaosas püdedast kambriumi liivakivist, all sitkest sinisavist. Kõrgel ülal, kus järsaku kollakas veer piiras sügavat taevasina, seisis rivi sagarjaid sangleppi. Kartmatult vaatasid nad kaugele merele ega hoolinud neid ähvardavast hädaohust. Kuid hädaoht varitses, sest alles hiljuti oli veerenud pudedat järsakseina alla madalale rannikule. Kaljujalal lebas liivakivipanku, nende vahel eksles allavarisenud poolhaljaid, poolkuivanud lepapõõsaid. Nad olid ülal kaljuveerul kasvanud, olid seal palju ilu ja suurust näinud ja võisid nüüd rahus surra. Nagu veriseid haavu punetas siin-seal äsjasaetud lepakände.

Kuid kohal ei puudunud ka omapärane võlu. Imetelles kõndisime peegelsiledal liivpõrandal. Tundsime rõõmu hõbedastest veeniitidest, mis tursunud sinisavilt helisedes alla nirisesid. Kuulatasime ojakese leebet vulinat tema räniliivases süngis. Sügava sälkoru oli ta uuristanud panga võimsasse rinda.

Ida pool toetas pankjärsakut rändrahnudest kaitsemüür. Kui tuuled puhuvad mere poolt, katab vesi liivaranda, uhub ära pehmet sinisavi. Ajahammas on ka kaitsemüüri purenud ja murdlainele uuesti pääsetee pankjärsaku kaljule avanud.

Ülal järsakul aga seisis meretuulesse mähitud vana park. Seal oli võõramaisi okaspuuliike, lõhiskoorelisi rem-

Utria pankrannik.

melgaid, neist paljud auväärse vanuses, ja punaselehelisi vahtraid.

Vaade mere poole oli haarav. Idas laius avara kaarena Meriküla ja Narva-Jõesuu rannik. Seda embas sakiline metsamüür ja palistas kahkjast leede. Läänes ulatusid merre metsastunud rusukaldeist piiratud pankranniku kõrged profiilid. Lähim neist oli Päite pank, kuna taamal, sinakasse uduloori rõivastatud, asusid kaugemad — Voka ja Ontika.

Läänetaevas uhkeldas suu pilvemägi, mustjassinine ja kõrge. Kadedalt kattis ta õhtupäikese õhetava palge. Ainult ühes paigas oli pilves väike oranžkollane lõhe.

Suundusime tagasi küla poole. Rannal punetavate rändrahnude vahel mustasid kaluripaadid — tugevad ja tõrvalõhnalised. Kuskil kobrutas kuhi kaladest tühjendatud võrku, märga ja hõbedasoomuselist. Taamal paistis võrguvaiade tihe mets, meenutades rohkeid riste leinas nukrutseval kalmistul... Nukralt vaatas merele pilbas-katuseline kalakuur.

Õhtupäikest katva pilve pragu laienes avaraks lõheks. Nüüd vabanesid raskest pilvemerest terved vihud kollakat valgust ja rändrahnudest punetav vesi rannapervel omandas leebe hiilguse.

Võtsime talust jalgrattad. Tükk pingutavat rännakut ja me olimegi ülal kaljupeasel. Siin leidsime kuusemetsast piiratud küla porise tänavaga, traataedade ja tõuviljapõldudega. Ühed põllud olid ruuged karikakrast, teised kollased põldsinepist ja -rõikast.

Heitsime viimase pilgu kauguses sinavale Soome lahele. Suundusime maantee poole, mis viib Vaivarast Merikülla. Kaugel paremal ilmus nähtavale kolm rohekashalli kinku. Need olid metsaga kaetud Vaivara Sinimäed.

Kell pool kümme õhtul jõudsime maanteele ja läbisime Utria küla. Maantee oli peegelsile ja sõita oli nauding. Möödusime härjasilmadest ja karikakardest valendavaist põldudest.

Õhtutaeva vikerkaarjas embuses ujus peeni pilveribaid, läbi põimitud roosakaist ja purpurseist värvilõngadest.

Kella kümne paiku õhtul jõudsime Narva maanteele. Siin ootas meid haruldane õnn. Kuulsime soo-roolinnu laulu — tänavu vist esimest. Tulime rattailt maha ja lasksime end võluda haruldase linnu veetlevast laulust. Ta peitus kuskil kaerapõllul, seal, kus Vaivara-Meriküla maantee Narva maanteele suundub. Varsti leidsime, et neid haruldasi laulikuid oli siin kaks. Teine laulis Narva maanteest Vaivara Sinimägede pool asuval põllul.

Kaua kuulasime õrnade laulikute imeilusat ettekan-
net. Siis hakkas häälitsema rukkirääk — karmilt ja vahetpidamata.

Pilveribad õhtutaevas hõõgusid purpuris ja tules. Oli vaja tõtata, et videviku saabudes Kannukale jõuda.

Õö läbi lõõtsus vali loodetuul. Kord undas ta jämedail bassihäältel, kord vingus nagu tupp kippuv kutsikas. Vihasel ründas ta meie väikest elamut, püüdes sisse suruda selle seinu ja sarikailt ära kiskuda katust. Uni ei tahtnud kuidagi tulla. Alles hommikul, aovalguse levides, suikusin unne.

Kui ärkasin, oli hiline keskhommik. Öhtune pidev pilverüü oli rebenenud tükkideks. Läksime lastega mererannale. Kandsime kokku punakaid rändmunakaid, kogusime kruusakive, sõtkusime sitket sinisavi. Ehtasime neist lelulosse, toredaid torne, mugavaid majakesi. Kaevasime rannaliivasse sügava kanali ja juhtisime sellesse merevett. Poisikesele valmistas suurimat rõõmu ujutada seal oma mitmemastilist ja valgepurjelist lelulaeva.

Seadsime end rännakuvalmis, et külastada ümbruskonna looduskaunist paika — Sõtke juga. Kannuka külast, kus elasime, tuli siirduda piki kõrget paekallast Sillamäele ja sealt suunduda Vaivara raudteejaama poole. Nagu toredaid kangaid, mis kootud rohelisest koest ja kollasest lõimest, laius kõrgel panga peal lainetavaid suviviljapõlde, tipitud põldsinepi ja harakaladvaga. Sügaval panga all aga olid levinud haljad rannaniidud, kus tuul ja päike võidu kuivatasi lõhnavat heinaloogu. Taamal avarus ja voogas laineridadeks riviistatud Narva laht. Kaugel oli ta püsti tõstetud ja sinine nagu vasevitriol, lähemal lausik ja õunroheline, kahkja liivapalistusega kaarjal rannaveerul. Nagu lumivalgeid ja hetkelisi lummutisi ilmus ja kadus ta voogaval pinnal pärlendavaid vahukroone.

Võluvad merepilti varjasid paiguti jässakate pärnade rohelised lehestikkardinad. Pärnad, vanad ja auväärased, olid asunud kõrge paekalju ohtlikule äärele. Nad olid kaitseks panga veerul kulgevale pikast heinrohust palistatud teerajale. Vallatult ja vahetpidamata tantsiskles põgusaid tuuleiile kaharate pärnavõrade kahisevas lehestikus. Kelmikalt ja järeleandmatult tutistasid nad pehme madara kreemvalgesse õislumme uppuvaid puhmikuid, mis suures külluses katsid pangapealse katkenud kaljuserva.

Sillamäelt läbi jõudnud, istusime puhkuseks sammaldunud rändrahnudele, kuldroheline samblikuga kaetud istmeile. Meie ümber soojas päikesepaistes, tuule pehmes embuses pidutsesid läikivad kastevarred, nõtked timotheinad, kuldöielised kibetulikad. Kõik kaardus ja sirgus, tõusis ja vajus, voogas ja kiikus, hõbedaste joonte libisesdes painduvail heinakõrtel ja valgustolmu sirades leiges suveõhus. Kõik näis olevat elustatud taltsutamata elutungist ja haaratud ohjeldamatust rõõmust.

Ainult naadid, väärikad ja tüsedad hallide rändrahnude vahel, kõigutasid mõtlikult oma valgeid sarikpäid. Kas tahtsid nad kainestuma manitseda elurõõmust hullunud naabreid? Kas pole lähedal vaheda vikati surma toov raud? Panevad ju taluneid haljendaval orunõlval kokku lõhnavat heinaloogu. Mis sellest! — hüüdsid tuules tantisklevad lehed ja päikesesäras heljuvad õied — me naudime elu, mis meile on antud! See on õige, sosistab meie selja taga sahisev lepavõsa.

Taamal aga voogasid küpsevad viljapõllud, sumisesid mesilased, värises tuulest läbitud valgusemeri. Unistelles rändas pilk üle Sõtke jõe haljendavate orunõlvade, üle Sillamäe metsa sakiliste müüride, mille kohal kummus taevas nagu suur sinine kellukaõis.

Viivuks tekkis vaikus. Siis tuli uus pikk kainestav tuulepuhang, mis levis üle põldude. Ta raputas ka põlluppeenra heinte, rohtude ja puhmikute uhus sinetavaid kurekatlaid, mille tasases kõikumises kujutlesin kuulvat kauneid helisid.

Olime jõudnud joa lähedale, kust kaikus hääli, paisuvaid ja raagevaid, kutsuvaid ja ahvatlevaid. Tuli läbida veel üks Sõtke jõe kõrvalorg poolkuivanud ojakesega põhjas. Vürtsilõhnalised raudrohud ja sinepikollaseis õisarikais moorputked piirasid looklevate ridadena orunõlvale viivat teerada. Helelillad kurekellukad, õisik õisiku kõrval taevassiniste karekellukatega, seisid pikkade ridadena teeveerel. Orunõlvakul reastunud pehmete mada-rate puhmikud hüüdsid meile tere tulemast.

Jõudsime joa veerule. Võtsime istet hallil paeastmel keset kandiliste naistepunade ja kuuskjate maarjaleppade õisi. Paiguti helendas käokannuste kollaseid saarekesi. Siin jutles purpurne arujumikas kahkjaslilla äiatariga, seal safiirsinine kurekatel lillaõiese kurekellukaga, mille õied olid kõik kammitud ühele poolele. Pragulistel kalju-

simssidel aga ronid terved karavanid purpurseid pune-meid (punasid), kuldseid kukeharju, peenelehelisi hõbe-maranaid. Ka kollakaspunane nõiahammas ja sinililla kerakellukas olid suurte rühmadena roninud hallipaeseile kaljuastmeile. Peeneleheline põldpuju ja teravaokkaline kibuvits suunasid vee ja toidu otsingul võidu oma juuri varjatud kaljupragudesse. Nagu varjatud petlikke püünis-paelu oli karelehelise lillaka pruune varrelõõgu sirutatud kahkjale paekaljule.

Viivitades vaatlesime paika ülalpool peajuga, kus vesi, kristallselge ja külm, hõbepaeltena hüples hallpruunidel kaljuastmetel. Raske oli pöörata silmi päikesepaistes sädelevalt vetemängult. Vilkalt libisevad veelindid virvendasid ja sillerdasid. Üha uued ja uued kosekesed tõtlesid õdusalt vulisedes üle praguliste kaljuastmete. Nad kõitsid meeli, nad kütkestasid kujutelmi, nad sundisid mõtteid endaga kaasa tõttama.

Kängitsesime jalad lahti. Sumasime läbi vee jõe keskel rohetavale saarele. Eespool tungles rühm kollakais õienuttides seakapsaid. Taamal seisis salk kirkas õiteveres punetavaid soo-nõianõgeseid. Siin uhkeldas männaslehelisi metsvitsu, lastes paista oma kuldseid õisikpööriseid, seal peitis end tagasihoidlik sinisilmne tihashein. Kõikjal valendas säbruslehelisi angervaksu, hajutades imalmagusat hõngu.

Me ei tihanud külastamata jätta ka Sõtke jõe vasemat kallast, kuhu meelitasid karvased meetrikõrgused, suurte punaste õitega pajulilled. Siin tegi jõgi järsku käänaku ja hüppas pikkadel sammudel aste-astmelt alla. Tema vulin, seni rahulik ja unistlev, paisus siin kärsituks hääleteseguks. Tema muidu nii selge rüpp moonduis siin kobrutavaks vahukoguks. Nüüd jõudis ta ohtlikule kaljujärsakule, kust ta meelegeitliku hooga ülepeakaela sööstis all sügavas haigutavasse kuristikku. Joa ülaveer oli kõvast vaginaatpaest, mis rippus uhke katusena kõrgel sügaviku kohal. Teda toetasid pehmemad kivimikihid: rohekas glaukoniitpaas, roheline glaukoniitliiv, lillakaspruun kiltkivi, kollakas obolus-liivakivi. Neid kõiki oli langev joavesi viirutanud ja kindlast kaljuseinast avara amfiteatri voolinud.

Kummaliselt hiilgasid märjad kaljukihid hõbedaselt läikivate vesikardinate taga. Neid imelisi kardinaid, näivalt püsivaid, kuid kiiresti kulgevast koest kootuid, kujun-

das kaljult kuristikku langev vesi. Paiguti olid pruunikad kivimikihid joa väljuva veeru all mähkinud end erkrohelisse vesisammalrүүsse, mida piserdas kuristikust kerkiv veetolm. Sūgaval all, kose kivises sängis aga siugles Sõtke jõgi vahus valendavate pruunikate jugadena alla mere poole.

Võimas ja veetlev oli Sõtke joa hää. Tas kuuldus murdlaine mühinat, metsapuude kohinat, pilliroo ja lainetava viljapõllu kahinat. Tas peitus palju muidki helisid, tugevaid ja nõrku, ägedaid ja sujuvaid, rõõmsaid ja kurbi, imelisi, ebamääraseid. Kaua viibisime ilmeka joalaulu haaravas helidevallas. Hääled kutsusid ja hirmutasid, meelitasid ja hoiatasid, erutasid ja rahustasid. Nad kandsid meid valvsate unelmate valda ning nende imeline hinge ja südant vallutav võlu ei tahtnud lõppeda.

ORU *

21. VIII 1928

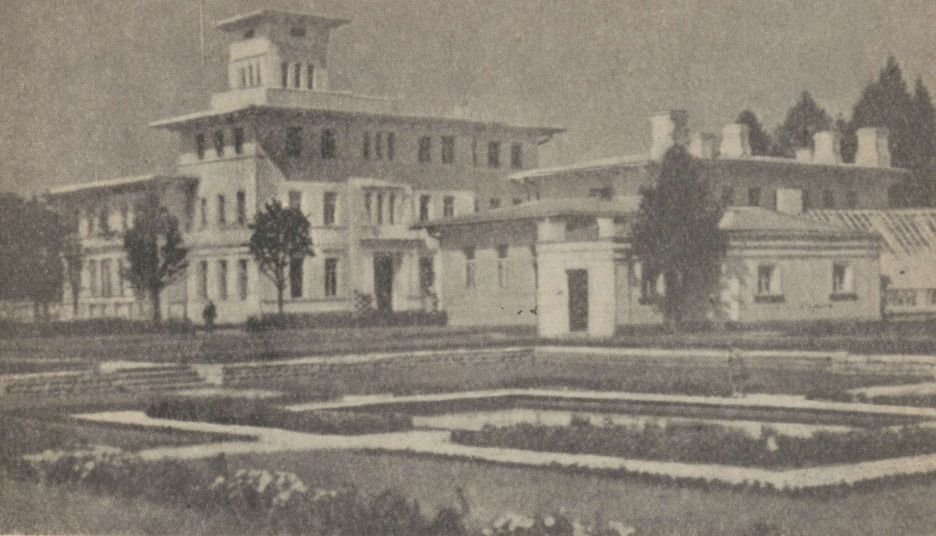
Jõuame varahommikuse rongiga Oru jaama ja alustame jalgsimatka mere suunas, kuulsa Oru-Jelissejevi lossi poole. Meie tähelepanu äratavad kasekroonide kuivanud ladvad jaama lähedal soometsas. Otsekui abi otsides sirutavad nad musti oksaraage pilvitu taeva poole.

Ehkki jaamast Konju poole viib laudsile maantee, valime otsema suuna üle kuiva liivanõmme, kus kollendab hobumadara magusalõhnane meri ja valendab õitsvate raudreiarohtude loendamatuid saarekesi. Konju ja Voka vahelises segametsas karjub kurja kassi kombel peoleo (vihmakass). Võib-olla ennustab ta meile vihma, ehkki taevas on pilvitu. Kui avarale Narva maanteele välja jõuame, on päike juba kõrges keskhommikus ja kuumutab armutult tuules lainetavaid viljapõlde ja kõikjal haljendavaid puistusagaraid.

Kõrgete küünlajalgadena õitseb liivasel maanteeveerul kollakasruugeid voolmerohte ja lillade laikudena katab kuiva nõmmepinda lõhnav liivatee. Loendamatuid

---

* Paik pühajõe suudmes Eesti põhjarannal Jõhvi rajoonis.

Oru loss.

mesilasi surub siin õielt õiele ja nende õrn lennusumin levib lõbusa ühislauluna soojas nõmmeõhus.

Puhkame ja einetame Voka külas Lipumäe talus. Siit juhatatakse meid lahkesti sügavarooplikule põlluteele, mis viib otsemas suunas Oru lossi poole. Helelilla lindina palistavad kitsa külatee haljendavaid ääri aaskonnareha õitsvad kodarikud. Lihavad takjapuhmad aga pole avanud oma hallikarvaseid õiskorve veel päikese paitusele ja mesilaste suudlusile. Siin valendab oapõld, seal naeratab haljendaval linapõllul taevassiniseid õissilmi. Paiguti niidetakse veel heina ja lainetavad rukkipoõllud on löönud juba kollakaks.

Läheneme Oru lossile, mille neljakandiline torn valendab üle tumerohelise puudemere. Sellega seltsib mingi punakatuseline hoone. Põllurada toob meid lossist lääne poole kõrge pankranniku veerule, kust avaneb vaba vaade kaugele üle sinava Narva lahe.

Pankrannikult siirdume lossi poole. Imetledes vaatame uhkeid hobusetalle, mille siseseinu katavad kaunid seinamaalid. Loss ise on kujukas ja hästi säilinud ehitus. Helelillale aluspõhjale maalitud tumehallid lillepärjad

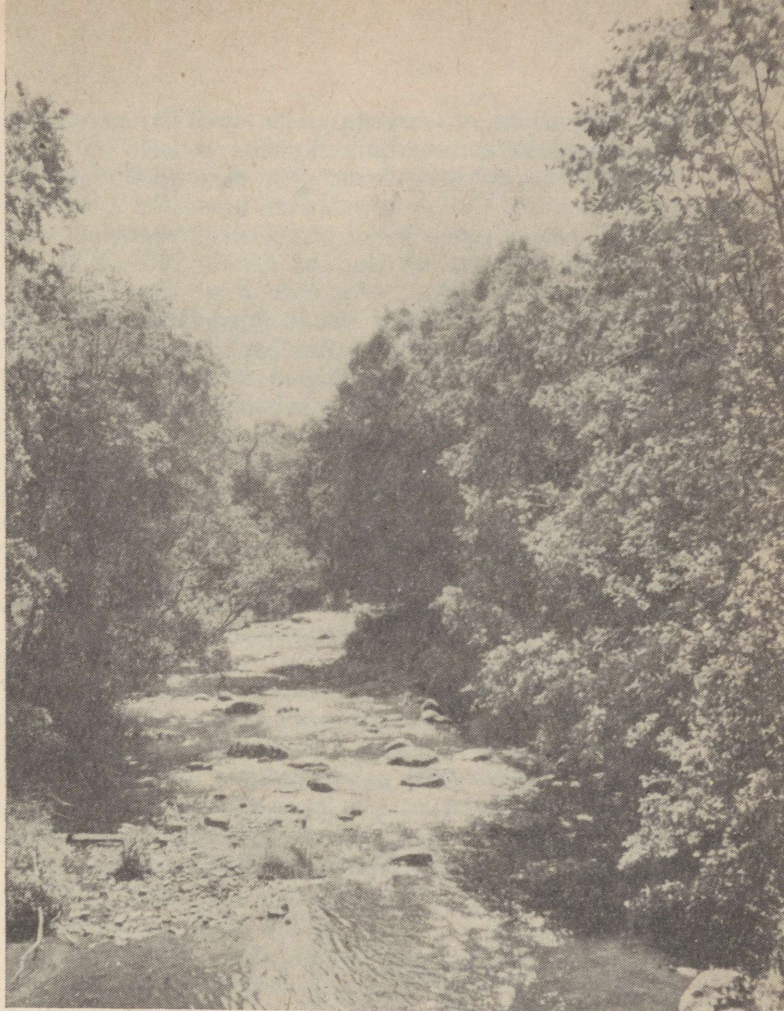
ehivad lossihoone ülaosa välisseinu. Lossi piiravad lopsakad lehismännid, mille krobelistel koorel väänleb metsviinapuuväate.

Püramiidsed kuused, pehmeokkalised lehismännid ja mitmesugused välismaised okaspuuliigid levitavad soojal päikesepaistel kosutavat vaigulõhna. Kõikjal haljendab võõrapäraseid ilupuid ja põõsaid, nende vahel on aga varjurikkad teed. Avar viljapuuaed töötab rohkete õunasaaki.

Lossi eest alla Pühajõe orgu avanev vaade on kütkestav ja meenutab metsastunud mägismaastikku. Kaua seisame avaral paerõdul, mis lossi ees valendab, ja naudime haruldast looduspilti. Rõdu orupoolisel püstseinal on suur kivianum, mis omal ajal on vett sisaldanud ja mida roheline katusena varjavad eksootilise taime laiad lehelabad.

Allpool valendab kesk rohelist lehemerd pehmest liivakivist järske kaljuseinu. Ühest neist mustab sügav koobas, mille põhjas on raudkülm allikas. Allika vesi on nõnda selge, et koopa valvakas põhi paistab otsekui kuivana. Astusingi paha aimamata vette, mille külm embus mu illusiooni hävitas. Kristallselge allikavesi voolab sammaldunud kaljuastmelt alla orgu, kus lehtpuude võrade varjus peitub Pühajõgi. Nobedalt hüppavad jõe pruunikad joad kivilt kivile ja tõttavad metsa taga kohiseva mere poole.

Ronime tagasi oru veerule ja suundume avarasse lossiparki, kus kohavad kõrged kuused, sosistavad ruuge-tüvelised männid, lõhnavad käharad kadakapõõsad ja rida võõrsilt toodud okaspuuliike. Keerdkäikudena läbib parki hulk varjurikkaid kõnniteid, kus me sammud sumbuvad pehmel okkakihil. Kohtame kõrget kadakat, mille pikust hindame 7 meetrini. Tuulekohinat pargipuude kõrgeis kroonides on raske eraldada pargi taga sinava mere murdlainemühast. On kuulda ohakalinnu kädinat, rohkete kuuse-käbilindude viletaolisi hüüde. Õhus tundub omapärast vaigulõhna, mis osalt on kodune, osalt aga võõras ja meenutab pisut kusagil tajutud viirukilõhna. Kaua viibime pargi roheliste võlvide all ja naudime ta omapärast ilu. Siis suundume mere poole, kus puudered ikka hõredamaks muutuvad ja punakashallide kuusetüvede vahelt hakkab paistma tumesinine vesi. Ikka valjemaks paisub mere hääl ja peagi ületab murdlainte kohin metsapuude salapärase sosina.

Pühajõgi.

Pühajõe suudme kohal väljume pargist mererannale. Imetledes silmitseme paekruusaseid kivivalle, mis eraldavad sügavat jõesuud mere murdlainest. Nähtavasti on tugevad tormilained valendava klibuvalli alles hiljuti siia üles kuhjanud. Pöörase kiirusega voolab Pühajõe pruunikas vesi läbi kahiseva kruusatõkke ja seguneb

rohekashallide merevoogudega, mis muutuvad rannakruusal raskeiks murdlaineiks. Jõevee hele vulin ja mere-
laine tume kohin liituvad siin meelipäeluvaks looduse-
lauluks.

Ida pool mustab Voka pankranniku võimas külgsaade ja sellest paremal sinab läbi õrna uduloori Päite pankranniku järsk nukk. Veel kaugemal aga piirab siravat vetevälja hiiglakaarena kauge Ingerimaa hall metsariba.

Jahe tuuleiil paneb hõbedaselt virvendama Pühajõe pruunika vee, kõikuma jäikjad raudreiarohud ja nõtked kaljunäärid rannavallil. Ka rebukollase hobumadara lõhnavad kahlud ja nõmmemailase tumesinised õisikud madalal liivaluigel vabisevad, nagu raputaks neid äge palavik. Kõrged kastevarred on kerksa vibuna looka painutatud ja õrnad kasteheinad värisevad, nagu ähvardaks neid mingi õudne nägemus.

Murdlane mühin ja metsakohin paisub ja vaibub ajuti, kuid jõe uinutav vulin kahkjas kruusavallis on ikka seesama. Kaeblikult kilkab kalakajakas ja liugleb laias loogas üle rohekate voogude, mis väsimatult ja raskelt vee-
revad veest hiilgavale rannakruusale.

Kui oleme küllalt puhanud pehmel luiteliival ja tuneme end jälle värskena, hakkame liikuma Toila poole. Sihvakaist saarepuist palistatud tee viib meid üles Pühajõe oru läänekaldale, kus kohab põline okasmets ja kus jälle kohtame kuuse-käbilinde. Siit heidame viimase pilgu idapoolsel oruveerul ilutsevale Oru lossile.

ORULT VALASTELE *

21. VIII 1928

Oru pargimetsast suundusime avarale nõmmepealsele, mida kattis kaunis lillevaip. See oli kootud kuldsest hobumadarast, veripunasest nurmenäälikesest ja sekka tipitud tumesiniseid nõmmekellukaid. Helde käega oli loodus siin oma lastele ilu jaganud. Õiekirju nõmm ulatus pankranniku ääreni, kust meile avanes hurmav vaatepilt.

---

* Koht Oru ja Ontika vahel.

Üsna järsaku all levis sanglepalatvade meri. Sellest allpool, peadpöörivas sügavikus valendas Toila madal rand, kus kalurite hallid majakesed meenutasid mängukanne ja vaiadel kõikuvad kalavõrgud õrna ämblikukudet. Valkjashall rannavesi, mis raamis kruusast rannaviiru, siirdus mere pool rohekaks ja veel kaugemal tumesiniseks avamereks. Eksinud kajakana valendas kauge vee tumedasse taustal üksik purjevene.

Nagu vibust lastud nool lendas kärke lõopistrik üle käharate lepakroonide. Terava vaenukisaga järgnes talle salk suitsupääsuke. Ühendatud jõul püüdsid nad heidutada oma ohtlikumat vaenlast. Erutatud linnud kadusid sama äkki kui ilmusid ja nende ärev kisa haihtus mere tumedasse kohinasse.

Et meid ootas pikk päevamatk, külastasime Toila kauplusi ja varustasime end toiduainetega. Siis siirdusime tagasi pankranniku äärde ja jätkasime teekonda Ontika poole. Üha kõrgemaks tõusis paekallas, üha järsemaks kujunesid ta kaljuseinad ja metsikumaks rusukalded. Paeluvat pilti pakkus veerohke oja, mis vahutades katkenud kaljusimsilt alla tõttas ja puistu võrastikku kadus. Raske on sõnul kirjeldada veetlevat värviilu, milles säras siniseis värvijumedes helkiv ja valvaka randviiru ning oliivrohelise metsaraamiga piiratud Narva laht.

Üsna meie ees, alt sügavikust ülestungivate puulatvade kohal, rippusid ähvardavalt hallid pragulised paealjud. Liikumatumt, kuid varitsevat hädaohtu meenutavalt püsisid nad seal. Kidurad männid ja jässakad kased olid nende lõhedesse tuge otsides tugevaid juuri ajanud. Paiguti olid ohtlikud kaljupangad tasakaalu kaotanud, emalademest lahti murdunud ning hävitava kiviveermena alla rannapuistusse langenud. Kollakashalli kiviveermena lebasid nüüd nende tuhandeiks tükkideks purunenud varemed tumerohelises puisturüpes, kuhu nad ootamatult hävitust ja surma külvanud. Meie tähelepanu köitis ahtaleheline pajulill. Ta oli juured kaljuprakku ajanud, purpursed õissilmad avanud ja vaatas kurvvalt alla sügavikku, kuhu langenud kalju ta kaaslased kaasa oli kiskunud.

Puutumatul pankranniku serval aga õitses ja lõhnas lillemeri. Hingasime kollase hobumadara, lilla liivatee ja valvaka mägiristikheina lõhna, nautisime nõmmekellukate ja mailaste siniseid värvivarjundeid, koldrohtude kuldset jumet ja kasukalillede kahvatut värviilu. Nagu

sajad päikesed säravad lumivalgeist ölmekiirist ümbritsetud härjalille kuldsed südamed helerohelisel kaljunurmel.

Mõnus oli lebada õiekirjul pankrannaveerul ja vaadelda nõtkuvate timutheinte ja painduvate kastevarte kõikumist tumesinise vee ja helesinise taeva kohal. Meeldiv oli lasta pilgul libiseda rohekashallilt rannaveelt üle ranna kaugemate lillakate värvitoonide sügavsinisele ulgumerele, kus kaugel taevapiiril kumas läbi õrna uduloori Suur-Tütarsaar ja ta kõrge tuletorni ebamäärane siluett.

Kuid päike oli õhtutaevasse veeremas, ja aeg oli edasi rännata. Rännak kõrgel paekaldal aga polnud ainult lõbupakkuv nauding, vaid nõudis suurt ettevaatust ja oli paiguti isegi hädaohtlik. Oli kohti, kus sügavikku kaduvad lõhed ulatusid kitsa teerajani. Paiguti olid need surmatoovad lõhed kõrgeist rohutukkadest varjatud ja võisid liiga muretule rändajale saada saatuslikuks.

Jõudsime Valaste küla kohale. Seal lebasid all sügavikus heledal rannakruusal pigimustad kalapaadid ja kuuvasid hallid kalavõrgud. Kalamehed askeldasid paatide ja võrkude vahel. Valge pärjana piiras randa murdlaine vahutav vöö. Kalameeste kõnet polnud kuulda, kuid murdlaine kaeblik koha kostis üles, kord karmiks käraks paisudes, kord tasaseks sosinaks kustudes. Laias kaares liuglesid kärmed räästapääsukesed rannapuistu latvade kohal, püüdes õhtueinet kaljuseinus peituvaille poegadele.

Kalamehed valmistuvad mereleminekuks, kohendades siledaid puurulle valgeks vööbatud mootorpaadi alla. Hoolikalt asetatakse paati hallid võrgukahlud ja raske põhjaankur. Viis tugevat kätepaari tõukavad tüsedat kalapaati. Paat vajub küljeli ja libiseb siis aeglaselt murdlaine valendavasse viirgu. Nobedalt ronivad mehed üle parda ja varsti õõtsub paat rohekashallidel voogudel.

Päike on vajunud madalasse, ja pärnade varjud pankranniku järsakveerul on pikaks veninud. Aeglaselt peitub ta loitev ketas indigosinise kordpilve taha. Õhk muutub jahedamaks ja tuuleil paneb pärnalehed kahisema. Magus väsimus läbib rännakust roidunud liikmeid. Lahkume kõrgelt paekaldalt ja suundume mööda kitsast põllupeenart Valaste küla poole, kus loodame leida soodsa ööbimispaiga.

Öösel oli sadanud. Tuules tahenenud teerada oli jämedaist vihmapiiskadest krobelseks tikitud nagu sulgedest puhastatud linnunahk. Suundusime talust, kus ööbisime, tagasi kõrgele pankrannikule. Väsimatult rändas ida poole tihedasse uttu looritatud pilvekahle, vesihalle ja nukrameelseid. Ainult kirdes sinas tükk selget sinist taevast. Niiske läanetuul tõttas peatumatult üle avarate väljade, tutistas tujukalt raskeid viljapäid ja pani küpsed viljapõllud tormise merena kahisedes lainetama. Mere poolt kostis tuulest piitsutatud voogude uinutav ja raske-meelne kohin.

Kui olime jõudnud kaljuranniku järsule veerule, üllatas meid lillades õites läätsepõld, väike ja imelikult kolmnurkne. Nagu noaga oli ta merepoolne serv ära lõigatud. Nähtavasti oli siin alles hiljuti suurem kaljulahmakas kõrge paekalda küljest alla sügavikku varisenud ja osa väikesest põllulapist endaga kaasa kiskunud. Siin lähedal kohtasime maalilist orgu, mille voolav vesi oli pankranniku paekaljusse söönud. Orupõhi oli astmeline, ülal kollakas, ordoviku paest, all rohekas; eespool valendas paiguti pudev kambriumi liivakivi.

Läikivate paeltena ja helendavate niitidena sööstis oja kaljuastmelt kaljuastmele. Sealt, kus kose hõbedane juga viimaselt astmelt alla haigutavasse sügavikku langes, kerkis hajuva pilvekesena üles peent veetolmu.

Üha võsaküllasemaks muutus pankranniku ohtlik veer. Olime jõudnud Ontika asunduse kohale, kus kõrgelt paekaldalt (ligi 58 m) pääseb all sügavas peituvale mere-rannale. Kaljusse lõhutud lohu nõlvad, mida mööda hakkasime alla ronima, aina valendasid roomavast ristikust, kõhnast kivinäärast ja raskelõhnalisest harilikust raudrohust. Siin-seal kollendas kibetulika ja nõiahamba haju-tatud tähne.

Liikusime ettevaatlikult mööda kulunud kaljuastmeid, mis järsu astmikuna viivad õonestee kitsast põhjast alla. Vaigulehelised sanglepad, lihavad saared ja mustades marjahelmestes toomingad palistasid säbruliste sagaradena õonestee kaljuseid külgi. Tuules kahisevad puudekroonid kaardusid meie peade kohal rohetuvaiks lehestik-

löövideks. Võlv võlvi järel ehtis end haljaks lehestiklosiks, mille kaarde ja käikude vahel valitses pilvistaeva summutatud valgus. Nõmmekellukate tumesinised pead värisesid järskudel kaljusimssidel. Lillaõielised hiirehernekahlud, mis rippusid mustavaist kaljupragudest, lehvisid tuules.

Üha sügavamale alla viisid meid peentest piludest praostatud kaljuastmed. Hooti tõusis alt mere poolt üles tugevam tuulepuhang, pannes ägedasti kahisema rohetava lehestiku. Erksalt krabisesid kurrutatud takjatel jämedad veetilgad, mida äkiline tuuleil õõtsuvailt puudevõradelt alla raputas. Paiguti piirasid kiviastmelist teerada kalbed kaljuseinad, paiguti kõrvenõgese puhmadest palistatud kivipankade kuhjad. Niiskemais paikades vohas lihavate heinputkede lopsakas võsa. Sügavusest kerkisid uhked jalakavõrad, mis sirutasid oma karedalehelisi oksid kõrge paemüüri ülaveereni.

Viimaks ometi jõudsimme kõrgest ordoviku paepiirkonnast alla kambriumi liivakivimite valda, kus pinnas oli pehmem, kuid kaljuastmed järsemad. Siin avanes me hämmastunud pilgule taamal kerkiv kõrge ja haruldane kaljusein.

Võimsa kaljumüüri kätteks on olnud sinine ordoviitiumi meri, mis sadade aastamiljonite eest siin lainetas. Ta sisaldas rikkalikult elusolendeid, mis nüüd tardunud kivististena puhkavad kivimiks hangunud meremudas. Kivim kaljuehituse alaosas haljendas tumerohelistes värvitsoonides, kuna kõrgel ülaosas võistlesid hallid ja kollakad värvivarjundid.

Imetelles nautisime suursuguse kaljukindluse metsikut toredust. Põgusate välgatustena tantsiskles kõrgel kiviseinal mustjas joontepillandus ja kollakashallide murdepindade paljus. Kiiresti vaheldudes virvendas kõrgel kaljukarniisidel ebamääraste pragude ja virildunud nukkide keerukas võrk. See kõik tundus üllatavalt ebatõelisena.

Rohelise glaukoniitpae pigimustadest pragudest niri ses loendamatu veenirekesi. Hõbedaste niitidena hiilgasid nad tumedal kaljuseinal, mida ehtisid õrn vesisammal ja haprate sõnajalgade helerohelised read. Abitult ja nukralt lebas ähvardava kaljumüüri rusukaldsel jalal teravanukilisi kivipanku, mis olid alles hiljuti julmas uhmas end emakaljust lahti kiskunud. Nad olid nagu võõrad.

nagu äsja päralejõudnud rändurid vanal, ammu juba kõrgelt kaljusimsilt lahtipudenenud kivirusul.

Vanaks rusukaldeks kuhjunud kaljurahnud meenutasid eriskummalise muinasolendi luid, segipaisatud ja imeilike. Kunagi ammu olid siin vägevad paelademed virgunud aastamiljoneid kestnud unest ja hävitava kiviveermena alla rannasügavikku sööstnud. Nüüd aga oli rangete kaljuhiiglaste metsik rünnak raugenud.

Ümberringi valendas toredaid angervaksu. Paiguti oli õhk raske nende imalmagusast meelõhnast. Hootine tuuletõuge poetas nende õrnu ja üürikesi õiehelbeid, puistas neid haljale kaljusamblale, lennutas neid kaugemalegi ja pildus tuules värisevate heinakasvude embusse. Mustjad kaljusambad olid üle piserdatud kurereha leekivpunastest õitest. Kibetulika ja hunditubaka kirkad õied elustasid sammaldunud kaljusaarte ümber lainetavat rohumerd.

Kõrgelt emakaljult alla kukkudes oli üks suurimaid kaljupanku rõhtseisundis peatuma jäänud. Ta sarnanes hiiglalauaga. Kevad oli talle kudunud imeilusa lina. Selle lõimeks oli tumeroheline lehesillutis ja koeks roomava ristiku õiskorvid, ümarikud ja õrnvalged. Tähtheina lumivalged õiekroonid palistasid rohetava lauapalaka veeri, keskmise teehele kahkjaslillad õisikpead ilustasid ta keskosa.

Siit allapoole kulgevale teerajale oli inimkäsi paigutanud paekivist astmed. Rändaja jalg oli need siledaks lihvinud nagu põranda. Peagi lõppesid hallid astmerekad ja jälle paljastus kambriumi liivakivi, kollakashall ja ürgvana. Siis läbis rada rohetaval nõlval asetseva metsatuka, kus tuules sosistasid saared, jutlesid jalakad ja keskustlesid kuused. Siin-seal valendas tumedas kaljulõhes hilinenud naadiõisik või õõtsus liivakivisel nõlval salgake kuldõielisi hapraid ja õrnu lemm-maltsu.

Siis rebenes hetkeks siiani tinaraske pilvelinik. Läbi põliste kuuskede ripnevate oksakahlude igitises nüüd terve vihk heledat päikesevalgust sammaldunud liivakivile ja joonistas sinna jahedas poolvarjus helendavate täppide ja joonte võrgu. Kuid ainult hetke kestis põgus valgusemäng — uuesti kattis hall pilvelaug helesinise taevasilma ja summutatud vari looritas puud ja kaljuastmed.

Ikka allapoole laskus tee läbi punavarreliste hobuobli-

kate ja kurdleheliste takjate, mis polnud veel avanud oma peenvillaseid õisikkorve. Nüüd hõrenes mets, silmapiir avarus. Jälle naeratasid meile rohetavad nõlvad ja haljendavad orud, kus hein oli tehtud ja kokku pandud. Liivakiviste kinkude lainjail külgedel kasvasid läikivate lehtedega sanglepad. Nad otsekui otsisid varju hooti rae-
vutseva tuule eest. Hilissuviste lehtede terav sahin kadus murdlaine kaeblevasse laulu, mille summutatud helid kord paisudes, kord vaibudes mererannalt siia üles levisid.

Ja meri polnudki enam kaugel — ainult paar kaljuastangut, ja neil kahisev tihe puistumüür lahutas meid temast. Pruunist liivakivist astmerida lamenes ja viis meid üha allapoole. Juba vilkus õõtsuvate sangleppade ja kõikuvate kuusekroonide vahelt rohekashalle laineridu valgeis vahuhelmeis.

Jõudsimel kõige madalamale rannaastangule. Nagu paisunud purjesid laius ristvaiade real tuulest pungis kalavõrke. Roheliste kilpidena katsid laiad paiselehed rannaastangu pudenevat külge. Astangu jalal, kuhu tormi ajal pidi küündima tuisklev murdlaine, lebas mahajäetult jässakaid männikände. Nende tardunud juurekõndid olid sirutatud ülespoole nagu abipaluvad käed.

Õhk värahtas mitmekõlalistest lainehäälttest — häälttest täis ebamääraseid igatsusi ja soove. Vaikselt ja ükskõikselt ujusid nukras taevahalluses kärisenud pilvesagarad. Kauge avameri õõtsus ja värises summutatud joonte värvidemängus, rohekas ja sinihallis. Kaugel läänes kumas kollakas udukangas Aseri ranna ähmane viir.

Jahedana ja niiskena tundus vali meretuul. Ta sundis meid ronima tagasi kivisele rannaastangule ja kõikuvate võrgukahlude vahelt varju otsima. Siin oli soe ja hubane.

KEVAD KADRIORUS

21. V 1932

Juba Narva maanteelt Kadriorule lähenedes võib kuulda metsvindi valju hõiset ja käosulase tugevat laulu, mida isegi sõidukite mürin ei suuda summutada. Ka sini-

tihane näib hoogsamalt siristavat kui tavaliselt. Mustkärbsenäpp istub õitsval vahtraoksal ja kordab järelejätmatult oma võnkuvat leelutust. Ta õde, hall-kärbsenäpp, kellele vähem lauluandi antud, püüab ärevalt sirtsudes väljendada kevadtunnet. Aedades õitsevad varased kana-koolmed, sinililiad ja võililled.

Pargialune haljendab hiigelkangana, mille koeks on lugematud leheliigid ja lõimeks kollane ülane, kibetulikas, kuldtäht, valgeõiene jänesekapsas ja võsaülane.

Enamik pargi puudest on avanud pungad ja välja sirutanud lehetopsud. Kõik lehed on veel saamatud ja kohevil nagu värskelt tärgeldatud pitssagarad. Hobukastani sõrmjad lehed vaatavad allapoole ja tuletavad meelde pooleni kokkupandud vihmavarju. Varasemate lehekahlude vahel paistavad kuuskjad õispöörised. Magesõstra ripnevate õisikute ümber suruvad virgad mesilased. Kõige vähem lehistunuks osutuvad pruunvõrsed pärnad. Poolkinnisi lehepungi varjavad punakad tupplehed ei usalda veel vabadust anda noortele lehtedele.

Kuskilt lähedalt kuulduv kõveranokalise porri laul, mis motiivilt meenutab metsvindi viisi, kuid kõlalt on hoopis erinev. Kõrge pärna hõredas ladvas istub ruugekõlgne vainurästas. Pidulikult ja väriseval häälel kordab ta aeg-ajalt oma ülenevat heliredelit. Toredasse pulmarrüüse riidetatud isane metsvint nokib hoolega kõnnitee liivas ega karda mu lähenemist. Kui lähedal olevale pingile istusin, tuli ta usaldusrikkalt lähemale ja nokkis ahnelt raasukesti, mida talle viskasin.

Huvitav on jälgida linnuelu lossi ees haljendaval rohumurul, mille keskel kerkivad lillakaspruunid peenarkuhjad ja mille külgi palistavad valged ja tumelillad, sinised ja väävelkollased aedkannikesed. Alandlikus sulgkuues emavint nokib rahulikult haljal rohumaal. Laialisirutatud tiivul hüplevad kaks kaunikuuelist isavinti teineteise ees ja püüavad tabada vastast nokahoopidega. Nad on kõige palavamas võitlushoos, kui nende vahele ilmub kuskilt tugev hallrästas ja eraldab nad välkkiirelt teineteisest. Võitlejad on kadunud, kuna hallrästas uhkelt pea püsti sirutab, tiivad longu laseb ja selles olekus mõnda aega paigal püsib, otsekui tunneks ta rõõmu, et tal õnnestus metsvintide tüli lahendada. Nobedad kuldnokad teotsevad rahutult murupealse mullakamais paigus. Imetelles

jälgin leidlikkust, millega nad toovad mullas peituvaid vihmausse maitsva saagina päevavalgele.

Lossi taga, mille kreemkollased, lumivalged ja roheli-
sed värvitoonid on meeldivas kooskõlas ümbritseva loo-
dusega, hüüab ja laulab rohevint. Pärnale kinnitatud kuld-
noka pesakastist kostab näljaste poegade mitmehäälne
piiksumine iga kord, kui kuldnokk, ussike nokas, pesa-
auku kaob.

Jõuan pargi tagaossa. Põlised tammed näivad veel sui-
kuvat sügavas taliuinakus. Ka jämeraolised saared pole
veel suutnud vabastada lehti igimustist pungatuppedest,
küll aga õisikuid, mis ehivad lillakate pööristena nende
oksi.

Hulgistüvelise sarapuu all kasvab haljaõieline selja-
rohi. Kraavikaldal vohav metstulikas tõstab uhkelt oma
õie alandliku võsaülase üle, kelle valge õissilm väriseb
jahedast tuulest. Pooppuu pruunhallidel okstel valendavad
lehesugemed.

Kuldnokad on poegade toitmisega kibedasti ametus,
ainult üksikuil jätkub aega lõbusaks vilistamiseks. Kus-
kilt kõlab rasvatihase metalne laul, mis meenutab vahel-
duvaid lööke raudalasile. Oranžikõhuline metsmesilane
püüab pugeda pehmesse sammalmättasse, vist otsib ta
soodsat paika pesakoopaks. Kaugelt on kuulda leevikese
pehmet hüüdu ja sootihase lühikesi vilehääl.

Lõhiskoorelise tamme all on kuivanud lehtede kuhi,
kust tuulekeeris koltunud lehekilde õhku tõstab ja hal-
jendavale pargialusele laiali lennutab.

Päike peitub püsivalt tihedas pilvelooris. Hallide tam-
metüvede vahelt helgib tinane meri. Ta on ainult veidi
tumedam kui taevas, millega teda seob kaugel silmapiiril
hõljuv udumine.

Õrna lehekirmega kasekroonis vilistab üksik salu-lehe-
lind ja mustavad salapärased tuulepesad. Tumerohelises
kuusesalus heliseb väike-lehelinnu lõbus t s i l p - t s a l p.
Paekalju jalal haljendavast lepavõsast kajab ööbiku laksu-
tamine ja kaugel Maarjamäe pool piiksub kirjukuuline
väänkael.

Nukralt seisavad toomingapõõsad. Nad leinavad oma
murtud oksi, mille asemel kollendavad sügavad haavad.
Vesisel kraaviveerul punetavat pajupõõsast ehivad veel
väävelkollased õisikurvad. Hallitüveline sanglepp pole
suutnud oma muldseid viliurbi veel ära heita.

Metsvint pesal.

Järsk teerada viib mind Lasnamäe veerule, kust avaneb kütkestav vaatepilt maale ja merele, kus lõõritab lööke ja kilkab kivitäks. Madalal rippuv tinahall pilve-meri kulgeb kärmelt kagu poole. Toompea massiivne profiil ja Oleviste nooljas torn kumavad vaevu läbi sinihalli suitsu ja uduloori.

Hallide paepankade kaitsvas varjus õitseb esimene piimanõges. Ka lopsakas harakaputk ja kaunileheline verehurmaroхи hakkavad siin peagi õiepungi avama. Pragu-liste paekaljude vahel puhkavad hallid kivivaremed, mis emakaljust lahti pudenenud. Kõrged saarepuud elustavad Lasnamäe pudedat rusukallet. Lillaõielise saare ladvas liirutab ja hõiskab elurõõmus metskiur.

Valgemajaka kalju naabruses, vana kaevu lähedal kõnnitee veerul kasvab haruldane tamm. Ta on uhke ja võimas. Tema jämeda tüve halli koorkorpa lõhestavad lugematud viired. Tüvepind on eristunud nagu pikiks sälkorgudeks ja tillukesteks mäeahelikeks. Ta sirutab oma

looklevaid oksti igasse ilmakaarde. Tugeva tüve ühel küljel, kust marutuul kunagi suure haru ära on murdnud ja kuhu puukõdudest pisut mulda tekkinud, ilutsevad noored pajulilled. Tamm on vana ja hall, teda katab osalt kulusammal ja samblik, kuid siiski on ta täis elujõudu. Varem kui teised tammed on ta end ehtinud rohekaspruuni lehekirmega.

Mitte kaugel haruldasest tammest kasvavad noored haavad, mille siledal koorel helendab kuldsamblik ja oksilt ripuvad usjad õisurvad. Ma nägin, kuidas sinitihane valgetüveliselt leinakaselt haavaoksale lendas ja tasa kõikuvast õisurbadest innukalt toitu hakkas otsima.

Igal kevadel, kui Tallinnas juhtun viibima, külastan Kadrioru õrnimat laululindu, punakuuelist karminleevikest. Ta on hilisemaid meile saabujaid ja asub selles Kadrioru osas, mis on Hundikuristiku naabruses. Ma ei tea täpselt, kus ta pesa asetseb, kuid oletan, et see asub ühe suure viljapuuai piirkonnas.

Kui täna sinna jõudsin, kerkisid aiast pruunhallid suitsupilved, mida jahe tuul sinavate sagaratena laiali kandis. Kõrbenud lõhnast märkasin, et seal läinud aasta lehekõdu põletatakse. Suitsupiirkonnast välja jõudes kuulsin rõõmuga vana tuttava meeldivat hüüet. Ta peitus õitsva vahtra tuules liikuvais okstes. Ei jõudnud veel binoklit välja võtta, et rohekaskollast õiemerd lähemalt uurida, kui karminleevike ära lendas ja õispungist punetavate õunapuude taha kadus.

Külm tuul kohiseb pargi puistus. Sellele seltsib ajutine tume mühin, mida tuulehood Hundikuristiku poolt toovad. Tõttan üle niiske aasa, kus rändrahnud punetavad ja vali loodetuul heinkasvude hiilgavaid lehti painutab. Vesisedmad paigad kollendavad õitsva varsakabja saarekesist.

Hundikuristiku kohal ülal mäeveerul punetab suur rändkivi. Kivi kohalt tormavad kollakashallid veejoad noolkiirelt alla kuristikku, muutuvad õhuga segunedes vahumassiks, paiskuvad sügavikust kõrgele õhku ja voolavad pöörase kiirusega allapoole.

Tugevam tuuleiil lennutab kõrvale peent veetolmu ja sasib koseveerul kasvava sanglepa krooni. Kohiseb kaljult kaljule kukkuv vesi. Miljonite vahumullikeste lõhke-miskohin summutab muud hääled.

Hallid vihmapilved kulgevad kiirelt rohelse mäenõlva taha, mille veerult ikka uued ja uued veekogud alla lan-

gevad. Juga piiravad paemüürid ei jõua taltsutada tugevat veetungi.

Joakoldest väljudes tormab jõgi mere poole. Teda piiravad kollakast liivakivist kaldad, mille veerul kasvavad võililled. Järgnevale astangule jõudes muutuvad rohekad veejoad uuesti lumivalgeks vahukoguks, mis tõttab metsiku kiirusega alla orgu. Astangu kihilisse seinale on veejõud sügava koopa uuristanud, mille kohal hõljuvad kidura sanglepa paljastunud juurekahlud.

Kiirelt tõttavate veejogade värvimäng ja kaljult kaljule langeva veekogu kohin võluvad meeli. Oleksin tahtnud seal kauem viibida, kuid vilu tuul, harvad vihmapiisad ja lähemal sanglepal istuva pruunselg-põõsalinnu karm laul äratasid mu unistusist ja tuletasid meelde, et on aeg pöörduda tagasi argipäevaaskeldusisse.

KEVADLAUL NEERUTI * MÄGEDES

22. V 1932

Vara hommikul jõudsim Kadrina jaama. Ilm oli röske, pilvine ja vilu. Valkja laiguna kumas päike läbi tiheda pilveloori. Tasa kahises hommikutuul leinakase lehekahludes. Märjad sirelilehed peegeldasid nõrka päikesekuma. Vaikne tuuleõhk liigutas pihlaka valkjashalle lehti. Öiekülluses ilutseva saare oksil laulis must-kärbsenäpp.

Läksime esmalt piki raudteeveeru, mida piirasid kõrged kaseread. Kraavikaldal õitsesid kollakad, kuid võililled polnud oma korvõisikuid veel avanud. Õhus tiirles hallvares ja haljas kasevõsas sirtsusid põldvarblased. Aeglaselt möödus pikk kaubarong muutlikke suitsusagaraid maha jättes. Kui rongimüra vaibus, kuulsime kauge moldoru tihedast võsapuistust salu-lehelinnu hõbehäälset vilet ja karmiinleevikese meloodilist hüüet. Pruunselg-põõsalinnu karmi laulu saatis kadakatäksi kõlav häälitsus. Avara moldoru lamedail nõlvul haljendasid noored orased ja mustasid värsked põllukünnid.

Meeldivaks üllatuseks oli võsa-ritsiklind, kes siristas raudtee laia kraavi tihedas võsatihnikus. Paljud meist

---

* Neeruti mäed Kadrina jaama lähedal Tapa rajoonis.

polnud seda laulikut varemalt kunagi kuulnud. Ahnelt tajusime ühetoonilisi heliridu ja püüdsime neid meelde jätta.

Möödusime Kadrina nägusast tärklisevabrikust, mille ees kollendasid suured puuvirnad. Kauge moldoru roheli-ses põhjas lookles tinahall Loobujõgi. Lubjatud jõesild helendas nagu majakas. Pika halli lindina lookles Nee-ruti maantee keset haljendavaid põlde ja tumepruune kesakünde.

Tee ääres õitses vana toomingas ja levitas magusat lõhna vilusse hommikuõhku. Kõrges kaseladvas vilistas salu-lehelind ja võistles valjult hõiskava metsvindiga. Hall-kärbsenäpid sirtsusid õitsvais vahtravõrades. Tihedas sirelivõsas lögistas väike-põõsalind ja müüriserval kilkas rõõmus kivitäks. Sõstrad kollendasid rikkais õiskobarais, mille ümber sumisesid virgad mesilased. Lõhnava too-minga lumivalgeil õisoksil tegeles nobe sootihane. Kõrgelt kostsid hääled, mis meenutasid kalakajaka kilkamist. Need olid kaelushakid, kes elutsesid Kadrina kiriku kujuka torni simssidel.

Loobujõe silla juures nautisime must-kärbsenäpi ja pruunselg-põõsalinnu kaunist kaksiklaulu, mida saatis tasane veevulin silla kiviste võlvide all. Võsa taga piiksus väänkael ja hallil taevavõlvil lõõritas põldlööke. Lõbusad lambahänilased ajasid üksteist taga ja kadusid remmelga-võsasse, mis unistas üksikuna orulammil. Tihedas tarna-puhmas läikis tinahall luhavesi ja kollendasid lihavad konnakapsad.

Jõudsime looklevale Riistamäele. Meie ees helendas kollakaist kihtidest koosnev kruusajärsak, mida teesillu-tajad vallseljakusse kaevanud. Järsaku jalga piirasid hal-lid kiviveermed ja ülaosa roheline mättakarniis. Kõrge-mal haljendas lepavõsa, mille kohal liikusid tinahallid pil-ved.

Lepaladvas liirutas üksik talvike. Ta kollakas sulestik helendas kaunilt tumedal taevapõhjal.

Sammusime piki teed, mis jookseb vallseljaku harjal ja kerkib ikka kõrgemale. Paremalt pool haigutas sügav laudhaudmik, mille põhjas haljendas lepavõsa. Väävel-kollaste laikudena palistasid teeveeru lõhnavad nurme-nukud. Karminpunased kassikäpad vaheldusid valkjate nõmmekannidega ja tumesinised kaetisrohud ruugjas-mustjate sinisõlmikutega. Võsatihnikus häälitsetes mustpea-

Puistu Neeruti mägedes.

põosalind, kuid tema laul ei olnud nii kõlarikas, nagu me talt ootasime.

Tee lookles vallseljaku kõrgel turjal. Möödusid sügavad sälkorud tiheda lepavõsaga ja haljad liudorud valgetüveliste kasesaludega. Hiigelvaibana katsid mustjaspruunid kesakünnid ja helerohelised orasepõllud vallseljaku liugnõlvu. Peale sälkorgude paistsid all sügavas veel teised oruvormid. Siin nägime pikka moldorgu, mille külgedel olid levinud tumedad punatähnilised kadakapõõsad. Seal paistsid tumerohelised kuusesalud, mida ehtisid käbikahlud. Teisal haigutas sügav haudmikorg, kus mustasid niisked künnised ja hiilgasid hallid veeloigud. Sarapik, mis vallseljaku nõlvu kattis, valendas võsaülasest ja jänesekapsast.

Ronisime vallseljaku kõrgemale tipule, kust avanes vaba vaade üle kirjude põllulappide, roheliste niitude,

tumedate puistusagarate ja pühapäevases vaikuses uinuvate külade.

Puhkasime käidud teest ja einetasime. Meid lõbustas laulukoor, mille peajõududeks olid metsvint ja salu-lehelind. Hiljem seltsis neile karminleevike. Meid üllatas, et salu-lehelind oma vilelaulu lõpul karminleevikese leelutust järele aimas.

Rändasime edasi. Ikka tihedamaks ja kõrgemaks muutus puistu, mis vallseljakut kattis. Võililledest kollendavil nõlvul ronisid tumedad kadakapõõsad. Salu-lehelinnust kõlavad kasesalud vaheldusid kuusemetsadega, kus helises väike-lehelinnu korrapärane tsilp-tsalp.

Peatusime kaunis paigas, kust pilk sügavasse haudmikorgu ulatus. Haudmikoru põhjas levis avar soo, kus ruugjad mättad vaheldusid kidurate mändidega. Oru vastaspoolsel nõlval haljendas kõrge kuusemüür, mille hambuline hari piiras halli pilvemerd.

Kõrge kuuse ladvas istus laulurästas. «Öö-pikk, öö-pikk, tüdruk, tüdruk, too piits, too piits!» hüüdis ta väikeste vaheaegadega kuulajale alla. Madalamas kuuse-tihnikus vilistas punarind. Ütlemata õrnalt ja liigutavalt kõlas ta värisev vile. All sügavas orupõhjas, asuniku talu väikeses aias laulis aed-lepalind. Kaua seisime siin, kuulamise loodusehääli ja nautisime maastiku ilu.

Tulime haljendavale kingule, kus punetasid kassikäpad ja õitsesid metsmaasikad. Siit avanes unustamatu vaatepilt alla orgu. Läbi sarapuulehtede ja kuuselatvade hiilgas Neeruti Kahejärve hall vesi, mida piiras haljas rohupärg. Viimast ümbritsev kuivanud rohtude ruuge vöö siirdus haljaks palioru põhjaks. Tume kuusemüür, mida ehtisid valendavad kasetüved ja helerohelised kasevõrad, ümbritses avara poolringina haljendavat paliorgu ja selles asuvat Neeruti Kahejärve.

Hall pilvelinik kärises, avanesid tumesinised taeva-laigud ja päike valgustas metsa, nurme ja vett. Oliivrohelised kuusevarjud levisid poole järveni. Varjuvabas vees peegeldusid vahelduvad taevavärvid. Õrn tuuleõhk pani vee lugematuis virvendusis värisema.

Küllastunud veetlevast looduspildist, laskusime alla järve äärde, kust ronisime üles Sadulamäele. Põlised kuused varjasid rada, kuhu vesi sügavad lohud uuristanud. Sadulamäel oli sadula kuju. Ta ühel nukil asetses siniste nurkpostidega lumivalge kõlakoda. Kapiteeli pigimustal

tagapõhjal helendas kuldne kannel. Sadula vastaspoolel nukil olid pingid vaatajate ja kuulajate jaoks ja kolm madalat tamme. Kaunist paika ümbritsesid kõrged kuused ja kased.

Võtsime istet pinkidel ja kuulasime metsalaulikuid.

Must-kärbsenäpp leelutas, metsvint hüüdis, hall-kärbsenäpp sirtsus, mets-lehelind siristas, metskiur hõiskas, kuldnokk sädistas, suur-kirjurähn kilkas, siisike kiunus, meigas kudrutas, kuld-pöialpoiss saagis nagu viiulil, peole vilistas, leevike hüüdis, sootihane piiksus ja väike-lehelind lõi suurele kontserdile takti.

Mitte kõik korraga ei laulnud need vabad metsalaulikud. Ka väike-lehelind ei löönud pidevalt takti. Kuid siiski võis lühema aja vältel kuulda kõikide lauljate hääli.

Tuul kohises kuuskede tumedais kroonides ja panikaskede lehed kahisema. Vahel vaibus see metsahäl tasa-seks sosinaks, vahel paisus tugevaks mühinaks ja oli võim-saks saatemänguks väikestele laululindudele.

Polnud kerge lahkuda suurelt ja ilusalt metsakontserdilt, mille kaunid hääled jäid hinges edasi helisema.

TALV KADRIORUS

24. I 1933

Kui juhtun viibima Tallinnas, oma sünnilinnas, ei tihka ma jätta külastamata Kadriorgu — on ju siia looduse ja kultuuri koostöö koondanud nii palju köitvat omapära, ilmekat mitmekesisust ja haaravat ilu. Eriti südamelähedane on aga Kadrioru pargi kaugeim osa, kus kõrge järsak-panga all kasvab põline tammik.

Kaunis on viibida siin kevadel, kui kõikjal laiub kiiklevate kõrte ja värisevate rohtude lõhnav, õitest kirev ning putukaist sumisev meri, kui kuuseladvast kostab vainurästa igatsev hüüd ning kuskil heliseb salu-lehelinnu vile.

Veetlev on siin ka suvel, kui jahedas meretuules sahi-sevad raskjalehelised tammevõrad, kui kõikjal heljub heinalõhn ja puisniit hakkab kuduma uut rohuvaipa, pehmemat, värviühtsemat ning puhtamat.

Meeldiv on siin sügisel, kui tammevõrad on pruuniks

lõõnud, kui õhus heljub kollakaid lehti ja tormist tuustitud mere kohin, raskemeelne ja lõputu, ühtib tammiku kahinaga.

Kuid ka talvel tajub silm siin vormide küllust ja peent värviilu. Siis ei imetle me mitte ainult toredate metsakuningate vägevaid tüvesid ja nende pruunhalli koore skulptuuri. Nüüd näeme ka nende alasti võrasid, okste ja oksakeste vormiküllast pillandust kõigis oma peensustes.

Tammede jalal aga levib sinerdav lumevaip, ümbritsedes külma surilinana koltunud rohukamarat, mis katab tardunud mullapinda.

Vaid üksikute rohtude hallid varred ja kõrte kollakaspruunid kaared püüdlevad vabaneda kristalseist talveaheleist, tõstes üles oma seemnevabu vilipööriseid ja -päid.

Nagu pruunrohekad haprad ja peenemoelised helme-read haljendavad raagus sarapuuvõsal puhkemata lehepungad. Ka rohekashallid urvakimbud ootavad igatsedes kevade tulekut.

Vanad rändrahnud on halja sammalmantliga katnud oma punakad kehad ja surunud pähe lumimütsid. Pargipuistu pruunikal taustal tuiskleb puhang kergeid ja peeni lumekübemeid. Nagu kahkjashalle lindipaare kulgeb pargilumel suusatajate jälgi. Päikeses helendavas lumekõrbes mustab siin-seal tuules värisevaid kõrrepuhmi. Arukas-kede ripnevaid oksakahle lailab tuule tujukates tõugetes.

Ojake, mis suvel nii rõõmsalt vulisedes mere poole tõttas, on tumm ja surnud. Närtsinud rohutukad ta tardunud sāngi veerel püüavad end asjata vaadelda hallruuges jääpeegli. Tasa kahiseva kuuse all lebab purunenud lumikarniise, mis āsja ilustasid kuuse tumerohelisi, abitult ripnevaid raskeid okkalisi oksasagaraid. Nāljased tihased on ta soomusjalt punakaspruunilt koorelt lahti nokkinud sinkjaid samblikuteri. Tuul on neid sõmerja puruna puhatale lumelinikule laiaili poetanud.

Maarjamāe lumisel veerul ripuvad pragulised paekaljud, tummad ja tõsised. Nad on end mähkinud hārmatisse ja peitnud puude ja põõsaste okastikuvõre taha. Kas-kede raagus okstel mustab tihedavõrelisi tuulepesi, üks salatsevam kui teine.

Vanad sanglepad pole veel jõudnud maha poetada oma pigimusti urbi-kābisid, kuigi on end ehtinud juba uute, noorusvārsketega. Kuskil kahiseb külmas tuules üksik tamm, noor ja tugev. Temalt pole vallatud tuuleilid suut-

Talvine Kadriorg.

nud ära rebida leherüüd, ehkki see on hapraks kuivanud ja elutu.

Jäätunud oja, helitu ja tumm, lookleb lumest kobrutavate kallaste vahel. Siin meenutab ta kurdudeks hangunud laavajõge, seal ripneb ta imeliste jaspispruunide ja klaashallide helmesnööridena kui tardunud juga. Paiguti on ta eraldunud opaalivärvides sillerdavaiks jääpurikaiks. Kohati on ta aga vabanenud lumiste rändrahnude suruvast sülelusest ja valgub laiali vabalt ning lehvikjalt, moodustades kollakaid ning kreemvalgeid kipru ja kurde.

Kõrgeid, õhtupäikeses helendavaid kuusekroone läbib imetlussosin: ojaga on toimunud imelik moone! Ka raagus lepad leinavad vaikinud oja röömsat vulinat. Kurvalt väristavad angervaksad hapraid viljapäid. Nad on ainsad, kes veel ehivad ja elustavad surnud lumepinda.

Rändrahnu kaitsva serva alt paistab lapike pruuni lumevaba maakamarat. Siin peitub koguke külmast kangunud maajalgu, sekka salgake jänese kapsaid — kõik veel haljad. Ümberringi aga sädeleb lumelinik, külm ja sinkjasilgakalt helkiv. Ainult kohati väriseb siin tuule tugevamal puudutusel angervaksade koltunud vilipööriseid.

Lahkun tammikust. Suundun risti üle Narva maantee, et külastada mereranda Russalka mälestussamba taga.

Hiljutine pakane on mere vabad lained neetinud tugevaise jääahelaisse. Hallid pilveteljed on kudunud neile valge lumikanga.

Avara lumekõrbe taga aga väriseb kuni silmapiirini sinihall merevesi. Takistamatult tantsisklevad raudkülmad tuuleilid vabal lumeväljal, piitsutades külmast tuiemenenud põski.

Rändan läbi äsjatuisanud lumeleete. Astun kartlikult kahkjashallile merejääle. Nagu puhkama heitnud kariloomi lebab siin jäässe külmunud rändrahn. Neid ümbritseb tuultest kokkuaietud ja külmast ühteliidetud jäätükikestest sillutis. Iga kivike selles ilmekas jäämosaiigis oli kord laineil oõtsuv jäälaevuke. Kahisedes kiikusid nad rändrahnude keerustikus loksuval mereveel, maha lihvides oma teravamad nukid. Kuipalju liikumist ja helisid elustas tollal neid jäätükikesi! Siis tuli külm, mis sidus nad ühte.

Könnin peegelsiledal jääparketil, imetelles selle koestikku ja nautides kahvatuid värvitoone. Õhtutaeva õrn valgus levib lumisel rannapervel ja roosakalt helkival jää-

põrandal. Ta laiub ka kaugel väriseva vee kohal, kus heljub hämarust ja halli udu.

Oleviste nooljas torn ja Toompea raske massiiv muutuvad edelataeva helenduses üha tumedamaks. Russalka mälestussammas särab viivuks merevaiguliselt ja muutub siis halliks. Viivitades ja õrnalt, nagu ema uinuvale lapsele vaipa laotab, sirutab õhtuhämarus oma halli loori üle õhturahus suikuva maa ja mere.

ROCCA AL MARE

18. V 1933

Rändan uut maanteed mööda Nõmmelt mere poole. Sügava oruna lõikab ta läbi Mustamäe, mille nõlvadel kohavast männikust kajab metskiuru elurõõmus liirutus. Siis kulgeb ta ruuge vallina läbi liivakõrbe, kus ei kasva rohulibletki, kus jahe tuul lennutab peeni sõmerteri ja suitsupääsukesed püüavad liiva kohal lenneldes kärbseid. Sealt, kus maastik madalaks muutub, kus lõhnav kadakas ja lõikavad tarnad haljendavad, kostab kadakatäkside peeni lauluhääli. Niiskemat maanteekallast kaunistavad paiselehe kuldsed õisikkorvid ja maajala tumelillad õisikpead. Siis läbib maantee ruugetüvelise männiku, mille süvas vilistab salu-lehelind ja veerul tiksus talvike. Lõpuks viib tee üle niitude ja soo, kus vinge tuul painutab mulluseid kõrsi ja on kuulda kiivitaja nukrat kisa. Üksiku talu lähedal teeveerel haljendava lehise läbipaistvas kroonis laulab karmiinrinnaline kanepilind ja talitleb toitu otsides aed-lepalind.

Juba paistab eemal Paldiski maantee. Läbi pruunika võsa ja haljendavate põldude lookleb ta kõrgele paekaldale. Vasemal ilmub nähtavale raagus arukaskede vahelt Habersti kelpkatusega koolimaja. Kooli õues on salk rõõmsaid lapsi. Nad kannavad vett ja kastavad vastistutatud noori kuusetaimi. Tutvun kooliõpetajaga, lootes talt saada teateid muusträsta kohta Rocca al Mare pargis.

Tumedalt kohab külm põhjatuul pargipuude läbipaistvais võrades, raputab võsaülaste õrnu õievarsi, painutab nõlval haljendavaid heinkasve ja lennutab kuivanud tammelehti. Kaskede ja pärnade hallpruunidel oksaraagudel

helendavad puhkevad lehepungad. Sammaldunud rändrahnude vahel valendavad tuules värisevad võsaülased, sinab üksikuid sinililli ja kollendab kollase ülase õistaimi. Tammepungad on alles kinni ja valjem tuuleil kröbistab ägedasti mulluste lehtedega, mis lipendavad koltunud ribakestena tamme hallidel okstel. Punakas rändrahn kaitseb külma meretuule eest rohelist lehtvaipa, kus kollendab läikeõilmelisi kanakoolmeid ja ilutseb ahaslehelisi kuld-tähekesi. Tasa kõikuvast kuusevõsast kostab siisikese peeni kutsehüüdeid ja heliseb punarinna lauluvile. Musttihase hoogsat leelutust katkestab kõle tuulepuhang ja metsvint toob kuuldavale nukrat kilgihäält. Imetlen toredas kevadrüüs säravat isast metsvinti, kes on harukordselt julge. Ta nokib midagi hallil teerajal ja lendab eest ära alles viimasel hetkel. Noortes tuttlehtedes haljendaval toomingal taob väike-lehelind oma lihtsat laululugu. Metsmesilane lendleb uniselt jänesekapsaist muru kohal, kus valendab poolkinnisi õissilmi. Kandilistel mustikavartel, mis rohekaspruuni vaibana metsaalust katavad, haljendab naaskelteravaid lehepungi. Tihedate salkadena kasvavad niiskel kõdumullal rohekaskollased lepiklilled, õrnad ja alandlikud.

Tummalt seisavad poolkustunud kirjade ja imeliste joonistega kaetud kõrged paastahvlid tasa kõikuvate pargimändide all. Kähara lakaga lõvi, mille muistne kunstnik on hallist paest välja nikerdanud, lebab abitult noore pihlaka all. Tasakesi vuliseb metsaoja sügavas sängis, mille pruunikas soovesi on halli liivakivisse uuristanud. Asteastmelt alla hüpates kaovad läikivad veejoakesed mustikavartest punetava metsa alla, kuhu sammaldunud kasetüved halle varje heidavad. Kaugemal aga valendab läbi paiste pargialune varase võsaülase õislumest. Männiokkalise kõnnitee uurdes lebab koltunud tammelehti, mida vali meretuul siia kokku on keerutanud.

Seal, kus pargipuistu lõpeb, algab lillakaspruun kanarbikumeri, mis levib mererannalt kaugele maa poole. Siin valitsevat rahu segab ainult sookiuru tiksumine ja tuules lainetava kanarbiku tasane kahin.

Kõrge pankranna jalal aga laulab merelaine oma igavest laulu. Murdlaineist valendava rannavee kohal liugleb liikumatuil tiivul üksik tõmmukajakas. Läbi noores leheudemes haljendava sarapuuvõsa sinab avar Kopli laht. Lahe taga aga valendab liivane rannariba ja läbi

uduvine mustab Merimetsa pidev müür. Selle taga helen-
dab mahedais värvivarjundeis Toompea profiil, Oleviste
nooljas torn ja muid Tallinna osi sihvakate tornide ja
suitsevate vabrikukorstnatega.

Rocca al Mare mererannik.

Rahutult peksavad rasked murdlained halle liivakivi-
panke, mis korratult lebavad kirjul rannakruusal. Vinge
põhjatuul vuhiseb kõrva ääres, painutab armutult mul-
luseid kõrrelisi ja paneb lillakaspruunid kanarbikukah-
lud palavikuliselt värisema. Abitult ripuvad koltunud
kamarmättad pankkalda järsul veerul ja ähvardavad iga
hetk alla sügavikku langeda. Seal all aga naeratavad savi-
liivast rusukallet katva paiselehe peeneõilmelised õisik-
korvid.

Pargimändide tüved löövad õhtupäikese jahedal helgil
merevaiguvärvides helendama. Sarapuu peened oksraad
läigivad ja nende äsja väljapugenud lehealged helenda-
vad kahkjasrohekais värvitoonides. Veel hõiskab mets-
vint, vilistab salu-lehelind ja üksik laulurästas kordab

oma kõlavaid hüüderidu. Must-kärbsenäpp nõtkuval sarapuuraol ütleb viimast korda tiivu-tiivu ja vaikib. Nüüd algab punarind sammaldunud tammeoksal oma tasast laulu, nii õrna, unistavat ja kaasakiskuvat... Siis siristab sinitihane, häälitseb kilgina metsvint ja kordab oma lühikest heliredelit kuuseladvas olev vainurästas. Hetkeks vaikivad linnuhääled — on kuulda ainult mere uinutavat kohinat ja tuule salapärast sosinat pargipuude kõrgeis kroonides. Siis kajab võsast käbliku laul — imeterav ja selge — ja kuskilt pärnavõsast salu-lehelindu järeleaimav kuldnokavile.

Õhtupäike on võsa taha vajumas, ta külmad kiired tungivad läbi hõreda sarapuuoksastiku ja panevad sinna tõmmatud peened ämblikulõngad vikerkaarevärvides särama. Puude pikad varjud levivad üle halja rannanõlva ja tuulest kurrutatud lahesopi vee. Pruunil rannamudal aga otsivad õhtueinet loendamatud rislad ja tildrid ning ruuge leede terashallis vees valendab puhkavaist naerukajakaist. On kuulda naerukajakate kraaksumist, tildrite ja rislade vilet ning meriski leelutust. Kaks suitsupääsukest liuglevad lõbusasti vidistades otse üle mu pea, otsekui soovides mulle head koduteed ja peatset jälleenagemist.

KEVAD KAKUMÄE RANNAL

17. V 1933

Kanarbik Kakumäe pankrannikul ei öitse veel, isegi haljaks pole ta veel lõõnud. Tema pruunlilla värvivarjund on vaid mälestus mullusest. Asjata oli talvise lume raske vaip püüdnud painutada ta vetruvaid varsi — lopsakad puhmad on kõik uuesti püsti sirgunud.

Siin-seal vilgub kanarbiku pruunlillas embuses jänesekapsa pelglikke, õrnu, valgeid ja äsjapuhkenud õisi, nagu rohetavaid saarekesi ujub tas noorte pihlakate sulglehelisi puhmi.

Avar ja vaba on tasa kahisev kanarbikuväli, mis kevadtundest elustatult on paiguti kulgenud otse panga veeruni. Uudishimulikult piiluvad ta kergelt kiikuvad kahlud alla rohekest merelainest loputatud rusukaldele.

Järsul kaldaveerul väriseb ruugevarrelisi põldosje.

Tuul on jõudnud juba väija puhuda eosterad nende kurikjaist vilipäist.

Haljendaval rannikunõlval seisab rida kalurite võrguonnikesi. Ühed neist on tormidest tugevaks tahatud, teised vanadusest viltu vajunud. Ägedalt sasib tuul pikki niiskeid, harulistel vaiadel voogavaid kalavõrke, kord puhudes neid pungi nagu purjesid, kord lehvitades neid nagu lippe. All rannapervel aga laulab murdlaine oma lõputut laulu, ühetoonilist ja igatsevat. Kuski kaisutab ta roostetanud tünnikest, püüdes täita seda kahiseva kruusarühaga, mida laine lahkudes ikka jälle tagasi vee-retab. Murdlainega äärestatud madalmeri palistab roheka vöötmena kahkjat liivaranda. Lendab valgepäiseid kala- ja mustapäiseid naerukajakaid.

Teerada, kord kanarbikku peitunud ja kitsas, kord avar ja vaba, lookleb piki järskranniku serva. Ähvardavalt võlvub sügavuses laiuva madala ranna kohal vein-kollaseid ja terashalle liivakivikihte. Nagu sassis karusnahku, nagu tuulest tuustitud habemeid ripub toe kaotanud mäntaid pankranniku pudeneval serval. Mõnel neist ilutseb äsja haljendama lõõnud kasevõrseid. Ei saa unustada ühte neist, kõige vanemat. Tema sihvakas tüvi, nõtke ja sile, on puhas ja valge. Ta punakaspruunidel oksaraagudel haljendab noori läbipaistvaid lehekesi. Kramplikult on ta sitked juured end järsaku serva puurinud. Ta ei tihka siit lahkuda, kirglikult armastab ta oma sünnipaika ja elu.

Paiguti on suured lahmakad mööda kõrget järsakranda alla varisenud ja seal nukilistest kivipankadest rusukaldeks kuhjunud. Nagu tume palistus heleda kuue serval mustab rusukalde jalamil lainest õõtsutatud adruviir. Mornilt peksleb kahkjaskollakas kivimikeerustikus pruunrohekas merevesi, kiigutab kaljupankadele kinnistunud raskeid habejaid merirohukahle, paiskab üles sädelevaid vahukübemeid, pillavalt, peotäis peotäie järel.

Rännak väsitab. Kui hubane on lebeda pehmel kanarbikpolstril ja vaadelda roheliste lehekestega ehitud kase-raagude kõikumist kauge mere sügavsinisel taustal. Kuulatan murdlaineid, kaeblevaid, mitte lõppeda tahtvaid. Tunnen rõõmu nurmenukkudest, mis on oma tuules värisevad õienupud välja sirutanud kipras lehetupsudest. Jälgin soojas päikesepaistes pleekivat halli arusisalikku; ta on enda mugavalt surunud vastu pehmet mullapinda

ning sulgenud õdusas mõnutundes oma pisikesed helmesilmad. Kui teda puudutan peene heinakõrrekesega, avab ta silmad ja liugleb viivitades, otsekui vastu tahtmist, kanarbiku kaitsvasse puhma.

Jätkan retke Rannamõisa suunas. Aeglaselt möödub teine paadirand. Kruusasel rannapervel seisab rida tõrvatud kaluripaate. Nende rasked kehad on tormidest väsitatud ja rannakividest kirjuks kriimustatud. Nad näivad kadestavat kriitvalget purjevenet, mis värskelt värvi-tuna ja edevana nende vahel ilutseb.

Kakumäe poolsaare kaugeimal nukil reastuvad noored remmelgad, oksad punased kui veri ja kollased kui väävel, kõigil urvad täis kuldset õietolmu ja sumisevaid mesilasi. Seal seisab ring vallatuid kaseneiusid, rõivad kreemvalged ja võrad kui tuulest tutistatud juuksekahtlud. Siin hüpleb nobe linavästrik sulnilt saba õõtsutades, seal kostab kivitäksi krigisevaid laulukatkendeid. Kuskil hõiskab metsvint, toredas pulmakuues uhkeldav. Kaugemal on kuulda inimhäält, rõõmsaid hüüdeid, lõbusat laulu. Need on kartulipanijad põllul, mis vöötidena mustab kasesalu valgete tüvede vahel.

Siirdun Paldiski maantee poole. Teed äärestab puiestee. Kõikjal ilutseb kaharavõralisi tammi, lõhnab läik-lehelisi kaski. Puiesteelune haljendab noorest rohumurust, mis on tikitud kollase ja valge ülasega. Kevadestundest erutatud metsvindid püüavad üle hõisata merekohinast. Õhk aina väriseb kuldnokkade ägedast sädinast, õhulisest helidesegust. Mere poolt kannab jahe tuuleiil katkendeid meriski meeldivast liirutusest ja liivatüllil leebest hüüdeist.

Kuskil põletatakse paljaks laastatud puistust uudispõldu. Kadudes ja jälle uueks leegiks loites ronivad punased tulekeeled pragisedes üle turvaspruuni maakamara. Sinine suitsujuga tõuseb hooti üle kaselatvade, levitades omapärast teravat, kuid meeldivat kõrbelõhna.

Jõuan Paldiski maanteele, kust haaravalt kaunis vaade küünib üle lillakaspruuni kanarbikunõmme läänes sinerdava Soome laheni. Kõige kohal kummub kõrge kevadtaevas, kus õhtueelne päike veereb sädelevana üle pilveharja.

Maantee ääres on laagri üles löönud rändmustlased. Tuuleiil paisutab hooti nende halli telgiriidet. Salk mustapealisi lapsi tegeleb tühja vankriga. Ühed tõmbavad ais-

test, teised tõukavad tagant. Pruunid silmad välguvad tegutsemisrõõmust. Kõlab lõbusat naeru ja kilkavaid ergutushüüdeid. Telgi ees loitva tule ümber vestleb pruuninahalisi naisi ja mehi, noori ja vanu. Maanteekraavis näpib noort rohtu tuhkur hobune, esijalad kõiega kokku seotud.

Paremal laiuvad kollakaspruuni kangana sooheina-maad, külmad ja elatud. Päike pole neile veel suutnud kududa rohelist kevadrõivast. Läbi raagus võsa ja kaha-rate puuvõrade läigib sinerdava peeglina Harku järv. Pruunrohekad puistusagarad järvetagusel pangapealsel on õhtu ootel end juba sinkjasse uduloori mässinud.

Õhtu saabub. Varjud venivad pikaks. Kogu läänetaevas punab leekides. Siis haihtuvad värvilised valguseviirud, kustuvad viimased kiired ja hakkavad levima videviku kahvatud varjud.

KEILA-JOAL

20. V 1933

Keila juga asetseb mererannast umbes üks kilomeeter maa pool; selle moodustab Keila jõgi ligi kuue meetri kõrgusel poolkaarjal pankkaldal. Hallist pragulisest paest pankkalda ülaosa ripub siin sinkjashalli alaosa kohal. Viimane koosneb pehmemaist kivimiliikidest ja on kukkuvast jõeveest alt õõnsaks uuristatud. Kalju peal voolab rohekaspruun jõevesi aeglaselt ja vaikselt. Kuni järsu veeruni kulgeb ta rahulikult ja väarikalt, siis aga muutub rahutuks. End täiesti unustades tormab ta hiilgavate jugadena hulljulgelt panga all haigutavasse sügavikku. Langevad veemassid meenutavad eesriideid, mille nägematu käsi on käristanud kevadepäikeses säravaiks ribadeks. All haudmikus purunevad nad helendavaks vahukoguks. Nagu halli tolmu, nagu auru keevast katlast kerkib siit kõrgele õhku haihtuvaid pilvi peeneks pihustatud vett. Õhku täidab kõrvulukustav kohin, sajahäälne sisin ja nukrameelne undamine.

Joa parempoolsel veerul hüpleb rida hõbeselgeid veenirekesi. Nagu kellukesi helistades tantsisklevad nad kaljuastangult astangule. Siin lõhestuvad nad kihisevaiks

Keila-Joa juga.

vahuvihkudeks ja sööstavad peadpööritava kiirusega valendavate kosekestena alla kivipankadest tulvil kärestikku. Need all sügavikus helendavad limased kaljurahnud lebavad siin nagu abitud lapsed, kes on ülalt emakalju kiviselt rinnalt alla haudmikku veerenud.

Vasak Keila jõe kallas joa ja sellele järgneva kärestiku kohal on kõrge, kuiv ja liivane. Taimkamaraga kinnistatud vanade liivahangede kahkjat laupa piirab sinkjasrohelistest võradesarjast ja hallruugeist tüvetulpadest männimüür.

Külasthan Keila lossi endist kööki, kus asub kalakasvatuse laboratoorium. Siin paistavad silma suured roheliised anumad. Neist voolab läbi allikselge vesi, milles ujub loendamatuid lõhemaimu. Nad on veel tillukesed, arenenud marjast, mis on vette pandud eelmise aasta oktoobrikuu teisel poolel. Nüüd on nad juba kolmandat nädalat

munast koorunud. Kaks arenemisnädalat lebavad nad abitult haudumisanuma põhjal — takistab ju suur kollane rebukott neid ujumast.

Väljaspool jahedat haudumishoonet, üsna kärestiku kaldal niriseb jahe vesi läbi kahe tsementanuma. Anumate tumedal põhjal rohetavate vetikate vahel punetab lõhemaimude parvi. Nad on enamikus levinud anuma sellesse ossa, kust vesi välja voolab. Kõigi maimude pead on suunatud vastuvoolu. Kus päikese hele juga läbib vee, on maimud vilkamad. Veel kuud poolteist peavad nad arenema anumal. Siis tõusevad nad kõrgemaisse veekihitidesse ja on juba küllalt tugevad selleks, et neid võib jõkke lasta. Sügiseti tulevad merest suured lõhed jõkke ja ujuvad kärestikke mööda üles koolmekohtadesse kudema. Siis püütakse neid ja saadakse uut marja, mis viljastatakse niisaga ja pannakse arenema.

Keila-Joa kalakasvatuse laboratooriumis on näha nii mõndagi huvitavat. Siin hoitakse alal mitmesuguseid kalapüügiriistu — võrke, mõrdu, ahinguid, mis on ära võetud neilt, kes on kalastanud keelatud paigas ja keelatud ajal. Siin on topiseid mitmesuguseist kodumaa kalaliikidest, on säilitatud meie vete haruldased kalavormid. Sellekohastel preparaatidel võib jälgida kala isendilist arenegut munast valmikuni. Hulk õpetlikke jooniseid, diagramme ja tabelleid selgitab meie kalanduse arenemist.

Asutuse juhataja annab nähtu kohta asjatundlikke seletusi. Ühe akna alla on ta kui suur loodusesõber paigutanud majakese, kus talvel toidab linde. Kuulsin talt, et ka musträstas külastab talviti toidumajakest. Lind, kes Kesk- ja Ida-Eestis pesitsejana on üliharuldane, asub siin paigalinnuna aasta läbi.

Väljas undab joa lakkamatu kohin. Kärestikus mühi-sev vesi tõttab väsimatult alla mere poole; hiiglalintidena liugleb ta üle libedaks lihvitud kivide. Siin pihustub ta valendavaks vahuks, seal tiheneb ta hiilgavpruuniks tohutuks maoks. Paiguti liigub ta aeglaselt ja hääletult kõrgete kallaste vahel. Põhi on sügav; pruunrohelistes vees tiirleb pikki penikeeli, kõigil ladvad pööratud päri-voolu. Paiguti muutub jõgi rahutuks ja kulgeb kärsitult ja käratsedes üle kruusasaarekete ja kivitökete.

Sinkjaspruunilt läikiva vee ääres kollendab varaseid varsakapju. Värske meretuul sosistab salajuttu jõesaarel unistavate sangleppade ja saarte ruskeis võrades. Ta toob

elevust ja liikuvust puude all punavasse kontpuuvõssa, kus varju otsides lobbab kahkjasilillasid katkujuuri.

Kuskil elustab kärestiku kivi- ja veekeerustikku rühm kodumaa ilmekamaid veelinde — jääkosklaid. Mõned neist sukelduvad vilkalt voolavas jões, teised seisavad kahkjashallidel paerahnudel liikumatult nagu raidkujud. Ei suuda küllalt imetleda nende kevadise sulgkuue ilu. Emalindudel on helepruun pea ja lumivalge kõhupool, isalindudel läigib pea rohekasmustana, kuna kõhualune helendab roosakasvalgena.

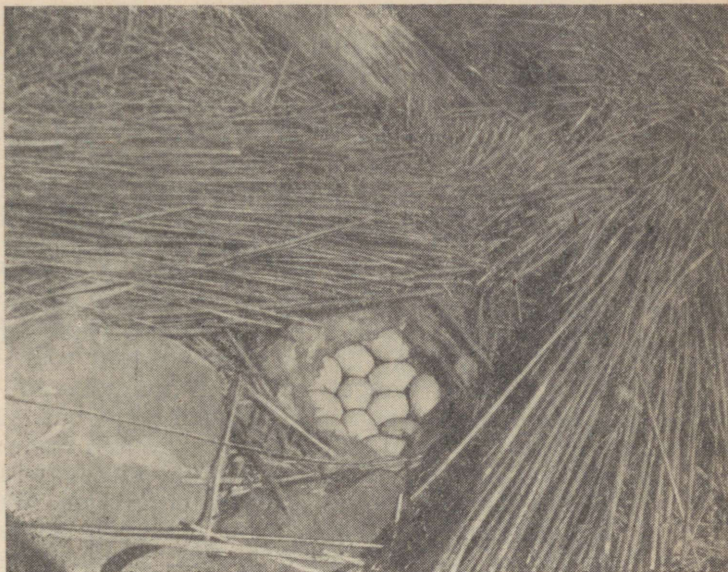
Pikad saaghambulised nokad ja ujulestadega jalad on kõigil nagu verrega vaabatud. Ehkki kosklad toituvad kaladest, tuleb neid hinnata kui jõeehet. Kaldaurkad pakuvad neile sobivaid pesitsemispaiku. Heledasti liirutades liugleb päikesest sädeleva vee kohal paar valgekõhulist vihitajat. Neid jõge elustavaid ja ilustavaid kurvitsalisi elutseb siin nähtavasti mitu paari. Vähemais jõesoppides leivad need kenad linnud küllalt soodsaid toitlus- ja pesitsemistingimusi.

Paiguti kerkivad kärestiku kaldad kõrgele. Väsimatult tõtlemaid veemasse piiravad siin kahkjaskollased kaljumüürid. Jõesuudme piirkonnas aga laskuvad kaldaperved lõplikult madalaks. Siin haarab avar Soome laht Keila jõe pruunikad veed oma sinavasse rüppe.

Rannamändide taga paitab kevadepäikese leebe kiirgus tuiskliiva valendavaid luiteid. Vesi on madal ja ahtakesed lainekaared loksuvad uniselt vastu punakate rändmunakate valkjashalle alaosi. Uttu looritatud meresinas lailab tumedate paeltena pikki pardiparvi. Ka kuulduv sealt aulide helisevaid hääli — vahel valjuks paisuvaid, vahel vaibuvaid. Nendega seltsib jõesuudmelt naerukajakate summutatud hüüdeid. Rannamänniku ruugetüvelistes sammaskäikudes aga vilistab salu-lehelind, hõiskab metskiur ja kukub kägu.

Jahe tuulehoog liigutab luiteharjal lehvivaid vareskaera koltunud lehti. Põldosjade värsked ja ruuged varred püsivad liikumatult nagu pisikesed tulbaread. Karukellade karvased õispead helendavad kummaliselt päikese soojas paistes.

Suundun mererannalt luidete taga levinud männikuisse, mis taamal muutub põliseks parkmetsaks. Tunnen segamata rõõmu pilvesagarast taeva sügavas sinas, mere särast kahkjasaruugete liivaluidete vahel ja männivõrde

Jäkoskla pesa munadega.

sinkjasrohelistist värvivarjundeist merivaiguliste tüvede kohal.

Ükski puuoks ei liigu, ükski tugev häälightsus ei häiri vaikust. Ajuti on kuulda vaid üksiku linnu leebet hüüdu, hooti läbib liikumatut oksakeerustikku õrn ohe.

Päikesevalgus igritseb läbi hõreda oksavõrestiku. Ta joonistab jala all ragisevale, käbidega kaetud metsapinnale heledaid laike ja jooni, heidab jahedaid varje vaigulõhnalisele oksavaibale. Nagu loendamatu peeglikesi hiilgab nüüd kõikjal nahkseid pohlalehti; kukemarja varred hõõguvad korallpunaselt. Mullused nahkjaslillad kanarbikuõied paistavad imeliselt värskeina. Mändide samblikku mähitud okstel hiilgab tuhandeid niidikesi.

Vaikselt ja endassesüvenenult seisavad põlised laanemännid koltunud oksakõduga kaetud kinkudel, mida täpivad kandilised mustikavarred. Mulluste sõnajalgade pruunistunud puhmade vahel on tärnanud terve metsa noori vaarikavõrseid. Laias ulatuses katab metsaalust

äsjakootud õievaip. Selles silmi paeluvas, elavas vaibas sinab üks kiri sinililledest, teine valendab ülastest, kolmas kollendab lepiklilledest.

Hetkeks tundub mets ülla kunstitemplina. Selle pörandat ehib valgusest, varjudest ja värvidest peen mosaiik. Selle sammaskäigu ja võlvide all kõlab haruldane sümfoonia. Ühelt sarapuuoksalt rahutult teisele hüplev metslehelind siristab kord ritsika kombel, kord kaebleb, nagu suruks teda suurim südamevalu. Toomingal, mille äsja tekkinud lehetupsud veel imetelles ülespoole vaatavad, leelutab must-kärbsenäpp oma leebet ja alandlikku laululugu. Kuuse kõrgest kroonist heliseb väike-lehelinnu erk heli. Siin sädistab ka siisike oma salme, pikki, hapraid ja õrnu. Kuskil kaugel kudrutab mängulennu sooritanud melekas. Nagu rohutirtse sirtsu kõikjal hall-kärbsenäppe. Üheainsa käbliku lõikav laul summutab mitme metsvindi valjud hõisked. Suur musträhn kilkab kulli kombel. Kuuse kahkjas ladvas vilistab laulurästas. Metskiur kerib pärnaoksalt kõrgele õhku ja laskub lauldes alla naaberpuule. Kuskil lähedal lullitab mahedail flöödihäätel puukoristaja. Korduvalt kutsub kaaslast kuusekroonis peituv tihane. Nagu metallketti klõbistab ohakalind oma laulukatkendeid läiklehelises kasevõras. Viivitades viimistleb salu-lehelind oma pikka vilejat viisi. Ei puudu ka sinitihase siristav sädin. Kuid musträstast, keda lootsin siin kohata, pole midagi kuulda ega näha. Teda otsides suundun Keila jõe paremal kaldal kasvava parkmetsa kaugemasse ossa, sinna, kus muistseil jõeastanguil ja vanadel luitekinkudel levib põline männik lopsaka mustikapõõsastikuga. Siin heliseb mets siisikeste hüüetest. On kuulda kuuse-käbilindude mahedaid flöödihääli ja üksiku tihase taktikindlat leelutust. Ja siis äkki rõõmus üllatus — kuulen tagaotsitud linnu häält. Kostab kauaigatsetud musträsta laul — aeglane, pidulik, kurb nagu alati. Kuid seekord sisaldavad need ilusad ja raskemeelsed helid midagi erandlikku, midagi seletamatut, midagi salapärast, mis tungib hinge kõige peidetumasse sügavusse. Siis vaikib veetlev laulik. Küll püüavad mind lohutada metsvindi erksad hõisked, küll hakkide kõlariikas kaagutus ja leevikeste leebed hüüded. Kuid nad ei suuda asendada musträsta pidulikku esinemist.

Kuldpea-pöialpoiss on oma nägematu viiuli peenima keele katkemiseni pingule tõmmanud, et mind enda poole

meelitada, kuid miski ei suuda mind enam köita. Tiivustatud lootusest avastada rohkem muusträsta asupaiku, suundun Keila-Joa parkmetsast Türisalu poole. Esialgu laiub kõikjal põline männimets. Ta avarate sammaskäikude all on sammalvaip tipitud täis läikivaid palukalehti ja haljaid mustikavarsi. Siin kohtan uusi laulvaid must-rästäid. Tunnen sügavat rahuldust.

Mets hõreneb. Mändide käharate võrade vahel hakkab sinama ääretu ja loendamatu kurdudes sädelev meri. Teerada kulgeb piki Türisalu järsku, kõrget ja paiguti alt õõnsat pankranniku veeru. Pangal laiuv loopealne punetab pungas kukeharjadest. Tillukesed kevadikud on oma valged õisikud levitanud kõikjale. Nii kaugele kui silm ulatub, paistab hallpruune põõsasmارانapuhmikuid. See taim, mis levib ainult Loode-Eestis, on siin rikkalikult esindatud. Oleks tahtnud siin viibida suvel, kui kogu loopealne särab põõsasmarana kuldkollases õiteilus.

Jõuan pankranniku künkale, kust algab Väana jõe metsastunud org. Vaade siit rannale ja merele on haarav. Kogu mererand Väana jõe suudmealal moodustab kahkjasruuge liivakaare, mis haarab mere jahedad vood ja segab need jõeveega. Panga halli kaljusse on raiutud lauskrannikule laskuv kivitänav; siitkaudu pääsen alla lambaist paljaks söödud rannaluhale, kust suundun varjuküllasesse männikusse. Männiga seltsivad siin kuusk, kanarbik ja põdrasammal. On kosutav pääseda päikese palavast sülelusest metsa jahedate võlvide alla.

Õhus väriseb mere raskemeelne kohin ja metsapuude mühin. Kuskilt kuulub metsvindi nukrutsevat kilgihäält. Kuldpea-pöialpoiss katsub veidi viiuldada ja vaikib. Väike-lehelind taob uniselt oma hõbealasil. Ümberringi ripub rõhuv vaikus. Siis kõlab nagu lunastus kuskilt aeglaselt ja selgelt muusträsta pidulik laul, täites kõrgeid metsalööve oma melanhoolse poeesiaga.

PIRITA JA MERIVÄLJA RANNAL

4. VII 1958

Meretuul lennutab kollakashalli liiva, toob lähemale murdlaine nukraid hääli, tutistab kiusakalt liivapaju peeni oksti, nõtkeid, läikivalehelisi. Mõnus on lebada soo-

jal luiteliival ja jälgida liivapaju lantsetjate, peensaag-
jalt palistatud lehtede värisevaid liigutusi taeva sügav-
sinisel taustal. Tundub, nagu püüaksid nad vabaneda tuu-
lest painutatud oksilt.

Meie ees on levinud miniatuurseiks kingukesiks ja
orukesiks sõtkatud liivaväli. Siin jalutavad suplejad ja
loobivad palli noored. Liiv on puhas ja soe.

Jahe meretuul lennutab vihisedes peent liivaeiet,
paneb kohama luidete taga levinud rannamänniku ja kaob
selle roheliste löövide ja merevaiguliste sammaskäikude
vahele. Viivitelles peatub vaatleja pilk päikeses helenda-
val rannaliivikul. Siit siirdub ta kaugemale, vasemale,
kus lõpeb ruuge luiterida ja sellel kasvav pajuvõsa. Taa-
mal vangistab pilku sinkjas udulooris kumav puistu.
Astmendatud sagaratena kerkib see Maarjamäe laudtasa-
sele pangapealsele.

Paremal paelub silma merimaastik. Eespool on levi-
nud tumeruugest, märjast randvöötimest piiratud madal-
meri kollakasrohelisis ja sinkjais värvivarjundeis helkiv.
Kaugel väriseb süvameri külmas raudhallis värvitoonis.

Pealelõunase päikese vari sätendab vees tuhandeis
helkides, kord tekkivais, kord kaduvais. Silm peatub
tumedal joonel, Pirita jõe suudmepiirkonnas levinud
nöörsirgel muulil. Selle taga laiub Kadrioru laht ja
kumab läbi sinkja uduloori Tallinna siluett. Vasemal liitu-
vad tumehalliks massiiviks salk suitsevaid tehasekorst-
naid ja ähmasesse suitsumantlisse mähitud sadam.

Kirde suunas madaldub Tallinna siluett järsult. Levi-
des mere suunas hõlmab ta rea suitsevaid tehaseid, Kopli
ja Paljassaare ehitisi ja ühtub udu ja suitsu sinkjaist lini-
kuist varjatuna Soome lahe raudhalli avarusega.

Rändame piki mereranda Merivälja poole. Vaatleme
murdlainete mängu ruugel rannaliival ja kuulame nende
lõputut laulu. Nad tõttavad rannale ja varisevad siin
kahinal tagasiveerevaiks ja helmendavaiks vee- ja vahu-
viirudeks.

Liivakaer päikesest kuumutatud rannaluidetel on juba
loonud vilipead, ja temaga seltsiv hobumadar levitab
magusat lõhna. Merelt lehviv jahe briis paitab jäneskas-
tikute lillakaid õisikuid, paneb värisema liivikul puneta-
vad aruheinad.

Läheneme Merivälja rannikule. Lausrand muutub
kitsamaks ja rannapuistu nihkub merele lähemale. Pikk

Vaade Tallinna lahelt linnale.

jahe tuulevirvendus sosistab salajuttu hallikooreliste sangleppade võrades. Ühel sanglepal on tugev tormilaine osa juuri pinnasest paljastanud. Asjatult otsivad nende kaharad harud kadumaläinud tuge. Sarikhunditubakad helendavad kollases õitesäras, kuhikõisikulised valged mesikad võistlevad veel valgemas õiterüüs toretsevate veriheintega.

Pehme rannaliiv muutub kruusaseks ja ta ühetaoline ruuge värvitoon punakaiks, hallideks ja mustjaiks tähniks ja laikudeks. Rohekas rannavees eksleb pillandus rändrahn, halle ja punakaid. Meri on alanenud ja paljastanud nende jalgmikkude valged vööndid. Kivide vahel tantsisklevate lainete loksumine, rannapuistu monotoonne sahin ja mere kohin ühinevad meeliuinitavaks looduslauluks.

Puhkame päikesest sooje datud rändrahnul. Ses läigib peeglikestena põldpaokristalle, haruldaset suuri ja punaseid. Paljastame jalad ja laseme neil mõnuleda jahe das merevees. Huviga vaatleme vetepõhjas levinud kruusakivide kogumikku. Kivid on haruldaset puhtad, erineva kuju, suuruse, värvuse ja mineraloogilise koostisega. Viivitelles liiguvad neist üle laineviirud.

Lõbusalt vidistades ja kauneid kaari tõmmates lendavad suitsupääsukesed kord päikesepaistes sädeleva madal mere, kord rannapuistu rohetuvate kroonide kohal.

Tallinn on nihkunud kaugele vasakule, Kadrioru park veninud sinihalliks lindiks ja selle kohal kõrguv Lasnamäe pank voolitud tasaseks nagu laud. Lagitaevas on puhas nagu suur sinine silm, milles pealelõunane päike särab kui selle kuldne tera. Tallinna kohal ripub kobar hõbehalle helevalgete äärtega pilvi ja neid ümbritsev taevas on kahvatu nagu pleekinud lõosilma õis.

Meie rännak jätkub. Rannikul kohtame tuttavaid taimi. Siin roomaskleb lillaõiene merisinep, heleroheline ja habras, seal kõrgub ta sugulane, elujõust turduv sinirõigas, rohekashall ja valgeõiene. Kuldne hobumadar, valge ja kollane mesik ning verirohi püüavad oma magusa aroomiga mahendada kõduneva meriadru ebameeldivat lõhna. Tugevad reinvarred pole veel jõudnud avada oma õisi, rebukollaseid ja vürtsilõhnalisi.

Tuul valjeneb. Mere ja männiku kohin paisub tugevamaks. Kuid see ei takista meid kuulmast heinaliste rõõmsaid hääli, mis levivad rannamännikutagusest niidult, kus käib kibe heinategu.

Rändrahnude vare meres suureneb. See on ilmselt võimas külmoreen, ürgne mälestis jääajast. Ronime moreenvallile. Siin valendab õitsev harakaputk, vohab lilla hiirehernes, purpurne põldjumikas ja ootab õieaega harilik puju. Kohtame hõberemmelgat ja tuules lailavaid pappleid, mille terav kahin liitub leebe puistukohinaga.

Kaugel lõunakaares liitub laudjas glindipealne rohekalt sinava puistumüüriaga. Seda palistab hiigelkaarena helekollane rannavööde. Meeldivalt mõjub Pirita kloostri vareme üllas siluett. Pilk liigub üle Maarjamäe, Kadrioru ja Tallinna kuni Paljassaare tipuni kui üle tehis- ja loodusvormidest põimitud hiigelpärja, mis raamib sädelevat Tallinna lahte.

II

EESTI NSV LÄÄNESAARTE LOODUSE MINEVIKUST

Ligi 400 miljonit aastat tagasi sirendas praeguse Saaremaa, Muhu ning osalt ka Hiiumaa kohal soojaveeline gotlandiumi (e. ülem-siluri) meri. See muistne meri oli orgaanilise elu poolest niisama rikas kui tema vahetu eellane — ordoviitsiumi (e. alam-siluri) meri. Seda tõestavad paksud lubja- ja magneesiumipae (dolomiidi-) laded. Need kivilademed katavad üksteist kihtidena nagu lehed raamatus. Iga leht ses kodumaa looduse kaugest minevikust jutustavas suures looduseraamatus koosneb kivisest paberist, mis on pressitud gotlandiumi mere vetes elutsenud olendite kodade, kaante, kilbiste ja muude toeosade kildudest ja purust. Kirjadeks sel kivisel paberil on sama merd elustanud taimsete ja loomsete olendite — vetikate ja rõngusside, korallide ja hüdralaadsete (stromatopooride), käsijalgsete ja sammalloomade, tigude, karpide ja peajalgsete, trilobiitide, skorpionvähkide ja muude koorikuliste, meriliiliate ja kilpkalade — paremini säilinud skeletiosad või koguni terved skeletid. Mida osavamalt oskame liita sõnuks kivistunud kirjade silpe, mida hõlpsamini neid sõnu suudame siduda lauseiks, seda sügavamini tunneme kodumaa looduse kauget minevikku, ta muistse mere ja maa arenemiskulgu, teda elustanud olendite, taimede ja loomade suguvõsaloolist evolutsiooni.

Eestimaa gotlandiumi mere huvitavamad loomad olid äsjamainitud skorpionvähid ja kilpkalad. Koorikloomade hõimkonda kuuluvad skorpionvähid meenutasid osalt astelsabalist skorpioni, osalt vähki. Nende laia lamedat eeskeha kattis ühtne kilp, kuna lamepirnjas tagakeha lõppes ogaja arendiga. Ta kuuest, osalt suud ümbritsevast jäsemepaarist oli viimne paar arenenud aerulaadseks.

Geoloogiline profiil läbi Eesti NSV ja naaberalade.

Lame keha ja kõndimiseks kohastatud jäsemete puudumine viitavad sellele, et need loomad liikusid ujudes ja et nad varitsesid saaki, lebedes merepõhjal nagu lestad ja kammeljad nüüdsetest luukaladest. Skorpionvähid kuuluvad väljasurnud loomade hulka. Nüüdisaegseist lülilalgseist on neile kõige lähemad Põhja-Ameerika idapoolsetes rannavetes ja Sunda saarte ning Molukkide piirkonnas elutsevad odasabalised.

Saaremaa gotlandiumikihtidest leitud kilpkalad olid kõige alamal arenemisastmel olevad seni tuntud kalalaad- sed loomad. Enamik neist olid väikesed, kilu- kuni heeringasuurused olendid. Oma laia lameda ees- ja kitsa tagakehaga meenutasid nad mõningal määral praegusi rai- kalu. Ühtedel katsid keha väikesed okasjad soomused, teistel kaitsesid laia lamedat eeskeha luujast koest kilbi- sed, kuna selja- ja sabauimega varustatud kitsas tagakeha oli soomustatud või paljas. Niihästi paarisuimed kui ka suud toetavad lõuad polnud neil veel välja arenenud. Ka erinesid nad kõigist muudest siiani uuritud kalalaadsetest loomadest sellega, et neil puudus kõhrest või luust säili- misvõimeline sisetoos, nagu lülidest selgroog, ja arenenud kolju. Eluviisilt olid nad ilmselt vetepõhjaga seotud mere- loomad. Toitu otsides liikusid nad aeglaselt paigast paika või luurasid seda merepõhjal lebedes nagu rai- kalad ja lestad. Nende hilisemaist sugulastest elavad praegu ainult sõõrsuulised — usja kehaga, jäsemeteta ja lõugadeta, lehterja suuga kalataolised olendid, kelle hulka kuulub ka meie rannavetes ja jõgedes elutsev rohekassinise selja ja valge kõhupoolega jõesilm.

Gotlandiumi meri, mis sadu miljoneid aastaid tagasi voogas meie läänesaarte piirkonna kohal, ei olnud sügav. Ta madalaveelist iseloomu näitab selgesti mudast tekkinud kivimilademete rikkus rahudes, mis koosnevad nelik- korallilistest ja nende sugulastest — sardurbelistest ainu-

Gotlandiumi (ehk ülemsiluri) mere loomastiku esindajaid:
 1 — meriliilia, 2 — tigu, 3 — odasaba *Eurypterus*, 4 — odasaba *Stylonurus*, 5 — madutäht, 6 — korallid, 7 — trilobiidid, 8 —
 odasaba *Hemiaspis*, 9 — merisiilik, 10 — käsnn, 11 — vetikas,
 12 — vähk *Hymenocaris*.

õssetest (e. stromatopoordest). Korallidest aga, nii nüüdisaegseist kui ka muistseist, teame, et nad vajavad sooja, liikuvat ja selget vett ja et nad ei saa areneda mere sügavuses, kus vee liikumine on äärmiselt nõrk, kus pole elustavat valgust ja kus valitseb madal temperatuur, ebasoodne antud loomade eluks ja arenemiseks.

Meenuvad päikesest soojendatud hallid ja kollakad paepangad Jaagarahu lähedal, Saaremaal Kurevere kõrgmikul, mida katsid lõhnavad nõmmerohud ja kroonis käharate kadakatega läbitud sirendav männimets. Need gotlandiumi mere mudast tekkinud, sademeist silutud ja tuultest tahutud paepangad lausa kubisesid meriliiliate lülide, käsijalgsete kaante ja sammalloomade känniskodade kildudest, ning tillukestest, pigimustadest ogadest, mis vististi kuulusid muistseile kilpkaladele. Nägin õunrohekas veterüpes korallrahnude kirjusid ridu säramas õrnimais värvivarjundeis. Roosakad meriliiliad sirutasid oma lülistatud vartel istuvaid ja harulistest haarmetest kroonitud karikaid toitu oodates vete valgustatud kihtide poole. Nagu sammal ja samblik katab vanade metspuude tüvesid ja oksid, katsid meriliiliate sihvakaid varsi ja korallide keerukaid känniseid sammalloomad. Poolläbi- paistvast koest millimallikad, vikerkaarevärvides sillerdavad, tukslesid nagu põgenevate saakloomade südamed. Korallsagarate ja meriliiliate vahel liikus kummalisi kilpkalu. Nad ahmisid ahnelt pisiolendeid, keda heljus kristalliselgetes vetes müriaade.

Kümnete miljonite aastate jooksul veeresid gotlandiumi mere sinerdavad vood üle Eesti selle osa, kus praegu haljendavad läänesaared. Kuid aegade kestel muutus meri üha madalamaks. Seda näitab ta põhjamudast tekkinud lubjakivide savi- ja liivarikkus. Liiv ja savi seltsisid lubimudale seal, kus rand oli lähemal ja kuhu suubusid jõed, mis liiva ja savi merre uhtusid. Endine merepõhi kujunes kuivmaaks esmalt Hiiumaal, siis Põhja-Saaremaal ja Muhus. Aegamööda ja märkamatult taganes meri lõuna suunas ning üha suuremad osad meie läänesaartest muutusid kindlaks kuivmaaks. Sama lugu toimus ka praeguse Eesti NSV mandrilise osaga, mis tol ajal moodustas läänesaartega ühtse terviku. Väinad aga, mis praegu läänesaari niihästi üksteisest kui ka mandrist lahutavad, on hoopis hilisema päritoluga. Nad tekkisid sajad miljonid aastad hiljem kvaternaar-ajastul.

Kuivamaana püsisid läänesaared sajad aastamiljonid — devoni ajastust jääajastuni. Kõik, mida varem kuulsime põhjaranniku ning paekalda ja üldse Põhja-Eesti taimestiku ja loomastiku arenemisest nende ülipikkade aegade kestel, maksab ka läänesaarte ja Lääne-Eesti mandriosa kohta. Ka siin näeme suurejoonelist taime- ja loomariigi arenemistoimingut, olelusvõitlusele ja looduslikule valikule rajatud kõrgemate eluvormide arenemist alamaist. Kuid ka siit surus jääajastul loode ja põhja poolt pealenihkuv mannerjää kõik taime- ja loomaliigid lõuna poole ja hävitas mälestusmärgid, mis olid säilinud varemalt siin lokanud orgaanilisest elust.

Läänemerel, mis praegu suure sinise raamina piirab meie läänesaari, pole gotlandiumi merega mingisuguseid otseseid suhteid: gotlandiumi ajastul puhkasid meie läänesaared paksude lubjamudalademeina gotlandiumi mere rohekalt valgustatud põhjas või olid juba osalt sellest välja kerkimas. Praegune Läänemeri aga tekkis ühes Soome ja Liivi lahega alles pärast seda, kui jääajastul Eestit katnud rasked jäälademed lõplikult ära sulasid.

On arusaadav, et elu hävitav jääajastu meie territooriumil ei lõppenud äkki. Rohekas-sinkjate mannerjäämasside ja kive, liiva ning savi edasikandvate vägevate jääliustike tagasinihkumine Eesti lõunapiirilt Soome laheni nõudis aastatuhandeid. Kui Eesti lõunaosades olid liustikud juba lagunened ja kaljuse aluspõhja katnud oma külmast rüpest väljapuistatud savi-, liiva- ja kivistühaga, püsis Põhja-Eestis veel hilis-jääaeg oma lumiste liustikkudega, tumedavärviliste moreeniridadega ja vahutavate liustikuojadega.

Kui kadusid Eestit ja tema põhjapoolseid naaberalasid katnud mannerjää-massid, kujunesid nende servatagustes nõgudes suured sulavete kogumid — jääpaisjärved. Ka Läänemeri on oma arenemisel läbi elanud sellise jääpaisjärve astme. Avaraks hälliks noorele Läänemerele oli vana vagumus, mis oleles juba enne jääajastut. Ta eraldas graniitidest ja gneissidest Soome-Rootsi (Fenno-Skandia) ürgmandri Ida-Euroopa suurest kivistunud merest, liivakividest, sauedest ja lubjakividest koosnevast settelavast, mille loodepoolse serva osaks osutubki meie paekallas. Selle tekitasid ja uuristasid voolanud veed.

Noor Läänemeri, vähemal ta praegune kesk- ja lõunaosa, esines alguses sellise liustikutaguse, sulaveest tekkinud järvena, nn. Balti jääpaisjärvena. Ta külmadest voo- gudest kurrutatud pind oli tolleaegsest merepinnast tub- listi (ligi 75 m) kõrgemal. Kui aga purunes väljapääsu pidurdav pais Kesk-Rootsi kõrgmikul, valgusid ta vaba- nenud veed Atlandi ookeani.

Balti jääpaisjärve astmest arenes noor Läänemeri Joldia jäämere järku. Skagerrakist Valge mereni ula- tudes levisid selle külma mere lained üle Lõuna-Rootsi ja Lõuna-Soome, üle meie läänesaarte, üle Lääne- ja Põhja-Eesti. Olles avaras ühenduses Atlandi ookeani ja Põhja-Jäämerega, oli Joldia jäämere vesi tublisti soola- sem praeguse Läänemere veest. Ta põhjapoolset randa piiras paiguti sinkjasvalge mannerjäämüür. Kohutava mürinaga murdus tást lahti lumiseid kõrgeid jääsaari, mis tuulte tõukel ja merehoovuste kandel aeglaselt liikusid lõuna poole. Siin-seal askeldas rannaõõnes pikakihvalisi merihobuseid, lebas end päikese paistel pleekivaid hül- geid, ümarapealisi, kirjukuuelisi. Meri kubises kaladest ja õhku täitis merelindude kisa.

Kodumaa rannavete tavalisemaid hülgeid, valkjate rõngaslaikudega kollakashall viiger põlvneb Joldia meres elutsenud eellastest. Need tulid Joldia merre Põhja-Jää- merest Valge mere kaudu. Viiger vajab nagu ta joldia- aegsed kõugudki jahedamat vett. Seoses sellega on ta praegu levinud Soome ja Põhja lahes, puududes Läänemere lõunapoolses soojemas osas. Joldia ajast põlvneb ka meie rannavetes tavaline luukala — kirjuvärviline meri- härg. Seda omapärast kala iseloomustab pea, mille lage kaunistab kaks paari konarlikke, käsnjaid luunäsasid. Pisi- kesi, kääbustunud merihärja tõuge elab praegu ka Laa- doga, Venerni ja Vetteri järves. Kõik need on jäänukid (reliktid) joldia ajast, mil mainitud järved esinesid veel Joldia mere osadena.

Oma nime sai Joldia meri karbilisest limusest — *Yoldia arctica*'st, kes elab praegugi Põhja-Jäämeres.

Joldia aeg Läänemere ajaloos kestis ligi 1000 aastat — 8500 kuni 7500 aastat enne meie ajaarvamise algust.

Maakoore kerkimise tagajärjel eraldus praeguses Kar- jala autonoomses vabariigis ja Lõuna-Rootsis Joldia jää- meri niihästi Põhja-Jäämerest kui ka Atlandi ookeanist. Sellesse sisemerre tõid jõed rohkesti magedat vett, kuna

soolase vee juurdepääs oli takistatud. Seetõttu arenes Joldia jäämere jäänukist aegamööda mageveejärv, mida temas elutseva teo — nappteo *Ancylus fluviatilis*'e järgi kutsutakse Antsülusjärveks. Selle teo kodade jäänukeid leitakse meil aladel, mille kõrgus merepinnast küünib praegu kuni 35 m. Sellest järgneb, et Antsülusjärve pind pidi asuma kõrgemal praeguse Läänemere pinnast vähemalt kuni 35 m. Nappteo kodade leiud Läänemerde ümbritsevate maade pärastjääaegsetest kihtidest näitavad, et Antsülusjärv oli praegusest Läänemerest suurem. Ta vahused vood ei veerenud mitte ainult meie läänesaarte piirkonna kohal, vaid haarasid ka avaraid alasid nagu Lääne- ja Põhja-Eestit. Ka Laadogat ja Äänisjärve, Saimat ja hulka muid Soome järvi kattis Antsülusjärve sinerdav veteliinik.

Antsüluse aeg Läänemere arenguloos vältas ligi 500 aastat, 7500—6000 a. e. m. a.

Antsüluse aja lõpu põhjustas maakoore vajumine Lõuna-Rootsit Taaniga siduval maa-alal. Tekkisid Taani väinad. Need avasid Antsülusjärve mageveele väljapääsu ookeani ja võimaldasid soolasel ookeaniveel valguda uude arengujärku astunud Läänemerre. Seda uut ajajärku Läänemere arenemisloos nimetatakse Litoriina-mere ajaks. See nimetus tuleb eeslõpuselise teo ranniklase ladinakeelsest nimest *Litorina litorea*'st. Ranniklase kodasid leitakse Eesti põhjapoolsetes osades ligi 25 m kõrgusel üle praeguse merepinna. Sellest selgub, et Eesti NSV põhjapoolsed osad on peale Litoriina-aega tublisti tõusnud. Nagu nappteo kodade leidude varal võib Antsülusjärve vana ranniku piiri kindlaks määrata, nii võib ka ranniklase kodade esinemise varal kodumaa pärastjääaegseis kihtides Litoriina mere muistse rannajoone kindlaks määrata. Neid leitakse nüüd tihtipeale mererannast kaugel maa pool asetsevate arenditena. Vanade Joldia-, Antsüluse- ja Litoriina-aegsete rannamoodustistena esinevad pangajärsakud, rändkivide kogumikud, kivirüha, luitevallid ning liivikud ühes limuste karpide ja kodade jäänukitega. Antsülusjärve ja Litoriina-mere piiride võrdlus näitab, et Litoriina-meri on oma kujult praeguse Läänemerega rohkem sarnane kui Antsülusjärv.

Litoriina-mere astmes püsis Läänemeri 6000—3000 aastani e. m. a. Selle pika ajavahemiku lõpul olid Läänemere üldjoontes nüüdisaegsed piirid.

Sinkjashallid vihmapilved, aeglased ja unised, lailavad nõnda madalas, nagu puudutaksid nad mastitippe. Liigume edela suunas, visalt, väsimatult. Ümberringi õõtsuvad rohekashallid rasked metalliläikelised lainemäed. Ühed on kooldunud kaarjaks, teised kerkinud kuhikuks. Nad kaovad ikka jälle uuesti. Eelkäijate lõputud read asenduvad järglaste loendamatute rividega, puhkamata, väsimata. Ägades ja kähisedes tõuseb ja vajub avara vetevälja võimas rind.

All sügavas masinaruumis aga tuikab laeva raudne süda, peksab ja töötab ühetooniliselt ja raskelt.

Juba mõnda aega kumab läbi sinkjashalli uduloori Hiiumaa rand, ähmane ja ebamäärane. Ettevaatlikult ja viivitelles läheneme Ristna tuletornile. Aeglaselt ja kiikudes nihkub rannalt seismajäänud laeva poole väike auruvene. Suurima jõupingutuse ja vaevaga jõuab ta ootava laevani. Nagu paar riidepundart, pehmet ja halli, laskub tasse laevalt kaks villaseisse rätikuisse mähitud naist. Nendega seltsib mees meremeherühiga, nägu ja käed päikesest ja tuulest pruuniks pargitud. Igasse suunda sügavalt kummardades liigub paat tagasi ranna poole. Peagi kiigub ta ruuge liivapõhjaga rannavees. Taamal aga uneleb Hiiumaa rand lainjate liivaluidete ja kaharate merimändidega. Tugevad meretuuled on jässakad puudkaldu surunud ja kõveraks koolutanud nende nähkrikud oksad.

Nürihambulise männimüüri taga kõrgub Ristna tuletorn. Ta on oma kahkjasse katusekübarasse surutud pea sirutanud üle sagarjate männivõrade. Suuril klaassilmil uurib ta lainetavat Läänemerd.

Ankur hiivatakse roostetanud ahela tõrkjalt ragisedes. Heliseb erk ja heledahäälne laevakell. Hiiu Ristna rand oma kollaka liivaleetega ja sinkja männimetsaga taganeb viivitelles kaugusse ja mässib end aegamööda vesihalli uduloori. Ka rändrahnudega liivaneem, mis end pika kaarena merre sirutab, kaob vete õõtsuvasse hallusse. Kuskilt kerkib õhku kolm kirjukuuelist järvekauri. Vaikides ja aeglaselt liuglevad nad üle vahuste voogude, kadudes viirastustena ääretusse vetekõrbe.

Randvallid kadastikuga Kassaril (Hiiumaa).

Merekohin ja laevamasina undavad hääled ei suuda summutada kalakajaka kaeblevat kisa. Ta on meie ainuke saatja Ristna rannalt, kannatlik ja truu. Sinkjasvalge, kaheks ribaks lõhestatud, lailab ta kõrgel laeva kohal. Kord paremat, kord vasakut tiiba tuule kanda seades pöörab ta oma helendavat alakülge taeva tinasel taustal.

All aga liuglevad rohekashallid laineteread. Kord keruvad nad lumisteks mäeahelikeks, kord alanevad lame-dateks lausikorgudeks, vahel kujunevad teravatipulisteks tornikuiks, vahel vormituks veemühaks. Iga laine, iga voog püüab tõmmata üksikuid jooni, kuid kõiki ühendav tuul koondab nad suureks alguseta ja lõputa kogupildiks,

Kiired ja madalad pilvesagarad ning tugevnevad tuuleiilid töötavad sadu. Peagi koob lõunakaar halli vihmakanga, riputades selle taeva ja mere vahele. Siis tuulepuhang ja vaikus — ning vihmaloor, peen ja tihe, mähib meid oma märga hõlma. Langevate piiskade terav sahin pigilõhnalisel laevalael ja õõtsuvail reelinguil summutab lainte nukrad hääled. Võnkuvate voogude teravad harjad muutuvad nüriks. Ainult hetkeks kumab veel Ristna rand ja kaob siis tuhkhalli ääretusse. Liikumata lummutisena ripub pilv rohekashalli vee kohal.

Nõgisest laevakorstnast väljub hallikasmust suitsupilv. Tema tume vari roomaskleb hääletult üle vihmast virvendava vee. Ikka uued ja uued suitsujoad paiskuvad vihmapiiskadest läbistatud mereõhku. Kaugele mahajäävad osad aga kärisevad õrnadeks kahkjaskollaseiks sagaraiks, et haihtuda ei millekski.

Rahutult keeb ja pulbitseb kihisev vahuvõrk, milleks keerlev kruvi peksab voogava sõiduvee. Miljonid vahumullid hüplevad ja pärlendavad — nad tähistavad ahtri taga kaugusse kaduvat laevateed. Loendamatud õhuhelmed, mida kisub vete tumedasse rüppe terav laevanina, helendavad kõigis akvamariinvarjundeis. Keeritsjalt kulgevad nende sädelevad joad väsimatult tõttava veemassi kerkides lumivalgete vahupilvedena ta metsikult lainetavale pinnale.

Kaua eksleme veekõrbes keset rabisevat vihma ja raudhalle laineridu. Korduvalt heliseb vahikell, hele ja hoiatav, ning laev peatub vee sügavuse loodimiseks. Kapten ei usalda kompassinõela, sest Vilsandi kardetavad karid peavad olema lähedal. Kolm mõõtmist näitab, et sõidukurss on õige. Õiget suunda kindlustavad ka meremärgid. Rahustavalt ja julgustavalt ilmub neid välja tihedast vihmast ja hallist udust. Hooti tugevneb sadu ja vaateväli aheneb ängistavalt kitsaks. Ainult kolme-nelja meetri kauguseni võib veel midagi näha.

Viimaks ometi lakkab vihm. Nagu eesriide tagant ilmub uduloori mähitud Vilsandi tuletorn. Kutsuvalt ja hoiatavalt viipab ta meile.

Ehkki puhub tugev läänetuul, on udu nõnda tihe, et kaugem ümbrus tundub ühtse halli müürina ja mõnesaja sammu kauguselt pole võimalik eraldada üht eset teisest. Meri, madalad kadakapõõsad, õdusad taluhooned — kõik on mähitud tinahalli uttu. Ühetooniliselt ja lakkamatult heljub kõikjal murdlaine nukker kohin. Viibime kivisel mererannal, mille veeru piirab vahupärg, värisev ja lumi-valge. Kiuslikult kitkub tugevam tuuleiil lahti kerakesi kobrutavast vahuvallist ja veeretab neid rohetavale rannamurule.

Tuul paisub, uduloor hõreneb, vaatepiir avardub ja taeva madalas halluses tekib sinerdavaid laiike, sügavaid ja puhtaid. Kähisevalt kisendades lendleb üksik kiivitaja-paar uduniiskel rannaniidul. Kirjud meriskid vilistavad ja trillerdavad rahutuist murdlaineist rünnatud rändrahnudel. Nende mustvalged sulgkuued ja korallpunased nokad välguvad kivikaril mässavate voogude vahel.

Lahkume rannaniidult ja liigume piki rohekashalli rukkipoõldu. Nagu tuules õõtsuv veevoog lainetab siin lillakaspruun peademeril. Nõtked kõrterivid koonduvad kord tumedaiks kaarteks, kord heledaiks ringideks. Nüüd kummarduvad nad sügavalt ja sirguvad uhkelt püsti. Siis ründavad nad halli roigasaeda, põrkavad tagasi ja tormavad sahisedes meie poole.

Möödume väikestest orasepõldudest, mis on kootud roheliste ruutudena kesaväljade kirjusse kangasse. Kesakünnid aina valendavad lainte lihvitud paekruusast ja lõhnavad mereadrust.

Adru kui joodirikas põlluramm on kallis and, mida meri kingib vilsandlastele.

Kuskilt kerkib õhku laulev põldlõoke ja siirdub värisevail tiivul taeva sinkjashalli avarusse. Saaki otsisklevad suitsupääsukesed joonestavad laiü kaari väikese pukk-veski kohal, mis oma kärmesti vehklevate tiivadega ägedalt peksab tuulist mereõhku. Möödub Vilsandi küla taluhooneid, nii nägusaid ja koduseid, seinad ookerkollased, aknaraamid kriitvalged. Vana elamu õlgkatusel haljendab tihe sammalvaip. Igas taluõues aga uhkeldab pikk lipu-

varras nagu sihvakas laevamast, näidates saart hõlmavate meretuulte tugevust ja suunda.

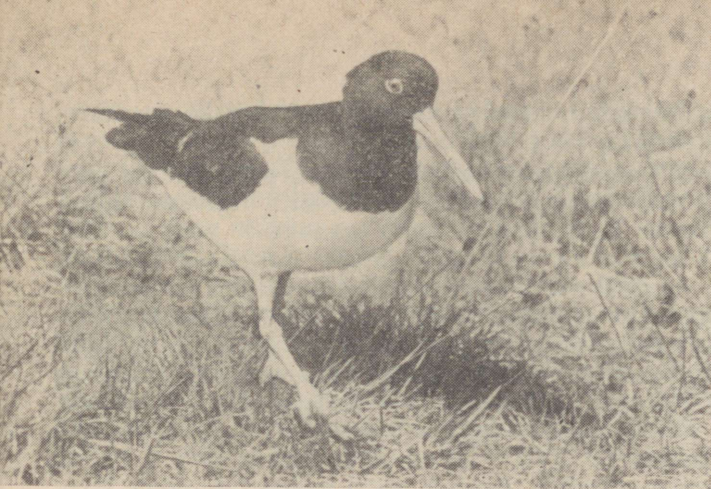
Teerada viib meid üle muistsete rannavallide. Need meenutavad fantastilise hiigeleluka võimsaid roideid. Nad lebavad paekaljusel aluspõhjal ja koosnevad osalt paeklibust, osalt raudkivimi kruusast. Muistsed marud on nad rannavetest välja uhtunud ja nii kaitsevad nad Vilsandi küla tugevate tormituulte eest. Rannavallide kalbel kruusal haljendab mahlakaid murulaike.

Urbseilt dolomiitpankadelt ja sammaldunud kiviaedadelt kostab kivitäkside hääli, küll kilkavaid, küll krigisevaid. Madalailt merimändidelt kõlavad metsvindi karm hõise ja talvikese tagasihoidlik hääli. Mahedalt häälitse-des lendab üle lõhnava kaljunurme kanepilind. Uduusse looritatud kõrgusest aga kostab põldlõokese lõõritus, unistav, leebe ja lakkamatu. Lõimeks linnuhäältest kootud helidekangale on meretuule kurblik undamine ja murdlaine raskemeelne ning lõputa laul rannaesisel kivi-karil.

Külastame kaljunurme, kus kirjul lilledevaibal lebab pillandus kalbeid kaljupanku ja roomaskleb kaharaid kadakapõõsaid. Karvase hunditubaka ümmargused õisik-korvid helendavad siin helekollaselt, koldrohud ja nõia-hambad on oma õietipud värvunud tulipunaseks, kõikjal särab kukehari. Terved saarestikud madalaid maasika-õisi töötavad rohkem marjasaaki. Nagu laialipuistatud mannateri valendab kõikjal värv-varjulille tillukeksi õisi. Longus põisrohi püüab häbelikult varjata oma kahkjate õisikute peent ilu. Värvmadar särab õrnvalges õislooris. Verev kurereha on end ehtinud ehtsaima purpuriga. Aedhiireherne nõrk vars otsib tuge naabertaimedelt, et väarikamalt kanda oma lillapunast õiteküllust.

Kõik need lilled kuival kaljunurmel on madalad, nende õisikuvarred lühikesed. Alandlikult ja abitult on nad end surunud vastu sammaldunud maakamarat, et tugevail meretuultel oleks võimalikult vähe, kust kinni hakata. Kuid seal, kus mullapind laiemas kaljupraos on paksem, kus leidub rohkem niiskust, sasib meretuul lopsakate harakaputkede sihvakaid sarikõisikuid, tutistab keskmise teelehe kõrgeid õisikukuhikuid ja paneb kõrgevarrelised õitsvad mee- ja piimavärvilised härjasilmad looklevais kaartes voogama.

Ainulaadsed ja omapärased on Vilsandi avamaistul

Meriski.

haljendavad kadakad, laiad, lamedad, meretuultest madalaks põetud. Nende punakasrohelise okaskuue all siuglevad hallid oksaraod ja väänlevad tüved, jändrikud, jäsakad. Kõigis seisundeis lebab ja roomaskleb neid kahk-jaskollaseil rannavallidel.

Kivisel kesapõllul askeldab salk meriskeid. Nad otsivad siin toitu, sonkides tugevate nokkadega kehva põllumulda kreemvalgete paeklibude vahel. Vaikides ja hoollega teevad nad oma tööd. Nendega seltsib kaks kalakajakat, lumivalget, sinkjashallide tiibadega.

Tuul paisub tugevamaks. Ta puhub ulgumerelt ja toob kaasa soolalõhnalist niiskust. Udu, mis hallide tiibadena hõljub saare kohal, tiheneb aegamööda vihmaks. See läheb esmalt nagu tibatillukeste jalakeste tippimine ja muutub siis teravaks ja valjuks nagu rahe rabin kuivanud lehtedel. Kiivalt kiigutab tuuleiil jäsakate mändide kaharaid kroone, täites need sünge kahinaga. Okstelt rappub alla piisku, mis sahinaga maha langevad.

Sadu lakkab. Hetkeks igitseb kollakat päikesepaistet läbi märgade männiokste. See libiseb hõbejoontena vihmast lookas heinakasvude kõrtel ja sillerdab vikerkaarjalt lehtedel värisevais veetilkades. Urbset paepanka katval sammalkamaral hiilgab pillandus veepiisku kui pärle. Mändidelt kukkuvate veetilkade tumeda sahina sekka kostab esmalt lühikesi linnuhääli, peeni ja kúsitle-

vaid, siis hakkab hoogsalt ning rõõmsalt hõiskama metsvint ja vilistama salu-lehelind.

Männiku veerel on trööstitu ja morn paik, kus on paljastunud mustjashall paekalju, Vilsandi igivana alusmüür. Kipras ja krobeline nagu vanakese põsk on siin kodumaa kaljupinna liikumatu nägu. Rohelised samblad piiravad emakaljast lahtimurdunud urbseid tahmasamblikust mustaks tipitud kivirahne. Halli kaljupõranda tumedais pragudes leiab tuge kidura kadaka sitke juur ja lokkab punakas aruhein. Kehvast pinnasest hoolimata punetab kidihein turdusest ja elujõust. Ka kukeharja kuldsed tähed näivad kirglikult armastavat seda melanchoolset paika.

Silmapiir avardub. Avaneb vaba vaade tuhandeis kurrukestes värisevale merele, mis peegeldab lahtipõimitud pilvekanga tinaseid värvitoone. Ainult rannaluhta ulatuvad tumedast kõrkjast raamitud lahekesed helendavad. See rannaluht on kui lahtirullunud roheline vaip, millesse mereadru rammutav toime on kudunud tumedaid triipe ja tähne. Rikka käega on kevad temasse tikkinud kibetulikat ja suure robirohu väävelkollast õiekirja. Siin pesitseb kauneid rannalinde, pruunhalli sulestikuga rüütlasti (neplasi) — tildreid. Meie lähenemisel siirduvad nad rohekas rannavees punetavaile rändrahnuudele. Seal nad nüüd seisavad oma punaseil pikkadel jalgadel, pead kõikidel suunatud mere poole. Nad on väga erutatud, sooritades meie poole sügavaid kummardusi ja tuues kuuldavale luksuvaid metallikõlalisi hüüdeid. Ärritatud on ka kiivitajapaar. Vaenulik toon kähisevais häälotsustes, liuglevad nad tiibade vuhisedes meie peade kohal.

Rannalahekestel mustab tõmmuvaeraid ja tuttvarte. Mõned neist on roninud hallidele, veest väljapaistvatele ja linnuroojast valgeks piserdatud karikividele. Vee kohal lendleb tõmmupealisi naerukajakaid ja sinkjasvalgeid randtiire. Kõikjal kajab nende kraaksvaid ja kriiskavaid hääli.

Merimändide kaharate võrade tagant ilmub salk meriskeid ja laskub lõikavalt vilistades kreemvalgele rannakruusale. Meriskite terav vile ja hele liirutus, naerukajakate karm kraaksumine, randtiirude lõikav kriiskamine — kõik see moodustab metsiku merekontserdi, mis erutab kõrva ja summutab murdlaine nukra kohina kaljupõhjasel rannakaril.

Tinahall ja morn pilveloor rebeneb narmastunud kah-
ludeks. Avatud pilvelaugude vahelt hakkab paistma puh-
taid taevalaike. Terashall merevesi helgib paiguti sink-
jalt ja murdlaine hari sätendab. Läänes sinab otsatu vee-
kõrb. Kolme ankrus parvena heljuvad ta avaras embuses
linnurikkad Vaika saared. Nende kohal lendleb pesalt
tõusvaid ja pesale laskuvaid kajakaid ja tiire.

Päev kaldub õhtusse. Päikese tulipunane ketas puudu-
tab juba merd. Läänetaeva rohekas võlv helendab vee
kohal. Tuletorni kupliklaasid ja hoonete aknaruudud
lõkendavad loojuva päikese paistes. Viimased kiired
haihtuvad ja roosakas jume torni müüril kustub. Aegla-
selt ja hääletult levib hall õhtuhämarus üle maa ja mere.

VILSANDI RANNANURMEL

VI 1922

Viibisin keset kirjut õitemerd, mida elustas värske
meretuul. Sihvakad angerpistid painutasid varsi otsekui
kellegi ees kummardudes. Nende valged õietarjad väri-
sesid nagu lainest rannaliivale heidetud vahukobarad.
Loendamataid nõmmekellukate õiekarikaid lailas niit-
peentel õievartel. Mustroheliste tähtedena hiilgasid nende
teravalehelised õietuped õiekarikate tumesinisel põhjal.

Hetkeks löi õrnalt heljuv õiskellade meri tugevamalt
lainetama, nagu oleks hapraid kellukaid haaranud tuhat
nägematut kätt ja neid hoolimatult raputanud.

Millist kellade mängu pidi nüüd tajuma kõike kuulev
kõrv! Kuid mina kuulsin vaid kalakajaka kaeblikku kisa
ja murdlaine melanhoolset kohinat kaugel kaljukaril.

Purpursed kurerehad seisid peaaegu liikumatult oma
punakail vartel. Nad näisid vähe osa võtvat erutusest ja
liikumisest, mis neid ümbritses. Sulgjaslehelised hiire-
hersed roomasid alandlikult angerpistide ja kurerehade
rohetavas lehelabürindis, tõstes vaid oma sinilillad õie-
nutid üle haljendava lehemere, otsekui oodates kedagi
toetama neid nende abituses.

Peenevarreliste väriheinte soomusjad õisiknutid väri-
sesid isegi kõige õrnema tuuleõhu puhudes. Nende kõrval
nägin aruheinu ning läikivaid ja mändjaid keraheinu, kes

ei mõistnud oma naabrite erutust. Julgesti ja uhkelt raputasid nad oma päid, kui tugev tuuleil püüdis neid maha paisata.

Karvase hunditubaka väävelkollane õisikkorvike näis tundvat sügavat hõameelt elustavast päikesest ja kargest meretuulest. Tema naeratlev näoke säras kiirteks eraldunud nõmmekellukate rüpes.

Ei saa unustada roomavaid maranaid, mis peitusid naabruses. Kelmikalt piilusid nende kuldsed õissilmad läbi tumedate avade haljendavas lehekeerustikus. Nende pikad varred maasikjate lehekobarikega jooksid punakate niitidena kaljunurme kollakasrohekal aluspinnal. Nad paistsid salapärase paeltena, mille kaval käsi on püüni-seks seadnud.

Kuni silmapiirini ulatus värvikirju õitevaip, ilmekaim ja ilusaim, mida iganes olen näinud. Tema põhitooniks oli lehekeerustiku tume- ja heleroheline vormiküllus, valdavaks värviks nõmmekellukate õitemere tume sina, milles punetas õitsvate kurerehade purpur. Vaiba sini-rohelist kudet läbisid lumivalge lõimena angerpistide keerukad read. Väävel- ja kuldkollaste tikandustena kaudustasid suurt ja ilusat kaljuvaipa hunditubaka, humal-lutserni ja roomava marana õieread.

See oli imeliselt ilus ja suursugune kuub, millega loodus igal aastal uuesti ehib Vilsandi karmi kaljunõmme.

TAGALAHE VALGEMÄEL

VII 1922

Saaremaal Tagalahe ääres, kõrge rannavalli madalamurusel jalamikul asetseb sagarjate merimändide varjus väike kalmistu. Siin puhkab segamata rahu salkkond Esimeses maailmasõjas hukkunud sõdureid-meremehi. Värvikirju vanikuna äärestab iga kalmu rida kruusamunakaid, heledaid ja punakaid. Iga hauakääbast ehib roheline sammalvaip.

Rohetaval rannamurul, väikese kalmistu lähedal sööb ja mäletseb karjakellukeste tilisedes vähesearvuline kari. Kes loomadest raputab pead, kes vehib sabaga, peletades eemale pealetükkivaid parme ja kärbseid. Päikeses säde-

levat kirjuvärvilist ja jämedateralist rannakruusa lopu-
tab madal merelaine, rahulikult loksuv ja külm.

Merimändide ruugerohelise võrestiku taga aga uinub
Tagamõisa laht, sügav ja sinine. Tema idapoolne ranna-
perv, pikk ja nõörsirge, lõpeb põhjakaarel rannikupan-
gaga. Uhkena ja kättesaamatuna mustab see kauge kalju-
nukk läbi sinkja uduvina ja näib kerkivat otse merest.

Teravalt kisades lendleb külma lahevee kohal salk
randtiire. Kaugel keskel aga ujub imelikke süsimusti
linte, osalt pidevaid, osalt katkenuid. Nad näivad koosnev
vat tumedatest täppidest, mis kord liituvad pikaks pae-
laks, kord hargnevad rööbikuteks ridadeks. Pikksilmas
selgub, et täpid on sukelpardid merivardid, kes sadade
kaupa rivideks koondunult kiiguvad mere sinisel pinnal.
Kirjus parves kõigub neid üksteise taga ja kõrval, sink-
jate laineridade murdudes nende tumedail külgedel helen-
davaiks vahuhelmeiks. Vesi nende ümber aga sädeleb ja
keeb täis rahutut liikumist ja kihavat elu.

Kuivanud kändide ja purunevate okste ragisedes
ronime üles kõrgele rannale. Siin kohab põline okasmets,
tihedatüveline, vaigulõhnaline; leiame haruldaselt ilusaid
kõrgeid küpressikujulisi kadakaid.

Ainulaadne ja unustamatu vaade avaneb astangu kõr-
geimalt veerult sügavsinisele Tagalahele ja selle maalili-
sele ümbrusele. Nägematud käed on kõrvaldanud kaugust
katva uduloori. Teravalt ja selgelt näitab tugev pikksilm
Panga ranna profiili, üllajoonelist Panga pank. Madalast,
liivasest Mustla rannast võib täpselt eraldada tema kuju.

Otse meie ees, all sügavas aga laiub toreda amfiteatrina
astangu avar kruusane nõlv. Tema kaarjat jalamit lopu-
tavad rohekad merelained, tema võimsatel külgedel roni-
vad meremännid, juured paljastunud, lahti tulnud ema-
pinnasest. See on Tagalahe Valgemägi. Aplalt purevad
teda kevad- ja sügistormid, lammutavad tema liiva,
kruusa ja mände ning paiskavad alla laine mässavasse
rüppe. Praegu aga on kõik rahulik. Ükski kivi ei veere
alla märjale rannakruusale, ükski mänd ei varise astangu
kõrgelt servalt sügavusse. Pikkade joomedena roomavad
puude hallid varjud alla Valgemäe valendavale nõlvale.

Kõrge õhurõhk, keskmine kirdetuul ja sügavsinine taevask, kus õrnad kobarpilved aeglaselt lääne poole liuglesid, meelitasid mind aeruvenel Vilsandilt ette võtma retke Keskmisele Vaika saarele. Varsti olin mererannal, mille veerul Vilsandi lumivalge tuletorn oma sätendavat pead taeva poole sirutas. Tõukasin raske kiilpaadi pae-kaljult vette.

Rütmiliselt kiikusid Läänemere rohelised veed ja nende õõtsuvate külgede vormikad pinnaviirud helkisid nõiduslike hõbepeeglitenä. Aegamööda kaugenes valendav rannaviir. Tundsin sügavat rahuldust aerulöökide korrapärasest helidereast, laine loksumisest pigilõhnasel paadiseinal, tuule vingumisest kõikuvas paadininas ja kaugest kajakakisast, mis üle liikuva vetevälja kaljurahnudelt mu kõrvu kostis.

Ikka lähemale nihkus Keskmise Vaika saar, selgemaks muutusid värvid ja teravamaks kujunesid ta vormid. Ta põhjaosas nägin pigimusti ja kuld kollaseid kaljuseinu virvendavast mereveest üles kerkivat ja lõunarannal valkjaid kruusavalle vahelduvat tumepruuni mere-muda viirudega. Sajad kajakad ja tiirud, keda rannale lähenev lootsik rahunuks tegi, liikusid käratsedes kirjul kaljul ja heledatel rannavallidel, mis vaheldusid mere-liiva punakate viirudega, ja lõpuks tiheda pilvena tuulisesse mereõhku tõusid.

Sajakordsed hääled mitmesuguses helikõrguses, tugevuses ja sageduses täitsid niisket mereõhku. Nende kaja kostis kaugemale üle kiikuvate vetevoogude. Randtiirude kärisevad hääled segunesid kalakajaka kõlava kisaga ja meriskite hele vile tõmmukajakate haukuvate hüüetega. Kiviviske kaugusel valendas kruusane rannaviir. Valjem tuulehoog kippus kõikuvat paati kollakale kaljurahnule tõukama, mille praguline pind imeselt silma paistis. Suure jõupingutusega õnnestus tõrvalõhnalist paati rahulikku lahte juhtida ja ta pigimusta keha rohelisest lainerüpest lihvklibulisele rannavallile välja tõmmata.

Innukalt uurisin siledaist dolomiitmunakaist ranna-

* Keskmise Vaika saar asub ligi $\frac{3}{4}$ km Vilsandist lääne pool.

Vilsandi läänerannik.

valle, mida hiline marulaine kokku kuhjanud. Rööbasjoonsete lookastangutena ulatusid need merepinnalt 3 meetri kõrguseni ja ligi 12 meetri kauguseni. Nende taga rannast kaugemal haljendasid rohtunud rannavallid, kus ilutsesid ahtalehelise randmaltsa ja käharalehelise merikapsa õitsvad puhmad ja kus tugevad mets-harakaputked painutasid oma varsi värske meretuule käes.

Üllatatult vaatlesin püssikuulidest läbilastud plekkastjat ja roostes vitstega hallilaualist tünni, mille Vilsandi linnusõbra hoolas käsi valgele kruusavallile asetanud, ja milles jää- ja rohukoskel soodsaid pesitsustingimusi leidsid.

Uudishimulikult kummardusin kuldsamblikuga kaetud kruusavallile ja püüdsin sisse vaadata nelinurksest augukesest, mis pesatünni põhjalaudadel mustas, kuid pidin ehmatushüüdega tagasi põrkama, kui sealt emakoskel krooksudes välja kargas. Nobedal lennul liugles peletatud lind üle rohekate voogude ja kadus kollakashalli dolomiitkalju taha, mis pika neemena loksuvasse lainemerre ulatus. Uuesti põlvitasin algupärase kosklapesa ees, kus pehmete udusulgedega vooderdatud lohukeses kümmet poolhautud muna silmasin, mis kaele ülisoojad

tundusid ja mille valgel koorel tünnipraost läbitungiv päikesekiir helendas.

Ma ei suutnud imestust maha suruda, kui halli sambalaga kaetud kruusavallidel meretuulest kõigutatud heinpuhma vahel arvukalt kosklaonnikesi silmasin. Kõik olid ehitatud osalt kaljupankadest, osalt luitunud lauatükkidest ja violett-pruuni meriadruvaibaga kaetud. Hiireherne lillad õiekobarad ehtisid karmi kruusapinda ja lõhnava meripuju hallid puhmad kasvasid lopsakalt kaljupragudes.

Tuli sammuda üliettevaatlikult, et mitte tiirude ja kajakate pesi tallata, mis värisevate rohutukkade varju olid peidetud. Tuli hoolega iga sammu kaaluda, et mitte õrnu linnupoegi surnuks astuda, kelle halli- ja kollasekirju sulestik neid hädavaevalt lubas eraldada maapinnast. Kaua vaatlesin kollakaspruuni tiirupojakest, kes vilu tuule käes värisedes kannatlikult koltunud kõrtest hooletult kokkukantud pesas püsis. Näis, nagu valvaks ta tärkavat elu kahes valkjasrohelises pruunitäpilisest munakeses, mis liikumatult asusid ta kõrval kuivanud pesakõrtel. Mune pesas ettevaatlikult ringi pöörates panin ühe koorel tähele valgesevalist mustavat avaust, kust paistis õrn lumivalge kühmukesega kaunistatud nokake. Mune liigutades olin vist nende vanemat öde — udusulise tiirupoega — ärritanud, sest ta piuksus valjult ja katkus vihaselt tuulest heidetud lustekõrt, seda minu asemel oma vaenlaseks pidades.

Maamaksa põõsas valendas pesakond tõmmuvaera mune, mida ärapeletatud emalind kinni katmata jätnud. Katsin hoolsalt soojad munad suitsuvärvi udusulgedega, mis pesaveerul lipendasid, et näljane kajakas neid ei näeks ning ära ei lakuks, nagu vilsandlane nimetab munade hävitamist teiste lindude poolt.

Kõrgel õhumeres aga hõljusid käratsejad randtiirud, kollanokased kala- ja mustatiivulised tõmmukajakad. Nende kisa lõikas kõrvu ning mattis murdlaine kohina.

Nõudis palju vaeva, et katkenud dolomiitpankade uhulisest rägast üles kaljukiltmaale jõuda. Maalilise järsandikuna kerkis kaldaveerul kõrge kaljupank, mille pinnal kollendas kuldsamblik ja peentes pragudes õitses punakas mehitsahein. Pigimusta kaljumüürina kerkis ta värisevatest voogudest, mille rüpes hõljusid helerohelised vesiheinad ja hõbeläikega kalapojad pruunikaid pudu-

Jõgitiirude paar.

vähke püüdsid. Kaua kuulatasin kauge murdlaine nukrat kohinat ja vaatlesin valendavaid vahukroone, mis madalal karil kõrgele tõusid ja karmist kaljuseinast murtult jõuetuna kokku langesid.

Kohkunud meriski hoiatav hädavile äratas mind mõttest. Uuesti sammusin uuristatud kaljupinnal ja uurisin mustavaid augukesti ning keerulisi urkaid, mida murendav õhk ja sulatav vesi dolomiitpaes välja viilinud.

Nägin hallil kaljupinnal võrku rohelistest rohuviirudest, mis kaljut katvasse praostikku kasvanud, ja nende vahel udusulgedega vooderdatud hahapesi. Katkenud munakoore luitunud jäänused olid märgiks, et hahaema oma tõmmud pojad juba merele oli viinud. Kaljuveerul, kus tihe kulurohi kasvas, kus hall meripuju oma lõhnavaid lehti päikese poole sirutas, nägin kaljukivist kokku-

pandud kosklakoopaid, mida kattis kuldsammal ja piiras lillas õies hiirehernes.

Vaevaga ronisin laineist uuristatud kaldakaljule. Tilukesed vesiloomad liuglesid kristallselges merevees, mis käharate kaljupankade vahel leiduvais lugemata lohukesis hiilgas. Aegamööda hõrenesid karmid kaljurünkad ja ma jõudsin nurmele, kus haljendasid lõhnavad rohupuhmad ja kus kõikuvate heinakasvude vahel leidis varju rohkesti tiirupesi. Läbilõikav linnukisa täitis niisket mereõhku ja sinaval taevapõhjal valendavad tiiruparved hõljusid ähvardavalt mu pea kohal. Nägin nurmerohus visklevat vigastatud jõgitiiru, kes mu lähenemisel meeletlikult õhku püüdis tõusta, kuid ikka jälle jõuetult kahisevasse kõrrepuhmaste tagasi vajus. Mõned julged tiirud liuglesid kaares alla nurmepinnale, otsekui oleksid nad oma abitud õde aidata tahtnud, ja nende karmis hääles kõlas kaeblik heli. Otsustasin õnnetu linnu leiusaagina kaasa võtta ja astusin ta tuksuvat keha pihku surudes üle sammaldunud kruusavallide, kus haljendasid valgeõielise merikapsa käharad lehekahlad ja lillavarrelise meripuju hallid lehesagarad levitasid peenevürtsilist lõhna. Uhkelt tõstsid lihavad käokannused oma sihvakaid võrasid ja vaatlesid osavõtmatult alandlikke maavitsu, mille peened varred tumerohelise nõörina hallil paepinnal roomasid.

Jälle seisin valge vahuvööga piiratud rannaviirul, kus merelaine laulis oma nukrat laulu ja õrnad vesiheinad hõljusid vetevoogudes. Olin jõudnud saarekese lõunaranikule, kus soolane merevesi loksus ja läikivaid kahlu rannakruusale veeretis. Mustapealised randtiirud, keda mu tulek üles kohutas, muutusid aegamööda rahulikuks. Nägin nende korallpunaste nokkade vahel siplevat kalakesi, keda nad oma näljastele poegadele toiduks tõid. Ka kajakate kaeblik kisa oli vaibunud ja nende rahutult lendavad parved rannarahudele laskunud.

Raske on unustada Keskmise Vaika põhjapoolset kalju-profiili ja tõmmukajaka saledat siluetti. Elavalt ja värvikalt viibivad silma ees pikatiivalised tiirud, kaunikujulised kalakajakad, kes ridadena karme kaljurahne ehtisid.

Päikese hiilgav ratas oli edelasse veerenud. Pilverünkad lõunataeva azuurses rüpes paisusid laiemaks — tuul värskenes, oli aeg Vilsandi tagasi pöörata. Hoides peos tillukest surnud tiirupoega, kelle ta kahe elusa õe vahelt

koltunud kõrtest pesast leidsin, tõttasin kahiseval rannakruusal lootsiku poole, mida merelained aeglaselt edasitagasi loksutasid. Asetasin rabeleva jõgitiiru ja ta väikese surnud seltsilise niiskele paadipõhjale ja tõukasin paadi tugeva aerulöögiga vette.

Jälle tõusid rannakaljudelt kõrgele õhku erutatud tiirude ja kohutatud kajakate parved. Liikuv lootsik ja aerulöögid olid nad üles peletanud. Nende karmides hääletes, mis sajakordselt üle saare ja mere kajasid, kuulus rõõmuheli, et raturikkuja neilt lahkus. Aeglaselt liikus kiikuv lootsik läbi roheliste merevoogude ja heidutas vigast jõgitiiru, kes otsekui surmavõitluses rahutult viskles pigitatud paadi põhjas. Ikka kaugemale nihkus Keskmine Vaika saare suursugune kaljuprofiil ja segasemaks muutusid ta kollakate rannavallide piirjooned. Kuid kaua veel mustasid tõmmukajakate siluetid tumedal kaljupinnal ja helkisid kalakajakate, tiirude sulgkuued otsekui valged lilled otsatust taevasinast ja avarast merehiilgusest piiratud kollakasrohelistel saarepärjal, millena Keskmine Vaika saar püsib jäädavalt mu meeles.

VILSANDILT VESILOO * SAARELE

8. VII 1922

Armutult põletas kuum juulipäike koltunud kulusammalt Vilsandi kalgil kaljupinnal. Looklev rada viis meid üle lõhnava kaljunurme Suur-Vilsandi põhjaranda. Polnud mingit lootust, et taeväsügavuses hõljuv kiudpilv palavaid kiiri suudaks varjata. Peagi jõudsimme urbsete paepankade vahelt kõrgele kaljuastangule, kust pilk vabalt üle rohekaspruuni kõrkjamere, üle haljendava Vesiloo saare, üle sätendava vetevälja Harilaiu kollendavate luitekinkudeni ulatus.

Loodest puhuv tuul jahutas kuumust. Karge merelõhn segunes nõmmerohtude vürtsise aroomiga ja kosutas kuumusest roidunud meeli. Meie ümber ilutses päikeseküllane kaljunurm veripunaseis, kuldseis ja tumesiniseis värves. Värv-varjulill seltsis haisev-konnarehaga ja

---

* Saar Vilsandi põhjaranna lähedal.

värvmadar koldrohu ning nõiahambaga. Kirjud kärbsed ja pruunid mesilased surusid lõhnavate õispeade ümber ja nende sajahäälne sumin sulas murdlainete kohinasse, mis kostis kaugelt rannakarilt.

Jahedast meretuulest karastatuna ronisime üle samaldunud kiviaia, kust meie tulek kilkava kivitäksipaari välja peletas. Kulgesime üle kivikõrbeks muutunud vanade rannavallide, kus ümaravõralised kadakapöösad hallis kivimeres haljendasid. Üksik naerukajakas lendas kõrges kaares üle meie peade ja ta helitu hääletsus vaibus läheda rannametsa taga. Tee viis meid üle laudsileda loopealse, kus rändrahnude valkjad seljakud lõhnavate kadakapärgade vahel puhkasid. Madalast männipuhmast kostis väike-pöösalinu rahutu laululõigin. Kaks kanepilindu lendas üle nõmme, mille kohal kuum õhk peente jugadena virvendas. Huviga jälgisin nende kõikuvat lendu, kuni nad silmapiiri taha kadusid.

Jõudsime rannajärveni, mis taeva sügavat sina peegeldas ja mida hallid ja punakad rändrahnude read piirasid. Virvendava vee kohal hõljus üksik randtiir. Hetkeks püsis ta ühel kohal, seejuures kiiresti teravaid tiibu lehvitades, siis äkki laskus ta püstloodselt vette, kust tõusis kalakesega nokas. Murdlainete ja meremändide salapärasest kohinat elustas kiivitaja kisa, punajalg-tildri hüüe ja kivitäksi kilkamine.

Tõttasime läheneva ranna poole, kus ootas paat, et meid üle viia Vilsandi põhjaranna lähedal olevale Vesiloo saarele. Möödusime niiskest rannaluhast, kus teotses nobedaid kuldnokki, vanu metall-läikeses rüüs ja noori suitsuvärvi pruune. Virgalt töötasid nende ruuged nokad vingerdavaid ussikesi pehmest pinnasest välja tõmmates. Kui kuldnokad lendu tõusid, langes üks neid väikepistriku ohvriks, kes äkki ei tea kust ilmus ja õnnetu linnukesega merimänniku poole tõttas. Meri polnud kaugel. Meid lahutas temast vaid kõrge, kaarjas rannavall, mille päikeseküllasel nõlval mäletses rahulik lambakari.

Jõudsime rannavallile. Meie ees virvendas madal väin, mille rohekas vees punetas suur rändrahn. Vesi värises tuhandeis viirukesis ja rohekaskollased mererohud vetepõhjas hõljusid tasakesi, otsekui õrnast tuulest liigutatud leinakase oksakahlud. Kaugel oli levinud tumesinine meri, kus tõusid ja vajusid lumivalged vahuharjad. Lähemal paistis Vesiloo saar, mida palistas voogav pilliroog.

Merikajakas.

Kõrgelt kostis merikajaka ebameeldiv hüüd. Lumi-valgeina sätendasid ta tiivaalused ja keha mõõtmatu taevasinna, kus hõljusid külmad viirpilvede read. Ta hoidis liikumatult oma võimsaid tiibu ja laskis end kõrgele tõsta vingest meretuulest. Siis sõudis ta aeglaselt edela suunas. Merimänni käharast võrast kõlas käosulase teravahelilisi laulukatkendeid, millega seltsis kalakajakate kaeblev kisa.

Olime jõudnud Vilsandi tagaranda, mille lahekestes pidid talvel elutsema havid. Kui nägusat purjekat rannast vette tõukasime, kohutas kruusa ragin randtiire. Suures segaduses tõusid nad kollendavalt kruusakarilt. Nende kriiskav kisa sarnles tuulelipu kriiksumisega. Tugevaid aerutõukeid kauges kõikus paat vahusest rannaviirust, möödus rohelistest saarekestest ja madalaist kaljurahnudest, mis kollakate laikudena läbi roheka merevee helenendasid. Need kaljurahnud moodustasid veealuse silla, mis Vilsandi tagaranda seob Vesiloo saarega. Madala vee ajal pääseb siit peaaegu kuiva jalaga Vesiloole. Sõudsimere poolt kaljurahnu. Rütmiliselt tõusid ja vajusid mõlapaarid ja terav paadinina lõikas rohekat vett. Vesi sädeles silmipimestavalt ja loksus paadi punaseil külgedel. Lähenesime

Vesiloo idarannale, mida äärestas võimas adrulade. Seal, kus mustjaspruuni lademe ligunenud veer soolasesse merevette ulatus, kattis seda valkjaskollane väävlirkirm. Õhku täitis väävelvesiniku vänge lehk ja terav joodilõhn. Olime jõudnud kauaigatsetud Vesiloo saarele, kus pole ühtki inimelamut. Siin lobbab lopsakas kõrshein ja elavad tülitamatult vabad mere- ja rannalinnud.

VESILOO SAAREL

8. VII 1922

Maandusime Vesiloo rannal ja kulgesime ettevaatlikult üle kõikuva adrulademe, mille kuivanud pealiskiht krudises jala all. Jõudsime kruusavalli jalale, mis pika valge müürina tumepruunist adrulademest üles kerkis. Tugevad tormid olid siledad kiviklibud kõrgeks rannavalliks kuhjanud. Raske oli siit üles ronida, sest veerevad kruusakivikesed pakkusid jalale vähe tuge. Kahisedes libisesid kreemvalged kiviveermed alla kohvpruunile adrukihile.

Randvalli kõrgel turjal haljendasid ja õitsesid lopsakad taimed. Jahe meretuul kõigutas lihavate merimaltsade latvu ja kahises liivakaera puhmais.

Kurdlehelised merikapsad katsid vasttekkinud rannavalli osa. Vanadel rannavallidel aga, kus oli juba kujunenud õhuke maakamar, kasvasid magesõstra (maamaksa) põõsad. Meretuulte eest varju otsides olid nende lillakad varred muutunud jässakaks ja kõveraks ning mustjasrohelistel võrad kujunenud madalaks. Nagu hiigelkilpkonnad lebasid nende tumedad kehad sammaldunud rändvallidel. Põõsaste vahel roomasid hiirehersed, leidsid varju valgeõielised tähtheinad ja lõhnasid kuldkollased hobumadara. Kidurad kibuvitsapõõsad punetasid. Iga valjem tuuleiil raputas lahti üksikuid õilmeid ja lennutas neid mere poole.

Saare lääneosas oli levinud tuulest madalaks niidetud kadakavõsa. Ainult üksikud hallrohelistel kääbusmännid söandasid oma kiduraid kroone kõrgemale tõsta. Ilus suur kammelja luukere valendas hallil klibuvallil. Merevesi oli ta lihast vabaks leotanud ja päike luud valgeks pleegitanud. Ta oli teretulnud esemetekogus, mida zoologia

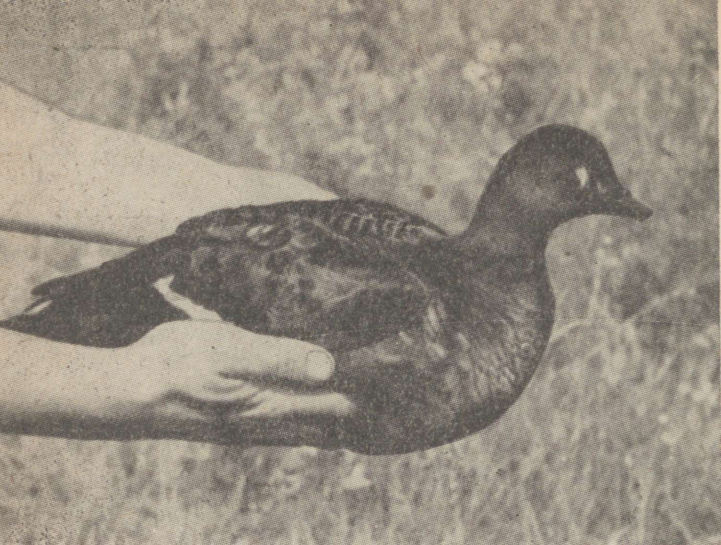

Õitsev merikapsas.

muuseumi jaoks korjasime. Tumedalehelises magesõstrapõõsas leidsime tõmmuvaera pesa. Õnnetu linnu munad olid laiali pillatud, osalt isegi tühjaks joodud. Nähtavasti oli siin hauduva emavaera äraolekul mõni suurem kajakas tegutsenud halastamatu röövlina.

Vesiloo põhjapoolse osa moodustavad ligi kolme meetri kõrgused pae- ja dolomiidiklibust koosnevad rannavallid. Hiiglakaartena asetsevad klibuvallide valvakad read üksteise kõrval, kujundades elutu kivi kõrbe, mille kirdepoolne ots ulatub pika neemena kaugele merre. Kuid siin ei lõpe veel laineist kuhjatud kruusavall. Kollaka klibuleetena levib ta värisevate vete all kaugele ja kaob seal, kus rohekas madalvesi muutub tumesiniseks sügavmereks.

Neeme tipul seisis liikumatult vöötpeane liivatüll. Selgesti kõlas ta mahe hää lübi laine loksumise valvakal neemekruusal ja murdlane kurbliku kohina kaugel leete seljal. Kui kruusavallilt laskusime, peletas veerevate kivikeste ragin alpi rislade parve, kes voogava vee ääres rahulikult toitust. Vahel tiibade valgeid aluseid, vahel pruuni-

Emane tõmmuvaeras.

kaid ülakülgi meie poole pöörates, lendasid nad vaikides kaugemale liivakarile. Liikumatult nagu raidkujud seisisid nad seal, nõkad pööratud tuule poole.

Valjem tuuleil veeretas õrnu vahukerakesi rannaviirult üles klibuvallile. Nöörsirges reas lendas parv emahaku madalalt üle rohekate voogude. Need olid emalinud, kes üksikuks olid jäänud, kelle pesad hukkunud või pojad teiste perekondade liikmeiks muutunud.

Nägime paljast paas- ja dolomiitkaljut valendavat veepinna tasemel. Kaljul leidsime kivimassist pooleni välja loputatud kübarjaid kivindeid, mida katsid kollakasrohelist kiudvetikate kahlad. Nad olid siin vee kõrgseisu ajal kasvama hakanud ja selle alanemisel hukkunud. Kõrge klibuvalli ja madala kaljupõranda vahel lebas teine adrulade. Marulaine oli vetikad kodukaljult lahti kiskunud, torm nad võõrale rannale toonud ja tuul ning päike nende rohekaspruunid linnid kuivatanud kohvpruuniks ja kõveraks.

Paiguti katsid randa hallid paetahvlikesed, mida jää ja sula kaljult lahti kangutanud ja lained harjuks kokku kandnud. Pikkade kaartena valgusid rohekad vood veest hiilgavale rannakruusale, kus purunesid kohisevaks murdlainelumeks ja kadusid kihisedes kiviklibukeste vahele.

Veel korraks ronisime ragisevale rannavallile ja rändasime keset valgeõielisi merikapsaid ja lopsakaid rannamaltsu. Otsisime läbi kõrvenõgeste ja hapuoblikate puhmad, vaatasime läbi teravaokkalise kadaka- ja pehmelehelise magesõstravõsa, et kindlaks teha siin pesitsevate tõmmuvaeraste arvu. Tahtmatult peletasime pesalt hauduva vaera, kes tumedalt krooksudes mere poole põgenes. Ta mustjaist udusulist pesa peitus magesõstra põõsas ja sisaldas seitse roosakasvalget muna.

Teisi linnuliike polnud lootust palju leida, sest nende pesitsemisaeg oli läbi. Ainult kaks tiirupesa avastasime koltunud rannarohus. Üks neist sisaldas rikutud mune ja oli maha jäetud, teises oli kaks kirjut poega, kes kuulusid hilinenud pesitsejale. Pesad munade ja poegadega meenusid sedavõrd ümbruskonna pinnase värvi, et neid oli raske tähele panna. Meie saatja, Vilsandi tuletorni juhataja seletuse järgi pidi saare edelaosa elustama juunikuul suur hulk pesitsevaid tiire. Kivide vahel koltunud rohutukal silmasime tühje kalakajaka pesi. Ka neid olevat siin hulganisti. Isegi tõmmu- ja merikajakas pidid siin elutsema, samuti ka tuttvart, hahk ja rohukoskel.

Kaugel eemal kivisel neemel kuulsime kirjupäise kivi-rullija teravahäälset kudrutamist. Võis oletada, et ka see haruldane rannalind eelistas elada siin. Valju vilega lendasid üle meie kolm meriskit ja laskusid veest väljuvale, lindude väljaheiteist valendavale rändrahnule. Üksik punajalg-tilder tiirles laias kaares meie peade kohal. Ta metalne hüüd sarnanes vasara helile kõliseval sepaalasil. Kõrgel ülal lõõritas põldlõoke ja kiduralt männilt kostis pruunselg-põõsalinnu lühike laul.

Tuleb loota, et Vesiloo saar seal pesitsevate lindudega tulevikus kujuneb looduskaitse-alaks. Siis areneb ta kindlasti niisama elurikkaks linnumaaks, nagu seda olid ülikooli kaitse all olnud Vaika saared.

Oli aeg Vesiloolt lahkuda. Enne kui tulime alla saare kõrgemalt seljakult, kus tugev timut ulatus põlvini ja hiilgav raihein lainetas meretuules, püüdsime saada üldpilti merest ja maast, mis ümbritseb Vesilood. Lõuna pool, üsna Vesiloo lähedal, kollendab Vilsandi rannaviir, haljendavad tema kalju- ja rannanurmed ning männiku käharad sägarad, millest paremal pool valendab sihvakas tuletorn. Põhjas ja idas voogab avar veteväli. Kaugemal tagapool

kumab läbi sinaka uduvine Saaremaa rannavööt, mida kroonib tume metsamüür.

Ikka valjemini lõõtsus meretuul ja ähvardavamaks paisus murdlaine mühin. Nagu roosad liblikad hõljusid kibuvitsa lahtikistud õilmed kahiseva kõrremere kohal. Läänetaevas peitus valkjasse pilveloori. Meri muutus hallimaks ja laineil vilkusid valged harjad. Ehk küll ainult lühikest aega Vesilool viibisime, olid tema rannavallid, kaljupõrand, adrulademed, tema taime- ja linnuriik meile nõnda koduseks saanud, et lahkumine neist osutus raskeks.

MEIE ESIMENE RETK HARILAUDU

18. VII 1922

Oli käes kauaoodatud juulikuuhommik, mil sammusime Kuusnõmme bioloogiajaamast igatsetud Harilaiu poole, rasked moonakotid ja püssid seljas. On ju Harilaid, Saaremaa läänepoolsemaid poolsaari, ühe vana vilsandlase ütluse järgi «tühi maa, kus muud pole kui liiva ja linde».

Jahe idatuul kahises sammaldunud vahtrate võrades, mis palistavad kahes reas jaamast pargimetsa viivat tänavat. Lehtede tumedad varjud liikusid rahutult siledal, hiljutisest vihmast tumepruuniks värvunud teerajal. Mere poolt tulev soolane õhk segunes tugeva vaigulõhnaga, mis levis päikesest soojendatud kuuskedest. Salapäraselt kohisesid metsa rohelistel võlvil, kui astusime nende tumedasse varju. Meie sammude krabin soikus tumepruunil okkakihil, mis kattis pehme vaibana niisket metsarada.

Seal, kus laanekuuskede punakashallid tüved harvenesid ja nende tumedate latvade vahelt sügavsinine taevas paistis, köitis meie tähelepanu poolõitsenud kibuvitsapõõsas. Valvakas-roosade laikudena lebasid ta pudenenud õilmed rohelisel murupinnal. Nad värisesid vilus tuuleiilis, otsekui oleksid nad valu tundnud, et olid oksalt lahti kistud.

Tasakesi vulisev soo-ojake lookles hõbelindina künkalisel rannaniidul. Nagu laps kätkest igatseb ema rüppe, tõttas ta oma kruusakivises süngis mere poole, mis sinas madalate soomändide taga.

Tuulelaud Harilaiul.

Jõudsime laudsiledale maanteele, mis halli vööna voo-gavate rukkipoeldude ja õiekirjude puisniitude vahel Kihel-konnast Karala poole kulges. Paiguti lookles maantee läbi vaigulõhnalise männiku, mille küünalsirged tüved helen-dasid ruugete vöötidena tuulest kõigutatud oksastiku vahel. Kohati aga avanes vaba vaade kaugele ulgumerele. Unustamatut pilti pakkus Papisaare tumeroheline viir, mis lahutas merd taevast, kus aeglaselt liikusid lumival-ged pilvesagarad. Mere tumedal taustal lainetas ruuge rukkipoeld, mida kauni pärjana kaunistas noorte mändide hambuline rida. Tasa kohises jahe tuuleiil kõrges kuuse-kroonis, mille lookas okstelt rasked kábikahlud alla rippu-sid.

Muretult kõlas väike-lehelinnu metalne hää, mis mee-nutas vee tilkumist kuskilt kõrgelt alla veepinnale. Tume-das kuusevõras nägime kirjukuuelist mänsakut, kelle karm kraaksumine summutas hetkeks väike-lehelinnu hüüded.

Tee viis läbi hommikurahu uinuva Rootsiküla, kus õlgkatuselised taluhooned káharate õunapuude ja laine-tavate viljapõldude vahele uppusid. Siis ronis tee kõrgele, muistse mere kruusast kuhjatud rannavallile. Siin kohas

tuules kõikuv männimets. Metsakohina tasaseid hääli ületasid ülepeened siisikese hüüded ja tutt-tihase õrnad kutselid.

Meie tähelepanu kõitis paik, kus kollakalt haljendavast kuusest ja sinakalt helkivast männist koosnevad metsamüüri läbis avar valendik nagu madal org kõrget mäestikku. Siin punetas sügavsinisel taevataustal Kihelkonna kiriku nooljas torn. Et maantee suure ringi teeb enne Kihelkonda jõudmist, otsustasime leida otsema tee. Ronisime üle hallide roigasaedade, kulgesime üle õitsvate niitude, kus arukask hiilgas soojal päikesepaistel, verev kontpuu ilutses valkjast õieehtes ja roosaõilmelised kibuvitsapõõsad levitasid magusat lõhna.

Jõudsime kõrgemale nõlvale, kus sammaldunud rändrahn ja kahisev arukask meid puhkama kutsusid ja varju pakkusid. Ühel pool lainetav lokkav odrapõld, teisel kirju õitemeri. Ei teadnud, mida rohkem imetella, kas keskmise teehehe kahkjaslillat õisikpead või hobumadara magusat lõhna, tumesiniseid kerakellukaid või väävelkollaseid robirohte. Vaatlesime kõrgeil vartel kõikuvaid keraheinu ja nautisime rohtu peidetud madalate käbiheinte ilu.

Kosutatud puhkusest, tõttasime üle soojusest õhkuva kaljunõmme. Siin uinusid sammaldunud rändrahnud, kollendas kuldkann ja levitas vürtsist lõhna tuhandeleheline raudrohi. Ruugete rukkipooldude ja haljendavate odraväljade tagant kerkisid Kihelkonna alevi nägusad hooneread. Kõrge maantee veerel haigutas sügav kuristik. Põldmuna-kaist laotud kiviaial askeldas nobe kivitäks ja püüdis tilukesi kärkseid.

Abaja kohal muutus mererand liivaseks, samuti ka Harilaiu poole viiv maantee. Ümberringi levis vaigust lõhnav okasmets, kus helises väike-lehelinnu t s i l p - t s a l p ja kostis siisikese õrnu hüüdehääli. Oiu piirkonnas leivad lopsakad puisniidud, kus peale arukase, halli lepa ja pajuvõsa haljendasid ka tugevad tammed ja kus kuulsime ja nägime haruldast lindu — hallrähni.

Puude vahelt paistis väike järv, piiratud noorusvärsket kuusikust ja lihavaist sangleppadest, mille vaigused lehed palaval päikesepaistel hiilgasid. Tuules väriseva pärjana raamis järvekese kivist randa lumivalge vahuviir. Tõmmupealised naerukajakad ja punanokalised tiirud liuglesid laiades kaartes virvendava vee kohal. Väiketiiir, kes tiibu lehvitates paigal püsis ja teraselt läikivat järve-

Väiketiiru pesa.

pinda uuris, meenutas läbipaistvat portselani. Mu matka-kaaslane tahtis omandada ilusa linnukese zooloogiamuuseumile, kuid lask ebaõnnestus ja kohutatud lind kadus sinavasse õhumerre. Salk punajalg-tildreid ja liivatülle, keda kõle püssipauk oli ehmatanud, tõusid kaebliku kisaga lendu. Ka hallvaresed, kes tiire ja liivatüllil poegi luurasid, kadusid läbilõikavalt kraaksudes kaugusse.

Tulime kadakanõmmele, kust pilk ulatus kaugele merele, ja avanes nägus merimaastik. Vilsandi tume siluett kumas läbi sinaka uduvine, tuletorn helendas. Paistis Kuusnõmme poolsaar ning saarekete rida, mis seob teda Vilsandiga, haljendas roheliste joontena sinavate mere-
laikude vahel. Rändasime üle avara karjamaa, mille lage pind oli jagunenud loendamatuiks kingukesiks ja mida katsid paiguti valge-, paiguti punaõielised kesakannid. Meid üllatas väikepistik, kes lendas noolena kadakapuhmast üles ja kadus kiiresti kauge kõrgmiku poole.

Laudsileda maantee veerel uinusid sammaldunud õlgatusega talud, kust kavatsesime vett paluda, et janu kustutamiseks teed keeta. Imetlesime kirjut õitemerd, mis esi-

mese talu õues meile naeratas. Valgeõilmelised härjalilled seltsisid rebukollaste karikakardegaga ja kuldseid koldrohud tumesiniste nõmmekellukatega. Kõikjal hõljus hobumadara lõhn. Kuid selle talu kaevus oli vesi kollane ja halva maitsega. Rändasime teise tallu, kus olid uuemad kaevurakked. Siit lahkusime maitsva veega alumiiniumkannus. Ronisime lõhnavate nõmmerohtudega kaetud nõlva mööda kõrgele kingule, kus haljendasid prisked kadakad ja noored männid. Siin leidsime kaljupinnas sügava lohu. Lohu külgi ja põhja katvaid kive uurides avastasime neis rikkaliku kivistunud loomastiku. Päikesest soojendatud hallid ja kollakad paepangad kubisesid meriliiliaist, käsijalglast, sammalloomist ja väikestest mustadest ogadest, mis vististi kuulusid muistseile kaladele. Sadade miljonite aastate eest oli siin lainetanud elurikas siluri meri.

Valmistasime kivindirikkast kivimist ahju, kus varsti loitis lõbus tuluke. Kuivad kadakaraod ja vaigused männioksad levitasid põledes lõhnavat suitsu, mida jahe mere tuul laiali puhus. Peale kosutavat einet jõime maitsvat liivateed ja puhkasime põhjalikult reisiväsimust.

Edasi rännates kuulsime mere poolt ronga haukuvat kraaksumist ja nägime teda lõhestunud tiivul metsa poole liikuvat. Siin ja seal õitsesid mehekõrgused vägiheinad. Alumised lehed olid neil piklikud ja kolletanud, keskmised kortsus ja haljad, kuna ligi poole meetri kõrgusel õievarrel ainult pooled õiepungadest avatud olid. Tee viis piki vanu rannavalle, mida kattis tihe okasmets. Siin avastasime männi-käbilinnu, kes hiljem osutus Eesti loomastiku omapäraseks linnutõuks. Huvi pakkusid madalad kuused, mille rohelistel okstel rippusid suured punakad käbikahlud. Kehval kaljupinnal oli neile varakult küpsus saabunud.

Metsast tulime troostitule nõmmepealsele. Siin roomasid madalad kadakapõõsad ja lebas rändmunakaid, punakaid ja halle. Kõõruste küla all lõppes sile maantee ja algas konarlik külatee. Raske oli ükskõikselt mööduda kesapõllust, mis helendas härjasilmadest, karikakardest ja tulioblikatest. Värvirikkad kesapealsed vaheldusid voo-gavate rukkipooldude ja lainetavate odraväljadega.

Lagedad alad meenutasid lohutamatu kõrbet, kus polnud näha midagi peale kidurate kadakapõõsaste ja mere-lainest lihvitud kruusaklibu. Kesakündidel, mida neil aladel nägime, ei olnud mulda. Sellised põllud paistsid nagu õhtuehas kollendavad luiteväljad. Üks neist kündidest,

millele pruuni meriadrut vöötidena laiali oli laotatud, meenutas elavalt hiiglasuurt seebranahka.

Aegamööda alanesid troostitud klibuväljad. Me jõudsimerannale, mis paistis avara, liivast ruuge rohtlana. Siin õitses roomav ristikhein ja lõhnas hobumadar. Paiguti valendas rannamuru peeneõielisest kesakannist, mis nagu kuiv lumepuru haljendavale rannanõmmele laiali oli külvatud. Kaugel eespool kumasid kõrged liivaluited ja nende ees mustasid hõredate merimändide saledad siluetid. Heledaist luitekinkudest vasemal, terashalli veekõrbe taga helendas pikk madal liivariba, mis lõppes kaugel meres rohelse puudesagaraga. See oli Harilaid, imelik tühi maa, kus muud ei leiduvat kui liiva ja linde ja kuhu meie igatsesime jõuda. Ikka liivasemaks muutus maastik, ikka hõredamaks rannamuru. Nüüd rändasime pehmes mereliivas, mida katsid peened luiteviirud.

Meie tulek peletas lendu punanokalised meriskid. Nende hele vile täitis karget mereõhku ja nende mustvalge sulekuub vilkus taeva hallil taustal. Neli väiketiiru liuglesid virvendava mere kohal. Üks neist laskus kaunis kaares alla punakale rändkivile, teine liugles leetele, kus pikas reas puhkasid lennust väsinud kala- ja naerukajakad ning tiirud.

Ronisime üle vaiguse roigas-aia kõrgele luiteharjale, kus välja ulatusid haljad kaseladvad. Peeneleheline põldpuju ja kivinääri tihedad lehekodarikud kinnitasid sõredat tuiskliiva. Luite kõrgemalt tipult paistsid kaks sinakashalli järvekest. Nende vahel haljendas laudtasane puisniit, kus häälitsetes kaeblikult laiatiivuline kiivitaja ja kilkas nukralt punajalg-tilder.

Kui õhtupäike jälle pilve tagant särama löi, värvus raske vihmapiiv kahvatus idataevas tumesiniseks ja raudhalle järvekesi piirav kõrkja- ning pilliroopärg merevaiguliseks. Vaikides liugles mere poolt üksik kalakajakas ja laskus hääletult järveveele. Kasekroonide sihvakad varjud olid juba pikaks veninud. Tumede lintidena levisid nad üle tasa kahiseva kõrkjamere ja peegelsileda järvepinna. Vasemal aga värises ja hiilgas avar Läänemeri. Nagu hiigelkäed haarasid teda Iõunas Vilsandi tume viir ja põhjas Harilaiu hiiglalook.

Kaua nautisime lojuva päikese külmadest kiirtest kullatud maastiku ilu ja tajusime sügavat õhturahu, mis oma nägematud tiivad laotas laiali üle maa ja mere.

Talu, mille aidalaka värskes heintes ööd puhkasime, oli kui haljas oaas liivakõrbes. Õlgkatuselist, ruugeks vaabatud suitsutaret, halliseinalist aita, madalat karjalautu ja äsjaehitatud kööki piiras lopsakas puistu. Sihvakad saared seltsisid siin kahisevate kaskedega ja varjurikkad vahtrad ploomi- ja kirsipuudega. Mere pool seisid madalad merimännid, haljendasid käharad kadakapõõsad. Lõuna pool aga lainetas värskes idatuules väike rukkipõld. Kõike seda ümbritses sõre tuiskliiv, mis oli merepoolse küljel kuhjunud suurteks luideteks. Lookja liivahange kõrget harja palistas hall roigas-aed ja piiras punaka pärjana tihe pajuvõsa — need pidid ju ohjeldama hädaohtliku luute liikumist. Kuid siiski paistis, nagu haaraks halastamatu liivamägi alandliku talu ja halja puistu oma surnud rüppe, püüdes neid lämmatada.

Pesime silmi külma kaevuveega, einetasime ja alustasime rasket rännakut läbi sügava tuiskliiva läänes sinava mere poole. Päike oli juba keskhommikusse kerkinud ja sõreda luiteliiva soojaks paistnud. Ruuges liivameres, mis kõrgest luitereast kauge rannani ulatus, haljendas paiguti kidur aruhein. Muidu aga oli peen tuiskliiv täiesti paljas, tema tillukesed ränikristallid kiirgasid heledal päikesepaistel miljonite kalliskividena.

Vaevarohke rännaku järel jõudsime mererannale, kustkaudu pidime hõlpsamini Harilaidu pääsema. Raskesti ründasid rohekad vood ruuget rannaviiru. Laine liikus laine järel ja iga uus voog veeretab peegelsiledale rannaveerele pisut punakashalli mereliiva. Päike kuivatas märga mereliiva täna nii nagu kauges minevikuski, juba aastaid ja aastaid lennutasid valjud meretuuled kuiva liiva kaugemale sisemaale, kuhjates teda sõredaiks luitehangedeks, mis nihkusid aegamööda edasi, mattes haljad niidud ja varjurikkad puistud.

Talus, kus ööbisime, mäletati aegu, millal Harilaiu piirkonnas liiva veel ei olnud. Siis olevat aga leeted nagu nõiaväel hakanud merest välja tungima ja endise kaljuse ja soise ranna oma võimusesse võtnud.

Laudsiledast rannaviirust kaugemal ja kõrgemal lebasid soojal luiteliival loendamatud kruusamunakad, mis

võimas tormilaine oli merest kaugele välja veeretanud. Siin oli väikesi ja suuri, ümarikke ja munajaid; ühed olid kirjud, teised lihtsad, ühed tumedad, teised heledad. Muistne jää oli nad tasaseks tähunud, vesi ja liiv siledaks lihvinud. Imelike märkidena helendasid ürgaegsete loomade valged kivistised pae- ja dolomiidikildudel. Kõrgemal rannaveerul mustasid tormivoogudest väljapaisatud adrupäsmad. Tuul oli nende ümber liiva lennutanud ja neist käharpäised kingukesed kujundanud, mille tipul lipendasid pungis ujupõiekestega punakaspruunid adruvarred.

Taeva mõõtmatus sinas valendas peeneviirulisi kiudpilvi. Loodekaarel lasus hiiglakünkaina mustjashalle pilverünki. Edelas mustas Vilsandi saar, selle keskosa uppudes sumedasse uduloori. Suur-Vilsandi kriitvalge tuletorniga ja Väike-Vilsandi kõrge metsamüüri kumasid seda selgemini taevasinas ja päikesekullas sätendava vetekõrbe kohal. Loode pool aga kollendas Harilaiu kaarjas rannaviir, mida palistas tumeroheline puistuvöö. Puistu hambuline hari puudutas sinihalle pilvesagaraid. Läänekaarel virvendas ääretu ulgumeri. Lähemal oli see rohekas, rannapiirkonnas helkis ta aga kollakashallides värvitsoonides. Kahkjasruugena paistis mere viiruline liivapõhi läbi allikselge rannavee. Seal aga, kus loksuv laine veeres laudsiledale rannaliivale ja liikuvast mererüpeest peeni liivajugasid välja kandis, valitsesid punakad värvivarjundid. Paiguti tikkisid tillukesed tigukarbid punakasruuge rannaliiva valgekirjuks nagu härjasilmad kündmata kesapõllu. Idatuul vingus kõrvus, puhus peent tuiskliiva alla kõrgelt kaldaastangult ja kuhjas seda niiskel rannaveerul helendavaiks tulekeeljaiks joonekesiks.

Kui lahkusime lamedalt rannaviirult ja tõusime kõrgele kaldakingule, avanes meie pilgule avar kõrb. Nii kaugele kui silm ulatus, nägime valkjasruuget liivamerd ja loendamatuid kruusakive. Soojal liival lipendasid harvad aruheinad ning kirjude kruusamunakate vahel haljendas lõhnavaid liivateekahle. Siin ja seal lebas adrusagaraid, mida valjud tuuled rannalt siia olid lennutanud. Nagu haprad tigukojad ragisesid nende kuivanud kiharad liiva vajuva jala all.

Nautisime päikesest soojendatud kruusakivide vormiküllust ja värvirohkust. Kvartsiit vaheldus viirulise varesekiviga ja tume dioriit kirju graniidiga. Siin leidis

valvakat süeniiti, seal rohekat diabaasi. Mustjaspruunis porfüüris punetas kollaka piirjoonega põldpagu, peeneviirulises vilgukiltkivis sätendas lehtjaid kristalle. Kaua rändasime kivises liivakõrbes ja imetlesime ilu, millega loodus oli ehtinud surnud kruusakive.

Paiguti oli vägev marulaine kirjud kiviklibud kaarjais vallideks kuhjanud. Võimsate seljakutena vaheldusid siin kruusavallid liivajoomedega. Teisal oli mässav maruhoog uuristanud vanad rannavallid õõnsaks, oli neist järsud astangud välja voolinud. Ülal astangu peal õitses koldrohte, naeratas kivinääre ja lõhnas lilla liivatee. Vali tuuleiil kõigutas kännas-hunditubaka kõrgeid varsi, tutistas ägedasti karukellade vilipäid. Kodarlehelised nõmmelilled piirasid liival pleekivaid linnuluid. Jässakas käabusmänd toetas nõtkuvat kibuvitsa ning kähara kadaka hallid varred roomasid sammaldunud kruusapinnal.

Jõudsime vanadele rannavallidele, mis lebasid mahajäetud loogetena üksteise kõrval. Nad tunnistasid tummalt, et ka see osa Harilaiu kõrbelisest kivikehast oli kokku kantud süngeist sügistormidest. Nüüd kattis sammaldunud rannavalle õrn lillevaip, mille paiguti moodustas nõmmekellukate tumesinine meri, kuldsete hobumadara- ja kännas-hunditubakasaarekestega. Nagu palavikus värisesid jahedas tuulepuhangus õrnad õiskellukesed mustjasrohelistel õievartel. Tundus, nagu tahaksid nad vilu tuule eest põgeneda kaugele. Just kui mõne nägematu käskija karmil käsul pöörasid nad oma nõtkuvad peakesed üheskoos kord ühele, kord teisele poole.

Kuskilt kaugelt kostis liivatülli tasane leelutus. Mõned hallvaresed lendasid vaikides voogava rannavee kohal. Nad põgenesid randtiirude eest, kes neid kisades taga ajasid. Hingasime värsket mereõhku, mida vürtsitas nõmmerohtude magus lõhn. Sammusime taas piki rannariba; peen kruus krigises jala all. Seal, kus rannavall muutus liivasemaks, katsid seda vareskaera rohekad puhmad. Lõbusalt kiikusid nende kolletanud vilipead peentel kõrsvartel. Sõredal sõmerliival lebas lillaõieline merisinep; ta õrnad juured imesid lahjast pinnast nappi toitu, kuna sulgjad lehed nautisid ahnelt päikese jõudu.

Iselaadne oli rand seal, kus liiv puudus, kus kruusamunakad pikkade vallidena rohekest mereveest üles kerkisid. Nägemata käsi oli siin loendamatud kivikuulid üles ladunud. Pähklist rusikasuuruseni oli merelaine nad välja

valinud, piinliku hoolega puhaks pesnud. Oli vaja ainult nõrka tõuget, ainult väikest jalasurvet ülal valliveerul — ja toredad kivimüürid veeresid terava raginaga alla roheka laine loksuvasse rüppe.

Uuesti muutus rand madalaks ja liivaseks. Teda palistas punakaspruun adrupärg. Valge laiguna liugles üksik kalakajakas tumesinisel taevataustal. Kuski lendles paar mänglevat randtiiru. Vallatult püüdsid nad teineteist veripunase nokaga pista. Nende hääliitus meenutas raudvärava kriuksumist roostetanud hingedel. Niiskel rannaliival jooksis nobe liivatüll, kelle hääliitus helises hõbekellukesena loksuva merelaine kõlatus lugulaulus.

Vanal rannavallil lõhnas roosas õielumes ilutsev kibuvits. Virgad mesilased tunglesid sumisedes tema pudevate õiekroonide kohal. Nägime, kuidas mesilane õiele laskudes sealt õrnu kroonlehti lahti poetas. Roosade laikudena lebas põõsa all äsjapudenenud õielehti. Siis tuli valjem tuuleiil, raputas ägedalt õitsva põõsa okkalisi oksakahle, kiskus lahti uusi õilmeid, haaras maast pudenenud õielemmi ja kandis neid armutult kodupõõsast kaugele. Ta kõigutas ka karukellade käharaid vilipäid ja raputas kivinääri peeni õisikuvarsi, liigutas liival lebavat põldpujupuhmakest ja mängis vallatult hobumadara kuldse õisikukahluga.

Kõik voogas ja lainetas, nagu oleksid taltsutamata kired äkki elustanud siiani tundetu rohumere. Igal taimeliigil oli oma liikumislaad ja näis, nagu oleks igaüks nendest väljendanud eri viisil oma tundeküllust.

MEREHÄÄLI HARILAIUST

19. VII 1922

Taevas on pilvitu ja sügavsinine. Vali kirdetuul raputab kiusakalt pihlaka ja pooppuu kroone, mille rohelised lehekahlud upuvad valgesse õislumme. Väljume Metsaküla Niidutalu õuest, kus leidsime lahke öömaja. Samume läbi pehme tuiskliiva, mida meretuuled tänavale on kuhjanud. Ronime kõrge luute harjale, kust avaneb vaade kaugel sinava Läänemereni. Ruugel sõmerliival haljendab peenelehelisi liivateekahle. Mõned neist pune-

tavad juba purpurlillas õisrүүis. Nõmmerohtude lõhn virgutab meeli.

Ikka hõredamaks muutub kidur aruhein, üha harvemaks jäävad haljad laigud ruuges liivakõrbes. Kahisedes lennutab valjem tuuleil laudsiledailt luiteilt peensõmerjat räniliiva. Liival lebavad hallid paekivikesed, millede nukid ja lohud tuul ja liiv siledaks on lihvinud. Nopime neid ja imetleme nende omapärast ilu. Paiguti on vaba tuul liivasest nõmmepinnasest välja voolinud väikesi mägimaastikke. Siin seisab üksik pankmägi, seal rida kuhikjaid liivatorne. Lauskmaa nende vahel on niiske ja kõva ning soodus kõndimiseks.

Aeglaselt nihkub lähemale hall kalurionnike ja suitsujuga, mida vali tuul tema lähedasest kalasuitsutamisahjust mere poole puhub. Viimaks ometi jõuame pärale ja vaatleme uudishimulikult isuäratavaid lestapaare, mida valgepäine poisike välja võtab suitsevast ahjust. Nad on pruunid, suitsulõhnalised ja sabapidi kokku seotud. Peagi kõiguvad nad abitult peenel õrrel kaluri onnikese madala katuse all, kus soe päike ja vinge tuul neid kuivatavad.

Huviga uurime kalaahju, mis kaevatud tuiskliiva, vooderdatud paekividega ja kaetud hallidest männilaudadest katusega. Kibe suits väljub vuhisedes katuse pragude vahelt ja tõttab kiirel lennul mere poole.

Varustame end lõunaesineks lestadega ja alustame rännakut Junkrurahu poole, mis Harilaiu lõunarannal kahkjaskollaka kaarena kaugele merre ulatub. Kulgeme piki niisket mereranda ja uurime tuultest uuristatud liivakihte, mida on paljastanud taganenud merevesi. Meid paeluvad lähedase liivatulli leebed liirutused. Näeme kaunist lindu enda ees õhku tõusvat, pikas kaares üle voogava vee liuglevat ja kaugemal rannaliivale laskuvat. Lumivalged tiirud lendlevad kahkjasaruge rannavöötme ja helkiva merevee kohal.

Maatuulest loendamatu kurdudes virvendav rannavesi sädeleb õunrohekais ja veinkollakais värvivarjundeis, kuna avameri on sügavsinine ja valgetähniline nagu lasuriitkivi. Ähvardavate mäeahelikena veerevad tema vahuharjased vood kaugele Rootsi ranna poole.

Ronime üle kõrge roigas-aia, mis Harilaidu kariloomade eest kaitseb, ja rändame üle kruusase liivalagediku, kus kõiguvad karukellade käharad vilipead. Öitsvad koldrohud värvivad kõrbepinna punakaskollaseks. See

lohutamatu liivalagendik on Harilaiu kael. Ennevanasti olevat teda katnud sügav vesi ja laevadki pääsenud siit läbi. Nüüd aga osutub ta hiiglasillaks, mis seob Metsaküla ruugeid luiteid Harilaiu lääneosaga, kus kohab madal metsasalu, haljendavad niisked aasad ja rannaluiteil kohisevad tuules voogavad vareskaeraväljad.

Vaevarahke rännaku järel jõuame Pihelpuu lahele, möödunud aastaist meile hästi tuntud rannalindude söödmaale. Kuid vesised adrulademed, kus varemil aegadel rislad ja tildrid rikkalikult toitu leidsid, on nüüd kuivaks kõrbenud ja vesised liivaleeted ära tahenenud. Seoses sellega puudub ka tõhusam linnuelu, mida lootsime siin leida.

Väsitavast teekonnast puhkamiseks valime kõrgeima paiga, kust pilk kaugemale ulatub ja paremini veelindude liikumist võib jälgida. Ümberringi aga valendavad õitsvad harakaputkepuhmad ja haljendavad noored palderjanid. Kõikjal kollendab hanijala kuldseid silmi ja punetab haiseva konnareha purpurseid tähekesi. Lähemat rannavalli palistab harakaputkede õislumest pael ja piirab kibedaist tulikaist kuldne raam. Kaugemal haljendab käharasagaraline kadakavõsa, mille tagapõhjaks on lõputu taevasina väsimatult lõõritavate põldlõokestega.

Tugev tuuleil paneb õitsvad rohud ja läikivad kõrsheinad meie ümber otsekui merena voogama. Ainult lihavad sinirõikad seisavad küünalsirgelt ega taha end tuule ees painutada. Mullused pilliroopuhmad, mida talvised lumeleeted maha olid surunud, on nagu uueks eluks end püsti sirutanud.

Tuulest elustatud taimede vaatlusest äratavad meid omapärased kajakahääled, mis tavalistest erinevad. Need on väikekajakad, haruldased linnud, keda ka varemalt Harilaius oleme kohanud ja kes siin näivad pesitsevat. Nad on kalakajakaist vähemad, pigimusta pea ja tiivalustega. Nobedal lennul liuglevad nad üle meie peade ja kaovad kaugusse. Nüüd märkame ka punajalg-tildreid, kes kohkunult meie ümber kilkavad. Kord laskuvad nad madalamale, kord kerkivad kõrgemale ning nende metalseis häältel kõlab kurblik toon. Paistab, nagu küsiks nad meilt, miks oleme siia tulnud rikkuma nende muretut elu ja rahu. Ähvardavalt kostab tiirude kärisev kisa, kes üks teist taga ajavad või lahevee kohal hõbedast kala jälgivad. Rannaniidult kerkib õhku kähisevalt kisendav

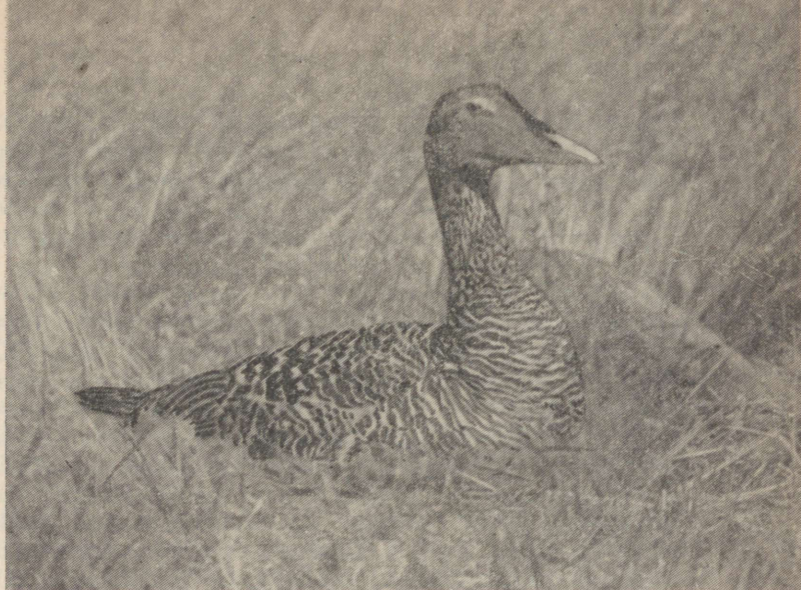
kiivitajapaar. Nende laiad tiivad lehvivad tumedate laikudena helesinisel taevataustal. Salk liivatülle laskub märjale rannaliivale. Nad otsivad toitu. Nobedalt kulgevad nad taganeva laine kannul ja põgenevad ruuget rannaliiva ründavate voogude eest.

Lahkume kaunist puhkepaigast ja rändame üle kaarjaist rannavallidest nõmmepealse, kus roomavad mere-tuultest madalaks niidetud kadakapõõsad. Hallid ja kuld-sed samblikud katavad kirjusid kruusakive. Hiiglasuurte lillekorvidena paistavad kirjud liudorud kadakavõsaste rannavallide vahel. Ühe veerusid värvivad kassikäpad, piimvalged ja veripunased, teise põhi punetab purpurseist pääsusilmist.

Siin ootab meid haruldane õnn. Kuuleme nõmmekiuru häält, ja enamik meist kuuleb seda esmakordselt elus. Neid häält tundis täpselt mu noor abiline, kes alles hiljuti haruldast lindu Tallinna ümbruses oli käinud jälgimas. Kahjuks kuuleme ja näeme huvitavat lindu ainult hetkeks, sest ta vaikib ja kaob kiiresti silmist ega õnnestu meil teda enam kohata.

Et pääseda Harilaiu läänepoolsemasse ossa, tuleb jalad lahti võtta ja sammuda läbi liivapõhjase oja, mis seob Junkru lahte Laialepa lahega. Siit kulgeme üle väävelkollase suure robirohuga ja purpurse põldkamaraga niidu kaugel sinava mere poole. Ka Junkru lahe on valjud maatuuled veest kuivaks puhunud ja rannalindude rikka söödamaa kehvaks muutnud. Keerukate kirjadena katavad liivast lahepõhja loendamatud linnujäljed ja hiigla-lookadena piiravad laheveert punakaspruunid adrulademed. Ähvardavalt kõigub ja ragiseb teravalõhnaline adruvaip meie sammude raskuse all. Viirastustena liiguvad mere poole lendavate kajakate varjud üle tumedate adrulademetel, õitest kirju rannaniidu ja luiteliiva.

Nüüd rändame madalail liivaluiteil, mis on levinud piki lõunaranda Harilaiu läänepoolsema neemeni. Lohutamatult kahiseb tuul sõredal luiteliival lainetavas vareskaeras ja painutab halastamatult selle nõtkuvaid kõrsi. Kaugelt kannab tuul suurkoovitaja kaeblikke hüüdeid ja randtiirude kärisevaid häält. Nagu hiired jooksevad väledad liivatüllid lainest loputatud rannaliival. Poole-nisti liivasse maetud, lebab luitel hukkunud auli kõdunenud korjus. Kevadine maru on õnnetu linnu rannale heitnud ja tuul ja päike tema luud valgeks pleekinud.

Emahakk pesal.

Seome linnu taskurätikusse ja võtame ta mälestuseks kaasa. Vareskaera puhmast leiame hallidest udusulgedest hahapesa, kust meile vastu vaatavad kolm rohekashalli muna. Munad on veel soojad. Oleme nähtavasti hauduja hahaema pesalt pakku peletanud. Pesaveert palistab peeneleheline põldpuju ja vareskaera kolletanud kõrred kummarduvad abitu pesa kohale, otsekui tahaksid nad seda kaitsta. Kohendame ehmetuka munadele, et mõne suure kajaka ahne silm neid ei märkaks, ja jätkame oma rännakut läbi kahiseva vareskaera ja pehme luiteliiva. Mererannal üllatab meid rida halle laevasarikaid, mis nagu abipaluvad käsivarred end niiskest liivast välja on sirutanud. Nad heidavad tumedaid varje päikesest helen-davale rannaliivale ja roostetanud rõngad neisse löödud naelte ümber punetavad nagu verised haavad. Salk pruunikirjusid emahahke kulgeb karmilt krooksudes taevavärvis sinava mere poole.

Lõpuks ometi seisame Harilaiu läänepoolsema neeme — Kiipsaare nuki — jalal ja imetleme sirpjat liivasaart, mis taganenud mere põhjast siia üles kerkinud. Pika lookleva maona on tema kruus- ja liivkeha mere rohekassinisesse rüppe levinud, kus teda valvaka leet-

seljaga veel kaugele lääne poole jälgida võib. Neeme lõunarannal virvendab vaikne vesi, tema põhjapoolel aga veerevad kohisevate murdlainete read. Paiguti valguvad allikselged vood vulisedes üle kirjuvärvilise neemekruusa ega luba kinnijalu neeme tipuni pääseda. Paljastame jalad ja astume kõheldes raudkülma vette. Jalapõhjad on harjumata ja hellad ning terav kruus teeb astumisel lõikavat valu. Jõuame puhtale liivale, mis pehmetelt paitab kruusast kibedaks hõõrdunud jalga. Keerulise kirjuna katavad siin lindude jalajäljed niisket mere-liiva ja kuivi liivajooni ehivad peened tuuleviirude read. Meie tulek peletab lendu neemel puhkavaid kalakajakaid, punanokalisi meriskeid ja nobedajalgseid liivatülle. Ei kalakajakate kaeblik kisa, meriskite läbitungiv vile ega liivatüllide leebe leelutus näi erutavat neeme tipul seisvaid tõmmukajakaid. Liikumatus nagu raidkujud püsivad nad seal, pead pööratud tuule poole. Kuid meie lahkumisel lahkuvad ka nemad.

Nüüd seisame üsna üksi keset lainetavat merd ja vinguvaid tuuleiile, kaasa kistud murdlaine kohinast, merelindude kisast ning võlutud vete ja valguse veetlevast mängust.

KURESSAARE * SUURLAHEL

8. VIII 1922

Hommik oli tuuline ja jahe. Rebenenud pilved kulgesid kiiresti üle taeva. Rahulikult ja aeglaselt voolas Nasva jõgi oma pillirooga äärestatud süngis. Hein haljal jõeaasal oli paiguti kuhjadeks kokku pandud. Nagu kogumik sõrmkübaraid rohelisel laudlinal, suuri ja pruune, levis neid tasaseks püगतud rohukamaral. Osa loogu aga lebas laiadel niidukaartel, vihmast vettinud ja ruuge. Nobedasti nagu peletatud hiir jooksis putukaid ründav linavästriku üle rööbikute heinakaarte. Ta seisatas hetkeks, kiigutades erutatult saba, ja tõttas nobekiiresti edasi. Väsimatult ja hoolega sooritas ta oma hommikust ajujahti. Kuskil häälitsetes lambahänilane, kord rõõmsalt ja küsitlevalt, kord ükskõikselt ja kurvalt. Nagu vahedaid

---

* Nüüdne Kingissepp.

nooli vuhises meist mööda noori suitsupääsukesti. Nad püüdsid kärbseid, keda meie tulek märjalt heinalt üles peletas. Vaikselt ja mahajäetult heljus tinahalli vee kohal üksik jõgitiir.

Tulime Suurlahe rannale, mille mere- ja läänepoolset veert palistasid avarad pillirooväljad. Hiiglaraamidena piirasid nende rohelised, pruunid ja lillad viirud sinihalli järvevett. Raskemeelselt kahisedes lainetasid nad tuule tujukais puhanguis. Nõtkete roogude sametised viliõisikud lehvisid nagu lipud ja karedate lehtede teravad tipud olid suunatud kõik ühele poole. Kõik värises ja sillerdas rohelise ja pruun-lilla mitmekesiseis varjundeis. Imetelles vaatlesime hapraid väiketiire. Nagu lumilemmi lendles neid sinna-tänna üle tuulest tuustitud roomere kiiklevate voogude. Peentel vilehelidel liugles vahel tumedana, vahel heledana paistev mudatildrite parv üle lainetava lahevee ja kadus tuules mässava roostiku taha. Päikese-paistes kollendava rookuhja tipul soojendas end lambahänilane, reibas ja värske. Otse meie ees kerkis tuulisesse õhku õrnalt piiksuv rootsiitsitaja. Teda oli kohutanud meie sammude krabin mahaniidetud pilliroo tüükail ja purunevate rooputkede praksumine. Nägime, kuidas pruunikalt mudasaarelt üksik sookiur üles lendas. Kuulsime heletildri meeldivaid hüüde. Heli heli järel kõlas neid õõtsuvast pilliroomerest. Nägime lindu ennast õhku tõusvat. Jälgisime kalakajakat, kes laskis end liikumatuil tiivul lennutada tuulest. Nagu mesilasi pereheitel surus väledaid kaldapääsukesti tuuleilidest sasitud roovälja ja paljaks niidetud rannaluha kohal. Kaugelt kajas kiivitate kisa, kähisev ja kaeblev.

Viivitades rändasime kõrge rootihniku kõikuvate löövide all. Huviga silmitsesime iga liikuvat lehte, iga painutatud pillirooputke. Iga roog tundus hingestatud olendina. Ilmekalt kooldudes sooritasid nad meile tervituskummar-dusi. Nende lehed tundusid elavate sõrmedena, mis silitasid meie käsi, paitasid meie põski, torkasid meie kõrvu, et me paremini kuuleksime nende sosisklevat laulu, õrna, igatsevat ja kaunist.

Roostiku lõppedes jõudsim Suurlahe idarannikule, mis osalt savimudase, osalt kivirühase vöötmena kirde poole levis. Siin-seal punetas suuremaid rändrahne ja haljendas kastanpruunides viliõisikuis kõrkjatukki.

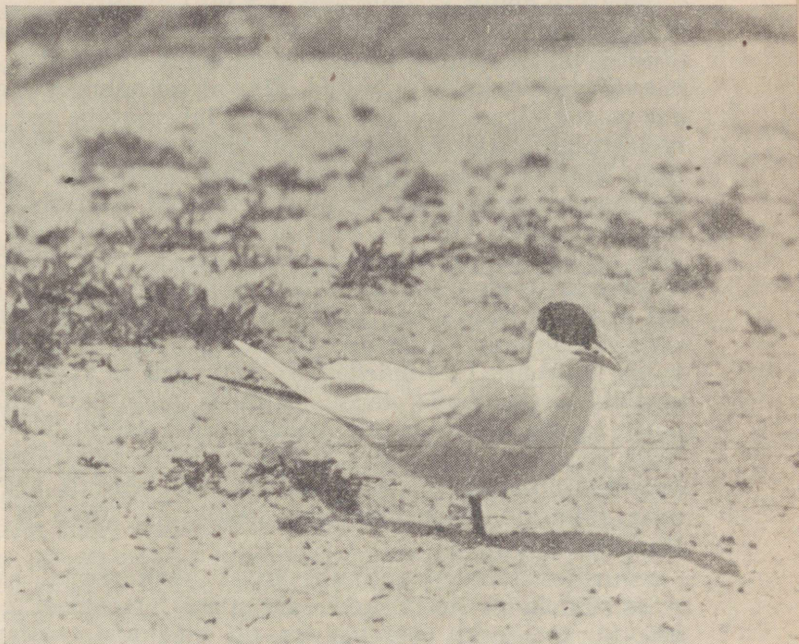
Kuskil rannasopis seisid laiad lamedapõhjalised lodjad

sinkjashalli tervismudaga. Üks neist, peal raske muda-koorem, oli juhitud randa kaevatud kraavi. Tervist toov muda tõsteti vagunikestesse, mis ootasid pika karavanina kraaviveerul. Siit juhiti mudarong kitsail rööpapaaridel Kuressaare poole.

Kõikjal oli tunda teravat mudalõhna, omapärast ja imalat. Mitte kaugel mudavõtmise paigast naeratas meile kütiõnn. Meie jahisaak rikastus ühe tõmmuvaera ja ühe piilpardi poolest.

Kollakashalli rannavee kohal lendles salk liivatülle, otsides sobivat söödamaad. Tasase sahinaga pöördusid linnud kõik korraga kord paremale, kord vasemale, lastes paista vahel oma tumedamat selja-, vahel jälle heledamat kõhupoolt. Lähedasest lahesopist tõusis meie lähenedes lendu parv väiketiire. Ei iialgi varem polnud ma näinud üheskoos nii palju väiketiire kui siin. Nad kriiskasid läbitungivalt ja nende häältel kõlas terav, ähvardav, kurjaennustav toon. Mõnda aega heljusid nad valge keerleva pilvekesena otse meie peade kohal, nagu hoiataksid nad meid nende rahu rikkumast. Madalas rannavees tippis kaks väikest nepilist — alpi rislat. Nad olid toredad oma mustjaspruuni üla- ja lumivalge alapoolega reipas sulgkuues, rinnal tahmmust laik nagu suur kilp. Erksalt sumasid nad poolleiges merevees ja sonkisid sihvakate nokkadega pehmes põhjamudas. Tuhkhallil rändrahnul keset tuulest viirutatud rannavett seisid tummade valvuritena kolm meriskit, sulgkuued mustvalgeks värvitud, nokk ja jalad punased. Ettevaatlikult ja tasa katsusime erksaile lindudele lähemale hiilida, kuid valvsad linnud märkasid luurajaid. Tugeva ja läbilõikava hädavilega põgenesid nad ohtlikust paigast, teatades kogu ümbruskonnale lähedal varitsevast vaenlasest.

Savikruusasel rannapervel haljendas lopsakaid murumättaid, mis koosnesid kitsalehelisest rand-teelehest, kuldõielisest hanijalast, teravast tarnast ja kõrgest aruheinast. Nende sekka oli poetatud rand-kesakanni tillukesi õisi. Paiguti oli tuul ja laine rannale uhtunud terved kimbud pillirooputki, kollakashalle, hapraid. Õrna rüüna kattis neid määndvetika kahkjäs kõnts. Siin nad pleekisid ja kõdunesid, kuni neid purustas rannal rändava inimese või karilooma jalg. Ikka jälle kuulsime liivatüllide leebeid hääli, vilistavaid ja kudrutavaid, meelitavaid ja kutsuvaid. Hallruugete pallikestena veeres neid kahvatu-

kollasel rannakruusal. Üks neist, kes meile liiga lähedale usaldas tulla, kaotas elu. Ta suri selleks, et meie muuseumis uuesti ellu ärgata. Sama saatus tabas meriskit, noort ja kogenematut. Tema lumivalged kaelasuled meenutasid värskest targeldatud kraed. Kalgid ja teravad püssipaugud peletasid üles terve parve noori kalakajakaid, kes paha aimamata askeldasid päikesepaistelisel rannaveerul. Heli-tult ja kergelt tõusid nad kõik korraga õhku ja siirdusid kaeblikult kilades üle Suurlahe laineist viirustatud vete.

Jõudsime Suurlahe põhjapoolseimasse soppi, kus meid ootas meeldiv üllatus. Kuulsime võõrapärast häält. Taipasime kohe, et seda pidi tegema tiiru laadi lind. Tema hüüe oli märksa tugevam ja madalam kui jõgitiirul. Nägime teda kõrgel kõrkjapuhmaste kohal lendlemas koos kalakajakatega. Haruldane lind oli jõgitiirust tunduvalt suu-

rem, pigimusta pealae ja korallpunase nokaga. Kuid kahjuks ei lasknud ta end kaua vaadelda. Ühes kisavate kalakajakatega kadus ta kaugusse. See oli röövtiir.

Ka siin, Suurlahe põhjarannal, lainetas pruunlillas viliõisikuis pilliroopõlde. Osa roogu oli maha niidetud ja reaks hakkjalgadeks kokku pandud. Märjal rannakruusal askeldas väledajalgseid liivatülle, lendles läbematuid meriskeid, nende pigimustalt ja lumivalgelt välkuvate tiibade rütmiliselt liikudes. Siin nägime veel kord heletildrit, kes haudelinnuna pesitseb Eestis ainult väheste paaridena Alutaguse rabadel. Kuid kevaditi ja sügiseti rändab neid meilt läbi rohkel arvul. Ülapool hallpruun ja mustatähniline, alapool kriitvalge, sumas ta oma pikkadel rohekatel jalgadel madalas rannavees, sonkides toitu otsides pika musta nokaga põhjamudas. Minu kaaslane oli juba pannud püssi palge, kuid erk lind märkas aegsasti ohtu ja kadus. Vastu vett peksvate tiibade plaksudes tõusis lendu parv sinikaelparte, ujudes kahiseva pillirookeerustiku veerel. Suur lind, halli ja pruuni kirju, kes heljus kotkana kaharasagarase pilvemere kohal, oli noor kalakajakas. Ainult aeg-ajalt oma võimsaid tiibu liigutades liugles ta, uhke ja üllas, tuulises õhumeres.

Uurides tähelepanelikult kivist rannaveeru, avastasime seal kolm lindu, keda me siiani Saaremaal polnud näinud. Sulestiku põhivärvus oli süsimust, seljapoolel veinkollased täpid; kehaküljed kriitvalged. Need olid nepilaadsed linnud — põldrüüdad. Kaunis arvukalt pesitsevad nad kodumaa kõrgrabadel. Kevad- ja sügisrännakul on nad mererannal sagedad. Kaks korda püüdsime kaunitele lindudele lähemale hiilida, kuid ikka jälle tajusid terased linnud meie lähenemist ja lendasid eemale. Lõpuks kadusid nad vaatepiirilt sootuks. Meie pettumust leevendas röövtiir, kes uuesti lailas terashalli vee kohal. Tema ristloodselt allasuunatud nokk, tugev ja terav, punetas kui verine pistoda. Korraga silmas haruldane lind saaki. Kiiresti ning püstloodis nagu langev kivi sööstis ta lainetavasse vette. Jälle õhku tõustes hoidis ta verevas nokas rabelevat kalakest. Kaua lendles ta sellega kivise rannaperve ja lahevee kohal. Ühes paigas aga laskus ta korduvalt allapoole, üha jälle üles tõustes. Selles kohas valendas kahkja kivi ääres tema poeg. Viimaks ometi laskus röövtiir lõplikult alla ja ulatas toitu ootavale pojale hõbesoomuselise kalakese.

Suur tume vihmapilv, mis kerkis lõunakaarel, lähenes lagitaevale. Juba rabises esimesi piisku, aralt ja harva, siis ikka julgemalt ja tihedamini. Nüüd paiskus kõikjale jämedamaid tilku ja tuiskas peent veetolmu. Kogu ümborus värvus heledaks nagu veeaur. Keset vihmakahinat kõlas terav pauk, ootamatu ja häiriv. Kahju oli kirjukuulise kalakajaka alles algavast elust, kuid kütt pidi täitma oma kurva kohuse.

Vihmasadu ei kestnud kaua. Taevas helenes. Pilved kärisesid tükkideks ja kägardusid sagaraiks. Tuul ajas neid edasi nagu suurt valget lambakarja. Peagi naeratas jälle päike.

Karm ja lühike häälightsus nagu pardi kakerdamine sundis meid seisatama. Uurisime tähelepanelikult taevast ning vett. Meeldiva üllatusena nägime kaht röövtiiru heljumaskõrgel lahe kohal. Nägime, kuidas nad madalamale liuglesid ja pudelroheline veega kaetud liivikule laskusid. Seal nad seisid pealtnäha ükskõikselt ja liikumatult nagu kivisse raiutud. Kuid sellest hoolimata pidasid nad meid kogu aeg teravalt silmas, sest niipea, kui neile tahtsime läheneda, tõusid nad lendu. Nüüd tiirlesid haruldased linnud üsna meie kohal. Üks neist kriiskas häälega, milles tundus pahameelt ja ähvardust. Minu kaaslane oli juba tõstnud püssi ja läikiv raud oli suunatud kurjalt kraaksuvale tiirule. Püssikukk naksus, kuid laeng ei läinud lahti. Erutatud linnud tegid meie kohal veel mõned tiirud, siis eemaldusid nad, liitudes järve sinkjashalli taustaga.

Püss, mis äsja tõrkus, kuulas jälle küti sõna. Liikumattult lebas niiskel leotel täpselt tabatud liivatüll. Ta oli noor lind, sellise kirju sügissulestikuga, nagu seda vajaksime. Võtsime ta kaasa ja rändasime edasi märjal rannaliival, kuhu rasked veesaapad surusid teravaid jälgi. Rohekas rannavees punetasid ekslevad rändrahnud. Nende tumedad harjad vee hõbedasel pinnal värisesid sooja õhu virvendades nagu palavikus. Rahnudel seisis kolm merisikit, liikumatult ja vaikselt, veripunased nokad suunatud vastutuult.

Siis üllatasid meid peened häälightsused, kaeblevad ja igatsevad. Neid tegi noor kalakajakas, kes mahajäetult ja liikumatult seisis leotel. Võib-olla oli ta näljane või igatsemaõrnust. Kõrgel meie peade kohal aga lailas vana lind. Vahel õõtsutas ta oma võimsaid, sinkjasvalgeid tiibu, vahel hoidis ta nad liikumatult paigal, lastes end tuulel

aeglaselt edasi kanda. Tema häälightsused, lühikesed ja küsi-
vad, kõlasid hoiatavalt ja ähvardavalt ühtlasi. Kaua saatis
ta meid, tõmmates tuulises õhus võimsaid ringe. Näis, nagu
tahaks ta meid eemale juhtida oma pojast, kes igatses
niiskel liivaleetel toitu ja emaõrnust.

KURESSAARE — NASVA RANNAL

7. VIII 1922

Vali tuul sasis noorte õunapuude õõtsuvaid kroone, täi-
tes need vinguva kahinaga. Ta raputas sealt maha lahtisi
õunu, mis tumeda potsatusega langesid niiskesse rohtu.
Siis lendas ta edasi, jättes maha vaikuse, nõnda et puude
ladvad ainult veel pisut kiikusid.

Rändasime läbi Nasva küla rohtunud tänava. Seda pii-
rasid noored viljapuuaiad ja rohelised heinakoplid tuules
painutatud ja sahisevate remmelgatega. Möödusime väi-
kesest kalurimajast, madalast, õlgkatuselisest, mis paistis
täna tormise ilmaga eriti hubane ja kutsuv. Trotsivalt
naeratas ta tugevale tuuleilile vastu. Vihaste metsloo-
madena raevutsesid need tema ümber, rünnates tigidalt
laia räästa all kiikuvaid kalavõrke. Kuskil nagises saar-
laste pukkveski, väike ja habras nagu mängukann. Ta
vehkles ägedasti tiibadega, otsekui tahaks ta tagasi hirmu-
tada näkku puhuvat tuult.

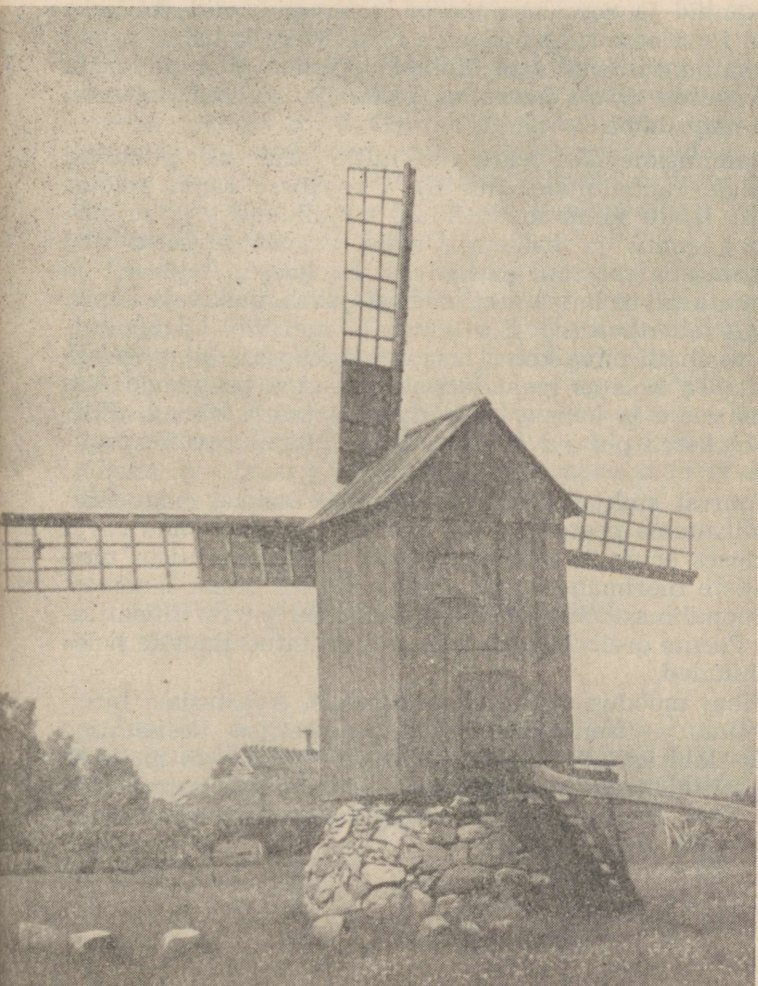
Kärisenud vihmapilved, hallid ja madalad, ajasid väsi-
matult üksteist taga. Sinised taevalaigud nende vahel
ilmusid ja kadusid nagu silmad, mis kord avanesid, kord
sulgusid. Lihav ja tumeroheline ädalhein rannalihal laine-
tas soolalõhnalises meretuules. Koltunud kõrremeri
pruunlillal nõmmekingul värises. Rõske meretuul tõttas
üle kummardunud kõrte, püüdes neid endaga kaasa tõm-
mata. Elatanud merimändide laiad võrad oma õõtsuvate
oksakahludega kõikusid ja kohisesid. Karjalaps, kleenuke
ja vaikiv, oli end silmini musta kuube mähkinud ja lebas
rohumättal. Väike lambakari oli tihedaks kobaraks kokku
koondunud. Liikumatu lamasid unised loomad üksteise
kõrval. Ainult alalõugade kiire liikumine reetis, et nad
hoolega ametis olid toidu mäletsemisega.

Vee kohal helendas rivi kalakajakaid. Nende lähedal

seisis valvurina ergas meriskipaar, tuues meie lähenedes kuuldavale rea hoiatavaid vilehääli. Viirastustena libisesid ühed pilvevarjud teiste järel üle haljendava rannaniidu ja hõbedase luhavee. Aeglaselt tõusis tuulisesse õhku üksik kalakajakas. Jõudes meie kohale, kilas ta läbitungivalt ja kaeblevalt. Näis, nagu hoiataks ta meid oma rannal rivistunud liigikaaslasi tülitamast.

Kõitvat elamust pakkus tuules tunglev pilliroomeri. See oli võimas oma avaruses, rikas värvitoonidest, väsimatu, liikuv ja kaasakiskuv, võluv looduslaulik. Tema

Pukktuulik.

üksikud rood kooldusid alla ja silitasid üksteist oma lehtedega. Siis sirgusid kõrred kõik korraga püsti ja sirutasid lehed ülespoole. Ajuti näis pilliroog kiiklevate lainetena ründavat vastast. Hetkeks oli ta otsekui hullunud ihast end lahti kiskuda ja pakku põgeneda niiske tormituule ja vahus kobrutava mere eest. Ta lehed hiilgasid, ta sajahääleline sahin ühines merimändide mühina ja murdlaine kohinaga raskemeelseks, kuid kaasakiskuvaks looduslauluks.

Kuskilt ilmus suur kuldnokaparv, heljus lainetava roostiku kohal ning kadus seejärel silmapiirilt. Kobrutav vahuviirg piiras madalat lahesoppi, kus lained loputasid punakaid rannakive. Peeneõilmeline pajuvaak, odajaleheline seanupp, kännas-hunditubakas ja lõhnav hobumadar värvisid rannaniidu kollaseks nagu merivaik. Purpursed liivakannid ja roosakaspunased maasapid olid kaitseks karmi ilma eest sulgenud oma õied. Mere kohal rippusid tumehallid vihmapiilvered. Hetkeks kärises tihe pilverüü, sügavsinises taevas naeratles päike ja tinahall lahevesi säras nagu hõbe.

Sammusime läbi leige vee, mille tuul oli puhunud madalale rannaluhale. Puruneva rookõrre ragin peletas kuskilt lendu kolm mudatildrit, kirjukuuelist ja sulnist. Lainjal lennul ja hääletult nagu varjud libisesid nad üle kahiseva roostiku ja kadusid kaugusse. Aeglaselt ja liikumata tiivul lailas noor naerukajakas, vaikiv ja üksik, ägedalt lainetava roovälja kohal. Kõrgel ülal kiirelt kulgeva vesihalli piirve kohal heljuv kalakajakas kilas ähvardavalt. Ta hoiatas meid lähenemast oma poegadele, kes otsisid varju ja kaitset kollendava rookuhja kõrval. Suit-supääsukesed pidasid jahti tuulises õhus ekslevalle putukaile.

Suurest sinkjashallist pilverünkast hakkas nagu sõelast niisutama peent, pidevat vihma. Lootsime leida varju läheduses seisvate lüngustüveliste, jämedaharuliste ning jässakate merimändide all. Sinna tõtates olime lähemast pilliroopuhmast välja peletanud terve parve mudatildreid. Peente oreliviledena helisesid erutatud lindude heledad hüüded.

Vihm möödus. Jätkasime rännakut. Avastasime huvitava linnu — tumetildri. See lind ei pesitse Eestis ning ainult läbirännul kevadel ja sügisel peatub ta meil. Et teda mitte hirmutada, heitsime maha. Vaatlesime teda

läbi kolletanud väriheinte ja õitsvate raudreiarohtude hõreda loori. Tema pea oli valkjas, rind hall ja tiivad mustjad. Nokk oli pikk ja tume, jalad sihvakad ja ruuged. Ta askeldas lahe veerul toitu otsivate mudatildrite ja kuldnokkade seas. Tõusime ja rändasime jälle läbi kahiseva roostiku ja läikivate veelompide. Jõudsime tühja paika, kus ei kasvanud midagi peale kidura randteelehe ja kehva nurmenäälikesse. Nagu koevöote kangas vaheldus siin üksteisega ruuge sömerliiva ja punaka peenkruusa jooni. Kuskil vilistas suurkoovitaja, ilmekalt, kaeblevalt, hingehaaravalt. Nägime teda laskuvat rohelinele rannaniidule. Huviga vaatlesime tema sihvakat profiili, pruuni-mustatriibulist sulestikku, tema ülipikka nokka.

Läänes sidus vesihall vihmajuga sagarjat, alt mustjat ning ülalt kreemkollakat pilvemäge vahuhelmeis valendava merega. Teine vihmakangas, kaugel ja liikumatu, rippus Anseküla kiriku terava torni ja Sõrvemaa tumerohelise metsaviiru vahel, mis hiiglakaarena piiras vahulumes kobrutavat Liivi lahte. Udusse looritatud kauguses kumas Abruka saar. Rebenenud pilved lendlesid hääletult üle tuulest puhtaks pühitud lagitaeva. All lainetas metsikult ülestuustitud meri.

Suured ja jõulised murdlained veeresid raginaga üle kruusase rannaliiva. Nad tulid voog voo järel lõputute ridadena, tõusid tumerohelistena ja metalliläikelistena kõrgele, kummardasid otsekui jumalagajätuks ja langesid õhu ja liivaga segunedes laias kaares uute tulijate rüppe. Nähtuse suurusest ja ilust haaratuna unustasime hetkeks aja ja ruumi, tundes erd kaasakistuna ja võlutuna murdlainete metsikust vaatamängust ning suurest merelaulust, igatsevast ja nukrameelsest.

SUVEÕHTU KURESSAARE LINNULAHEL

8. VIII 1922

Imeline must pilv kattis hetkeks õhtutaeva. See oli suur kuldnokaparv, mis Suurlahe roostikku ööbima lendas. Linnulaht sätendas hõbedaselt ja veinkollakalt käharate kadakate tumeroheliste võrade vahelt. Pea kadus

see elav linnupilv, pea ilmus ta jälle, sedamööda, kuidas läbi kingulise karjamaa kadastiku temale lähemale jõudsin. Kuulsin väiketiiru tuttavat häält ja nägin neid Linnulahe poole liuglevat. Kaks kiivitajat saatsid mind kähiseva kisaga ja nende laiad tiivad mustasid tontlikult õhtutaeva heledal taustal.

Nüüd paistis Linnulaht pika kitsa peeglina ja veerev päike värvis ta roosakaks. Kui laheveerule jõudsin, valitses kõikjal surmavaikus. Ükski leheke ei liikunud mehekõrguses roomüüris. Kaugemal ujus salk pigimusti vesikanu. Neid oli üheksa, osa neist asus veest väljaulatuvale saarekingukesele puhkama. Liikumatul jäid nad sinna seisma — noored kui vanad, ja nende pigimustad siluetid paistsid imeteravaina ehavärves helendaval järveveel.

Tihedad kihulasteparved surusid ümarjate rändmunakate kohal, mis tumedaid varje uinuvale veepinnale heitsid. Ettevaatlikult, et mitte linde hirmutada, kulgesin järve poole. Kuid kuivanud pilliroo ragin jala all ehmatas meriskit, kes peitus kuskil lähedal. Heledasti kilgates lendas ta rannaveerult järve keskele ja laskus alla punakale rändmunakale, kus jõgitiir ühes pojaga oli aset võtnud.

Kuulsin imelikku kahinat, mis osalt mere-, osalt metsakohinat meenutas ja Kingissepa poolt näis tulevat. Kunagi ei unusta ma pilti, mida nüüd nägin roosa palistusega tinakarva pilvetaustal. Tuhanded ja tuhanded pigimustad linnusiluetid liuglesid hiigelparvena üle õhtuvarjudes mustava kadakase karjamaa. Need olid kuldnokad. Kord oli parv sõõrikujuline, kord venis ta pikaks, madujaks, kord kujunes kerajaks, vahel hõrenedes, vahel tihedenedes. Elavast pilvemäest kuuldus tume lennukahin ja üksikud karmid häälightsused. Siis panin tähele roo-loorkulli, kes laisalt hõljus vilus õhtuõhus. Mustavast linnuparvest eraldus üks osa ja hakkas rookulli taga ajama. Lainjal lennul kulges tagaetav lind üles ja alla, kuni kadus ühes tagaajajatega kõrge pilliroomüüri taha.

Loojuv päike punetas kauge metsapalistuse ja tinahalli pilveriba vahel. Kui ta ülaveer metsa tumedate tipude taha kadus, paistis pilveriba alaveer lõõmava tulemerena ja värvis peegelsileda järvepinna lillaks ja roosaks. Karjamaa kohal kerkivast valkjast uduloorist kuuldus üksiku sookiuru kurblik häälightsus. Lõbusalt sädistades kulges üle mu pea paar kärmast suitsupääsukest.

Naerukajakas.

Jõudsin Linnulahe veerule, kus roopuhmad pikki varje heitsid roosakais värves helkivale järveveele. Paiguti valendasid rannal kõrgvee ajal väljauhutud kaared kui- vanud roovartest, mis terava raginaga jala all purunesid. Valju kisaga väljusid kaldapuhmast hallhanded ja põge- nesid vabale järveveele. Nagu varjud liikusid nende sale- dad kogud roosakashõbedasel järveveel. Roostikust kuul- dus partide tumedaid häälightsusi. Punetava taeva kohal liugles süsimust linnukogu. Rannakivide vahel sagis hulk meriskeid. Mu tulek peletas erksad linnud lendu. Valju vilega liuglesid nad üle järvevee ja laskusid alla rahuli- kumale rannaveerule. Nagu süsimustad harjased väljusid

läikivast rannaveest loendamatud tilkheinad. Peene, maheda kellahelinana kostis kõrkjapuhmast heletildri mahedaid hääli. Läbitungiva kisaga tiirles kõrgel järve kohal üksik kalakajakas. Kui ta hüüded soikusid, valitses vee ja maa kohal jälle vaikus.

Olin jõudnud Linnulahe põhjarannale. Vees mustasid sadade rändmunakate tumedad siluetid. Tõusva kuu kahvatu pale vaatas nukralt tinahalli pilve tagant, otsekui oleks tal kahju päikesest, mis äsja oli loojunud mustava metsa taha.

SAAREMAAL SANDLA RANNAL

10. VIII 1922

Läänetuule tujukad hood tõttasid tantsiskelles üle kehva kadakanõmme, levisid nägematuil tiivul piimohakates kollendava odrapõllu kohal, tungisid rändmunakaist aia ääres punetava õunapuu okste vahele, tuuseldades lehti, pöörates nende alaküljed väljapoole, avastades peidetud õunu. Kõrgel ülal olid nad kogunud pilvi, väikesi ja halle, ja surusid neid aegamööda ida poole. Lagitaevas aga rippus rünkpilv, raske, sinimust ja liikumatu. Ta heitis süngel varju osalt endise Sandla mõisa pargile, osalt mõisahoone punetavaile telliskivist katuseile. Keskhommiku päikese helekollane ketas piilus arglikult läbi hõreda uduloori, mis kadedalt varjas taeva puhast sina ja virvendavat merepinda. Valgete lelulaevukestena ujus kollakasrohelistes rannavees salgake kalakajakaid. Kaugel avamerel lailas mustjaid partide ridu.

Sügava merekohina ja tumeda tuuleundamise nukras embuses helises liivatüllide hüüdeid — muretuid ja õrnu. Otsekui erksaid ja kärmeid tibukesti jooksis neid madalas lahevees, otsides toitu ja kaitset seal ekslevate rändrahnude vahel. Leebelt hüüatades ja üles-alla liueldes lendles paar kanepilindu üle meretuultest madalaks kärbitud kadakavõsa. Siin-seal helendas kadakate mustjasroheliste põõsakobarate vahel kahkjashalle rändkive. Kisades lendas üksik jõgitiir õõtsuva rannavee kohal. Hetkeks sööstis ta laineist kurrutatud vette ja kerkis jälle õhku, siplev kalake korallpunase noka vahel. Nüüd las-

kus ta kivile, kus teda ootasid ta näljased pojad. Nad sirutasid päid ema poole, ajades ammuli oma kollanokalisi suid. Madalaks raasitud rannamurul vidistas salgake linavästrikke, noori ja uljaid. Edevalt sabasid kiigutades tippisid nad üle õrnade rand-kesakannide ja valgeõilmeliste ädal-lillede, sumasid julgesti läbi jääkülma allikavee. Hetkeks rauges tuul ja läbi kõikjal heljuva vaikuse kandus mere poole kohinat, sekka peeni vilehelisid, kord tasasemaid, kord valjemaid. Need olid parveks koondunud mudatildrid. Olenevalt lennusuunast muutus linnuparv kord heledamaks, kord tumedamaks. Otsekuu kellegi eest pagedes tõttas ta järske käänakuid tehes üle lamedate leetseljakute, üle rändmunakaist rahnude ja madala rannavee.

Munajalt kingult, kus lilla liivatee võidu kollase hobumadaraga magusat lõhna hajutas, ulatus pilk kaugele üle Sandla ranna kääruliste lahesoppide. Tõusva ja vajuva rannamaastiku tagant paistis kord kaugemal, kord lähemal ribake merd. Terashallide laikudena ja lintidena läikis rannakarjamaale levinud lahevesi tumeroheliste kadakasagarate ja punakalt helendavate rändrahnude vahel. Kobrutav vahuviir palistas halli lahevett. Nagu peent tolmu tuiskles madalas heljuvast pilvesagarast halli vihma loendamatuiks kurrukesteks kibrutatud veepinnale.

Meie tulekul tõusis kuskilt lähedalt lendu parv hallhanesid. Kaelu õieli sirutades kadusid nad raskeil tiivalöökidel valjult kaagutades kadakalatvade taha. Rändasime madalal murusel rannikualal, kus karjadena lebas loendamatuid rändmunakaid ja roomas meretuultest mahasurutud kadakapõõsaid. Haruldaselt sopiline lausrannik, täis üllatavaid käänakuid ja ebatavalisi käärusid, pakkus rannalindudele ülisoodsaid elutsemistingimusi.

Andumusega vaatlesime kärmeid kaldapääsukesi, kuidas nad tõmbasid pikki kaari käharpõõsalise kadakavõsa kohal ja kuidas nad vahedate nooltena söötsid üle tuules liikuva kõrkjavälja, mille rohekate ja pruunide värvitoonide tuhmus vaheldus lahevee terashalli läikega. Ristirästi läbisid nad joodilõhnalist mereõhku, püüdes ammuli sui siin tunglevaid putukaid; see oli tõeline lindude paradiis.

Neile oli siin kaetud avar pidulaud, rikas ja mitmekesine. Alatasa kõlas mudatildrite peen ja meeldiv häälitus ning võis näha nende salku lendlevat ühest lahesopist

teise. Vee kohal liugles sinna-tänna lendu tõusvaid ja alla laskuvaid, tulevaid ja lahkuvaid pardi- ja haneparvi. Kuulsime korduvalt ka heletildri häält. Ei puudunud ka sookiuru tiksumine, lohutamatu nukker ja raskemeelne.

Kollakashallis lahevees rohetas rand-teelehtedega tipitud murumättaid. Neil avastasime tunnused, mis reetsid, et seal armastavad viibida hallhaned. Suure punaka rändkivi viilul mustas lind linnu kõrval pikk rida noori kuld-nokki, tahmmusti ja läikivaid.

Kaua ekslesime madalaveeliste lahtede ja niiskete rannaneemede vahel. Jõudsime välja mere poole voolava oja veerule, kus lopsakad sanglepad kaardusid hiilgavaiks lehestikulöövideks. Säbrulised angervaksapuhmad nende all hajutasid õhku terved pilved rasket ja imalmagusat lõhna. Kõikjal helendas lihavate heinputkede lillakasvalgeid õisikusagaraid nagu tuulest pahupidi pööratud vihmararje. Vaevu läbi pigimusta muda ja tihedate taimepuhmaste pääsedes jõudsime tahedale teerajale. Kivine ja hallpruun, lookles see läbi tumeroheliste sangleppade vesise lodu. Teeveered lausa kollendasid rohkeist kuningakeppidest, ühed tugevamad ja elujõulisemad kui teised. Kus pinnas oli kuivem, seal roomas sammaldunud raudkividel pikkade lõõgadena põldmuraka peeni varsi. Siin kohtasime ka kukerpuid, punakad varred täis pooltooreid marjatarju.

Jälle paistis mererand ja avanes põhjamaine maastikupilt, ilmekas ja omapärane. Siin oli poolsaari ja neemi, riietatud tumerohelisse kadakrüüsse, nõõpideks kirjud read punakaid rändrahne. Siin oli saari ja saarekesi, üksikuid ja kobaras, kruusaseid ja muruseid, kõrgeid ja madalaid. Kõike piiras terashalli raamina tuules värisev lahevesi. Imetelles rändasime moreenkinkudel ronivas kadakavõsas, milles nagu tumedas kangas helendas kuslapuu, paakspuu ja lodjapuu heledamaid laike. Jõudsime kaunile kaljunurmele, kus kollendas rohkeid kuldvitsu ja seisis terveid rühmi peeneõilmelisi pajuvaake. Käharad tammevõrad ja sihvakate saarte kõrged kroonid varjasid siin mosaiiklehelisi sarapuupõõsaid ja torkavas okasrüüs kibuvitsavõsa. Metsõunapuul punetas poolvalminud õunu.

Pinnas muutus üha madalamaks ja sügavarööpmeline teerada ahenes mustavaks veekanaliks. Selle veerusid palistas mehekõrgune pilliroomüür. Tuulepuhangu tulles

kõikusid nõtked rood sügavais kummardustes ja nende karedad lehed silitasid üksteist. Silm tundis rõõmu painduvate putkede ja ripnevate lehtede liikumisest. Suurima andumusega nautis kõrv loendamatu helivärvinguis sahiseva pilliroo laulu. See laul, ehkki raskemeelne ja nukker, oli ebatavaliselt veetlev. Puhuti ühines temaga tammelehtede hilissuvine kahin, kurvameelne ja küsitlev. Kõik need hääled, kuigi üürikesed ja ebamäärased, tundusid ülituttavana, südamelähedastena. Nad meenutasid, nad manasid hinges esile midagi, mis oli juba ammugi unustusse langenud. Neis oli palju hingelist sügavust ja soojust, palju suurt ja ilusat, mis mõjus vabastavalt ja puhastavalt.

Läbinud vee ja pilliroostiku, jõudsimme paika, mis loodusandide poolest oli ebaharilikult mitmekesine ja rikas. Tamme kroonid olid siin käharamad, metsõunad punasemad. Metsõunapuude pikad oksad olid raske õunakoorma all katkemiseni lookas. Üksteise võidu pakkusid nad meile oma punapõselist ning meelitavat vilja. Ei tihanud seda tagasi lükata, kuigi õunad olid alles toored ja tulihapud. Ääretult kutsuv oli metsõunapuude ja tamme all lokkav härghaina (mets-jaanilille) kahkjaskollane ja õrn sinine vaip. Magedad sõstrad lõkendasid veripunases marjarüüs. Sarapuulehestiku tumedais piludes helendasid pähkliid, toredate tamme tumeroheliste lehetupsude vahel kollendasid noored tõrukesed. Pihlakate kaardunud okstel olid rippuvad korallpunased marjatarjad lõhkemiseni täis kibehaput mahla. Ka viirpuu viljade põsed oli hilissuvine päike tulipunaseks värvinud. Kui meeldivad olid õrn lillad ja ilmekad värvitoonid, mis mööduv suvi oli kudunud nende lehestiku rohelusse. Männid, võrad sinkjad, ülatüved veinkollased, püüdsid üksteise võidu meile näidata oma äsjaloodud käbisid, noorusvärskeid ja õunroheliisi. Ka kadakad olid siin silmapaistvalt sihvakamad ja nende kroonid kuhikjamad kui nende kaasõdedel avamaistul ja mererannal. Kaseneid olid lahti kamminud oma kastanpruunid smaragdliitreis säravad juuksekiharad ja lasksid neil vabalt lehvida jahedais tuuleiilides.

Kerge meretuul sahis kahisevate puuvõrade ülaosades. Läbi rohelise lehestiku vaadelduna oli lagitaevas väga sinine. Rasked hõbehallid helevalgete äärtega pilved nihkusid esile kaharate männivõrade tagant ja levisid

vaikselt ja aeglaselt läbi sügava taevasina. Olime küllastatud nähtust ja kuuldust ning igatsesime tagasi tallu, et uueks rännakuks jõudu koguda.

SÕRVE SÄÄRE TIPUL

31. VIII 1922

Viimaks ometi jõuame Sõrve sääre tippu, meie pika rännaku kauaihaldatud eesmärgile. Otse meie ees, madala halli taeva taustal valendab Sõrve tuletorn. Ta on neljakandiline. Tema punasel ümarikul kuplil asetseb piksevarras-tuulenäitaja, mis osutab kiiresti kulgevate madalate pilvede poole.

Sinisest koest ja valgest lõimest kootud kangana lajub paremal lainetav Läänemeri, vasemal voogav Liivi laht. Nende vahel paikneb kahkjaist kruusajoomedest ja ruugeist leeteist Sõrve sääre ots. Ka siin on loodus lahkel käel jaganud oma kaunimaid ande. Siin on hobumadarate kulda, koirohtude hõbedat, liivatee lillat sametit ning terved puhangud nende magusat ja kibedat soolaka mereõhuga segatud lõhna. Üllalt seisab kreemkollakail kruusavallidel karedalehelisi ussikeeli. Nad tõstavad oma kõrgeid õisikpäid tuulde. Valged raudrohud ja kahkjad kiviäärnid kummarduvad väärikalt maheda meretuule surve, väävelkollased käokannused aga püsivad liikumatult ja uhkelt keset kiikuvate keraheinte ja lainetavate aruheinte kahkjaspruuni merd.

Rändame piki vasemat rannaperve. Nagu okasmetsa all kuivanud käbid, nagu haprad oksaraod ragisevad jala all adrukahlust läbipõimitud kruusakuhjad.

Raskete vallidena veerevad vood rannakruusale. Ikka uued ja uued lained, võimsad ja ähvardavad, tormavad kahisevale rannakruusale. Igaüks neist kerkib klaasjaks müüriks, kaarjaks ja tumeroheliseks, ning sööstab siis märatsedes, ragisedes, mühisedes ja sisisedes üle veest sädeleva kruusakalda. Siis tõttavad nad merre tagasi, peent krüusa ja punakat liiva ühes haarates.

Imetelles vaatleme sinkjate lehtede ning piimjate õitega lihavaid merikapsaid. Kuuleme kivirullija heledaid hääli ja näeme haruldast rannalindu kõrgete

kruusavallide tagant lendu kerkivat ning ussikeelte ja põldpujude tiheda puhma taha kaduvat. Tuules värisevad hiirehernelõad otsivad varju punetava põldjumika karmide lehtede vahel. Punakal mereliival haljendab merisinep. Nagu riideribasid, rohekaid ja pruune, lebab siin-seal pinnasest lahtikistud ja lainest kuivale uhutud adrukahle.

Kuskil paistab rida ristipidiseid kruusavallikesi — jäänused siin kunagi varem olnud raudteest, mis arvatavasti ühendas kindlustuste osi. Siin-seal paistab ehituste varemeid; need puhkavad kõdunevate puusammastena ja hallide tsementtulpadena tuules värisevate nõmmerohtude vahel. Nagu marust murtud puude tüvesid väljub kahkjast kruusavallist hävinud ehituse luitunud sambaid. Paiguti lebab kalbel rannakruusal raudkruvidest läbistatud mänripalke. Veidi teisal lebab rannal pillandus puutünnikesi. Raudvitsad on neilt ära karanud ja kõdunenud lauakeste vahelt paistab kiviks tardunud tsement. Mingi fantastilise elukana lebab peenel rannakruusal liivavaguni roostetanud raam. Vahtu valgete helmestena õhku pildudes ründavad Läänemere rohekad lained halle püstpalke, mis on kalda kinnituseks taotud rannaliivasse.

Kõik see on mälestus Esimesest maailmasõjast.

Oleme nüüd Eesti lõunapoolseimal nukil, Sõrve sääre kaugeimas tipus, kust kuivi jalu enam edasi ei pääse. Seisame joodilõhnalisel harkvetika-vallil, mille lained on veeretanud rannaliivale.

Kaugel edelas, kus taevas ja vesi teineteist hõlmavad, kumab hallis uduvines Vesitüki saar üksikute puutüvede kõverate siluettidega. Nad seisavad seal mahajäetult ja lohutamatult. Ähmasena ja ebamäärasena kiigub nende kohal üksik kalakajakas.

Tumma imetlusega kiindume vetemängu, mida pakub kahe murdlaine kohtumine madalal leetel, mis seob Vesitüki saart Sõrve sääre lõunapoolseima tipuga. Rõõmsa kohinaga tõttavad siin Läänemere võimsad vood sülelema Liivi lahe lustakaid laineid. Nagu pärleid paisatakse peotäis peotäie järel õhku seal, kus üksteise poole püüdlevad lained kokku puutuvad. Ikka uued ja uued lainepaarid tõttavad üksteise rüppe ning nende lõbus laul ja elev jutlemine ei tahagi lõppeda.

On varahommik maikuu lõpupoolel. Lagitaevas on lõosilmsinine ja kumer nagu õnnestatud pärl. Päikesekiired, pikad ja jahedad, roomasklevad viivitades rohetavai orasepõldudel ja haljendaval õuemurul. Külmad kastepisarad longus rohulibledel sädelevad vikerkaarevärvides. Kanakoolmed, haprad ja noorusvärsked, pole veel avanud oma rohekaid õienuppe. Sammaldunud saare all aga õitseb juba salgake ülaseid — valgeid ja kollaseid. Vanad vahtrad jaama õues on alles lehtedeta. Läbi nende sammaldunud okste ja sõlmiliste raagude paistab taevastina veel sügavam ja päike veel puhtam. Heliseb põldlookese lõõritus — lõputu, sujuv, unistav. Kuldnokk vilistab oma luitunud pesakastikese pennil.

Siirdun pargimetsa. Pidulikus reas, otsekui kedagi oodates, seisavad põlised vahtrad jaamatänava veerel. Hardalt nagu abi otsides tõstavad nad jahedasse hommikuõhku oma lehituid ja halli samblikuga kaetud oksi. Nurmenukud tänavaserval suruvad oma kohmakaid ja kortsus lehekimpe vaevaga läbi mulluse lehekõdu. Häbelikult ulatavad nad oma puhtaid ja puutumatu õiepungi esimeseks suudluseks kevadpäikesele. Sammaldunud kiviaia taga aga sädelevad kastekirmes rukkiorased ja puhkavad kahkjad põllukivikestega suviviljakünnid.

Jalad kastemärjad, jõuan pargimetsa kaikuvate võlvide alla. Pikk pehme tuulevirvendus läbib rohetavaid okaspuukroone. Sammude kaja kustub pehmel sammalvaibal. Siit vaatab usaldusrikkalt ja siiralt sinilillede süütuid õis-silmi.

Tasakesi, otsekui pudenemist kartes heljub sarapuupõõsa nõtkuvail okstel õisikurbade kollaseid pähikuid. Mõned neist pole veel täiesti välja puistanud oma kuldset õietolmu, kuid kahkjasroheliste lehepungade puhkedes peavad nemadki närtsima ja oksalt langema. Kannatamatult ootab neid koltunud lehekorraga kaetud muldne rüpp.

Mageda sõstra lookas varred on tulvil noori lehekimpe. Näsiinine hallikaspruun tüvi on end pidulikult mähkinud purpursesse õismantlisse. Pihlaka pakatavad pungad okste ja oksakeste pruunis võrestikus valendavad, kuuskede punetavail tüvedel sädeleb vaigutilku.

Vanad kuused ja elatanud männid on oma käharad pead usaldavalt kokku pannud. Tasakesi sosistavad nad üksteisele midagi, otsekui kartes rikkuda metsahämaruses valitsevat rahu. Kuid seda julgemini ja valjemini kajab metsvindi uljas hommikulaul, täidab hoogsana ja vabana kõrgeid metsalööve. Ka väike-lehelind on rõõmus, et võib sisse helistada pühapäeva. Kuskilt kaugelt metsakeerustikust kostab meika kudrutus, aeglane ja rahulik. On kuulda ka siisikese ülipeeni hüüdeid. Hapraid ja õrnu hääli läheneb ja kaob.

Metsvindid ja väike-lehelind vaikivad. Hetkeks valitseb kõikjal sügav rahu. Siis tasa, tasa, vaevu kuuldavalt väriseb kaugel eemal nagu metsa taga meleka kudrutus, nõrk ja leebe. Hinge pidades püüan seda kuulata. Kuid siis äkki kõlab üsna minu lähedal punarinna katkendlikke laulusalmikuid. Erksalt hüpleb ja siristab mets-lehelind

madalail kuuseokstel. Kõrgel kuusekroonis liirutab agaralt ja taktikindlalt musttihane. Ja nüüd heliseb metsa kõlavaist sammaskäikudest muusträsta pidulikke hüüdeid.

Kogu pargimets pakitseb hoogsast elutungist ja pulbitseb sügavast elurõomust. Kuldsete viirgudena igitseb läbi puhkevatest pungadest elava võre sooja päikesepaistet sammaldunud metsapinnale ja mullustele rohukõrtele. Üks kiir valgustab kastetilka ülase roosakasvalgel näol, mis siin hiilgab kui rõõmupisar süütus õissilmas. See on tänutäheks emakesele loodusele algava suve kauni hommiku eest.

HARILAIU LOODUS JA LINNUELU

23. VII 1923

Kui olime möödunud Pätsurahust ja Väike-Vilsandi neemest, oli meri küll avar ja vaba, kuid lained osutusid siin tõsisteks veemägedeks. Võtsime seepärast suuna esmalt Harilaiu neemele, mis valendas kaugel läänekaares, hiljem aga tüürisime pisut allapoole. Vali tuul vingus nagisevas mastis ja proovis selle tugevust. Aeglaselt tõusid ja vajusid rohekashallid lainemäed. Eemalt paistsid nad ähvardavana, kuid nendeni jõudes libisesime ohuta neist üle. Kaua kiigutasid meid vaba mere võimsad vood.

Meie jõudes Harilaiu lõunaranna piirkonda muutusid lained pisut väiksemaks. Osav liigutus purje ja tüüriga — ning me libisesime õnnelikult vaiksesse Pihelpuu lahte, mida lookjas kruusavall eraldas vabast merest. Lopsakad timutipuhmad ja lillakasvalges õies säravad palderjanid olid esimesed, mis tervitasid meid, rannale pääsnuid. Pisut kaugemal kahises tuules lainetav liivakaer ja punetas kibuvitsapõõsas. Alandlikult roomasid lillaõielised maa-uitsad kollakashallil rannavallil ja värisesid tugevamas tuuleiilis.

Meie tulek kohutas rahulikul laheveerel sagivaid tutt-varte. Murelik ema ees, hirmunud pojad järel, tõttasid nad nõörsirges reas tuhandes viirus väriseva lahekese keskme poole. Rida segunes, ühed sukeldusid toitu otsides jahe-dasse veterüppe, teised ajasid mängides üksteist taga, tõm-mates kumeraid jooni virvendavale veepinnale. Innukalt nautisid nad olelusmõnu ja lahel valitsevat vaikust ja

rahu. Teisel pool kõrget klibuvalli aga mässasid vaba mere rasked vood. Kõrvulukustava kohinaga veeresid nad kirjuvärvilisele kivivallile, mille hiljutine maru merepõhjust rannale oli kuhjanud.

Suure vaevaga rändasime üle lainest puhtaks loputatud võimsa kruusakogu ja imetlesime siledaks lihvitud kivi-seltsingu vormiküllust ja värviilu. Viibisime nagu rikkas kivimite muuseumis, kus silma võlusid läikivad kristallipinnad ja rahustasid mineraalide mahedad värvitoonid. Oleksin ihaldanud paljusid neist ühes võtta, kuid pidin leppima ainult mõnega. Jõudes vanale rannavallile, kus kollendas lihav kukehari ja punetas haisev konnareha, nägime vaiksel lahesopil ema-luitsnokkparti. Meie tulek oli teda peletanud; raskelt tiibu lahutades tõusis ta terashallilt veelt ja kadus mustava magesõstravõsa taha. Abitult ja segaseina jäid ringi ujuma tema neli poega, kes olid veel lennuvõimetud. Uuesti ilmus kohutatud emalind mahajäetud poegade juurde, kuid meid märgates lahkus ta jälle ega tulnud enam tagasi. Rannavalli kõrgemalt turjalt, kust paistis voogav meri, nägime teda rahutuna laineharjalt laineharjale liuglevat. Ranna poolt kuuldus kivrullija terav kisa, kuid arga lindu ennast ei õnnestunud meil näha.

Tulime kaunile kaljunurmele, kus õitsev kibuvits magusat lõhna levitas ja mustjassinised nõmmekellukad punaka lambaaruheina (mehitseheina) vahel hõljusid. Ei mäleta palju näinud olevat sellist õieilu, mis meid nüüd ümbritses. Veripunased nurmenäälikesed vaheldusid tuuleiilis värisevate nõmmekellukatega, punakasruuged nõiahambad lillavärvilise hiirehernega. Värvmadara piimvalged puhmad võistlesid lõhnava mägi-ristikheinaga ja kuldsed kukeharjad sihvakate sinekasalkadega. Kassiristikheina roosakas-hallid saared ujusid õitsenud karukellade mereš, mille imelised vilipead vilu meretuule käes lehvisid. Lilla liivatee ja kuldne hobumadar tugevdasid magusat lõhna, mis levis õiekirjul kaljunurmel.

Kaljunurmelt jõudsime avarale nõmmepealsele, kus ruugel luiteliival roomasid käharad kadakapõõsad ja kasvasid madalad meremännid. Paiguti olid valjud meretuuled sõreda sõmerliiva ära puhunud ja mändide juured paljastanud. Teisal olid nad kuiva luiteliiva kokku kuhjanud ja kinni katnud madalate mändide alumised oksad. Siin ja seal ulatus pehmest liivahangest välja sinakaid

männilatvu. Tugevamad oksad kandsid noori käbisid, mis roheliste kuhikutena ruugel liival lebasid. Niiskes lohus liikuva ajuliiva vahel kasvas valgetüvelisi kääbuskaski. Õhus lendles villseemneid, mis tuul hanipajult lahti kiskunud.

Liivanõmmelt tulime Abade lahe äärde, mille terashallis vees hõljusid pruunid penikeeled ja rannal kihaskas linnuelu. Pruunikad alpi rislad toituvad mudasel laheveerel ja tutkad lendasid mahedalt hüüdes niiskerannaluha kohal. Mere poolt lähenes salk väikesi mudatildreid ja laskus peentel vilehelidel alla laheveerele, kus askeldasid nobedad alpi rislad. Meid rõõmustas väikekoovitaja eripärane hüüe. Laias kaares liugles haruldane lind üle Abade lahe virvendava vee ja kadus mägistikehina ja sinekamere taha, mis kattis kaugema rannavalli kumerat selga.

Lahkusime Abade lahelt, et külastada Lepasaare lahte, kus lootsime leida veel rikkamat linnuelu. Kulgesime üle kõrbelise ala, mida katsid värvikirjud kruusakivid. Kivide vahel säras kukeharjade õisi, kõikus karukellade kähäräid viljapäid ja õitses kõhnu kaljunääre. Sajad mesilased sumisesid lõhnaval liivateel. Kaks põldlookest tõusid lõbusalt lõõritades halli taeva poole.

Lepasaare lahe tumedat vett piiras pruun-roheline kõrkjavöö ja kahisev pilliroomeri. Kõrgemat liivakallast ehtis nõmmekellukas, kassi-ristikehin ja karukell. Siin oli kuulda mudatildri vilet ja räästani ning suitsupäasukeste hääli, kes kergel lennul üle virvendava vee ja lainetava roostiku liuglesid. Üksikud neist lahkusid teistest ja tõttasid üle veripunase ja väävelkollase rannaniidu. Nad kadusid kaugusse, kus valendasid Metsaküla kõrged liivaluited ja sinas kauge metsapalistus.

Tinahalli vee kohal käratses neli lumivalget väiketiiru. Noolkiirelt tungis kaugem neist püstloodselt vette. Vist oli ta terav silm märganud vees kalakest. Meie tulek sai saatuslikuks ühele neist neljast. Kahju oli purustada nii ilusat elu. Kuid zooloogiamuuseum kohustas. Nagu välgust rabatud langes õnnetu linnuke madalasse rannavette, kuhu ta veri punaka laigukese värvis. Vali meretuul pani tinase lahevee peentes kurdudes virvendama. Haavatud tiir rabeles meeletult ja paistis, nagu püüaks ta pääseda sügavamale veele. Pidime tõttama, et mitte kaotada oma surevat saaki.

Üksik punajalg-tilder lendas luksudes üle vesise luha, mille violettpruun õitemeri tuuleiilil lainetas. Iseäralikud karmid hääled äratasid meie tähelepanu. Need olid haruldaste lindude — väikekajakate hüüded. Nende mustad tiivaalused ja pigimust pea märkisid neid ära. Nad lendasid õitest valendava aasa kohal, kus tõmmu- ja kalakajakad neid taga ajasid. Avar aas oli väävelkollane robiheinast ja paiguti purpurpunane põldkamarast.

Kaugest kadakavõsast tõusis lendu kolm meriskit; nad tõttasid heledasti vilistades mere poole. Kibuvitsapõõsast jooksis välja halljänes. Nagu nooled tormasid ta peale teravasti kriiskavad jõgitiirud. Meeleheitlikult põgenes hirmunud loomake üle tasandiku, kus punetas tulioblikas ja lainetas koltunud mehitsehein, ning kadus kaugesse männivõssa.

Ruugel liivaribal, mis haljendava kõrkjamere taga terashalli vette ulatus, puhkasid väikekajakad, randtiirud ja liivatüllid. Kõrkjapuhmast peletasime välja tikutaja ja jälgisime isatutkaid, kelle tasased hüüded kalakajakate kõlava kisa ja tiirude kärisevate häälte vahel hädavaevalt kõrvu kostsid. Pigimustade täppidena liikusid mitmed kümned tutvardi ja tõmmuvaera emad poegadega sinakashallil laheveel.

Jõudsimel karedate tarnadega kaetud madalikule, mida raamisid lõhnava liivatee ja õitsva koldrohuga kaetud liivakingud. Kõikjal oli kuulda meriskite liirutamist ja tutkaste hüüdu. Madalad tinahallid pilved hakkasid raputama peent vihma. Tõttasime kidurate merimändide alla, kuid need pakkusid ainult vähe varju. Varsti vaibus vihmahoog, pilved lahkusid ja hele päike valgustas õiskirjut nõmme, virvendavat järvepinda ja kaugeid luiteridu Metsaküla rannal. Avar nõmmepealne, kust üle kulgesime, säras kõige eredamais õievärves. Väävelkollased kõristiheinad, oranžid koldrohud, veripunased nurmnäälikesed, tumesinised nõmmekellukad ja piimvalged värvmadarad moodustasid kauni vaiba, mis kattis ja elustas troostitult nõmmeliiva.

Kustki kaugelt kostis suurkoovitaja kõlav kutsehüüd ja kiivitaja kähisev kisa. Mädaneva adru vänge lõhn levis üle aasa, kus seisime põlvini väävelkollases robiheinas. Siit ulatus pilk madalveesele väinale, mis ühendas Lepasaare järve merega ja kus terved salgad alpi rislasid toitusid pehkinud adrulademeil. Tumepruuni paisuna eral-

Kivirullija.

das lõhnav adrulade väinasuuet vaba mere valgeharja-seist murdlaineist.

Huviga vaatlesime kivirullijat, kes alpi risladega selt-sis ja kelle mustvalge kuub punakastõmmul adruväljal teravalt silma paistis. Mitmed kümned alpi ja värbrislad sagisid agaralt toidurikkal adruledemel. Nende tumedad siluetid liikusid rahulikul söödamaal, mille taga möllasid ja pritsisid vahtu kohisevad murdlained. Raske oli leida soodsamat paika, kus rislad ja tildrid nii segamatult võisid toituda. Siin õnnestus meil näha haruldast kõvernokk-rislat, keda roostekarva rind eraldab enamikust teistest risladest. Istusime kuivale adrukujale ja jälgisime põnevalt haruldast rannalindu.

Niiske meretuul puhus raugemata jõul. Meie ümber lainetas rohekas-hall liivakaerameri ja kõikusid kurd-

lehelised kärnoblikapuhmad. Punakasruuget mereliiva, mida rasked lained randa olid kuhjanud, kattis kohvipruun adruvaip. Värisevate adrukahlade vahel kõikusid lillaõielised merisinepipuhmad. Kaugemal mustasid vanad mädanevad adrulademed, mille serva kattis teravalõhnaline väävlikirm. Lademe merepoolsel veerel leidsime lainest väljaheidetud lauaotsa, kuhu pikali heitsime, et jälgida haruldasi rannalinde.

Läbi tumeda merekohina, tuule vihina ja vingumise kuulsime imelikke haukuvaid hääli. Pikksilmaga kaugelt taevakaart uurides, kust haruldased helid tulid, nägime lendamas vöotsaba-viglet. Ta nokk oli veidi kumer ja paistis haruldaselt pikana. Korduvalt häälitsedes liugles ta laias kaares murdlaineist palistatud ranna kohal. Lõpuks suundus haruldane lind Junkrurahule, kus ta veest hiilgavate kivide vahele maha laskus. Ta on Euroopa-Aasia ja Lääne-Alaska tundra lind. Meid külastab vöotsaba-vigle vaid läbirännul. Sügisläbilend kestab juuli teisest poolest septembri teise pooleni. Nägime ka üksikut väikekajakat liivaselt rannaveerult õhku tõusvat ja jälgisime ta süsimusta pead ja tiivaaluseid, mis paistsid tahmalaiguna tinahallil taevataustal. Suured parved alpi rislasid lendasid kaugel rannaviirul paigast paika, otsides soodsamat söödamaad ja puhkekohta.

Kui sinine taevalaik kitsaks ahenes ja päike halli pilve taha kadus, värvus mere rohekas helk sinakasmustaks ja laineharjad omandasid ähvardava ilme. Tuul lõõtsus valjemini, madalalt kulgevad pilved muutusid tumedamaks ja kollakas väävlikirme tõmmul adruvaibal heledamaks. Varsti sadas tihedat vihma, mis kerged pealisriided läbi leotas. Vesihall vihmaloor varjas peagi Metsaküla valendavad luiteread ja kauge Vilsandi saare, mis mustja vööna piiras vahulumes valendava mere lõunaosa.

Ehk küll juba läbimärjad, otsisime varju hõreda kibuvitsa all, mille roosasid õilmeid tuul ja vesi maha poetasid. Jooksime üle vihmast nõretavate nõmmekellukeste ja veest vettinud koldrohtude, et jõuda merimändide alla, mille käharad võrad tuhmilt läbi halli vihmaliniku mustasid.

Äkki vangistas meid väikekoovitaja kõlav vile ja sundis seisatama. Üllatunult nägime haruldasi linde tumedate kadakate tagant üles lendavat. Meie uudishimulik-

kude pilkude saatel kadusid nad halli vihmaloori. Nukralt sirtsusid noored lambahänilased veest tilkuvas kibuvitsapuhmas, kuna põldlõokese rõõmus lõõritus lakkamatult madalast vihmapilvest alla kajas.

Viimase niidikeseni läbi ligunenud ja meretuulest lõdisedes jõudsime lõpuks Pihelpuu lahe sopile, kus meie paat rahutil laineil kõikus. Võtsime paadist üleriided, toiduained ja teekannu ning otsisime võsas kuivema paiga, et teha tulelõket ja end soojendada. Vahepeal oli vihm lakanud, kuid niisked kadakaoksad, mida riidaks kokku kuhjasime, võtsid visalt tuld. Viimaks ometi loitis lõbus leek ja mõnus vaigulõhn levis niiskesse mereõhku. Keetsime lõhnavat metsateed, mis soojendas tardunud liikmeid ja kosutas väsinud meeli.

Tinahallid pilverünkad tõttasid kiirelt ida poole ja värvisid mere mustjaks. Valged vahuharjad, mis ähvardavalt ulgumerel liikusid, näitasid, et laine jõud polnud veel raugenud.

Meil oli kavatsus ööbida Harilaius, kuid märjad riided, jahe meretuul ja ähvardavad vihmapilved ei lubanud soovi teostada. Peitsime paadipurjed ja aerud tihedasse kadakavõssa ja sammusime luidete poole, mis kaugel läbi uduloori valendasid ja mille taga Jõe talus öömaja loot-sime leida.

Kõrvulukustava mürinaga tormasid rasked murdlained veest hiilgavale rannakruusale, kus nad õhu ja vee seguks kokku varisesid ja kihisedes rohekaskollasesse veterüppe tagasi valgusid. Ikka uued ja uued lainemäed tõttasid üksteist taga ajades kahisevale rannakruusale ja veeresid jälle tagasi. Sama vangistavat vaatemängu pakusid vabad merevood liivasel lausikrannal. Kõrgete müüridena liikusid rohelised merehiiglased lamedale rannaviirule. Sajahäälse kohinaga uhtusid nad punakashalli mereliiva, segunesid õhuga ja muutusid vahujoaks. Kihisedes kulgesid läikivad joad üle peegelsileda rannaliiva. Siin lõhkesid helkivad vahumullid ja tõttasid tagasi rahutult mässava mere hõlma.

Lõpmatus vormi-, värvi- ja helikülluses liikusid ikka uued vood üle punakashalli rannaliiva ja alaline rütm uhulises vetemängus kütkestas meeli. Aeg paistis üürikesena ja pikk rannaretk lühikesena, ehkki olime väsinud rohkeist muljeist ja pikast teekonnast.

Mustsaba-vigle.

ÕÖ HARILAIUS JA VILSANDI MEREL

24. VII 1923

Kõrged, õrnad pilveviirud evivad suitsu ja purpuri värvi. Läänetaeva tumedate kordpilvede palistused helenavad merevaiguliselt. Edelatuul puhub raugemata jõul nagu päevalgi. Vihaselt paiskab ta terashalle vooge mustavaile karikividele valgeiks vahuveermeiks. Ta külm puhang paneb nõmmelillede värvikirju mere värisema, rebib õilmeid kõikuvailt kibuvitsadelt.

Põldlõokese väsimatu lõõritus vaikib. Ainult kalakajakate kilkamine ja jõgitiiru kärisev hüüd kostavad üle kord vaihuva, kord paisuva merekohina.

Poolkuu kahvatu pale heidab hõbedast helki Pihelpuulahe värisevale veele.

Ikka segasemaks kujunevad vormid ja tumedamaks muutuvad värvid. Lõhnava nõmme kirju lillvaip värvub hajusalt mustjasrohelisteks. Ainult õige lähedal võib veel karukellade kollakaid päid sinekate siniseist õiskorvidest eraldada. Kaugemal on esemed kaotanud oma värvivahe. Ainult kaju järgi võib veel eraldada kadakapõõsast merimännist. Meri Harilaiu ja Vilsandi vahel muutub mustjassiniseks, nii et raske on eraldada Vilsandi tumedat kogu.

Kõrged liivaluited, mis äärestavad Metsaküla randa, kumavad veel pisut läbi tumeda ööloori. Ebamäärase heleda vööna lahutavad nad sinimusta merd tumedast metsaviirust.

Kirde- ja läänetaevas helendab. Teda läbistab pikk, peen, tume pilveriba. Südaööst puudub veel üks tund.

Meriski hele vile kuuldu läbi merekohina.

Lagitaeva mustavas sinas löövad särama üksikud tähed. Öhtutaeva helendus hakkab kustuma. Pilveriba ülaveer tumeneb, alaveer, mis on kadakalätvade kohal, muutub mustjassiniseks. Lõhnava hobumadar, karvane karukell, kerajas sinekas ja kassi-ristikhein üsna mu jalge ees paistavad nüüd kõik laushajusalt hallidena.

Ranna poolt kuuldu punajalg-tildri hääli ja liivatülli hüüdeid.

Kaugeid liivaluited ei saa enam eraldada metsapalitusel. Kell on pool kaksteist. Värvivahe maa ja mere vahel kaob peaaegu täiesti. Üksik nahkhiir lendab madalalt üle meie ja kaob kadakate mustjate kogude taha.

Õhk muutub jahedaks, raugematu meretuul tungib läbi üleriiete. Otsustasime teha tuld, et keeta teed ja end soojendada. Otsime tuulevarjuse koha, kuhu kuhjame kokku kuivanud kadakakände. Kuiv sammal ja kadakaksad võtavad hästi tuld. Värisevad tulekeeled jooksevad mööda ragisevaid kadakaoksi ja värvivad lähemad põõsad punakaks. Kohendame tulele kannu lähedasest loigust toodud veega. Hiigelsuurtena liiguvad meie varjud tulest valgustatud põõsail. Tuli soojendab väljast, tee seest, on mõnus pisut tukkuda.

Kui ärkame, on kell pool kaks. Tuul on pisut raugenud. Kollakas kuu valab rannale ja merele lillakat valgust. Aeg on koju sõita. Tõukame paadi vette, püsti-

tame purjed ja võtame suuna Vilsandi majaka vilkuvale tulele.

Põhjataevas helendab nõrk koidukuma. Lained on ikka veel suured — lõuna pool mustad ja raudhallid, põhja pool hõbedased mustjate laikudega. Kulgeme kiiresti ja hõljume laias kaares laine lamedalt harjalt laine orgu. Vilsandi majaka valkjas kogu eraldub hallist öötaevast. Ta tuli vilgub rohekalt, ta nihkub aeglaselt paremale. Sinakasmustade lainemägede vahelt hakkab paistma midagi tumedat, liikumatut: see on Väike-Vilsandi mets. Kaeblikult vingub tuul purjedes, ähvardavalt kohiseb meri, kuid vett ei pritsi enam üle parda. Hõbedane koidukuma helendab kagutaevas. Võtame suuna Pätsurahule, mille madalad leeted veel ei paista.

Kell on kolmveerand kolm. Oleme Vilsandi ja Abajara ranna vahel. Lagitäpi- ja lõunataevas värvub hallsiniseks. Tuul on nõrgem ja lained vähemad, sest Väike-Vilsandi metsamüür kaitseb meid. Lõunakaarel ripuvad liikumatult tumehallid kordpilved. Noogimaa tumedad küünikogud hakkavad eralduma veest. Kuusnõmme Rahumets omab tumerohelist värvitooni ja tema randviir värvub kollakaspruuniks. Teravalt eralduvad nad helehalli taeva sinihallist veest.

Kell pool neli oleme Käkisilma ees, mis lahutab Vilsandit Kuusnõmme poolsaarest. Pool tundi ristleme ohtlikus Käkisilmas, kuid kell neli oleme jälle vabas vees. Meri muutub rohekashalliks. Hoostemadal ja Humalakotisaarekesed piiravad Kuusnõmme poolsaare mustjasrohelist metsamüüri. Metsa sakilise harja kohal ripuvad tinahallid kobarpilved.

Koidutaeva violetsete pilveribade veered värvuvad punaseks, taevas nende kohal on aga roosakassinine. Lagिताevas helendab puhtas, sügavas, valvakas sinas. Kurgurahu kohal lõõritab põldlõoke. Ta tervitab algavat päeva.

Üha koomale koondub Kuusnõmme ja Eeriksaare vaheline veteväli. Ikka kitsamaks kujuneb rahutult laine-tav Kuusnõmme laht.

Kui Laurisaarest möödume, tõuseb sealt lendu salk noori kalakajakaid. Laias kaares tiirlevad nad meie peade kohal ja tervitavad meie õnnelikku kojujõudmist kilkavate rõõmuhüüetega.

Viibime Saaremaal endises Kuusnõmme mõisas asetsevas Tartu Ülikooli Bioloogiajaamas. Tahame külastada Vilsandit ja Vaika saari. On ilus suvehommik juulikuu algul. Peggelpuhtas taevas särab kuldse kettana päike. Õhus ripub terveid pilvi peent hõngu mereveest ja männimetsast. Voogavate viljapõldude kohal heliseb põldlõokese väsimatu lõõritus, lõputu ja sujuv. Üks neist tõuseb kergeil tiivul lainetava rukki lillakashallist peademerest ja kaob pilvitusse taevasinasse.

Suundume rannale läbi tasa kohiseva ja vaigulõhnalise merimänniku. Seame korda valgeks võõbatud purjeverene, mis varsti libiseb läbi rohekate lainerivide loodes pruunina paistva Laurisaare poole. Hooti tugevnev priske rannatuul paisutab purjesid ja kumer paadinina lõhub hoogsalt lahevett.

Laurisaare kohal kuuleme kord mahedaid, kord kriiskavaid ning karme hääli ja kiljeid. Meid tervitavad punajalg-tildrid ja sinkjate tiibadega jõgitiirud, kes pesitsevad saarel. Lainetel heljuv paar tõmmuvaeraid muutub meie lähenedes rahutuks ja ujub kaitset otsides sinna-tänna. Lõpuks tõusevad erutatud linnud raskeil tiivalöökidel õhku ja kaovad kaugusse, jättes tuulest kurrutatud vee-pinnale rea kontsentrilisi laineringe.

Lintjate joomedena nihkuvad mööda Urverahu karde-tavad karid. Hall-punakail karikividel valendab kajakaid ja tiire. Kaugelt kostab partide kakerdust, ajuti tülitsevat ja teravat, ajuti leplikult kudrutavat ja mahedat. Uinutavat juttu vestes vuliseb kergelt kõikuva paadinina ees leige merevesi. Hetketi paisub nõrk tuuleviirg tugevaks ja veehääled õõtsuval paadininal muutuvad valjemaks.

Pika killavoorina mööduvad meist Kuusnõmme pool-saar ning sellel rohetav suur männi- ja kuusemets oma sagarjate ja kuhikjate võradega, ruuge ja hallitüveline. Pilved, mille lumiste mägede taga päike ajutiselt peidus oli, lahkuvad. Meri ja mets upuvad valgusse. Paiguti tungib see päikesepaiste heledate jugadena läbi rohelse vee, tantsiskledes merepõhjas puhkavil kollakashallidel ja kahkjaspunakail rändrahnudel. Kohati kerkib liivane põhi

kõrgemale ja sirab värisevaist valgusvõrkudest, mida sinna koovad päike ja veepinna virvendus.

Tormise kõrgvee ajal kardetav Kurgurahu mätas ulatub nüüd vaid süütu kividereana üle vee. Ühel kivirahnul seisab rohukoskel, isalind, veripunane nokk suunatud tuule poole. Humalakoti saarte kohal kiigub sinkjashallil veel terveid parvi pruunikirjusid parte, kelle liiki on raske kindlaks teha.

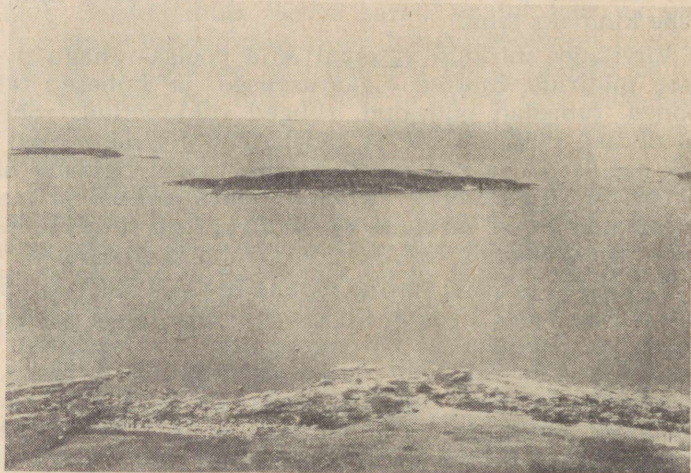
Viivitades möödub vasemal Atla poolsaar nagu maaliline pildirida. Suured õlgatuselised ja hubased taluhooned, tumedad puusalud, ruuged rukkipoollud, roheliised niidud, rändrahnude ja kadakatega nõmmepealsed — kõik see lailab ja virvendab kauges, ehkki ligidana näivas soojas valgusmeres. Paremalt, mere tumeda ja taeva heleda sina vahel, on igale vilsandlasele nii tuttavad saared — Hoostemadal, Käkisaar, Kalarahu ja Noogimaa.

Paadema madala neeme tagant hakkab lahti rulluma Kihelkonna rand. Taamal kerkib taevasse kõrge saehambuline ja kolmeastmeline metsamüür — madalaim ja lähim aste tumeroheline, keskmine heledam ja sinkjam, kõrgeim ja kaugeim aga looritatud sinihalli udurüüsse. Möödume ohtlikust Põrandakivist, mille ülaosa lameda punaka lauana ulatub välja tumesinisest veest. Tema alaosa istub sügavas vees. Tormise merega on ta purjevenelega väga kardetav.

Nüüd paistab Vilsandi oma täies omapäras ja ilus. Madal maakaal seob tema metsastunud lääne- ja idaosa. Maakaalal kollendab lage liivarand ja rohetab avar kõrkjameri — ranna- ja merelindude kodu. Läänes asuva Oiurahu poolt kajab näljase merikajaka summutatud huikamine, võigas ja ähvardav. Kui see lakkab, ei häiri mere kohal rippuvat vaikust muu kui tuule undamine kõrvus ja vee loksumine paadininas. Liugleme üle madala veega kaetud liivapõndaku, kus leidub ka üksikuid karikive. Kuid täna pole siin ohtu karta, sest tuul on nõrk ja meri vaikne. Helkivate kaartena ja sillerdavate võrkudena libisevad lainevarjud üle limusekarpidest valgeks tipitud leedete, vetikatega kaetud merimätaste ja punakate karikive.

Oleme vikatja poolsaare, nn. Vikati kohal, kus asetseb vilsandlaste paadisadam. Võtame kursi läände. Suundume kitsa väina, nn. Vilsandi kurgu poole, mis lahutab Maturahu Laasirahust. Vilsandi kurk on kitsas ja karine.

Madala veega nõuab siit läbisõit suurt ettevaatust. Maturahu kruusasel ja kreemvalgel nukil seisab üksik ristpart. Punased ja rohelised mustrid tema valgel sulestikul pais-tavad imeselgesti. Rannalaineil aga hõljub kergelt ja sul-nilt ta ainusäilinud valge-mustakirju poeg.

Vaade Vilsandi läänerannikult Vaika saartele.

Aeglaselt ja rahulikult nihkuvad esile Maturahu kõrge neeme tagant Vaika saared, kõik kolm üksteise järel. Need on kuulsad linnusaared, mida on külasthanud tuhanded kodumaalased ja mis on tuntud ka välismaal. Liigume nüüd vabal Läänemerel. Edelas kumab läbi uduloori Loonalaid, üks Eesti läänepoolsemaid saari. Kaugel kirdes levivad Harilaiu liivaluited; tume puistujoon on nagu õhku tõstetud ja ripub lummutisena Vaika saarte kohal.

Vaigaste kollakal rannakruusal valendab puhkavaid kalakajakaid. Vilu tuuleõhk toob meieni nende lõikavat ja kiljuvat kisa. Kaks rohukosklat, peas suletutid, tiiva-küüduusel paar pigimusta põikvööti, tõttab nõörsirges joo-nes Vilsandi poole. Neile järgneb kaks tõmmuvaerast.

Nüüd puhub jahe meretuul meile otse vastu. Ristleme, ehk, nagu vilsandlane ütleb, paudime kannatlikult kord paremale, kord vasemale. Nihkume — kuigi aeglaselt,

siiski aerude abita — Vilsandi tuletorni kohal asetseva paadisadama poole. Ajuti oleme Vaigastele nõnda lähedal, et rannavallidel sinerdava merikapsa pöörisõisikud selgesti silma paistavad. Jälle hargnevad saarteribad üksteisest lahku ja vesi muutub heledamaks. Uuesti värvub meri pudelrohelisteks ja paekaljune põhi süveneb. Kõikjal pulbitseb linnuelu. Igal pool on näha vaeraid, kosklaid, hahku, kajakaid, tiire — salguti ja üksikult. Siin on lendlejaid ja ujujaid, sukeldujaid ja veepinnale kerkijaid, tulijaid ja minejaid. Iga kord kui läheneme Vaigastele, kõlab sealt vastu tugev kära, lõikav kisa, terav vile, metsik kriiskamine ja korratu segu kõige mitmekesisemaid ja erinevamaid hüüdeid ja hääli. Õhk otse väriseb helidest ja kubi-seb lendu peletatud lindudest.

Läheme viimast korda Vaigastele. Nagu aegluubis nihkub esile keskmise Vaika saare järsk ja tumedavärviline kaljuprofiil kajakatega, kes seisavad seal liikumatult kui kivist raiutud. Võtame suuna otse päästejaamale. Koon-dame purjed, maandume, tõmbame paadi rannale. Siir-dume vastu kõrgele tuletornile, mis, reibas ja rõõmus oma valges lubikuu-es, lahkelt ja kutsuvalt meile vastu viipab.

KUUSNÕMMELT LOONALAIDU

15. VII 1926

Oli üks ilusamaid juulikuu pealelõunaid, kui sõitsime Kuusnõmme bioloogiajaamast Loonalaidu *, mis on lääne-poolsemaid Eesti saari. Kiiresti libises tugev purjevene üle rohekashallide lainete. Loodetuulest paisutatud puri oli pungis. Korrapäraselt tõusid ja vajusid kohisevad lahe-vood. Kihisedes lõhkesid õhumullid, mis paadipäras rohe-kast sügavusest üles hiilgavale veepinnale kerkisid. Kii-resti möödusid Urverahu kahisev roostik ja kivised karid. Nobedasti nihkusid paremale Võrgu- ja Kurgurahu, kus põuast pruunikaks põlenud pinnal mustasid käharad ran-nakadakad.

Oliivrohelistes ja lumivalgedes veejoad vangistasid silma. Vahelduvalt paisuv ja vaibuv veekohin kütkestas kõrva.

---

* Saar Vilsandist edela pool.

Klaassile veejuga märkis tudud teed. Peletasime lendu paari merel tukkuvaid tõmmuvaeraid. Madalalt, peaaegu puudutades laineharju, liuglesid nad Eeriksaare ranna poole. Kilkasid noored kalakajakad. Näljane tiir hõljus vahuste voogude kohal, jälgides pinnakihtides ujuvat kalakest.

Kärisenud pilvekobarad tõttasid väsimatult kagu poole. Vahetevahel paistis päike. Kurgurahu hallid kivid löid valendama, tema veedalune kari punetas ähvardavalt ning hoiatas roolijat hoidma õiget suunda. Sinised laigud põgenevate pilvesagarate vahel paisusid laiemaks ja varsti säras päike sügavas taevasinas täies suuruses ja ilus. Ainult kirdetaevas püsisid veel viirpilvede sarjad.

Ägedalt peksid rohekad vood vastu valget paadikülge ja viskasid soolast vett üle kõikuva esiparda. Kuusnõmme poolsaare kollakas neem ja madalad Humalakoti saared jäid aegamööda seljataha. Nüüd puhus priske loodetuul meile otse vastu. Korduvalt ristlesime madalaveelise Käki silma ja kõrgeseljalise Eeriksaare, rohurikka Noogimaa ja kariderohke Oiurahu vahel. Lõpuks ometi jõudsime Vilsandi Vikati kohale, kus valged ja punased paadid lebasid ruugel rannakruusal.

Et Läänemere vabamasse vette jõuda, tuli läbi sõita Vilsandi Kurgust. Kõrge vee tõttu ei takistanud meid Kurgurahu ohtlikud karid. Uudishimulikult vaatlesime mererohtude peeni kahle, mis karikivide vahel hõljusid.

Vilsandi Kurgust läbi jõudes muutusid lained suureks. Nagu pähklikoor hõljus paat kõrgelt laineharjalt sügavasse laineorgu. Võtsime suuna kaugel kumavale Loonalaiale. Siin on meri vaba ja sügav. Muret tegi ainult kumaline Pruudikivi, kus Kihelkonna kirikust laulatuselt Loonalaidu purjetav pruutpaar omal ajal leidnud kurva otsa. See on suur kivi keset sügavat merd, mis kõrgvee ajal silma ei paista.

Kuid meie kartus oli asjata. Jõudsime õnnelikult Loonalaia kaguneeme kohale, mis pika karina kaugele merele ulatub. Kohisedes veeresid murdlained üle punaka karijome. Ainult paar korda tõukas raudne paadikiil vastu libedaid neemekive. Varsti olime väikses väinas, mis asetseb Saalava saare ja Loonalaia vahel ja mida see saar ulgumere lainete eest kaitseb. Kaks emahahka kerkisid lendu rohekashallilt väinaveelt. Nende pruunikirju sulestik punetas õhtupäikese kiirtes.

Murdlaine mühin, mis Loonalaiu looderannal veeres, oli vali ja valdav ning ületas muud merehääled. Meie ees helkis Loonalaid, mis alati oli tundunud nii kaugena, kuid nüüd osutus nõnda lähedaseks. Ta paistis üksikuna ja mahajäetuna. Koondasime purjed ja randusime. Metsiku kisa ja lõikava vilega võtsid meid vastu erksad meriskid ja tülitatud randtiirud. Jalad tuli lahti võtta ja vene hoolikalt rannale hoovata.

Rannaniidul haljendas lopsakas hein, mis ulatus põlvini. Vali tuul painutas pikki raiheinu ja pani niidurohud rahutult lainetama. Kuskil tiksus üksik sookiur. Oli kuulda merikajaka õudset hüüdu, kalakajaka heledat kisa ja liivatüllide meeldivat hääletsust. Püüdsime kinni hallikirju tiirupoja, kes tuulest väriseva rohutuka taga varju otsis. Kinnitasime ta õrnale jalakesele avara alumiiniumrõnga ja andsime talle tagasi vabaduse. Lähedal oleva küüni katusel istus kurja aimamata kirjukuueline sooräts. Meie vanim reisikaaslane haaras püssi, õhku läbistas kuiv raks ja õnnetu lind veeres elutult osava laskuri jalge ette. Kahju oli rikkuda puutumatu loodust, kuid teaduse huvides tuli seda teha.

Päike oli vajumas, tuli paluda öömaja Loonalaiu üksikus talus. Tee sinna viis üle nõmme, kus lõhnas kollane hobumadar ja lilla liivatee. Vana pikakasvuline päevitunud peremees võttis meid lahkesti öömajale. Külalistetuba tundus mugav, oli puhas ja soe. Valgeks lubjatud seinu kaunistasid noorte meremeeste näopildid ja maalid, mis kujutasid uhkeid paisunud purjedega laevu.

Hoolas perenaine kattis laua lihtsa, kuid maitsva toiduga, laotas põrandale lõhnavaid heinu, puhta palaka ja pehmed padjad. Jutukas peremees seletas, et luiged peatunud sel aastal merel kauem kui tavaliselt. Tähtsamaks püügikalaks pidid olema sügisel siiad ja ahvenad, kevadel aga peamiselt ahvenad. Säinaid olnud meres aasta 20—25 eest veel väga palju, nüüd aga olevat nad peaaegu kadunud. Kord saadud ligi 700 kala ja igaüks kaalunud 3—4 naela. Veel ühte ja teist jutustas vana peremees Loonalaiu elust ja loodusest. Kuid vana seinakell, mille pikk puukast ulatus põrandani, lõi kümme. Väljas aga laulis karipealne murdlaine oma lõpmatut laulu. Tahtsin seda lähemalt kuulata ja lahkusin mõnusast jutuseltskonnast.

Saare kirdeosa koosneb rööbiti jooksvaist vanadest randvallidest. Neil kasvavad omapärased kadakapõõsad.

Mitte kunagi varem ei olnud ma selliseid näinud. Nad on ülimalad ja imelaiad, jässakad ja käharad. Põõsaste oksad roomavad kuiva samblikuga ja lõhnavate nõmmerohtudega kaetud kruusapinnal. Üksainus puu julgeb oma hõredat võra tõsta madalast kadakamerest kõrgemale. See on seesama pihlakas, mida juba merelt nägime.

Aeglaselt liikusid heledas lagitaevas suitsukarva pilved. Loojuv päike oli nende veered roosakaks värvunud. Läänetaevas lõkendas hõbeda ja kulla varjundeis. Teda läbistas väävelkollane imepeen pilveriba. Meri oli vaikselt jäänud ja mustjassinise külma värvitooni omandanud. Ainult kirde pool virvendas vesi purpurses värvijumes.

Väikese rukkipõllu taga mäletses paar puhkavat lehma ja kaugemal mustas tukkua hobuse liikumatu siluett. Kui tupp tagasi tulid, olid mu kaaslased juba heitnud puhkama. Väsinud mereõhust, päikesest ja rohkeist muljeist, vaibusin kauge murdlaine suigutava kohina saatel sügavasse unehõlma.

LOONALAIUS

15. VII 1926

Hommikul, kui ärkasin, tundus kõik nii ebatavalisena. Kas viibime tõesti Loonalaius, minu ammuste unistuste maal, kaugel avamere saarel, mis paistab Vilsandilt mere ja taeva piiril ujuskleva halli lindina? Kahtlus haihtus, sest päike oli juba keskhommikus ja peretuba, kus ööbisime, säras valgusest ja õhkus soojusest. Tõttasime välja. Karastav meretuul haaras meid oma kargesse hõlma ja pühkis silmist viimased unejäänused.

Päike sätendas teemantsõlana. Lõunakaarel ujus rida käharaid ja kõrgeid pilvemägesid. Pilvede põhimikosad, sinkjashallid ja rasked, olid alt nagu noaga tasaseks lõigatud; siit rippus alla terve kangas viirulisi vihmajooni otsekui hiiglasuuri eesriideid. Idast heljus lagitaeva suunas pikki pilveviirge, ahtakesi ja lehvikjaid. Põhjakaarel aga kulges karavan kergeid kobarpilvi. Suure sinise võruna piiras avarat silmapiiri päikeses sädelev Läänemeri.

Looderanna kivikaridel veeresid rasked murdlained,

klaasrohelist ja helmesharjalised. Väsimatult ja ükskõikselt rullusid nad pragulisel paepõrandal, kord üksteist taga ajades, kord üksteise eest pagedes. Nagu painduvad sõrmed libisesid nad üle kaljuse kandle kiviste keelte, lauldes sajahäälelist raskemeelset ning mitte lõppeda tahtvat merelaulu.

Rand valendas kõrgeist värskelt üleskuhjatud, soolast mereveest puhtaks loputatud kruusavallidest. Nende kõrguse ja asupaiga järgi võis otsustada siin möllanud meretuulte tugevuse ja suuna üle. Noorte, äsjatekinud rannavallide taga lebas kindlas järjestuses üha vanemaid. Ühtesid oli aeg jõudnud katta vaid mustja kivisambliku õrna kirmega, teistele oli kevad juba kudunud meeldivalt lõhnava taimkatte ruugest hobumadarast, lillast liivateest, tumesinisest nõmmekellukesest, kahkjast kivinäärast, hiilgavast arukaerast. Vanimail vallidel aga roomaskles rähas, hallitüveline, tumeroheline ning punakajumeline kadakavõsa. Vallide turjal olid põõsad madalad ja laiad, vallide vahel aga kõrged ja kitsad. See meretuultele kohastunud kadastik pakkus parimat pelgupaika paljudele putukatele ja neist toituvale ämblikele. Nagu lelutelgedel keritud lõimi läikis tumedail ja punakail kadakaokstel peeni võrguniite, halle ja vikerkaarevärvides sillerdayaid.

Ka tõmmuvaerastele oli vanadel rannavallidel roniv kadastik ülisoodsaks eluasemeks. Ehkki pesitsemise hooaeg oli juba läbi, valendas kõikjal rohkeid udusulgede kahle. Siin elutses ka mustpruune mügrisid, kelle kõverad käigud kulgesid põõsast põõsani läbi kidura kaljusambla ja luitunud kulurohu.

Kadastiku lähedal juurdus kivirikkas pinnases kahar merimänd, üksik ja mahajäetud. Jässakas ja madal, meenutas ta küürus vanakest, kes, turi pööratud loodetuulte poole, kirjudel rannavallidel vahti pidas. Ja värviilu oli loodus siia puistanud pillavalt. Valdavaks värvuseks oli ta valinud hobumadarast, koldrohust ja kukeharjast kollase ja sekka seganud nõmmekellukast, kurekatlast ja nõmmemailasest sinise. Ka lõhnadega ei oldud siin kitsi. Vaiksemail ja soojemil vaheaegadel, vilude tuuleiilide vahel, heljus ümberringi nägematuud ja kergeid pilvi, magusat hõngu hobumadarast, kadakast ja liivateest.

Väike pilvesagar kattis hetkeks päikese õhetava palge. Merelt tuli tugevam tuuleviirg. ja hajutas nõmmerohtude meeldiva aroomi. Õhku, mis äsja sädeles värisevaist päik-

sekiirtest, täitis halli võrguna jahe vari. Vaikselt ja aeglaselt libises pilve tume vari üle kahara kadastiku, õitsva kaljunurme ja kadus viirastusena kaugesse meresinasse.

Siirdusime saare edelarannale, mis oli sopiline ja madal. Paekivisele rannarühale ja ruugeile leeteile oli merelaine kuhjanud kohvipruune ja mõrult lõhnavaid adrulademeid. Taimestik oli siin sinkjasroheline, turd ja lopsakas. Kohati lokkasid terved metsad lihavaid randmaltsu, mahlakaid mets-harakaputki, tugevaid tuliohakaid ja kõrgeid kõrvenõgeseid.

Siin üllatas meid emahakk — suur tugev pruunikirju merelind. Meie tulek oli teda ehmatanud. Ta sööstis välja otse meie ees haljendavast nõgese puhmast ja siirdus oma tugevaid tiibu laotades pool joostes, pool lennates naabruses sinerdava mere poole. Nõgese puhmas avastasime tema pesa, see oli udemerikkaist ja pehmeist suitsuvärvi udusulgedest ning sisaldas kaheksa sooja, rohekashalli muna ja kaks vähemat paemunakat, ümarikku ja sooja. Lahtiseks jäi meile küsimus, mis otstarbeks ja kuidas need kivid olid sattunud haha pessa. Suure rutuga pesalt põgenedes ei jõudnud emahakk mune udusulgedega kinni katta kaitseks vaenuliste kalakajakate vastu. Tegime seda tema eest.

Loonalaiu edelarand, adrurikas, taimeküllane ja madal, pakkus mere- ja rannalindudele lähedaid elutsemistingimusi. Ka inimesed ei kiusanud neid siin taga, vaid isegi kaitseid neid. Kiiresti veerevate kerakestena kulges ruugel rannaliival ja peenekivisel kruusavöötmele nobedajalgseid liivatülle — peas pruuni-, valge- ja mustavöödilise tanu, kaelas lumivalge krae, kaelaside pigimust, kuub seljal võikjaspruun, kõhul kriitvalge. Kiiresti ja vaikselt liikusid nad punakaskollaseil jalgadel ringi, peatudes hetkeks siin-seal, et sonkida õrna, mustatipulise, kollase nokaga niisket rannaliiva. Kuigi püüdsime hoiduda lindude rahu rikkumast, erutas neid meie lähedus siiski. Nende peen vaist taipas, et olime uustulnukad, võõrad nende rahulikul toitumis- ja pesitsemismaal. Eriti häiritud olid meriskid, punajalgseid rannavalvurid. Nende veripunaseist avali nokkadest kõlas mitmekordne hädavile, hele ja vali, kui nad oma lubivalge kõhupoolega tahmmustas kuues valgete tiivaküüduste välkudes piki randa sinna-tänna lendlesid. Kuulsime siin isegi võrdlemisi haruldase kodumaa rannalinnu — kivrullija kalki ja teravat kisa. Imetel-

les vaatlesime teda, ruugejalget, hallinokalist, valges tanus, mustvalges sulgkuues, mustad prillid ees, kui ta pruunitähnilistel tiibadel õhku tõusis. Veest väljaulatu-
vail punakail, linnuroojast valgeks piserdatud rannakivi-
del nägime pruunitähnilisi, valgekõhulisi punajalg-tild-
reid, meie rannaniitude huvitavamaid linde. Meloodiliselt
luksudes sooritasid nad meie suunas sügavaid, ähvarda-
vaina tunduvaid kummardusi. Ka kivitäks, selg tuhkjashall, kõhupool kahkjashroosakas, lendles mustadel tiibadel
ärevalt kivilt kivile, püüdes end peita kutsumata külaliste
eest.

Sõredal rannaliival haljendas lillaõieline merisinep, üksik ja habras, pisikest peente sõrmedega kätt meenutades. Iga kord, kui tuli tugevam tuulepuhang, pöördus ta pisut oma nõrga varre ümber, tõmmates peensõmerale liivale ühiskeskesi kaari.

Jõudsime Loonalaiu lõunapoolseimasse ossa. Siin laiusid avarad tasased rannaniidud. Siin-seal punetas maasapi madalaid õisikuid. Paiguti lebas helerohelisel niidul kuiv heinaloog. Priske meretuul tõttas tantsiskelles üle madalaks püगतud niidu, kuivatas loogu, krõbistas robirohu kuivanud vilikihnuudega, raputas niitmata jäänud peeni unilauke, näpistas vikati eest pääsenud hiirekõrvu.

Meie erilist huvi äratas rannal kõrguv suur rändrahn. Ei kuskil naabruses, ei Vilsandil, ei Kuusnõmme ega Atla poolsaarel polnud me kohanud talle võrdset. Selle kõrgus ulatus kahe ja pikkus nelja meetrini. Ta kuulus graniidirühma ja sisaldas rohkesti kerajat punast, rohelisega ümbritsetud põldpagu. Kollased, hallid ja mustad samblikutähnid ning laigud katsid ta krobelist pinda. Rannalindudele oli rahu armastatud puhkepaigaks. Seda tunnistasid lubivalged täpid ja triibud, mis ilmekate kirjadena katsid kivi. Loonalaiu vana peremees teadis jutustada, et tugev jää oli selle kivi ligi 90 aastat tagasi siia kandnud.

Loonalaiu ainus talu hõlmas vaid vähe hooneid. Peale punaseks võõbatud madala, ruumika ja õlgkatusega elamu paistis silma veel saun ja karjalaut — kõik tugevad korrashoitud hooned. Madal õuemuru säras toredas õieehtes. Noor sarapuu, kidur kreegipuu ning mõned remmelgad heitsid siia lühikesi lõunavarje. Üksikul ja jässakal pihlakal laulis pruunselg-põõsalind. Kadastiku poolt kostis rohevindi lühike liirutus, nii kodune ja tuttav. Seda saatis väike-põõsalinnu vali, tujuküllane ja rõõmus lõgin. Puna-

selg-õgija aiaroikal vaikis ja uuris hoolega ümbrust, et leida mõnda putukat lõunaeineks. Talu taga kahe rannavalli süleluses kahises rukis, põuast enneaegu küps. Jahe meretuul libises üle kõikuvate kõrreridade. Ta silitas kahkjaid viljapäid ja nõtkuvaid kõrsi, koolutas sirged read kaarteks ja ühendas need ringideks, mis otsekohe uuesti sirgusid ja kadusid. Hetkeks tekkis vaikus. Siis kostis perenaise hüüe — meid kutsuti lõunale.

NOTAMAA JA SALAVA

15. VIII 1926

Kell pool üks pärast lõunat purjetasime Loonalaiult Notamaa poole, mis ühes Salavaga on Eesti kõige läänepoolsemaid saarekesi. Kui Loonalaiu neemest möödusime, paisusid lained suureks ja pildusid paati nagu kerget hõövlilaastu. Tuli ettevaatlikult sõita Salava ja pika leete vahel, mis Notamaalt ulatub kaugele Loonalaiu poole.

Notamaa on imelik rõngakujuline saareke järvekesega keskel ja meenutab elavat korallsaart — atolli laguuniga. Ta pole kuigi kõrge ning koosneb valgest paekruusast ja ruugest räniliivast, millel lebavad kohvipruunid adrukaared. Kaarjail kruusavallidel haljendasid rohekate marjatarjadega merikapsad. Liival jooksid nobedad liivatüllid ja õhus tiirles melodiliselt häälitsedes kaks punajalg-tildrit. Peene kiviklibu vahel ilutses randastri lillasid õiskorve. Saarekese põhjapoolse veeru moodustavad punakad ja sinakad rändmunakate vallid, mida meri näib alles hiljuti üles kuhjanud olevat. Valge kivirüha vahel värises maavitsa lillakaid õisi ja punetas rubiinidena poolküpseid marju. Vanemal rannavallil haljendas koguni väike magesõstra põõsas. Kääbusjärv saare keskel oli allikselge, võis näha iga kivikest tema liivasel ja kivisel põhjal.

Saare põhjapoolseks osaks on laudsiledaks hõöveldatud kaljupõrand. Järve põhjapoolsel kaldal oli katsutud heinamaad soetada. Suuremad munakad olid hunnikuks kuhjatud, mis valendasid väikeste püramiididena lopsakate rohude vahel. Tugevad sarikõielised moodustasid valgete klibuvallide vahel terve metsa. Nad olid ära õitsenud, kandsid rohelist viljasarikaid ning nende lillad putkvarred

ja kollakasrohelistel sulgjad lehed tekitasid kauni värvidemosaiigi.

Saare põhjapoolse osa siledal paepõrandal kohisesid lumivalged murdlained.

Punanokaline meriski ja ruugejalgne liivatüll tegelesid järve veeres, kuna kaks alpi rislat otsisid toitu madalas laguunivees. Oli kuulda kivirullija teravat häält, kuid haruldasest röövtiirust, keda siin lootsime leida, polnud saarel midagi kuulda ega näha. Randmaltsa puhmast püüdsime viis jõgitiiru poega ja varustasime nad alumiiniumrõngaga. Üksik kalakajakas tiirles valge laiguna tumesinisel taevataustal ja jälgis kõlavalt kilgates meie tööd. Paekruusa seas ringi rännates paistsid neis silma muistsed koraljad kivistised — stromatopoorid.

Üldiselt näib saare loodeosas toimuvat aluspinna purunemine, lõunaosas aga ülesehitav töö — liiva- ja kivivalide kuhjumine.

Kell pool kolm pärast lõunat jõudsime Notamaalt Salavale. See on märksa suurem Notamaast, avara niidu ja rikkaliku taimestikuga. Magesõstra ja hariliku kuslapuu marjad olid juba punetama lõõnud ja kibuvits õitseud. Kõrgeid rannavalle katab kohev samblakiht, selle üle roomavad meretuule eest varju otsivad kadakapõõsad. Niidult on hein tehtud ja kaheksa kuhja kokku pandud. Seal aga, kus vikat ligi pole pääsenud, kus kivirühk on lilleriiki kaitsenud, sinavad nõmmekellukad ja kurekatlad, kollendab hobumadar ja õitseb lilla liivatee ning pune. Kuutöverohu lookas õievarrel ripub rida valgeid õisi. Rammusad soolikarohud on juba avanud osa oma õiskorvidest. Liht-naistepunad säravad õiekullas. Peenelehelised koirohupuhmad pole veel hakanud õitsema.

Nagu Notamaal nii koosneb ka siin põhja- ja loode- rand pragulisest kaljupõrandast, mis aegamööda allikselge merevee roheka liniku all kaob. Hall paekalju on siin kivististevaene, kuid ta pragudes haljendab tihe randteelehemuru.

Uinutav merekohin ühineb mesilaste maheda sumina. Õrn meretuul paneb rohud ja kõrred kaljunurmeli liikuma. Kahkjasroosades õites ilutsev palderjan vaatab uhkelt alla alandlikule kivinäärile. Valged raudrohud õhkuvad vürtsist hõngu, mis ühineb hobumadara, liivatee ja soolikarohu peente lõhnadega meeliuimastavaks aroomiks. Tumesinise mere tagapõhjal punetab pajulillede

õispuhmi. Suuri hõbehalle meripujusid ujub ruugete hobumadarate keskel. Punakashallid klিবувallid vahelduvad kohvpruunide adrulademetega, kahkjaspunakad liivajoomed piiravad rohekasapunaseid merioblikaid. Vereva kontpuu laiad põõsad säravad valges õislumes, koirohupuhmastest tõstavad mullused varred oma mustjasruugeid surnud raage õhku.

Kõikjal kihab linnuelu. Võsast kuuldu pruunselg-põõsalinnu kähisev hoiatushüüd. Niidult kostab sookiuru nukker lullitus. Kuldnookade tumedad parved lendlevad rahutult paigast paika. Salk noori kiivitajaid kulgeb vaikselt üle kirju kaljunurme. Rannakruusal jooksevad nobedad liivatüllid. Kaljusel neemel seisavad liikumatult kaks mustatiivalist merikajakat. Isane jääkoskel lendab karmilt krooksudes rannaveerult kaugele merele. Salk hallhanesid kiigub rahulikult vaikselt loksuval rannaveel. Kaks punajalg-tildrit sumavad toitu otsides virvendavas lahes. Rohked jõgi- ja randtiirud hõljuvad kisades värisevate vete kohal. On kuulda väiketiiru omapärast häält. Punanokaline meriski tukub rannakivil, kõikjal kuuldu kalakajakate heledat kilkamist.

Päike on läände nihkunud ja niiske mereõhk jahe-
neb.

Jalutasin üle põuast kolletama lõõnud ja mügridest paiguti kohevaks uuristatud niidu idapoolsemale neemele. Siit avanes kaunis vaade kaugele merele. Lõunakaarel valendas kõrge Innarahu ääretus veekõrbes, ida pool kolendas Eeriksaare kitsas rannaviir sakilise metsamüüri-ga. Kirdes kumas läbi õrna uduloori Kihelkonna rand. Põhja pool levis ruuge joonena Loonalaid, paistis Vilsandi mets ja valendas tuletorn. Lähemal aga värises sügavsinine meri hallide ja punakate kaarjoomedega.

Kell oli kolmveerand üheksa. Päike veeres ja lääne-taevas helendas õhuke si pilveribasid. Mu kaaslased prof. K. ja konservaator H. olid linnupoegade rõngastamisega lõpule jõudnud. Prof. K. oli nobeda id kajakapoegi taga ajades libedalt rannakivilt vette kukkunud. Tal polnud kuskil kuiva niidikest ja pealegi oli õhtune õhk muutunud jahedaks. Tuli Loonalaidu tagasi sõita.

Loojuv päike heitis merele pikki varje, mis tuhandete helkidena lainetel peegeldusid. Pilved õhtutaevas muutusid kuldseks, merevesi omandas tumedad ja külmad värvi-tonid.

Ikka lähemale nihkus Loonalaiu kivine rand. Murdlaine kohin paisus valjemaks. Tiirud tähistasid meie randumist kriiskava kisaga. Raske oli paati läbi punaka kivi-rägastiku randa juhtida. Teravalt ragises kruus paadi kiilu all, kui põhja kinni jäime. Tõukasime ühisel jõul mõlade abil paadi karilt ja jõudsime õnnelikult randa.

Põhjataevas muutus sinihalliks. Pilved värvusid esmalt sinilillaks ja lõpuks helehalliks. Tuul tundus vilu. Ikka valjemini kohas murdlaine undav laul loodekaril.

Kartes öist tuuletõusu, tõmbasime paadi kõrgemale rannale ja tõttasime Loonalaiu üksiku talu poole.

LOONALAIUST KUUSNÖMME BIOLOOGIAJAAMA

16. VII 1926

Raske ja magus oli uni Loonalaiu värskel ja lõhnaval nõmmeheinal. Kui ärkasime, tungisid terved vihud sooja päikesepaistet läbi väikese akna ja valgustasid heledasti madalat elutuba.

Riietusime ja tõttasime välja värskesse mereõhku. Suundusime mererannale, kus valendasid pikad, laineist puhtaks loputatud kruusavallid. Pesime karge mereveega silmist viimased unejäänused.

Hele, tuulest puhtaks pühitud taevavõlv oli nõnda sinine, nagu oleks sinna koondatud kõikide lõosilmade puhtaim sina. Eilne tuul, vali ja vilu, oli raugenud. Üle lõhnava nõmme levis soe mereõhk. Kanepilind vanal remmelgal laulis hommikulaulu, veidi katkendlikku, kuid täis peent ilu. Lõbusa vidinaga liuglesid suitsupääsukesed üle sahiseva rukkipollu.

Mu retkekaaslased siirdusid pärast hommikueinet rannale. Nad lootsid enne saarelt lahkumist rikastada oma jahisaaki veel mõne ranna- ja merelinnuga. Mina aga igatsesin veel kord külastada Loonalaiu õitekirjut kaljunurme, ta sammaldunud kadastikku. Sinna viis päikesest pruuniks kõrbenud teerada, mis lookles kitsa lindina pikuti üle saare. Kollakas kulusamblas mustasid kivi-sipelgate käiguteed. Punakajumelised kadakapõõsad, madalad ja laiad, õhkasid palavas päikesepaistes hapukat

vaigulõhna. Lubika ja kuldse arukaera kõrred, pikad ja nõtked, pistsid kokku oma õisikpead ja sosistasid salajuttu. Kirjud liblikad ja sumisevad mesilased surusid meelõhnalise nõmme kohal, mida hobumadar ja liivatee värvisid kollaseks ja lillaks.

Läänemere lai rind kerkis ja vajus avarate, madalate ja siledate voogudena. Vilsandi pool undas murdlaine tume hääl, lõputu ja raskemeelne. Ajuti seltsis sellega teravamaid lainehääli, mis tulid Loonalaiu looderanna karilt. Kõik need pidevad ja katkendlikud merehelid sulasid ühte, moodustades mingi kaebleva ja nukra helindi. Kuid kõik kurbus haihtus, kui kuulsin väikekoovitajate heledat ja elurõõmsat vilet. Nägin neid mõõtmatus taevasinas Vilsandi poole liuglevat. Neid oli kolm. Väikekoovitajad on üsna haruldased linnud. Varemalt olen neid kohanud vaid Harilaius ja ühel Kuusnõmme poolsaare neemedest.

Huviga jälgisin valgete liblikate kiiklevat ja kaunimoelist heljumist peeneleheliste unilaukude vahel. Ühes lillaõielise merisinepiga ehtisid need väävelkollase õieloorina kohvpruuni adruga läbipõimitud mereliiva. Kaks udusulgedes kalakajakapoega, tumedatähnilist ja halli, veeresid mind silmates nagu takerdunud villapallikesed sõmeraliivaselt rannapervelt päikeses sädelevale merele. Punakal rändrahnul, keset tuhandeis kurrukestes virvendavat rannavett, tukkus üksik meriski, nokk veripunane ja jalad tumeroosad, sulgkuub mustvalge. Noored kuld-nokad sumasid nobedalt madalas vees, otsides haljendavate mererohtude vahel peituvaid limuseid ja vähikesi. Mõned neist hüppasid hetkeks õhku, et haarata peeni sääski ja läikivaid kärbeid, kes muretult leige rannavee kohal askeldasid.

Kõikjal siristas väsimatuid sirtse ja sumises virku mesilasi. See sajahäälne sirin ja sumin ühines murdlaine kohinaga üheks helindiks. Kaugel edelas sinerdavas merevees olid Salava ja Notamaa. Nende teravad piirjooned olid muutunud veeaurust ebamääraseks, nagu oleksid nad ümbritsetud suitsust.

Minu reisikaaslased kogusid jahisaagi paati. Nad olid lasknud mõne tiiru ja kajaka ning rõngastanud kümme-kond linnupoega. Tänasime Loonalaiu pererahvast, tõstisime purjed ja siirdusime õõtsuvale ulgumerele. Viivitades kaugenesid Salava saare udusse looritatud viirg ja

hiljem ka Loonalaid rannavallid. Kiindunult vaatlesime vaikselt veest piiratud kivikaril mänglevat murdlainet. Helmendava vahuharjana kerkis ta hallist veekogust ja varises kohisedes tagasi. Lakkamatult ja püsivalt tõusis ja vajus, tekkis ja kadus see murdlaine ikka jälle samas paigas. Ümberringi ei kostnud ühtki häält, ei ühtki heli peale karilaine melanhoolse kohina ja kauge liivatülli leebe hüüde.

Rohked tõmmuvaerad elustasid lainetavat vetevälja. Vesi kiigutas neid üles-alla. Nende valged tiivaküüdsused välkusid hetketi, et ikka jälle mattuda helitute voogude õõtsuvasse rüppe. Paeluvat pilti pakkus paadi eest pagev emavaeras, kelle kannul liugles pika tõtleva karavanina rida noori. Äkki kadusid nad vee alla — ema ja pojad kõik korraga... Hetkeks polnud mere läikival pinnal näha muud kui rida kiikuvaid veeringe. Siis kerkisid nad, kerged nagu korgid, üksteise järel uuesti veepinnale ja tõttasid edasi nõorsirges reas, ema ees, pojad järel.

Vaikselt ja aegamööda tõmbus Loonalaid tahapoole. Ta kogu kahanes, ta vormipeensused ja värvivarjundid muutusid ebaselgeks. Pika tumeda joonena eraldas ta rohekashalli merd taevast. Vaika saared kerkisid üha kõrgemale ja nihkusid ühes Vilsandiga pidevalt lähemale. Vilsandi ruugete põldude, tumeda metsajoone ja valkjate hoonete algul ähmased piirjooned muutusid järjest selgemaks. Tuletorn ühes punaka eluhoonega kasvas suuremaks, nihkus aegamööda vasemale ja hakkas kahanema.

Tugev loodetuul kibrutas vee tuhandeiks kurdudeks ja kandis meid kiiresti Matu- ja Laasirahu vahele — Vilsandi kurku. Siin, ohtlike karide vahel, kus limaseil põhjakividel lehvis vesiheinu ja vetikaid, tuli lödvendada purje ja vähendada sõidukiirust. Ühel meist tuli valvata paadininas, et vältida veealuseid karirahne. Siin ujus kõikjal rohkesti tõmmuvaeraid, vanu ja noori, salguti ja üksikult. Nad põgenesid meie eest, raskeil tiivalöökidel veest tõustes ja madalal lennul ranna poole kadudes. Mõned sukeldusid sügavusse, et kuskil kaugemal uuesti veepinnale kerkida.

Möödusime ettevaatlikult Mihklirahu kardetavaist kividest ja jõudsime õnnelikult Oiurahu kohale. Puhus pärituul. Puri tõmbus pingule. Aplalt löikas paat rohelisi vooge, vahukaared ta ninas tõusid kõrgemale. Paremalt

möödusid Eeriksaare rahulkud talud, tööst puhkavad tuuleveskid ja tumedad puudesalgad.

Tuul muutus tugevamaks. Ümberringi õõtsusid raske rohekashallid metalliläikelised laineread. Ühed olid kaarjad, teised kuhikjad.

Paadininas kerkis vee ja metsa vahele Laurisaare pruunkollane riba. Möödus Kurgurahu oma poollagunenud kalameesteonniga. Maha jäi Võrgurahu merimändidega, mille tüved helendasid merevaigu värvides. Laurisaare kohal tervitasid meid kilavad kalakajakad ja kriiskavad tiirud. Kaks hirmunud tuttpütti ujus kõigest jõust kaugemal mustava kari poole. Järjest selgemaks kujunesid koduranna tuttavad vormid. Öhtupäikeses helendava rannapuistu piirjooned muutusid üha teravamaks. Meie majakaks oli suure rändrahu tipp, mis punaka kuhikuna ulatus välja öhtu valguses voogavast rannaveest. Kohendasime purjed kokku ja haakisime end lootsiku külge, mis ranna lähedal ankrus seisis. Peatselt oli ka purjevene ankrus ja jahisaak lootsikusse laaditud.

Rannamändide ruuged tüved helendasid kollaseis ja punakais värvitoonides. Nende kroonides heljusid opaalivärvilised varjud. Loojuv päike piserdas männivõradele ja kadakaile verevat helki; kui tast paistis veel vaid ülemine serv, hakkas hämarik halli võrguna levima üle metsa ja põldude. Ainult pargipuude kõrged ladvad sätendasid veel üürikest aega punakas ehapaistes. Siis kustus ka see ja algas sujuv poolvalge suveöö.

SOOME LAHEST LÄÄNEMERRE

9. VII 1927

On mahe juuliöhtu. Taevas on tumesinine, ainult lõunakaarel hõljub kimp kaarjaid kiudpilvi. Laev lahkuvad sadamast. Saatjaid on sillal palju; on naeratavaid ja tõiseid nägusid. Kostavad jumalagajätuhüüded, kurvad ja rõõmsad, viipavad käed, lehvivad taskurätikud. Aeglaselt ja pidulikult mööduvad sadamasillad, ankrus laevad, sõudepaadid, jahtklubi, bolverk-sein. Üha eemale nihkub rand ja ühtlasemaks koondub Tallinna pilt. Oleviste nõel võistleb Niguliste torni jässaka kujuga, Toompea võimas massiiv omandab üha suursugusema ilme.

Leebelt paitab karge meretuul päikesest õhetavat põske. Elustava joana tungib soolalõhnaline mereõhk linnatolmust nõrgestatud kopsu. Rööbiti loogeldes ja keerukais kaartes veerevad rohekad merelained, püüdes asjata üksteist haarata. Valgeis piserdustes ilmub ja kaob siin-seal vahuseid voogudeharju, mis vangistavad silma. Loendamatud lainehääled ühinevad merelauluks ja lohutavad linnakäras tuimunud kõrva. Otsin mugavama paigakese tasa kiikual laevalael ja andun kaugeneva kodyranna vaatlusele.

Sinakas uduvines ujub Viimsi poolsaare rohetav vööde ja kollakas päikesepaistes lõõmav liivaranna viirg. Heleda laiguna valendab Piritä metsa tumedal taustal uus rannahoone. Supelvõõraste salgad virvendavad vaevu märgatavate täppidena. Kopli poolsaar oma suitsevate tehasekorstnate ja mornide hooneteridatega venib ikka pikemaks. Aeglaselt libisevad mööda Paljassaare kivikarid ja tumedad ehitistekogud. Järjest kaugeneva linna vormid ja kirevad värvid muutuvad üha segasemaks. Varsti pole pealinnast näha muud kui laiguke rohekashallil rannaklindil. Keerlevate sagaratena kerkivad tahmases laevakorstnast jahedasse mereõhku pigimustad suitsumäed. Hetkeks katavad nad kaunid rannapildid, hiljem aga suunduvad kirde poole, jättes vabaks vaate Tallinnale. See on nüüd üsna tillukeseks tähniks kahanenud ja oma kulgule sagarja mütsikesena kollakasvalge pilverünka nihutanud. Lõpuks haihtub Tallinn täiesti kaugesse udu ja suitsu ähmasesse embusse.

Rocca al Mare valvaka kaljurand ja tumeroheline puistupalistus kulgevad hiiglakillavoorina ida poole. Mõõdume Suurupi kivise neeme tipust. Metsamüür omandab astmelise ilme, lainetavad rannamaastikud paistavad hiiglatreppidena. Suurupi tuletorn — kere hele ja katus punane — meenutab leegitsevat küünalt. Ikka uued ja uued rannamaastikud ilmuvad kauguse hallist rüpest ja eralduvad vormi- ja värvikauniteks piltideks.

Suurupi ja Paldiski vahel asub kitsas rannariba, mis kerkib paiguti kõrgemaks. Sellised paigad eritleb pikkisilm kihtkiviseks pankrannikuks.

Nüüd rullub lahti Pakri neeme võimas kaljurand sellel uhkeldava Paldiski tuletorniga. Ka Suur- ja Väike-Pakri saare ähmased piirjooned tõusevad udust esile. Ainulaadne on Pakri neeme kõrge kaljuprofiil. Hiigla-

nokana küünib ta paekivine ülaosa üle liivakivise alaosa. Rõhtsad viirud ja püstjad praod vägevail kaljuseintel muutuvad üha teravamaks ja kaljukihide segased värvi-
toonid selgemaks. Pikksilm aga avastab kollakasruuge paelademe ja kahvatu liivakivimüüri vahel tumerohelise glaukoniitkihi ja lillakaspruuni kiltkivi.

Rahutult loksuvad rohekad lained väsimatult kulgeva laeva külgedel. Ahtri kohal valendab tõmmu- ja kalakajakaid. Mõne aja liuglevad nad vaikides meie kohal, siis kilkab üks neist otsekui jumalagajätuks ja nad kaovad meie silmist ranna suunas. Nüüd ootab meid rõõmus üllatus — me näeme krüüsleid, Eesti haruldasimaid linde. Lumivalgete tiivaküüdustega pigimustad krüüslid lendavad üsna madalas sinihalli vee kohal. Nad on põhjamaised linnud ja pesitsevad meil Eestis ainult Pakri neeme kaljuseinte juurdepääsmatus pragudes.

Pakri neeme kaugenevad kaljumüürid löövad õhtupäikese kirkas helenduses punetama. Nende läänepoolne järg venib pikemaks, kuid muutub madalamaks, jaotus kalju üla- ja alaosaks kaob.

Vaatleme kaljupankade korrutat keerustikku Suur-Pakri saare järskrannal. Merelaine on nad emakaljult lahti uuristanud. Nagu segipaisatud lauavirnad lebavad seal hallide paelahmakate mornid kogumikud täis metsikut ilu ja võluvut omapära.

Märkamatult taganeb Pakri saarte kollakashall kogu ja selle tagant hakkab kumama kauge Läänemere lausk-rannik. Terashalli viiruna eraldub ta sinakas uduvines, läänepoolse osa pikaks kasvades.

Vaikselt ja ähvardavalt tõuseb nõgisest laevakorstnast tumepruun suitsujuga. See keerleb nagu madu ja heidab laineist kurrutatud merepinnale violetseid varje. Kaugel silmapiiril aga hõljub õrn suitsuniit, levides Pakri saartelt Läänemaa põhjaranniku udusesse kaugusse.

Aeglaselt taganevad Pakri saared ja neem kaugele vaatepiirile ning liituvad ühtlaseks kollakashalliks maa-ribaks. Siis eraldub tuhkjaslillast uduloorist Osmussaare mustvalge tuletorn. Arglikult nihkub ta lähemale, samal ajal kui Paldiski majakas väikeseks tikukeseks kahaneb.

Jälle külastavad meid tõmmukajakad. Avarais kaartes tiirlevad nad kõrgel laevamastide kohal, hoides tiibu kord liikumatult paigal, kord nendega aeglaselt sõudes. Hetkeks peidavad uhked merelinnud end pruunika suitsu-

pilve taha, et otsekohe jälle valendada kalli portselan-aardena mõõtmatus taevasinas, lastes aeg-ajalt paista oma tahmusti tiivapealseid.

Pöösaspea (Špithami) neeme käharad puistusagarad kaotavad oma piirjooned ja Eesti mandri looderand kaob vähehaaval sinakasse udulinikusse. Lõunataeva avaras rüpes helendab rida kollakashalle kihtpilvi ja kogu silmapiir kumab lillakashallides värvitoonides. Päike on vajunud madalale, tasa lailavad lained on terashallid. Üha tumedamais värvivarjundeis väriseb vesi ja valvakamais jumedes helendab taevas. Lõpuks kaob ka Osmussaar kaarjalt vaateväljalt ja nüüd virvendab kõikjal otsatu vetekõrb — Läänemeri, avar, sünge ja salapärane. Pune tades peitub loojuv õhtupäike sinihalli pilveriba taha, mis eraldab kirdetaevast mustsinisest merest. Kahvatu poolkuu lillakas lõunataevas lööb heledamaks, taevas ja vesi kattuvad algava öö halli looriga.

Öö on vaikne ja meri hingab tasa. Ääretu veteväli on veel vaid pisut taevast tumedam. Tumehallil silmapiiril vilgub Hankö majaka vahelduv tuluke. Soe suveöö meelitab välja laevatekile. Istume mugavaile lamamistoolidele. Mere ühetooniline tõus ja langus ning laevamasina uinutav undamine suigutavad meid peagi unne.

Kui ärkame, on päike äsja tõusnud ja särab silmipimestava teemantkettana. Tema pikk vari kuldab rahu tult värisevat merevett. Harvad pilvesagarad, hallid ja unised, liiguvad laisalt edela poole. Merel aga helgib veel külmi värvivarjundeid, raudsinakaid ja hõbehalle. Silmapiiril laiub sinihall vetevõru, ääretu ja raskemeelne. Ainult suur aurik, kahemastiline ja kõrge, tõttab vaikides meie poole ja loob kodusema tunde. Kuid see tunne on üürike. Varsti kaob laev kaugusse ja jälle paistab otsatu meri lohutamatu veekõrbena, kus tunneme end üksikuna ja mahajäetuna.

Lillakashall vaatepiir uneleb veel udurüpes, kuid lagi-taevass on juba sügavsinine. Edelakaarel hõljub kärisenud pilvesagaraid, tinahalle ja roosakasvalgeid. Liikumata tiivul liugleb üksik merikajakas üle meie ja kaob läände.

Kas pole see petlik õhuterendus? Ei, need on tõesti Rootsi rannaelsed kaljusaared, mis hakkavad kumama kaugel läänekaarel. Ebamääraseina ja ähmaseina eraldavad nende tumedad kogud roosakashallist udumerest.

Elustub ka siiani nii surnud veteväli. Kõikjal läänes

hakkab paistma liikuvaid laevu, suuri ja väikesi. Ühed neist kulgevad põhja, teised lõuna suunas. Paljudel valendavad rasked laua- ja palgikoormad.

Üha lähemale nihkuvad hallid kaljusaared, sünged ja elutud. Ainult üksikuil helendab hooneid ja tornikesi. Aeglaselt möödub meist punaseks vaabatud tulelaev. Nüüd hakkavad hallid kaljusaared omandama rohkem vormi ja värvi: märkamatuult eralduvad nad valvakaks ala- ja rohekaks ülaosaks. Kaljust saarekeste vahel kõigub ankrus laevakesi. Möödume kingulisest saarest, mida ehib neljakandiline tuletorn. Torn on lumivalge ja teda ümbritseb karminpunane hoonetekobar.

Loendamatul arvul nihkub meist mööda üha uusi kaljusaari. Enamik neist on rõhtkihilisest gneisist, paljudes punetab graniiti. Merepoolsemad on mornid ja paljad, teisi katab kidur taimkamar, kollakas ja roheline. Mõnda kroonib haljas okasmets.

Heledas päikeses valendab kaljusaarte gneiskivim, punetavad nägusate suvilate telliskivist katused haljendavais männisaludes. Nad ilmuvad ajutiselt puistu rohelse eesriide tagant välja ja kaovad jälle. Siin astmelised hallid gneisisaared, seal punakast graniidist kaljuastangud; kõikjal ronib kaljupragudes kiduraid männiridu. Läheduses väljub sinisest veest ruuge leede. Tumelilla jahtklubi ees valendab sihvakaid purjepaate. Lõputa ridadena libiseb mööda punaseid ja halle kaljusaari, kord üksikult, kord keerukaiks kobaraiks koondatult. Kord nihkuvad nad lähemale, kord põgenevad kaugemale. Ajuti libiseme nagu üle suure sinise järve, mida raamib kauge rannaviir, siis jälle ujume nagu jões, mida piirab lähedane kaldaperv. Rõõmsalt loksuh sügav vesi laineist lihvitud kaljude jalamil.

Aeg-ajalt kohtame rahvaga täidetud ja kirjude lipuridadega kaunistatud aurikuid. On ju pühapäeva hommik, mil sõidetakse välja loodust nautima. Kerged purjevened libisevad üle suvepäikesest sädeleva vetevälja, kärmed mootorpaadid lõikavad kergesti tumesinist merevett. Soojal kaljunõlval punetab salk suplejaid; nad viipavad laevale tervituši ning nende rõõmsad hüüded kostavad meieni. Möödub Vaxholmi liivane supelrand. Kaugel eespool aga valendab terve mets sihvakaid purjejahte.

Helesinises taevas heljub sulgkergeid pilvekobaraid. Pehme maatuul lehvib meile mandri poolt vastu, paneb

tumesinise merevee tuhandeis lainekurdudes loksuma ja puistab valgeid vahupärle laevanina ees.

Ühed kaljusaared on madalad, mahedate piirjoontega, teised aga järsud ja langevad kõrge müürina sügavasse vette. Nende taimkate muutub üha lopsakamaks. Nüüd möödume saartest, kus ruugetüveliste mändide vahel valendab läiklehelisi kaski ja haljendab tihedaid lepa-puhmi. Ühele kaljusaarele tuleme nõnda lähedale, et kaljupragudes öitsvad metsülased ja veripunased kure-rehad selgesti silma paistavad. Madalamal kaljusaarel helendab puhmas roosaka varjundiga palderjane.

Mändide rohekad varjud värisevad vees. Punaka kaljumüüri tagant avaneb tükk avaramat merd, kus sõidavad kerged purjevened. Kitsas laevatee paisub laiaks järveks, mille tumedal pinnal värisevad pilvekobarate valged varjud. Kuid uuesti hakkavad koonduma punakas rannaviir ja kähar puistumüür. Nihkub üsna lähedale üksik kaljusaar tumepunase elamuga keset rohetavat puisturaami.

Kinolindina mööduvad kaljusaared, muutudes ikka mullarikkamaks. Lehtpuud — lepad, pihlakad ja kased — võistlevad männiga. Punakate kaljude peentes pragudes haljendab noor kanarbik. Mõnda saart piiravad madalad leeted ja palistab õrnroheline pilliroopärg. Üksikuil saartel puhkab mustvalgeid tõmmukajakaid. Paiguti ujub neid sinises rannavees. Mööduvad supelonni read, osalt roostepunased, osalt pruunid valgeservalised. Kõikjal paistab tugevaid paadisildu. Rohelises puistumeres punetab elamute telliskiviseid katuseid ja valendab kõrgeid lipuvardeid.

Hakkame jõudma Stokholmi piirkonda. Ikka veel rändab meist mööda kaljusaarte kirevaid karavane, kuid elamute arv neil suureneb ja puistuid läbivad korrapärased kõnniteede read. Högsta saare järel näivad kaljud ajutiseks kaduvat, saaremaastikud kujunevad tasasemaks ja taimestik leherikkamaks, lopsakamaks.

Pöörase kiirusega tormab meist mööda väike pruun mootorpaat, esipool täiesti õhku tõstetud. Taltsutamatu jõuga lõhub ta sinist merevett, paisates valgeid vahujugasid paremale ja vasemale. Nagu tolmupilv maanteel kihutavat autot, saadab teda kõrgele õhku paisatud peen veetolm.

Uuesti muutuvad kaljusaared metsikuks ja elamute ning aedade arv neil kahaneb. Kuskil paistab rühm üma-

rikke vesihalle tuleõli- ja bensiinitsisterne. Siis järgnevad väiksemad laevadokid rannale hooatud mootorpaatidega. Mööduvad madalad kaljusaared, mis kihavad päikese käes pleekivaist ja vees suplevaist inimestest. Veel nihkub mööda loendamatu kaljusaari, vähemaid ja suuremaid, madalamaid ja kõrgemaid. Ühed neist on kaetud haljendava puistusagaraga, teised kuiva kivisamblikuga. Korduvalt koonduvad nende kobarad koomale ja hargnevad uuesti laiali.

Lõpuks ometi kaovad kaljusaared ja rand muutub pidevaks. Vasemal paistavad A.—B. Skanska tsemendivabriku hooned punasest telliskivist korstnatega. Paiguti on rannal levinud varjurohked pargid, kohati aga on ta järsk ja kaljune. Nihkuvad mööda tollihooned, ülal kõrgel liikuvad trammid, kümne-üheteistkümnepäevsed kivi-majad.

Laev randub sadamas. Passid antakse kätte, kuid maale meid veel ei lasta. Lõpuks aga saabub ka see hetk. Oleme kindlal maal, alistume tolli läbivaatusele ja tõttame keskvaiksali, et seal käsipakid hoiule anda ja siis Rootsi pealinnaga tutvuma hakata.

KEVAD VAIKADEL

1. VI 1930

Varahommikul aerutame Vilsandilt Vaika saartele. Korrapäraselt töötavad rasked mõlapaarid ja nukralt vuliseb vesi kiiresti kulgeva paadi ninas. Madalalt liiguvad vesihallid pilvesagarad, sajab peent, külma vihma. Rohekate lintidena uinuvad uduses kauguses linnurikkad Vaika saared. Tinahallil veel mustavad rohked tõmmuvaerasalgad. Möödume Alam-Vaikast, mille ranna läheduses kaks kalakajakat kaebliku hüüdega õhku tõusevad punakalt rändrahnult. See on nagu märguanne, sest varsti valendab hall taevast saare kohal lugematuist tiirudest ja kajakaist. Kohutatud linnuparved hõljuvad haljendava saare kohal, nende sajahäälne kisa täidab vihmast õhku.

Kui Kesk-Vaika randa jõuame, kordub seesama. Uhulises segus kiigub kohutatud linnuparv rahuliku kodusaare kohal ja tema hädahüüded ei taha lõppeda. Osaval aeru-

Kaljune rand Alumisel Vaika saarel.

tõukel libiseb paat kaljulõhesse, kus loksud kristallselge vesi ja hõljuvad peened vetikakahlud. Hüppame paadist, kinnitame ankru. Ettevaatlikult sammume üle pragulise kaljupõranda ja urbsete kivipankade lähedal valendavale rannavallile, mida marutuuled lihvitud kiviklibust kõrgeks kuhjanud. Tuleb eemalt hoogu võtta, et jala all vee-
revast ja kahisevast kruusakünkast üles jõuda. Valliharjal vohavad sinihallid merikapsad. Nende kortsulised lehed on mahlakad ja lihavad ning annavad tunnistust soodsaist elutingimusist ja ülevoolavast elujõust. Nende tugevaid varsi kroonivad lopsakad õispöörised. Kuid pruunid õispungad pole oma valgeid õissilmi veel avanud. Lähedal lokkavad vihmast tilkuvad harakputkede puhmad, mis on juba poolõitsenud.

Vihm lakkab. Lindude kära on vaibumas. Ainult üksikud kajakad ja tiirud lendlevad vaenulike hüüetega meie pea kohal. Mõned neist liuglevad teravasti kilgates järsus kaares meie poole, otsekui tahtes meid nende kodupinnalt eemale tõrjuda. «Koa-koa!» kõlab kaugelt merikajaka kõle hüüd. Liigume ettevaatlikult üle kulusamblikuga kaetud rannavalli ja suundume uuesti pragudest lõhesta-

tud hallile kaljupinnale, kus asetsevad jääkosklate pesakoopad. Koobasteks on kaljupraod, mida hoolas käsi on katnud lauatuukkide, kaljupankade ja meriadruuga. Jääkosklate haudumisaeg on suuremalt osalt juba läbi ja enamikus pesakoopaist elutsevad rohukosklad. Et mune näha, selleks avame pesa tagaosa, tõstes üles vastava lauatuuki või nihutades kõrvale katva kaljupanga. Selline rahurikumine kohutab kosklat ja ta põgeneb tavaliselt pesalt, lennates kiiresti mere suunas. Ühes rohukoskla pesas on munad täiesti külmad; oletame, et lind on pesa maha jätnud ja otsime nähtuse põhjust. Selgub, et üks muna on täkitud nii, et rebu paistab. Küllap on see valgepäise kalakajaka või mustatiivalise tõmmukajaka töö. Võtame munad välja ja jaotame nad teistesse rohukosklate pesadesse. Ühest pesast lendab välja emajääkoskel. Munad on siin tublisti hautud. Et haudumisajajärku kindlaks määrata, viime muna vette. See vajub põhja ja lamab vees täiesti külili — järelikult on ta värske.

Kukeharjast murul ja õitsvate longus-põisrohtude vahel leiame esimese tiirupesa. See pesa on valmistatud hoolsamalt kui tavaliselt ja seest peente heinakõrtega vooderdatud. Madalad magesõstra pöösad, mida Vilsandis maamaksaks kutsutakse, on juba rohekaskollases õies. Samaldunud kivide vahel punetab haisev-konnareha purpurseid õisi. Pooljoostes, poollennates põgeneb maamaksa pöösast pruunikirju emahak. Pöösas leiame mustjaist udusulgedest hahapesa, mis sisaldab suuri rohekaid mune. Suure rutuga pole lind jõudnud pesa kinni katta udusulgedega, et seda vaenlase silme eest varjata, mida ta tavaliselt teeb. Katame ise pesa, et see kala- või tõmmukajakaile silma ei puutuks.

Madalal kaljurannal kohisevad valged murdlained, milles lõbusasti sukeldub mustjaid tõmmuvaeraid. Nende pesitsusaeg pole veel kätte jõudnud. Neist kõneldakse, et nad Vaikadel palju poegi ei saagi välja haududa. Pesalt lennates jätvat nad munad katmata ja kalakajakad nokkivat need puruks.

Leiame tiirü pesa ja selles ebahariliku helesinise ja pruunitäpilise muna. Tiirude pesi on palju ja kõndimine nende vahel nõuab suurt ettevaatust. Maamaksa lehed on paiguti valgetäpilised õhust langenud väljaheitapiiskadest. Meie tulek tiirude piirkonda ärritab linde. Kaeblevad ja vihased hääled, kiunumine ja vingumine panevad kõrvad

sumisema. Näeme, kuidas nad kriisates kalakajakaid taga kihutavad, kes kilkava kisaga põgenevad. Tiirupesi pole võhikul kerge maapinnast eraldada. Nad on madalad lohukesed maapinnal, mis eriti silma ei paista. Nende väikesed munad meenutavad kivikesi, nad on kas rohekashallid, rohekaspruunid või tumedatäpilised ega erine palju maapinna värvist. Nii mõnigi pesakurn puruneb tähelepanematute jalgade all. Siin-seal näeme suitsuvärvi udusulgedega tühje hahapesi — hahaemad on lapsed õnnelikult välja haudunud ja merre viinud. Näeme ka selliseid pesi, kus munade koored on katki nokitud, rebused ja verised, kus kajakad on munad purustanud ja ära joonud. Üksikud hahad aga hauvad veel. Õitsvas harakputkepuhmas haub haruldaselt julge emahak. Kui talle läheneme, ei tõuse ta lendu nagu tavaliselt, vaid püsib rahulikult pesal. Ainult siis, kui liiga pealetikkuvaks muutume, läheb ta rahutuks ja lendab lõpuks ära. Tinahallilt merelt aga on kuulda emahakade tumedat krooksumist, — nad ootavad piki-silmi tülitajate lahkumist.

Otsime halle lauätükke, et neid valgeiks pilpaiks löigata ja pesakohad märgistada, kust järgneval päeval arenevaid mune vaja välja võtta teaduslikuks uuringuks.

Vilu ja niiske meretuul raputab karmilt õitsvaid harakputkepuhmi. Taevas on lauspilves, ainult põhja pool helendab kollakas pilveviir. Läänes kulgevad omapärased, pikad ja valge palistusega tinahallid pilvetombud. Atla poolsaar ja Loonalaid kumavad mustsinise viiruna. Vilsandi tuletorn helendab hallil taustal, tema rand kiirgab rohekais ja kollakais värvides.

Valvakal kruusavallil, mida ehib pruun adrupärg, unistab üksik kivirullija. Ta jalad helendavad korallpunaseina, pruunid tiivad ja valge-must rind eralduvad teravasti hallist tagapõhjast. Leiame haruldase kalakajaka pesapaiga. Pesa asetseb nelja õitsva harakputke vahel, mis kasvavad nagu ruudu nurgis ja mille kahelissulgsed lehed varjavad pesa vihma eest.

Viime kogutud materjali paati ja sõuame Alam-Vaikale. Siin lainetab vanul randkünkail luha-kastevars ja põld-haraklatv. Valvakaslilla ahtaleheline teeleht seltsib alandliku koerakannikesega. Kaljupragudes valendab lõhnav meripuju ja oranživärviline nõiahammas, kuna valgeõieline harakputkemerilainetab värskes meretuules. Punanokaline meriski sammub märjal rannakruusal ja

otsib kivide vahelt toitu. Pesi otsides astume kogemata jääkoskla koopa katusele, mis koosneb kivipankadest, kastilaudadest ja meriadrust ning mis seetõttu silmapetvalt sarnaneb ümbruskonnale. Ehmunult põgeneb koskel merele, ka munad on õnneks terveks jäänud. Lähedal on püstitatud post kuldnokapesaga, milles juba pojad siristavad. Suurt huvi pakub neljakordne kosklaelamu. Kaks ülemist korda asetsevad purustatud miinis, mis kroonib kuplina pesakoopa alumist neljakandilist osa. Viimane koosneb dolomiitpaerahnudest. Kalakajaka muna, mille varemalt katseks olime pannud ristpardi pessa, oli sealt kadunud. Selles pesas on kolm ruuge-mustakirjut poega, kes värisevad külmas tuules. Munakühmud nende hallidel nokkadel on lumivalged. Kolmas poeg on kõige tillukesem ja püüab pugeda teiste alla varju. Kõik kolm piiksuvad haledasti, vanad aga kisavad ülal õhus.

Raskelt veerevad tinased lained Alam-Vaika praolisele paerannale. Murdlaine undav kohin ei vaiki.

TUNNIKE VILSANDI LINNURIIGIS

8. VI 1931

Ilm on ülisoodus üliõpilaste õpperetkeks. Päike paisab palavalt ja pilvitu taevavõlv peegeldub sügavsinisena tasa lainetavas Vilsandi meres. Sõuame kahel venel Vilsandi tuletorni alt Ülemisele Vaika saarele, kus linnuelu on kõige omapärasem ja rikkam. Mets-harakputkede puhmad helendavad valgeis ja läiklehelised kurerehad punastes õites. Vaatleme hallidest kaljupankadest koopaid, kus kosklaemad mune hauvad, ja imetleme julget emahahka, kes meie tulekulgi pesalt ära ei lenda. Ühes hahapesas mustab kolm vastkoorunud poega, kuna enamik hahku alles haub. Ka kajakad on haudumisega lõpule jõudmas. Osal neist on pojad juba pesast lahkunud ja meie tulekul rohutukkade taha varju pugunud. Luitsnökk-pardi pesa on täis rohekashalle mune. Munad on veel soojad ja pardiema ootab merel kannatamatult kutsumata külaliste saarelt lahkumist. Kui kõik on läbi vaadatud, rändavad üliõpilased saare teise otsa, kuna mina jään paigale, et jälgida lähemalt kajakate elu. Poen tõmptornikjasse lauda-

dest kokkulöödud majakesse, mis on paigast paika kantav, mille seintes on vaatlusavad ja mille ukseava varjab hall riidetükk.

Õhk väriseb naerukajakate kisast ja kalakajakate kilkavaist hüüdeist. Esmalt kostavad linnuhääled kõrgelt, siis tulevad nad ikka madalamale. Kui linnud maha laskuvad, muutub nende kära eriti teravaks ja valjuks. Kõikjal valendab tasakesi kõikuvate harakputkede vahel vastmaandunud jakakate püstisirutatud tiibu. Mu vaatlusonnikes asetseb just seal, kus lõpeb naerukajakate pesitsemisala ja algab kalakajakate asumispiirkond. Ärevalt kisades laskuvad kaks kalakajakat maha üsna vaatlusmajakese kõrval. Siis ilmub salgake käratsevaid naerukajakaid ja ajab kalakajakad ära, sest naerukajakad ei salli kalakajakaid oma haudumispiirkonnas. Üks peletatud kalakajakaist laskub ärevuses magesõstra põõsale, kuid ei leia siin küllalt tuge ja lendab ära.

Ülemine Vaika saar on peamiselt naerukajakate riik. Roheline kaljunurm aina valendab pesal istuvaist lindudest. Nende väikesed kirjud pojad ronivad värisedes kivide ja rohutukkade vahel. Mingil põhjusel tõuseb üks jakakas lendu. Kohe kerkib üles parv teisi ja hetkeks tekib sügav vaikus. Siis tõuseb vali kära ja linnud laskuvad tiibu sirutades õitsvale kaljunurmele. Äkki kõlab üsna lähedalt tõmmukajaka madalaid hääli. See on naerukajakale nagu märguhüüdeks. Otsekui nägemata käskija käsul tõusevad nad kõik vaikides lendu. Nüüd ei kosta kõrgelt enam karm jakakate kisa, vaid omapärane õrn kaagutamine. See on tunnuseks, et inimene on tulnud lähikonda. Lähenevad tumedad sammud. Tulija on tuletornijuhataja. Ta küsib, kas mul pole mõnd soovi, kohendab onnikese ukse ava varjavat riidet ja lahkub, et üliõpilastega Alamale Vaikale aerutada. Jälle muutub jakakate kisa karmimaks ja suur linnuparv vajub aegamööda alla.

Jälgin kalakajakat, kes oma kahe hallikirju poja juurde laskub. Ta oksendab välja mustja tombukese, mida pojad üksteise võidu haaravad ja mille üks neist ahnelt alla kugistab.

Aegamööda rahuneb ärevalt häälitsev linnupere. Ühed kohendavad end pesadele, teised seisavad jalul, kolmandad jälle on hallidele kivipankadele asunud ja silmitsevad ümbrust. Kuid täielikku rahu ei valitse maandunud jakakaparves kunagi. Alatasatõusevad üksikud linnud äralen-

Kalakajakas.

nuks mere poole, teised tulevad merelt, tuues poegadele toitu.

Nagu tähendasin, asub mu onnike piiril, mis eraldab naerukajakate pesitsusala kalakajakate omast. Panen tähele, kuidas naerukajakad piiriribal asuvat kalakajakat kiusavad ja kuidas kalakajakas noka avab, lüües iga kord, kui mõni naerukajakas tast liiga lähedalt mööda liugleb. Korduvalt vuhisevad ta pea kohalt üle vihaselt kraaksuvad naerukajakad ning vaikselt ja täpselt sirutab kalakajakas neile vastu oma avatud noka. Viimaks ometi näivad naerukajakad tüdinevat ja jätavad oma vaenlase rahule. Kalakajakas, kes siiani end külmavereliselt on kaitsnud, muutub rahutuks. Ta märkab vist mu liigutusi luureonnikese ümariku aknakese taga, kilkab teravalt ja tõuseb õhku. Tekib hetkeline vaikus. Pole kuulda muud, kui lendu tõusvate kajakate tiibade kahinat. Nüüd muutub kisa valjemaks, rahunevad linnud hõljuvad uuesti alla. Terav kisa vaikib, kuid ei vaibu täiesti. Üks kalakajakas laskub kilgates vaatlusonnikese katusele. Selgesti

kuulen pea kohal ta jalgade krabinat, ühtlasi märkan naerukajakate ärevamat kisa ja kiirelt mööduvate linnukehade vuhinat. Jälle tõrjuvad naerukajakad eemale oma põlise vaenlase. Nihutan riidet pisut kõrvale onnikese ava eest. Kohe tekib hetkeline vaikus ja mitmedkümned linnud kerkivad jahedasse mereõhku. Mu tähelepanu äratavad kaks naerukajakat, kes viibivad üsna lähedal hallil paepangal. Nad kraaksuvad ägedasti ja nende ammuli suud paistavad korallpunaseina. Niipea kui halli riidelapikest väikese aknapilu ees liigutan, toovad nad kuuldavale eriti läbilõikavaid hääli ja tõusevad järskudel tiivalöökidel lendu. Kohe järgneb neile enamik teisi kajakaid. Hetke pärast laskuvad nad valju käraga uuesti tagasi pesadele. Kuna enamik emalinde pesadel haub, seisavad isalinnud nagu valvurid naaberkividel ja kraaksuvad lakamatult.

Taevas kattub halli pilvelooriga ja päike kaob tinase pilvekahlu taha. Tumesinine meri muutub hõbedaseks. Tekib priskem tuuleiil ja valged udusuled lipendavad rahutult lainetavate rohtude küljes. Kuna kalakajakad istuvad vaikides pesadel, kostab naerukajakate piirkonnast kestev kära. Haljaste rohutukkade vahel liigub rahu-likult ringi kirjused kajakapoegi. Kui merikajaka ähvardav hääli kõlab liiga lähedal, tõttavad nad arglikult magesõstra põõsa või rohupuhma varju. Saare kirdepoosel pankrannal, kus veest urbseks söödud kaljudel laksus allikselge merelaine, on tõmmukajakate asupaik. Tõmmukajakaid on saarel vähem kui kalakajakaid ja tiire, kes kiusavad esimesi kui oma munade ja poegade röövleid. Näen, kuidas tiirud ja kalakajakad tõmmukajaka kohal alla liuglevad ja ta mere poole lendu peletavad. Merelt aga kajab kauge jutukõmin ja ajuti tume aerkolin. Aeglaselt liiguvad kaks musta paadisiluetti tuletorni poole, mille vari tumeda tulbana helendavas vees lookleb. Liikumatusel seisavad kaks tõmmukajakat urbsel rannakaljul ja vaatavad vaikides lainetava mere poole. Tuhanded hallid kihulased suruvad mereõhus. Ikka vaiksemaks jääb naerukajakate kisa.

Põlved on onnis viibimisest haiged. Vaja välja pugeda ja kangestunud liikmeid sirutada. Niipea kui eesriide kõrvale lükkan, tõuseb rahustunud linnuparv uuesti õhku. Valged kajakaparved hõljuvad pilvistaeva tinasel taustal. Hetkelisele vaikusele järgneb omapärane kära, mis koos-

neb kajakate mahedamaist hüüdeist ja tiirude kärisevast kisast. Huviga vaatlen peletatud lindude metsikut lendu ja kuulan nende imelisi hädahüüdeid.

Lähemast magesõstra põõsast väljub pruunikirju emahakk ja tõttab pooljoostes, poollennates mere poole, kuhu laskudes künnab pika hõbedase vao. Väriseval veteväljal aga mustab täpikesi, mis ajuti kaovad ja uuesti nähtavale ilmuvad. Need on tõmmuvaerad, kes Vaika saartel ja Vilsandil pesitsema hakkavad, ning toitu otsivad hahamed ja kosklad.

Harakputkede kõrge puhma tagant kerkib üles tume inimkogu. See on tuletorni valvur, kes tuleb mind Vilsandile tagasi viima.

VALASKALA JÄLIL

16. VIII 1932

Lugesin kord ajalehest, et Noarootsi kalur tabanud valaskala, kelle liiki kohalikest elanikest ükski ei teadnud kindlaks määrata ja kelle mõned arvasid olevat delfiini. Et seda huvitavat olendit meie meres varem pole nähtud ja et teisel päeval samas lehes uus sõnum leidis, et saladuslik elukas ikka veel kaluri õues lebavat, ilma et endale määrajat oleks leidnud, otsustasin viibimata Tartust kohale sõita. Lootsin kindlasti salapärasest loomast midagi hankida zooloogiamuseumile või rikastada teadmisi meie mereloomade kohta.

Kui hommikul rongis ärkasin, olime juba Raasiku jaama kohal. Kiiresti nihkus mööda avar lausmaa tumerohelise kasevõsa ja pruunikate heinakuhjadega. Kaugel läbi sinaka uduloori mustasid vabrikute sihvakad korstnad. Haljal teeveerul kollendasid poolõitsenud kuldvitsad ja liivaseis paigus punetasid ahtalehelised pajulilled, mille uhkete õisikute ülaosad särasid purpuris ja alaosad valendasid pakatanud vilikõtradest. Möödusid külmast kastest longus odrapõllud ja avarad niidud kirjude veisekarjadega. Terashalli laiguna helendas Ülemiste järve vaikne vesi tumedate puusalude ja uniste majakogude vahel. Kuni silm ulatus, kattis hilissuvist taevast tinaraske udumeri.

Kuid polnud enam aega loodust vaadelda, sest rong

lähenes Tallinna jaamale, kus kiires korras Haapsalu rongile tuli üle minna. Kirju pildireana libisesid mööda tuttavad paigad, mis lapsepõlves kodused olnud, kuid nüüd osalt tundmatuseni muutunud. Liuglesid mööda helerohelised niidud, õislumes valendavad kartulipõllud, rukki-hakkjalgade sirged read ja mustjaspruunid ristikheinalapid, mis seemne saamiseks kasvama jäetud.

Vasalemma läbides vangistas pilku lillaõieline kanar-bik, mille kohal unistasid ruugetüvesed männiread. Madalas kraavis läikis kohvipruun vesi ja sooniidul punetas tegemata jäänud hein. Lopsaka kartulipõllu violetsetes õiemeres helendasid õitsvad piimohakad, raudteevallil naeratasid kastepisarais maarjalepad.

Riisipere jaama lähedal sinasid kivisel raudteeveerul lopsakad siguripuhmad. Nende tugevad varred meenutasid hiigelsõrmi ja taevasinised õiskorvid suuri safiire. Nagu kurvad haudkinkude read mustasid turbakuhjade sarjad Ellamaa raba violettpruunil sammalpinnal ja pigimustad turbaaugud paistsid lahtiste haudadena, mis surnuid ootasid. Raudteevahtide majakeste aedades õitsesid astrid. Raudtee ülekäikudel huikasid teekäijaid hoiatavad sireenid. Möödusid Palivere kõrged metsaga kroonitud liivaluited.

Paiguti vilkus silmapiiril pisut sügavsinist merd ja hakkas paistma lossitorn. Meid teretasid madalad majakesteread, mis lumivalgeis lubikuubedes ja telliskivist katuskübarais ilutsesid haljas puistumeres. Taevast kattev hall uduloor oli pilvekahludeks kärisenud, sinised taevalaigud paisusid selgeks õhumereks.

Tõttasin rongilt Vana-sadamasse, kust mootorpaadid peavad ühendust Noarootsiga. Virvendava mere kohal liugles parveke varesjalt häälitsevaid naerukajakaid. Paadimootor hakkas mürisema ja roheline rand madalate majakobaratega eemale nihkuma. Kaua valendas liivane põhi läbi roheka merevee. Kahe suure lahkneva laine värisevad varjud libisesid aeglaselt ruugel vetepõhjal ja kaks pikka vahujuga märkis käidud teed. Rohelisse puudemerre uppuvad majakesed kaugenesid. Kaunid purjevened sõitsid läänes haljendava poolsaare taustal. Kaugel rahu tumedal kivivarel helendasid puhkavate kajakate parved. Laevad mere uduses sinas paistsid imelikult õhku tõstetuina.

Ikka lähemale nihkus Noarootsi kollakasroheline rand.

Rannal uinuvate hoonete reast hakkas eralduma ilus punane elamu valgete aknaraamidega. Kui laev jõudis sillale, tõttasin randa, kus lebasid nukralt kaks halli, kõdunenud laevakeret. Kohalik elanik sõidutas mind läbi nägusa Österbi küla Pürksi poole, kus asub tema kodu ja kus mind sõbralikult vastu võeti ning maitsva lõunaga kostitati. Lahke peremees laenas mulle isegi oma jalgratta, et jõuaksin hõlpsamini läbi Noarootsi poolsaare üle kahekümne kilomeetri eemal asetsevasse Höbringi külla, kus elab rootsi kalur, kes valaskala surmas. Ilm oli ilus ja tee sile ning ma lootsin päevaloojanguks Pürksi tagasi jõuda. Olin mõned kilomeetrid sõitnud, kui mind ehmatas hele pauk ja kange vihin. Eesratta õhukumm oli tühjaks jooksnud. Lähedal olev hobusemees soovitas jätta ratas Noarootsi ja lubas mind viia Rikholdi, kust Höbringi on veel ainult vähe maad.

Õhtupoolikul jõudsimel Höbringi külla, kust mind valaskala laskja tallu juhutati. Viimane oli merele läinud, kuid tema vana emake andis mulle vaala kohta mõningaid seletusi, millest selgus, et loom oli juba seebiks keedetud. Ta kadus aita ja ilmus tagasi matiga, milles lebasid rohekaskollased, mõnusa lõhnaga seebitükid. Seepi pidi olema ligi 20 naela ja see pidi hästi vahutama. Õues tuleasemel rippus pada tōkatja ainega, mis seebikeetmisest üle jäänud. Loom olnud noor, kondid pehmed ning suur osa neist lagunenenud keetmisel. Mis luist pūsinud, visatud pōōsasse. Lahke vanaema käsul otsisid ta kaunid valgejuukselised, sinisilmalised lapselapsed läbi aia ääres kasvavad põldpuju- ja nõgesepuhmad, kust leidsid kolju kuklaosa, mõned roided, poole alalōuga hammastega ja tükikese pruuni kummilaadset nahka. Hammaste arvust ja nende kroonide laest selgus sedamaid, et uuritav valaskala oli noor pringel ehk seakala, keda meie rannavetes vähesel arvul esineb, ja kelle pikkus täiskasvanult ulatub 1,5—2 m.

Peale seda kui lahke rootsi vanaema meid aidas suures tōrres kobrutava vārske kaljaga oli kostitanud, lahkusin vaalapūdja talust ja tulin Höbringi kooliōpetaja tallu, kus öōmaja palusin, mida mulle meeleldi lubati. Kooliōpetaja jutustusel toimunud vaala leidmine jārgmiselt. Pōllumees ja paadimeister Höbringi külast läinud pūhapāeval merele linde laskma. Jōudnud Luksbi rannale, silmanud ta ligi 25 sammu eemal vees tumedat kogu, mis

merelinnu jaoks liiga suur olnud. Ta pidanud salapäraselt elukat hülgeks ja lasknud selle pihta ühe paugu. Üllatusega pannud ta tähele, et imelik loom pursanud õhku ligi 50 sm kõrguse verega segatud veejoa, rabelnud metsikult vees ringi, ilma et avamere poole oleks katsunud põgeneda. See omapärane vaatemäng erutanud meest ja ta tahtnud veel ühe laengu loomale lasta, kuid äkki jäänud verest punaseks värvitud vesi vaikseks. Kuid veel ei usaldanud laskur elukale läheneda, sest ta saanud aru, et see polnud hüljes. Viimaks ometi võtnud ta südame rindu ja läinud vette, mis ainult kolm jalga sügav olnud, ja leidnud, et loom on surnud. Nüüd näinud ta, et loom on vaalalaadi, kuid ainult 80 sm pikk. Seljapool olnud must, kõhupool mustjashall.

Õnnelik kütt vedanud eluka rannale, avanud tal kõhu, kõrvaldanud sisikonnad ja kandnud looma koju. Koduteel näidanud ta looma uudishimulistele ja seletanud, et kavatseb sellest seepi keeta. Kaalumisel osutunud loom poolteist puuda raskeks. Hiljem oletanud leidja, et loom, kelle ta püüdnud, olevat seakala, mida ka varemalt Luksbi rannavetes nähtud.

Peale maitsvat õhtueinet ja magusat und mugaval asemel, mille kärke perenaine korraldas lõhnavale lakaheinale, jätsin varahommikul vastutuleliku kooliõpetajaga jumalaga ja otsustasin jalgsi Pürksi tagasi rännata, et paremini tutvuda Noarootsi loodusega.

NOAROOTSI

17. VIII 1932

Päike oli juba tõusnud ja rippus punaka kettana kauge metsamüüri kohal, mille sakilised järgud mustasid hallis udus. Taevas oli valvakassinine, puhus pehme läänetuul. Noored pääsukesed ajasid lõbusasti siristades uniseid putukaid taga. Tasakesi kahisevad jalakad ja saared, toomingad ja vahtrad Höbringi õpetaja talu õues heitsid pikki varje kastes säravale õuemurule. Punased ja valged näälikesed, mis elamu ees õitsesid, olid juba ärganud ja püüdsid külmi kastetilku oma õilmeilt maha raputada.

Tänasin noort rootsi õpetajat ja tema lahket ema öömaja, toitmise ja seletuste eest Luksbi rannal lastud valaskala kohta ja asusin rõõmsasti teele. Otsustasin siit Hõbringi külast üle Rikholdi ja läbi Noarootsi Söderbisse rännata, et sealt paadiga tagasi Haapsallu sõita.

Läksin üle kinnikasvanud luitekinkude, kus kastetilgad hiilgasid mehitseheinal ja käharad nõmmekadakad oma haljaid latvu uniselt norus hoidsid. Kaugelt oli kuulda musträsta kurbpidulikku laulu ja lähemast männisalust vihmakassi kähisevaid häälistsusi. Ka salu-lehelind oli juba ärganud ja ta vile helises muretult uduses hommikuõhus. Taevas oli selge, ainult läänes rippus kahkjashalle pilvesagaraid.

Jõudsin maanteele, mis viis üle kanarbikust lilla nõmmepealse, soo ja niidu mere poole. Hommikupäike peegeldus teeveerul unistava sanglepa lehtedel ja kuivatas neil sätendavaid kastepisaraid. Punakas helgis kumavalt soopealselt kostis üksildase sookiuru nukker tiksumine. Hall rändrahnude rida, mälestus muistse mere rannikualast, palistas niisket sooveeru. Lumivalgete akna- raamidega tumepunane taluhoone paistis nägusa maalina sügavrohelistes puudesalus. Tummalt seisid kastesel puisniidul lokkavad saarepuud, ainult hallikoorelise haava nahkjad lehekahlud kahisesid tasakesi. Põldu piirava roigas-aia veerul valendas hiliseid põldmarjaõisi. Niiskes mäanteekraavis punetas kukesaba kuhikjaid õisikuid ja kollendas uhke metsvits. Teeäärt palistasid poolõitsenud palderjanipuhmad, valendas üksik vormiõisik.

Niiskel karjamaal toitus punasekirju veisekari. Rõõmsalt helisesid erihäälsed karjakellad ja karjakoera haukumine kajas sajakordselt naaberpuistus. Tihe parv kuld- nokki kulges üle maantee kõrrepõllule, et otsida pehmest põllumullast hommikueinet. Teeveerult tõusis linavästrik ja liugles muretult vidistades üle ruuge odrapõllu. Tasakesi väriseval telefonitraadil mustas pikk rida noori kuld- nokki ja lõbusalt laulvaid suitsupääsukesti.

Päike kattus kollakashalli pilveribaga, pikad hommikused puude varjud hallil maanteel muutusid segaseks.

Jõudsin tugevale puusillale, kust Haapsalust Spithami viiv tee üle läheb. Siin veeretab kõrgete kruusavallide vahel vulisev jõeke oma vett läänes sinava mere poole. Ranna lähedal haljendas avarast pilliroomerest piiratud saareke. Sellel kasvava puistu tumedal taustal helendasid

üksikud taluhood ja paistis sügava kaevu kõrge kook. Kaugel merel valendasid kalurite purjevened. Kivisel rannal askeldas mehi ja naisi, harutades lahti märga kalavõrku ja sirutades seda kuivama hallidele harkteivastele.

Tumedalt pilvemäelt, mis näis liikumatult rippuvat läänetaevas, eraldus aegamööda kahkjas-kollane pilvesagar. Kuskilt ilmus must kuldnokaparv ja kulges musta pilvekesena kahisedes ranna poole.

Oleksin veel nautinud ilusat vaatepilti, mis sillale paistis merelt ja rannalt, kuid oli aeg lahkuda ja Rikholdi poole rännata. Teeveeru palistasid lihavad saared ja tugevad sanglepad. Tuul mängis halli samblikuga krobelistel saaretüvel, kohises krooni lehestikus ja pani kõikuma kuivanud keraheinad maanteeveerul. Puuvõrast oli kuulda rohevindi liirutamist ja kanepilinnu laulukatkendit. Nukralt seisis niiskes põllukraavis äraõitsenud vormipuhmad ja tulvad kapsasohakaid. Kaugele kumava tuletornina punetas maanteeveerul tuliohaka punane õisikkorv. Siin ja seal helendasid valges õislumes kartulipõllud.

Rikholdi asula nägusad hood valendasid tumeroheliste pargipuude vahel. Vali tuul raputas saare oksal rippuvat lokulauda ja pani ta kaks puunuiakest kellatilguteina kõikuma. Ristikheina rammus ädal punetas. Läänes paistis lapike sinist merd, lillaõielise kartulivälja taga valendas pikk rehi. Rehe kõrgest korstnast väljuv suitsujuga lookles tinahallil pilvetaustal. Teeveerul uinuvate saarte ja kaskede kroone elustasid rasvatihaste rõõmsad hääled.

Maantee kulges otse vastu merd, pöördus äkki lõuna poole ja jooksis rööbiti mererannale. Halli lindina läbis ta haljendava karjamaa, kus mäletsesid veised ja mustvalge lambakari kitkus kidurat rohtu. Kaugel edelas kumas läbi õrna uduline Noarootsi rannaviir, tumedate puistusagarate ja valvakate taluhoonetega. Kesk sinavat lahte oli ankrus purjelaev. Rannal valendas rida puuvillakerakesi: puhkavate kajakate read. Tasakesi kohises meri, jahe tuul sosistas kõrva salajuttu ja kadakasel karjamaal häälitse üslik sookiur.

Hommikurahus uinuvad taluhood vaheldusid kastepärlitest hiilgavate puisniitudega. Sammaldunud õlgkatuseid katsid hallid roikaread. Nad kaitsesid madalaid hooned valjude meretuulte eest. Ruuged odrapõllud ootasid vahedat vikatit. Lillas ja valges õislumes kartuliväljad

töotasid rohkem saaki. Jahe meretuul painutas ädalheina madalal rannaniidul ja pani lipendama hallid karvakahlud traataial. Ajuti varjasid päikest sinakashallid pilvesagarad, mille tumedad varjud libisesid viirastusena üle niidu ja põllu. Kõikjal valitsevat vaikust segas hobuse tasane hirnumine ja üksiku vankri nagin, mis aeglaselt taluõuest väljus.

Teeveert palistasid odaleheline seanupp ja punakasruuge nõiahammas. Nendega seltsis arujumikas ja keskmise teehehe kahkjaslillad õisikpead. Ükski teekäija ei elustanud halli maanteed, mis mahajäetuna üle rannaniidu lookles ja kauge võsa taha kadus. Jälle vajus päike tinase pilveloori taha ja tõusis valjem tuuleil. Kaeblikult vingus ta kõrva ääres, painutas puisniidul punetavaid pajuoksi ja tutistas valgetüveliste sookaskede värisevaid latvu. Nukrana valendas kuskil sooniidul üksik ädallill. Temaga seltsis lillaõieline peetri-piibelet, otsekui püüdes teda ta üksinduses lohutada. Kurklikult kahises madalas lahesopis lainetav pilliroomeri. Ükski merehind ei elustanud voogava lahevee sinihalli pinda.

Imetelles vaatlesin halle laevasarikaid, mis meenutasid kõdunenud valaskala roidepaare. Nende lookjad otsad olid söele põletatud ja alumised osad mereliiva mattunud. Lohutamatu kahises pilliroog hukkunud laeva jäänuste vahel. Ainult lihav piimohakas ei näinud leinast osa võtvat. Rõõmsalt särasid tema õiskorvid ja valgeist vilipäist lahtipudenunud hõljurseemned tantsisid lõbusalt jahedas mereõhus. Ümberringi lebas koltunud heinaloogu, milles tuul kuivanud robiheinaga mängis. Kõdunenud rookaares ja hallid puutükid näitasid piiri, kuhu merelaine viimase maru ajal oli ulatunud. Paiguti punetas veel niimatut luhaheina, milles peetri-piibelet elust rõõmu tundis. Kuid see rõõm oli üürrike, sest läbi kase leinalise kahina kõlas läheneva vikati metalseid häáli. Laudsileda maantee madalas kraavis värises luha-kastevars, punetas maavitsa poolküpseid vilimarju.

Noarootsi põhjalaht jäi aegamööda seljataha ja maastik muutus kõrgemaks. Möödusid violetsed kartulipõllud, mustjad kesakünnid ja tasa kahisevad kaeraväljad, kus nagu puuvillatutikesi valendas põldohaka küpsenud vilipäid. Kaugemal paremal, kesk rohelist pilliroomerd läikis terashall järvevesi. Siit ulatus vaba silmapiir kaugele Noarootsi lõunaossa, kus sinas hambuline metsamüür.

Rikast saaki töotas teeveerel lainetav nisupõld. Ras-
ked viljapead lookas kõrtel kummardusid niiske kraavi
kohal, kus paistis veel maavitsa lillasid õisi. Kuskil siris-
tas unine heinaritsikas, järve poolt oli kuulda liivatülli
mahedaid hääli. Kadakasel niidul seisis kõrge korvvanker,
haljast heina täis. Nobedasti rakendas päevitunud talu-
mees vankri eest lahti väsinud hobuse ja laskis ta niidule.
Ise aga tõttas kiirel sammul oma äsjavalminud elamu
poole, mille õlgkatus ja ruuged seinad kadakate tumē-
date võrade vahelt paistsid. Teeveerel lebas alles hiljuti
kokkukantud rändrahn, millest vist põlluaeda taheti teha.
Kaljunurme kingukesel kollendas lõhnav hobumadar.
Seahernepuhmaste sekka seltsis arujumika purpurseid
päid ja raudrohtude lumivalgeid õisiksarikaid.

Teekäänul ilmus nähtavale noor naine jalgrattal.
Tema valkjad juuksekiharad lehvisid, seljal kandis ta
suurt kimpu rukkivihkude sidemeid. Tasa sosistas tihe
lepavõsa, mis madala müürina piiras looklevat maantee-
rada. Eksinud rändkivil, mille lohku oli kogunenud räni-
liiva, haljendas õitsenud metsatee. Üle tuulest kõiguta-
tud lepalatvade paistis jättesuur rändrahn, mille siia oli
kandnud muistne jää. Tema krobelistel kehal olid rohekas-
hallid samblikulaigud. Paiguti olid laigud väikesed ja
suitsuvärvi. Teravaogane tuliohakas seisis uhkelt maan-
teeveerel ja ootas valjemat tuulehoogu, mis kannaks
laiali õrnad seemnelemmed ta valgest vilipeast. Näppisin
sealt tutikesi siidpehmeid villseemneid, paiskasin õhku
ja vaatlesin, kuidas tuul neid nagu tillukesi langevarje
laiali kandis.

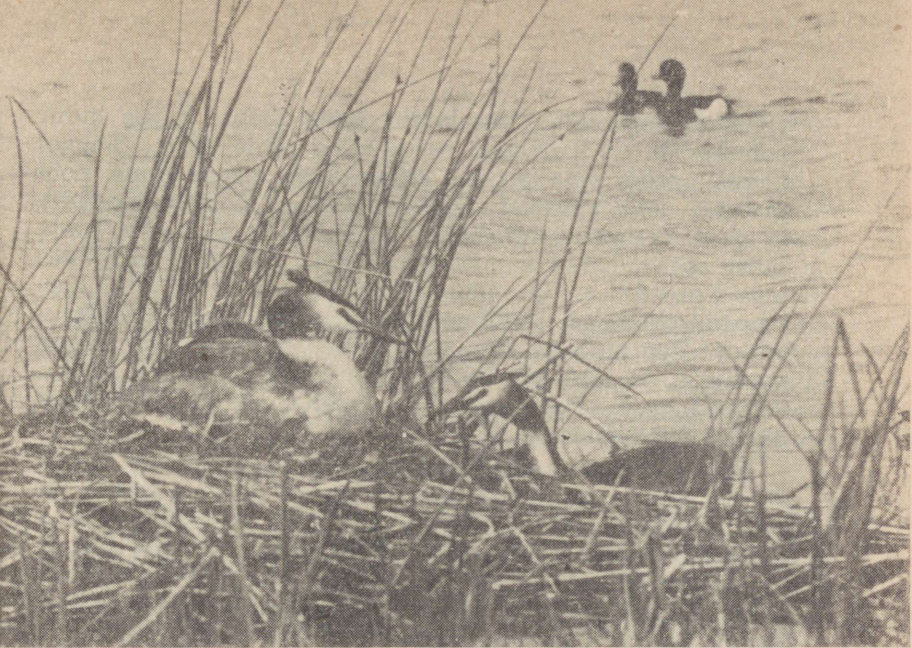
Jõudsin kõrgele kingule, kus sammaldunud raudkivi
meelitas rännakuväsimumust puhkama. Hilissuvine päike
paistis soojalt ja unised kärbsed pleekisid põldpaokristal-
lidel, mille siledad pinnad hiilgasid kääbuspeeglikestena
rändrahnu konarlikul kehal. Nobedaid mesilasi lendas
sumisedes ühelt nõmmelillelt teisele. Jalge ees särasid
kuldkannikesed, kaugemal kollendasid väikesi kuuski
meenutavad käokannused. Valvakas kaljunäär püsis lii-
kumatult, kuna õrnade nõmmekellukate mustjassinised
õiskellukesed liikusid tasakesi nõrgal tuuletõukel. Maha-
tallatud nõmmemailane püüdis tõsta oma tumesinist õisik-
pead kõrgemale. Kuskilt tuli kõikuval lennul kirju koera-
liblikas ja laskus kääbusohakale, mille õisi punetas kuival
nõmmekingul. Tasakesi kõigutas pehme tuuleõhk kivi

taga kasvavat kibuvitsa. Salapäraselt kohas ruugetüveline männisalu, kust kostis metskiuru kutsehääli. Telefonitraadil istus punarindne kanepilind. Ta tõi kuuldavale argliku laululoo, milles värises imepeeni hüüdehääli ja kõlarikkaid helinoote.

Lähenesin Sutlepa asulale, mis asetseb kõrgemas paigas keset lokkavaid nisu- ja kartulipõlde. Siin kollendasid äsja kokkupandud odrakuhjad, seal seisid sõdureina rivis nõörsirged rukkiahakkjalgade read. Halle kiviaedu katsid lopsakad rohupuhmad, kus valendas väänlev seatapp ja lõhnav raudrohi. Lihavad põldmarjakahlud roomasid sammaldunud kivipankadel. Osalt nad veel õitsesid, osalt aga kandsid marju, rohelisi ja lillakaid. Pooltoored marjad ei jõudnud janu kustutada. Palusin juua poisikeselt, kes vinnas laiarakkelisest kaevust vett tunnvanke- risse.

Hiirnobedasti jooksis väike juttself-kärnkonn üle peenekruusase maantee. Püüdsin ta kinni ja vaatlesin huviga tema kollakaspruuni punatäpelist nahavärvust ja väävelkollast jutti, mis jooksis piki selga. See omapärane kärnkonnaliik on meil levinud Lääne- ja Loode-Eestis. Sutlepa külast, kust tee viib Leenamäe poole, võtsin suuna Noarootsi peale. Siin oli kõikjal levinud troostitu legendik, kehvad niidud ja künklikud karjamaad, mida ristirästi läbisid loendamatud traataiad. Siin ja seal mäletsesid kirjud veisekarjad. Kaugel vasemal hiilgas terashall merepind, mis eraldab pika lahena Noarootsi poolsaart suurest maast. Lahte palistavast pilliroometsast oli osa maha niidetud ja hakkjalgadeks kokku pandud. Suur kuldnokaparv hõljus mustja pilvekesena ühest rohupuhmast teise. Oli kuulda kauget veise amumist, sookiuru tiksumist ja kuldnokkade sädistamist. Vabalt kulges jahe meretuul üle avara legendiku, vilistas kõrva lõbusat viisi ja painutas koltunud kõrsi mätlilikul karjamaal. Tee viis läbi madala ala, mis hiljuti veel oli olnud merepõhi. Kõikjal kahises pilliroomeri ja läikisid tinahallid lahesopi loigud. Ehmunud luitsnokk-part väljus krooksu- des naaberpuhmast ja kadus pruunrohelise roomüüri taha.

Valjem tuulehoog pani avarad rooväljad voogama ja läikivad vilipöörised lainetena üles ja alla kõikuma. Loendamatud hääli, õrnu ja igatsemaid, kuuldus tuhandete pilliroomerite salapärases, kuid siiski kodusel kahis-

Tuttpütt pesal.

nas. Nad kiskusid kaasa, nad manasid unustuse udusest rüpest esile pilte ja hääli, kurbi ja rõõmsaid. Oleksin tahtnud kaua siin viibida ja pilliroolaulu kuulata, kuid tuli edasi rännata.

Paiguti loksus allikselge merevesi üsna maantee kõrval. Ta kihas rikkalikust taime- ja loomaelust. Kõikjal punetas lihav soopihl, lokkasid pruunipealised tarnatukad ja hiilgasid saledad kõrkjapuhmad. Niiskel maanteeveerul rändmunakate vahel kasvas haruldane taim — iisop. Kaugel kesk loksuvat lahevett paistis rida punakaid rändrahne, kuhu veelinnud oma külastamisel jätnud lumivalgeid laike. Veel kaugemal helendas vahust kobrutav rannaviir.

Tuul oli päikese mässinud halli uduloori. Läänetaevas kerkis tume pilvemägi, mis ähvardas vihma tuua. Nukralt vingus tuuleil ja hallid telefonitulbad laulsid üha valjemini oma värisevat laulu. Kõdunenud aiaroikal häälitsetes üksik lambahänilane, kaugemalt kõlas sookiuru lühike liirutus. Valvaka lindina lookles maantee üle

troostitu tasandiku, kus kehva kruusapinda kattis kidur rohukamar ja valendas äraeksinud rändrahne. Kaugel kagus paistis rida pruune heinakuhje, pisut lõuna pool punetas suur veisekari. Edelakaarel aga, kus lagendik kõrgemaks kerkis, kumas rida taluhooneid ja kõrgus tume puistusagar. Nüüd tegi maantee järsu käänaku ja kulges otse Noarootsi poole. Kell näitas üksteist. Tuul oli tugevamaks paisunud ja lähenev vihmapiiv kõrgemaks kasvanud. Tee möödus üksikust talust, mida varjas kõrge paplirida, ja läbis niiske ala, kus arvasin kuulvat nõrku vesivuti hääli. Poolõitsenud aasseahernepuhmal puhkas üksik põualiblikas.

Ristipidi rohekaile laineile levisid rööbitised vahuviirud. Punaka müürina kaugemale merre ulatava laevasilla veerul valendasid suured vahukuhjad, mis seal seisvad paadid nagu lumehange olid mässinud. Aeg-ajalt kiskus tugev tuulepuhang värisevast vahukogust kärisenud kahle ja paiskas neid vihaselt üle raudkivist laevasilla. Vaevu kumas pealelõunane päike läbi valkja pilveloori ja pani mere rahutu pinna hõbevärvides helkima. Kiiresti liikus läänest kärisenud pilvesagaraid, tumehall vihmapiiv hakkas päikest katma. Hämar videvik levis üle rohekashallide lainete, kus juba vilkus valgeid vahuharju. Kui paati jõudsin, lähenes läänest tume vihmakohin. Pea kihises rahunev merepind loendamatuist veemullikestest ja silmaringi varjas tinahall vihmalinik.

SAAREMAA VIIDUMÄEL

9. VI 1933

Päikese kuldne ketas särab juba lõunataevas ja varjud on muutunud lühikeseks. Läksime läbi jahedas meretuules sahiseva pargi. Metsvint pole veel väsinud hõiskamast. Väike-lehelind, väike sepp, vasardab agaralt oma heliseval hõbealasil. Kõik hääled ümberringi — metsakohin, rütmidest ja riimidest pärlendav lindude laul — kõik tundub täna väga südamelähedane ja hinge sügavusse tungiv.

Pargi taga nõmmepealsel aga miilab angerpistide meri, piimvalge ja mesilastest sumisev. Kahkjassiniste saarekestena ujuskleb selles sininukkude kerajaid õienutte.

Läbime Kuusnõmme ja Liivi küla. Teed on konarli-
kud ja kivised.

Üha kõrgemale tõuseb rööplik tee, algul kruusane, hiljem liivane. Mõlemal pool aga haljendab lopsakas puis-
niit. Päikese kiirtekuld hõlmab sihvakate saarepuude
sulgjaslehelisi kroone, süleleb samblikuse tamme hõlmjas-
lehelisi oksakahle, tantsiskleb noorte sarapuude läbipaist-
val lehekatusel ja suudleb põld-sõnajalgade hapraid lehes-
tikupitse. Emalikult paitab ta noorte kuuskede terava-
okkalisi oksakodarikke ja silitab ruugetüveliste män-
dide sinakasrohelisi sagnaraid. Kõikide eest kannavad elus-
tuvad kiired õrnimat hoolt, jagades heldesti oma valguse
ja soojuse ammendamatuid aardeid.

Usaldavalt ulatab kuldkann päikesele paituseks oma
pehme õispõse, truult vaatleb teda vereva kurereha pur-
purne õissilm ja tänutundes naeratlevad talle värvmadara
piimvalged ja peeneõielised sarikõisikud. Ka karedatüve-
line äiatar on oma kahkjaslilla õisikkorvi pööranud päi-
kese poole.

Päikese soojus- ja valgusannid näivad häirivat ja-
hedat meretuult. Kiuslikult kiigutab ta kuusekroonide kerk-
said latvu. Kui tuleb tugevam tuuleiil, vehklevad noored
kuused poollookas okstega, nagu tahaksid nad veel enam
sassi ajada oma ripnevaid oksakiharaid.

Kurjalt kõigutab vali tuulepuhang mändide tutjaid
oksakahle, raputab riiakalt põliste tamme jäikjat lehes-
tikku. Loendamatus liikumisaadides ja mitmekesiseis
valgusvarjundeis sunnib ta värisema haava nahkseid lehti.
Nagu pillandus peeglikesi, nagu sadasid, kord helkivaid,
kord kustuvaid metallplaadikesi lipendab neid õrnadel
leherootsul. Jonnakalt sasib tuul noorte jalakate õõtsu-
vaid okaspuhmi, paneb sarapuude mosaiiklehelised oksad
vabiseva palavikulises ärevuses. Rahutult ja erutatult
voogab kirev lehtedemeri, pole lõppu okaspuistu kaebleval
kohinal.

Laskun maha ja vaatlen aruheina kolletanud kõrsi,
pruunlillat kasteheina, vibujaid kastevarsi. Hetkeks seisa-
vad nad sirgelt, hoides uhkelt püsti oma vormikaunist
pöörisõisikut. Haarab neid aga valjem tuulepuhang, on
kõik rahu kadunud. Nad painduvad looka, kiiklevad,
kõiguvad, õõtsuvad, vabisevad, värisevad igaüks omal
viisil.

Viidumägi on üks kõrgemaid paiku (50 m) kogu Saaremaal. Temal asus ligi 50 m kõrgune triangulatsioonitorn, mis sihvakalt ja võimsalt tõusis kõrgesse taevasinasse. Põlised puud tema jalamikul paistsid armetute kääbustena. Ehitis oli tugevaist palkidest, kuid päikesest ja vihmast halliks peitsitud. Nagu summutatud orel huugas vali tuul torni kõrges keerustikus, pannes selle pisut õõtsumagi.

Torni hallide sammaste all nukrutses madal männikänd, mahajäetud ja puuvaablaste vastseist auklikuks uuristatud. Kännu jalal aga lailas tuules rühm tumesiniseid nõmmekellukaid.

Avar maastikupilt, mis avaneb Viidumäelt lääne suunas, on võimas ja kõitev. Nagu suure rohelise kanga kirjad vahelduvad helerohelised puisniidud tumedavärviliste okasmetsadega. Looklevate joontena kulgevad need kaugusse, kus nende teravad piirjooned kaovad sinakasse uduvinasse. Nagu liivikuid meresinas kollendab roheţuvas taimedemeres liivaseid vahelünki. Piiratud okasmetsade sagnarjast müürist, lainetab paiguti lillakaid rukkipoelde, haljendab värskeid oraseid, paistab pruune äsjaseid kesakünde. Kaugel, kaugel, üle uttu mähitud puistutippude kumab aga terashall Läänemeri.

Leebelt lailavad põliste puude vilud varjud Viidumäe päikeseküllasel nõlval. Laskun soojalt ja liivaselt mäerinnakult alla. Uurin hoolega mäe kivimilist koostist seal, kus ta Liiva küla suunas siirdub jässakate mändide ja käharate tamme alla.

Järsul mäenõlvakul lookleb sitkeid männijuuri, ruugeid ja halle. Kõikjal valendab peent savituhka, sekka ruuget liiva ja puretud kivirühka. Sellesse sõrme pistes jääb sõrm jahuseks, millest selgub, et see on puutumata moreen, ajujää rühk, mälestis kaugest jääajast.

Lõbusalt virvendavad tammeokste tumedad varjud pehmel liivasel vankriteel, mis viib Viidumäelt alla. Kiiklevate oksakeste ja kahisevate lehtede rohelises keerustikus tiksus must-kärbsenäpp. Kuskil siristab heinaritsikas uniselt ja ühetooniliselt. Pudenenud männikäbid praksumad jalge all ja neist õhkub palavuse toimel kibedat vaigulõhna.

Tajun soojade, valgusküllaste mäenõlvade metsikut ilu: vanadest männikroonidest varisenud halli oksarisu; kuivanud kadaka punetavat kuhikut tema rohelusest lokkavate kaasõdede vahel; vereva kurereha purpurseid

pärgi; üksiku vägiheina kollakashalli ja kõrget öisiktorni; ruugeid kuhje sooja sömerliiva, kust tuul ja vihm on välja kandnud peene moreentolmu; ajurühast paljastatud kruusakive, kreemvalgeid ja punakaid; lõhnavat liivateed, mis pole veel öitsema lõõnud.

Näen, kuidas värvikaunis siniraag, asuriitsinine, malahiitroheline, granaatpunane, kaob kõrge haavapuu rohekashalli tüvesse. Uhkelt ja üleolevalt ilutseb see haavapuu kõrgel ülal Viidumäe tipu nõlval. Otsustasin ronida sinna tagasi, et kindlaks teha siniraa pesapaik. Et kingad on libedad, tuleb abiks võtta käed. Käepidet ronimisel pakuvad sitked oksakahlud ja jalatuge konarlikud männijuured. Võin nüüd imetella üsna lähedalt verevate kurerehade purpurseid krooniõilmeid ja värv-varjulille üsna tillukeste õite peent ilu. Näen, kuidas küpseb metsmaasikas, veripunane ja lõhnav, kuidas loob õiepungi noor kanarbik, kuidas lööb lillakaks pajulille keppsirge vars, kogudes jõudu varsti saabuvaks öitseajaks. Vaatlen üllatunult, millise naudinguga sukelduvad noorte haavapuude ja väikeste tammevõsude lehed sooja ja vaigulõhnalisse valgusemerre.

Jõudnud mäeseljakule, uurin paika haavapuu tüvel, kuhu kadus siniraag. Avastangi seal mustava pesaagu. Ihaldan näha linnu väljatulekut. Peidan end mäe vastaspoolsele nõlvale. Siin hiilgab pillandus palukalehti, rohetab rohkeid marjasugemeid. Kaua laman kõikuvaist kasevartest kardina taga, pidades hoolega silmas tüvel mustavat pesaava. Kuid ilus lind ei ilmu enam. Ülal aga väriseb haavalehti, kõigub kohisevaid kuusekroone ja undab tuulelaul kõrge vaatetorni hallis keerustikus.

LÄBI SAARE- JA MUHUMAA

6. ja 7. VIII 1935

On hilissuvine õhtu, pisut tuuline ja nukrameelne. Taevas, mis lõuna ajal oli veel sinine ja soe, on end mähkinud kergesse pilveloori, ämblikuvõrkhalli ja külma. Päike kumab tuhmi helgiga, valgus on muutunud kahvatuks. Kaugelt merekarilt kostab murdlaine hääli, summutatud ja kurblikke. On aeg teele asuda, et öö tulekuks Kuresaarde jõuda.

Raskemeelselt kahisevad bioloogiajaama avaras õues kõrged vahtravõrad. Peatun hetkeks teel, kus sammaldunud kiviaeda ääristavate vahtrate all helgivad pidulikus valges ja roosakas õierüüs tasa õõtsuvad palderjanipuhmad. Haistan ahnelt kerget lõhna ja puudutan peeni õisi — õiehelbeid pudeneb ja lendleb tuules.

Pargi kuused ja sarapuupõõsad sosistavad hüvastijätuks salasoove. Kõikjal ripub leebe nukrus; see saadab mind halli maanteeni, mis kulgeb Karala külast Kihelkonnale.

Vahelduvais vormides ja värvitoonides veereb mööda laiguke sinihalli merd, lapike ruuget põldu, kõrge kuusik sihvakate mändide ja ruugetüveline männik tumeroheliste kuuskedega.

Kui on möödunud Rootsiküla vaiksed talud, tõuseb maantee, hõbehall ja kitsas, kõrgele igivanale rannavallile. Siin levib madal männimets. Mere pool asuvad Viita kivi-murrud oma ainulaadsete kivistunud ürgvähkide ja kilpkaladega, mis on kuulsad ka väljaspool kodumaa piire.

Väike peatus koduseks saanud postihoone ees, ja siis edasi ikka kõrgemale metsastunud rannavallidele, kust pilk viimast korda ulatub läänes hõbelevale merele. Maha jäävad Taavi mets oma põliste tammedega, Kärla ruuged luitekingud ja purpurlillas kanarbikuõies punetavad nõmmepealsed.

Omapärane ja melanhoolne on maastik Sõmera ja Kolga küla vahel — ääretu tasandik, kus mustab loendamatuid kadakapõõsaid helerohelisel murutaustal. Päike loojub. Idataevas on külm ja raudsinine, edelataevast roomaskleb üha lähemale tumehalle vihmapiilvi.

Tähelepanematult levib hall videvik. Kuskil kaebleb kiivitaja ja hädaldab punajalg-tilder. On kuulda öösorri krooksumist. Siis vaikivad hääled ja jälle valitseb kõikjal rahu.

Raske vihmapiilv on lagitaevasse nihkunud ja tinaste laugude alt hakkab veerema pisaraid, mis järjest tihenevad ja lõpuks liituvad halli videvikku läbivaks seenevihmaks. Ehkki tee muutub rattasõidu jaoks halvemaks, jõuan õõ tulekuks Kuressaarde, kus leian ulualuse tuttavas võõras-temajas. Kogu õõ raevutseb vihm ja kõmiseb kõu.

Hommikul harvenevad vihmahood ja sadu lakkab. Õiendan ööbimisarved ja tõttan omnibussile; varsti algab sõit Kuivastu poole.

Sinised mõrad valges ja hallis pilvistaevas laienevad ja

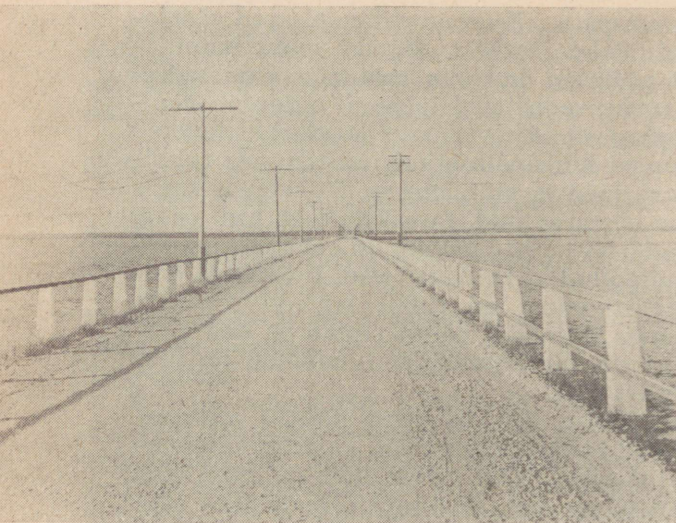
ühes neist naeratab päike. Külmad vihmapiisarad sädelevad longus rohulibledel. Raskest vihmast looka painutatud kastevarred püüavad kuivaks raputada oma märgi vilipööriseid. Sarapuu soonelistel lehtedel sillerdab hommikvärseid veepisaraid. Arvutu parv kuldnokki lendleb musta pilvena ruugel kõrrepõllul, kus unistab rida rukkihakke — viljast raskeid ja vihmamärgi. Rohetavat kaera hakkab nakatama küpsuse kuld. Punakasruuge nisu ootab lõikajat. Valminud oder on end mähkinud kahkjasse värvi-loori, kuna kartulipõllud uhkeldavad veel lillades ja valgeis õisrõivais. Ristiküädal on tulvil lehtede rohelist, ent ta seemneanniks niitmata jäetud lapike on end ehtinud veel tumedamate värvitoonidega. Linapõldu on juba kootud kollast kudet.

Kirkas päikesepaistes lookleb veest hiilgav maantee. Lopsakad puisniidud käharate tammede ja sarapuupõõsastega on lõpmata rohelised. Kõik rohud, kõik puhmad, kõik puuvõrad säravad vihmavees. Põgusate välgatustena sähvatab hommikupäike möödaruttavate mändide, tammede ja kaskede okas- ja lehehaljuses. Nagu kobrutavaid vahukobaraid valendab märjas lepavõsas angervaksade õrnaõilmelisi õisikpööriseid. Kujutluses tunnen nende imalmagusat lõhna, nagu teeveert kuldava hobumadara omagi. Kuld- sed vägiheinad on sirgunud kõrgeiks gooti tornideks ja tugevad põldjumikad avanud oma purpursed õisikkorvid.

Möödas on Kangruselja kõrgmikud. Kakla ja Kõigusti kohal sinab puistusagarike vahel sügavsinine meri. Kõiguste, Kahtla, Asva, Laimjala, Kurdla, Ridala ja Audla piirkonnas liugleme üle rahutu maastiku ühelt kingult üles, teiselt alla. Loendamatu kadakaid ja rändrahne kii- gub ägedasti lainetavil maavoogudel. Omnibuss õõtsub nagu laev marutuulisel merel ja nii mõndagi kaassõitjat haarab raske merehaigus. Vallkinkude paljastunud rin- nal haigutab kalbeid kruusaauke.

Väike puktuulik tiirutab meeleheitlikult oma vehkle- vaid tiibu. Kollendab põldsinepisse kasvanud kesapõld. Valvuritena seisab siin-seal oranžiõielisi voolmerohte. Raudrohtude valged pead palistavad lõhnavate pitseri- tena rohetavat maanteeveert.

Jõuame Orissaarde. Kõikjal naeratleb nägusaid hoo- neid ja punetab saagirohkeid õunapuaedu. Peatume. Rei- sijad ronivad välja, sirutavad kangestunud liikmeid ja hingavad ahnelt kosutavat mereõhku.

Väikese väina tamm.

Sõidame jälle. Lõosilmsinine taevaskõõl peegeldub tasa virvendavas merevees. Siin-seal väriseb halli pilverünka all tinane merelaik. Silmapiiril seisab seenjas valgehall pilvetorn. Rannaveeru ääristavad rohetavad tarnaväljad ja tuules kiikuvad pilliroopõllud oma lilla-pruunis õisrүүs. Nagu lummutisi mustab kuivemais paikades äsja lõigatud pillirookimpe.

Üha lähemale nihkub Saaremaa Muhu saarega siduv sild-tamm, nõörsirge ja kilomeetreid pikk. Paar pöörangut ja me kulgeme tuulekiirusega raudkivisel Muhu sillal. Kõikjal ümbritseb meid tasa lainetav veteväli. Nagu lohutavaid oaase haljendab pilliroo- ja kõrkjasaari sinkjashallis vetekõrbes. Räästapääsukesed, peenemoelised ja vilkad, joonestavad lainete kohal laiu kaari. Kaugel valendab üksildane kalakajakas.

Olemegi Muhumaal. Kingulise saarena rohetab muistne Muhu linnus punakaspruunide nisupõldude vahel. Siis rullub lahti omapärane pilt — loendamatu rändrahn, halle ja punakaid tumerohelises kadakate meres. Taamal aga koovad kõrged pilvteljed hõbehalli vihmakangast. Nүүd

Kiviaed Muhus.

suundume vastu ruugetüvelist männimüüri ja siirdume siit paremale. Teeveered aina lillatavad liivatee lõhnavast laikudest. Peegelsiledal niidul sööb salk väikesi saarehobuseid. Arukaskede tumedad varjud liiguvad veest sätendaval rohul. Vesises maanteekraavis punetavad kuuskjad kukesabad.

Rivistatud sõduritena pleegib talu seina veerel kollakaid linavihke. Siin-seal vilgub nobedate muhu naiste kollakasruugeid seelikuid.

Libiseb mööda Hellamaa küla kaubapoodide ja meie-reiga, kus nii sageli oleme puhanud rännakuväsimusest ja kustutanud janu maitsva Muhu piimaga.

Juba oleme Mõega ja Võlla küla kohal. Kohati särab Suur väin nii kaunilt sinisena. Pruunrohekal nõmmepeal sel eksleb halle rändrahn. Üks rändrahnudest on silmapaistvalt suur ja meenutab mantlisse mähitud karjapoissi. Punetab sulgjasleheline pihlakas, ripnevate oksakahlude ägades raske marjakoorma all.

Olemegi Kuivastu sadamas. Lahkume omnibussist ja tõttame reisijaid ootavale laevale. Mõnutundega jälgin

kalakesi, kes ujuvad kahkjashohelises merevees. Unistelles vaatlen halle aurusagaraid, mis terava sisinaga laevakerest välja paiskuvad ja tasa kiikuvale veepeeglile muutlikke varje heidavad. Ikka uued ja uued aurukerad, -rõngad ja -pilvekesed haihtuvad jahedas mereõhus.

Aurupahin, inimeste hääled, naerukajakate hüüded, laine loksumine laeva külgedel — kõik liitub tuttavaks sadamahääleks. Siis heliseb kolmas kell. Laeva masinad hakkavad müdisema ja tema keret läbibistab närviline väring. Laisalt ja nagu vastu tahtmist lahkub laev silla äärest ja pöördub aeglaselt ümber. Avamere rohekate lainete pärlendavad harjad hüppavad lustakalt õhku, sülelevad sulneid päikesekiiri ja sukelduvad sügavusse. Väike punase- ja valgevöödiline majake eemalduval sadamasillal viipab meile jumalagajätku, ise järjest kahanedes. Aeglaselt astub tagasi rannalähedane männik, ühetasane ja sinihaljas. Taamal seisev metsariba aga sirgub üha pikemaks. Rulluvad lahti siiani varjatud viljapõllud. Ikka enam ja enam ilmub esile hallruugeid rukkihakke, otsekui tahaksid nad kõik näha lahkuvat laeva.

Üha sirgemaks venib järjest kaugenev Muhu saar ja hallimaks tiheneb teda hõlmav uduloor. Ähvardavalt lasuvad ta kohal rasked pilvemäed käharate tornide ja sagrais simssidega, millel päikese kollakas valgus peggeldub lumi-valgena.

Vasemalt möödub sinkjas uduvines virvendav Kessulaid — rohekas-hall metsaselg kalbe rannaviiruga. Ja ümberringi laiub leebelt lailav laineväli, lähemal õunroheline ja sulnis, kaugemal sinine ja külm. Päikest puudutavaist pilvesagaraist langeb voogavale veepinnale põgusaid varje.

Üsna lähedal on juba Virtsu rand, madal ja puistune. Lahkesti tervitab meid puistusagarast esile nihkuv küünalsirge tuletorn. Aeglaselt ja kiivalt haarab väike Virtsu sadam meid oma kaitsvasse embusse.

VIRTSUST TALLINNA

7. VIII 1935

Laev randub Virtsu sadamas. Teda tervitab erksalt väike majakas, reibas ja tulipunane. Kõik näib siin ammu tuntud ja kodune. Nagu sipelgad pesa ääres askel-

davad laevast lahkuvad reisijad. Veeretatakse välja autod, kantakse kompse, tõstetakse jalgrattaid ja asetatakse Tallinna omnibussile, mis ootabki sadamasillal, punane nagu hiiglasuur lepatriinu. Kõigile juhatatakse kätte mugavad istekohad.

Purjeka tume siluett õõtsub lõbusalt päikeses sädeleval veel. Lustakalt kiigutavad vallatud lained sadamasilla nukile seotud paati, mille lahtine puri tuules ülemeelikult plagiseb ja lehvib nagu vardasse tõmmatud lipp.

Juba müriseb omnibussi mootor. Liigume.

Tõttavad mööda hooned, astreist ja pojengidest punased aiad.

Ei tahaks nagu lahkuda merest, kuid hõbedane laht põgeneb kahjurõõmsalt tumedate kadakasagarate taha. Veel üks põgus värehtus ja meri ei paista enam.

Kõik möödub lennates. Hallid varemed — vist sõjalaevade kahurite töö. Loendamatuid rändrahnude saari keset lainelist kadakamerd. Üks rändrahn, hall ja punakas, on tohutu suur, otsekui üksik hiiglane kääbuste seas. Nagu habemetüükaid pügamata põsel mustab lühikesi osjavarsi terashallis veeribas.

Esmalt üks rändrahnude kivivare sookaskede kimbuga, siis teine. Lailipillatud tumerohelisi kadakaoaase keset rändrahnudest hallpunakat kivikõrbet. Lopsakaid saarepuid õunrohelisel siledaks niidetud puisniidul.

Põline tammik. Kaitsvate võlvidena kaardunud auväärsete tammede looklevad oksarikad üle varjuniiske maantee. Taevasinasse küündivad arukased lehvitavad oma pikki oksakahle.

Maantee ronib üha kõrgemale. Vasemal kaugel kollendavate põldude ja rohetavate puisniitude taga kerkib esile kõrge puistumüür — Lihula alev. Valvaka lindina siugleb sile maantee üles Lihula poole. Kõrge kivisild nahkjate vesikupulehtedega ja roosade luigelilledega all pruunikalt läikivas Tuudi jõe vees.

Olemegi Lihulas, kus pisut peatume. Kõikjal palju kaubitsevat talurahvast, nagisevaid vankreid ja hirnuvaid hobuseid. Hoonete taga punetab viljapuuaeda, saagitiineid ja õunalõhnalisi.

Kulgeme edasi. Ei märkagi, kui oleme Lihula mäelt alla laskunud. Ümberringi levivad avarad luhad ja niidud ning hallid õlgkatuselised ja ajahambast puretud taluhooned. Küpsed nisupõllud ootavad lõikajaid. Ristik on koristatud, tühjad kärbisid haigutavad igavusest. Kesad helendavad härjasilmadest. Põllud kivised, kehvad, talud vaesed, elamud vanadusest kõssi vajunud. Kõrge sild viib meid üle Kasari jõe tema kõrkjaisse kasvanud saartekeerustikuga. Luhtadel võetakse loogu, kaarutatakse kahkjaid heinakaari.

Küpsev odrapõld aina valendab lõhnavaist mesikapuhmadest. Kuivava turba kuhjakesed on kui mustad nõõbi-read laiuva raba rohekaspruunil kuuel. Paiguti on raba kraavitatud ja uudispõlluks üles haritud. Nöörsirged kraavid täis kohvpruuni rabavett. Siin-seal kauneid kaseneide, rõivad lumivalged, pruunid juuksekiharad täis sädelevaid smaragde.

Tee kerkib järjest kõrgemale. Maha jääb Kasari jõe avar madalik. Põldmurakas õitseb veel ja täpib valgeid

laike tolmunud kraaviveerte tuhkjasse rohelusse. Lopsakad sarapuusalud, õitsvad kartulipõllud nagu rohelised kangad, kuhu kootud lillasid õissilmi. Väsimatult tõttab sõiduk. Paaril kaasreisijal hakkab halb — merehaigus. Angervaksad ja harilikud raudrohud teeveerel liituvad kiirel liikumisel pidevaiks joonteridadeks, valgeiks ja rohelisteks. Nagu kraasitud lambavilla lebab niidul paksu heinaloogu.

Tükk kõva kiviteed. Sõiduk põriseb nagu pingul trumminahk raskeil nuialöökidel. Kuldsed viljapõllud töotavad rikast viljasaaki. Talud upuvad aedade haljusse.

Kolovere lossi valged tornid ilmuvad põgusaks hetkeks nagu lummutised, et kohe jälle kaduda puistu kirkasse rohelusse. Halja herneskaera kohal lailab kapsaliblikaid.

Põllud kaovad. Asemele astuvad vaigust lõhnavad kändustikud, rohetavad metsad mändide ja kuuskedega, täis jahedust ja varju.

Oleme Ristil. Peatume.

Ahnelt ründavad reisijad metsmaasikate müüjaid. Nagu rubiinid punetavad magusalt lõhnavad maasikad valgeis kasetorbikuis ja pajuvitstest pununud korvides. Naudime kosutavat vaikust, mahlakaid maasikaid, maalilist maastikupilti. Kuskil aias lõkendab mungalilli — oranže ja veripunaseid. Sumisevad mesilased, siristavad tirtsud.

Lahkume Ristilt. Nüüd haarab meid oma turbast lõhnava vasse embusse raba, avar ja pruun. Tõttab mööda salk purpurseis mantleis pajulilli. Raba lõpeb. Valge lindina siugleb sile maantee kingustikust üles ja kaob käharavõraliste mändide ruugete tüveridade vahele. Lahtisest aknapilust vuhiseb näkku jahe tuul, virgutav ja kosutav.

Ellamaa. Välgatab mööda Lääne- ja Harjumaa vaheline piiritulp. Läbime nägusaid metsamaastikke. Siin palistab maantee valge paelana päikeseküllast männikuveert, seal viib meid otsetee kuusiku jahedate löövide alla.

Riisipere. Möödub pargipuudest piiratud avar tiik selles ujuvate saarekestega.

Teist korda lõikab maantee läbi Haapsalu-Keila raudtee. Kahkja tunnelina kaob ta metsa rohelusse, kauguses kitsenedes ja otsekui astmeliselt kõrgemale tõustes. Korduvalt vahelduvad kollased põllulapid rohetavate puistutega. Üks maastikupilt on teisest meeldivam.

Vaikselt ja uniselt voolab veerohke Keila jõgi männikuga palistatud liivaluidete vahel. Jälle nihkub esile halli-

tüveline kuusik, mille värskendavat vaigulõhna lisandub sõidukiaknast sissepuhuvale tuulele. Öitsev kartulipõld ehib nurmede haljust. Järjest tihedamini astuvad kokku kõrgete kuuskede tornivõrad, otsekui tahtes meid oma hõlma haarata.

Ka Väana jõgi on veest tulvil. Lookjate lainetena lebab siin-seal jõelihal ädalheina loogu. Üle pruunika nisupõllu kerkib esile värvikirju katuserida. Pääsküla. Mustlasi laagris jõe ääres, päevitunud nägusid, punasekirjusid rõivaid. Siis männik, ruugetüveline, sagaravõraline, täis nägusaid elamuid.

Nõmme. Peatume rahvarohkel turuplastil. Elektrirongist väljub tihe inimparv. Siin-seal punetab noori viljapuaedu. Üle männilatvade avaneb vaade Tallinnale, kütkestav pilt täis kirevat katuste mosaiiki ja saledaid torne. Veereme asfaltteel. Niidul paremal pool mäletseb rammusaid veiseid. Raudteel mustab elektritulpade mets.

Möödub rida paiku Pärnu maantee ääres, nii tuttavad lapsepõlvest, kuigi osalt tundmatuseni muutunud.

TULEKAHJU LELLUSAAREL

27. VII 1946

Tuli ärev sõnum — põleb TRÜ Bioloogiajaamale kuuluva Kuusnõmme poolsaare idarannalt Loonalahte ulatuva Lellusaare mets.

Tõttan, jooksen, jõuan pärale. Okasmetsa rohetuva võrastiku kohal lookleb veripunaseid tulekeeli ja tõuseb kõrge suitsusammas, kord tuhkhall ja sinkjas, kord turvaspruun ja pigimust. Kõik puistus raksub, pragiseb ja sise-seb nagu rasv tulisel pannil, nagu peotäis tulle visatud soola. Vihaselt mässivad raevutsevad leegid mände ja kuuski, noori ja eluhoost trotsivaid, oma surmavasse kaisutusse. Ühel hetkel veel värsked ja elurõõmsad, teisel pruuniks kõrbenud, mustaks söestunud ja surnud, puistates kuuma õhku hõbevalgeid tuhalemmeid nagu lahkumistäheks noorusvärskelt elupeolt. Lakkamatult, väsimatult tõttab edasi metsikult raevutsev tuleliin. Nagu vilkad maod looklevad värisevad tulekeeled noorte mändide võrdes. Pöörase kiirusega tõusevad pilvita taevasinasse kii-

resti keerlevad suitsusambad, kord tuhkallid, kord kohvpruunid. Välgusähvatustena läbivad neid tekkivad ja kaduvad tuleleegid. Seal, kus vihased tulelained haaravad vanemaid mände, ronivad aplad leegid nagu üksteist taga ajades tüvest ladvani. Ja äsja veel haljast ning elupeol ilutsevast merimännist on järele jäänud vaid söestunud skelett hõõgivate tulesilmadega ja pillandus meretuulest lennutatud tuhalemmeid. Kõikjal pudeneb puilt söestunud ja praksuvaid oksid ja oksakesi. Paiguti tõusevad võimsad leegid mitme meetri võrra üle vanemate merimändide kaharate latvade.

Seal, kuhu raevunud tulemõll veel pole jõudnud, seisavad noorte mändide rivid rahulikult ja muretult. Läheneva tule kuma peegeldub nende sinkjasrohelistel okkail.

Läbi mõllava tule vuhina ja põlevate puude ragina on kuulda ärevaid inimehääli. Salk abivalmis elanikke on Kihelkonnalt päralt jõudnud. Nad raiuvad ja saevad, kaevavad kraave ja eemaldavad langenud puid, et raevutsevale tulele piiri panna.

Tuli on võidetud.

Mornilt ja tummalt levib kõikjal mustaks põlenud ja pruuniks kõrbenud mändideridu, noori ja vanu. Nad otsekui ootavad, igatsevad haihtunud haljuse ja kaotatud kauniduse tagasitulekut. Vaatamata sellele, et sügavamad juured ja kesksemad tüveosad veel on täis elumahla, on ometi kõigile peale sürutud surmapitser. Siin-seal keerlevad sinkjad suitsujoad. Metsaaluse söestunud pale kattub õrna tuhalooriga, mida jahe meretuul hakkab kergitama ja lennutama. Mõrkjas kõrbelõhn levib igale poole. Läbi lillakaskollase suitsuvine paistab päike punasena, haiglasena. Ta kuldab rohetavat rannaniitu ja värvib merevaiguvärviliseks tulest puutumata merimändide tüved. Kusagil heliseb liivatüllil triller, nukker ja tagasihoidlik. Kaugel sinerdaval Loonalahel vilgub tuulest tekitatud vahuharju. Tulest puutumata jäänud merimännilt kostab talvikese küsitlev «tsik», mis kõlab kui küsimus — miks, mis pärast hävis mu kaunis kodu, me südameile nii kallis Lellusaare männik?

Suursilm on järveke Kuusnõmme poolsaare merimännikus. Palju, palju aastaid tagasi lahkus ta oma emast — Kuusnõmme lahest. Ta ümbritses end madalaist, kahkjasrohelistest merimändidest punutud pärjaga. Talle valmistas naudingut rahulikult peegeldada sügavat taevast ja selles lailavaid pilvesagaraid, lumivalgeid ja tuhkhalle.

Nagu helerohelisi, kollakaspruuni jalgmikuga saarekesi ujus vaevu virvendavas vees pilliroopuhmaid. Pilliroog oli juba õitsenud ja arendanud lillakaspruune vilipööriseid. Ühel neist tuules hõljuvaist pilliroopuhmadest kõrgus kuhikjas rändrahn, suur ja punakashall. Tema valge tipposa tunnistas, et veelinnud eelistasid siin puhata.

Nii järve kui ka mändide taga laiuva mere kohal heljus sügav vaikus. Oli kuulda vaid männiku tasast koha, ritsikate monotoonset sirinat ja üksteist tagaajavate vesikiilide päikesepaistes sillerdavate tiibade nõrka sädinat. Ei ühtegi muud linnuhäält peale kauge naerukajaka varesja hüüde ja metsvindi nukra trilleri.

Äkki häiris vaikust terav vuhin. Tundus, nagu oleks lähedalt läbi lennanud ähvardav mürisk. Kaks tõmmuvaerast tulid hoogsal lennul mere poolt ja kadusid alla laskudes lähema pilliroopuhma taha.

Pika, ligi 20 noorest ja vanast isendist koosneva rongina liikus tuules õõtsuva roostiku tagant välja rivi tõmmuvaeraid. Vahetevahel kadus mõni neist vee alla, kerkides teisel kerksa pallina uuesti veepinnale. Üksikud laotasid tiibu, mis nagu valged käed löid vastu keha tumedaid külgi. Vesi lausa lainetas vilkalt ujuva linnurivi ümber, kihisedes pärlendavast vahust. Olin haaratud ilmekast looduspildist. Niipea aga, kui linnud mind märkasid, muutsid nad oma suunda ja siirdusid järve avavee poole.

Tuules virvendava järve kohale ilmus üksik kalakajakas. Kord tõmbas ta lennul pikki kaari, kord sooritas järske pööranguid. Vahel sööstis ta saaki silmates püstloodselt vette. Nagu suur valge liblikas liugles ta kord heljudes männivõrade hallrohelistel taustal, kord laskus

ruugete männitüvede kohale. Vaikselt ja kannatlikult uuris ta tuulest kurrutatud järvevett, lootes avastada hõbedast kala, et kustutada teda vaevavat nälga.

Rohekaspruunidena, otsekui põhjatust sügavusest pinnale kerkinud, värisid kaldamändide sagarjad varjud madalas kaldavees. Kaldast kaugemal sinkjashallil veepeeglil looklesid sihvakate pilliroovarte tumedad varjud. Ja kaldal punaka rändrahnu kõrval, kus oma rännakust puhkasin, äratas mu tähelepanu kibetulika ja tedremarani kuldne õieilu, rivi kolletanud aasnurmikaid, prüuniks muutunud lehtedega käbiheinad ja karedaleheline põldmari, mis oma valges õies ilutsevaid haljaid varsi üle rohekashalli hanimarani sulgjate lehtede sirutas. Noorusest alles veel nõrk mänd oli seltsinud vana kidura kadakaga, otsekui otsides kaitset ja tuge siin sageli mere poolt puhuvate tugevate tuulte eest.

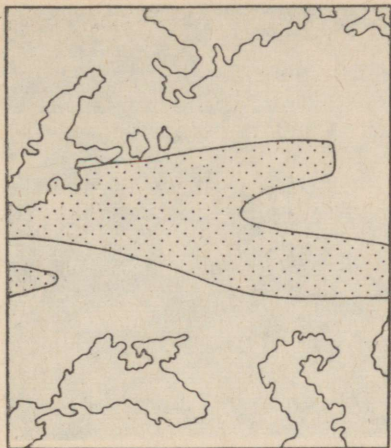
III

KAGU-EESTI LOODUSE MINEVIKUST

Varemalt nägime, et meri, mis gotlandiumi ajal suure sinise linikuna Eestit kattis, muutus aegamööda üha madalamaks ja kadus lõpuks täiesti. Eesti NSV praegune territoorium kujunes maismaaks, asustus kuivmaataimestiku ja -loomastikuga ja püsis ses seisundis üle kümne miljoni aasta. Siis algas lõuna poolt uus mere pealetung. See oli kesk-devoni ajastu meri, mille sinerdavad veed hakkasid katma gotlandiumi mandrit. Kuid selle mere vahused vood ei vallutanud mitte kõiki Eesti valdkondi, vaid ainult ta lõunapoolse osa. Mälestusmärkideks sellest muistsest kesk-devoni merest on punased liivakivid ja savid neis peituvate kalajate olendite — rüü (kilp-)kalade ja liigeskaelaliste jäänukitega. Selliseid punaseid liivakive ja saviseid leiame lõuna pool joonest, mis algab Pärnu piirkonnast ja kulgeb nõrgalt loogeldes Kodavereni Peipsi ääres.

See kodumaa lõunaosades lainetanud kesk-devoni meri oli madal rannikumeri, rikas laguunidest — merest leet-seljakute varal lahutatud lahtedest. Ka omas ta rohkeid säärelõukaid, mida eraldasid merest tuiskavaist liivaluisteist maasääred.

Liiv ja muda, millest tekkisid meie punased liivakivid ja saued, põlvnevad nagu vanad kambriumi-aegsed saued ja liivakividki kaugetest põhja ja loode pool kõrguvaist Soome-Rootsi (Fenno-Skandia) kaljumägedest. Need mäed koosnesid punakaist ja hallidest raudkividest, täpsemini tard- ja moonekivimeist — graniitidest ja gneissidest. Neist kivimeist koosnevate kaljude murenemisel tekkisidki liivad ja saued. Need liivad ja saued olid kindlaid kaljusid purustavate, rabestavate ja porsutavate jõudude

Lõuna-Eestit katnud kesk-devoni meri.

töötulemuseks, pikki aegu kestnud kulutavate geoloogiliste tegurite tegevuse toimeks. Valjud tuuled ja karedavoolulised jõed uhtusid liiva ja saue lõuna pool lainetavasse devoni merre.

Devoni liivade ja sauede punase värvuse tingib nende teri ja osakesi kattev õhuke raudhapendikiht. Me teame, et nüüdisaegsed punased liivad ja saued tekivad raudkivide murenemisel kuiva kliimaga kuumuskõrbeis. Sel alusel peame oletama, et devoni-aegsel suurel põhjapoolisel mandril, mis haaras ka Soomet ja Rootsit, valitses kuiv ja palav kõrbeline kliima nagu nüüdseis Araabia või Liibüa kõrbeis.

Orgaanilise elu poolest oli Lõuna-Eestit katnud kesk-devoni meri märksa vaesem kui temale eelnenud gotlandiumi meri. Siin elutses vaid väheseid käsijalgsete, karbiliste limuste, vähiliste ja muude selgrootute loomade liike. Selle eest aga elustasid madalaveelisi laguune ja merest eraldatud järvi omapärased väärjäsemelised kilpkalad ning kilpkaladest mitmeti erinevad liigeskaelalised ja ehtsate kalade ringi kuuluvad käsiuimelised.

Väärjäsemelised kilp-(rüü-) kalad olid suhteliselt väikesed, tubli heeringa pikkused kalajad olendid. Pead ja kere eesosa kaitsesid neil võrdlemisi suured, tähekujuliste skulptuuridega luuplaadid, kuna tagakeha katsid

Devoni ajastu merele omaseid vetikaid ja käsni.

rombjad, emailiga kaetud soomused. Pea ja kere piiril olid neil omapärased, jäsemeid meenutavad kilbikestega kaetud õõnsad jätked. Ehituselt polnud neil jätkel midagi ühist ei kalade rinnauimetega ega ka neljajalgsete eesjäsemetega. Nende talitluse kohta pole teada midagi kindlat. Nad olid loomale kas kulgemiselundeiks, kaitseriistadeks või hingamisvee uuendajaiks.

Liigeskaelalised olid suhteliselt suured kalalaadsed olendid. Ka neil oli pea ja kere eesosa kaetud suuremate ja väiksemate luukilbikestega. Kuid erinevalt kilpkaladest oli neil pea ja eeskere kilbiste vahel liigeseline seos. See võimaldas neil pead kere suhtes liigutada. Erinevalt kilpkaladest omasid nad alalõuga, luukaartest koosnevat selgroogu ja paarisjäsemeid. Tugevate hammastega varustatud avar suu iseloomustas neid kui röövlõõmi. Uuemal ajal peetakse neid sugulasteks kopskaladega. On huvitav, et liigeskaelalisi on siiani avastatud ainult devoni ladesustes. Nähtavasti piirdus nende arenemine vaid devoni ajastuga, mil nad tekkisid, õitsengule arenesid ja välja surid. Aega selliseks evolutsiooniks oli neil küllaldaselt, sest devoni ajastu kestust hinnatakse ligikaudu 50 000 000 aastale.

Peale kilpkalade ja liigeskaelaliste elustasid punaste

luidetega piiratud devoni mere rohekaid vooge veel ehtsate kalade liiki kuuluvad käsiuimelised. Neid kalu iseloomustas see, et nende rinna- ja kõhuuimed olid nii ehituselt kui ka talitluselt midagi kalauime ja neljajalgse jäseme vahepealset. Kui mõõna ajal merevesi taganes ja merepõhi kuivmaana paljastus, suutsid nad selliste uimede abil veelompe otsides edasi kulgeda. Ühtlasi kujunesid neil ujupõied kopsjaiks elundeiks, mille varal nad võisid tarbe korral hingata õhku. Sel kombel arenesid devoni-aegseist käsiuimelistest esimesed ürgpärased nelja-

Devoni ajastu kivimis säilinud kivistunud väärjäsemelised kilpkalad.

jälgsed — ürgkahepaiksed, kõikide kõrgemate selgroogsete ja seega ka inimese esivanemad.

Pikkade aegade kestel muutus Kagu-Eesti kesk- ja lõunaosa kattev kesk-devoni meri üha madalamaks. Merest eraldatud rannajärved ja madalaveelised lahed kuivasid. Lõpuks muutus kogu ala punastest liivadest ja savidest koosnevaks kõrbeliseks kuivmaaks. Kus enne läikisid päikesest soojendatud laheveed ja sinerdasid laiuvad mereavarused, lennutasid nüüd tuuled punast sauetolmu ja liikuvat luiteliiva. Aegamööda kattusid punetavad liivikud ja roostekarva saviseljakud õrna rohelise taimlinikuga. Miljoneid aastaid kestnud olemusvõitlus aretas maismaavetele kohastunud merevetikaist ürgseid tüvend-eostaimi (samblaid, sõnajalgu jt.) ja magevetega harjunud merekaladest esimesi ürg-kahepaikseid. Nagu teistes Eesti osades, nii toimus ka kuivmaaks kujunenud Kagu-Eestis sadade aastamiljonite kestel suurejooneline eluriigi evolutsioon, mida ajutiseks katkestas vaid jääajastu.

Ehkki jääajastu oma elu hävitavate jääväljade ja troostitute lumelagendikega ründas sadade aastatuhandete kestel kogu Eesti ala, jättis ta eriti iseloomustavaid mälestusmärke maha Kagu-Eestisse. Siin leiame tüsedaid moreenkatteid ja kujurohkeid moreenkingustikke, rändmunakaid ja rändrahne, võimsaid vooremägesid ja maalilisi mõhnastikke.

Sadu tuhandeid aastaid tagasi katsid Soome-Rootsi raudkiviseid mägesid päikeses helendavad lumeväljad ja sulalumest tekkinud helmeslumepõllud. Kaarjaist mägede nõgudest roomas alla helmeslumest kujunenud jääkeeli. Nende külgi katsid pruunid kivirühavallid, mis olid murenemisjõudude toimel punakailt kaljutippudelt ja hallidelt kaljuharjadelt siia alla varisenud. Need olid külgmoreenid. Seal, kus naaber-jääjõed liitusid ühtseks suureks liustikuks, ühinesid külgmoreenid võimsaks keskmoreeniks. Nagu pikk tume triibuline lint kattis see suure jääjõe lumistunud rinda. Seal aga, kus lõppesid vägevad mannerjää-keeled, kus soojem kliima nad sulatas, kuhjusid kõik nende moreenid ühtseks võimsaks otsmoreeni valliks. Siin-seal jääjõe kõrges servas võlvusid tumedad liustikuvärvavad, kust söötsid kohisedes välja piimvalge veega sulavete voolud.

Vägevad jääjõed kiskusid lahti oma kaljuselt nõlvalt kandilisi kaljupanku. Nagu hiiglasahad kündsid nad üles

oma kivisest voodist kõik kivimikihid, millest aga jagu said. Raudkülma jääruppe haaratult kandusid kaljupangad ja kivid kaugele lõunasse ja kagusse, sadu kilomeetreid eemale oma kodupaigast. Sellisel edasiliikumisel tahuti ümaraks ja hõõruti siledaks kõik kandilised kaljupangad ja nukilised kivid. Paiguti kaeti jääjõe kaljune aluspõhi rööbiti kulgevate jääkriimudega, või poleeriti läikima krobeline kivipind.

Seal, kus mannerjää rohekasvalged jääjõed lõplikult ära sulasid, puistasid nad maha oma lagunevast rüpest rändmunakaid ja kruusa, liiva ja saue. Sellisest uhulisest kokkukuhjatud materjalist moodustusidki moreenid — niihästi ots- kui ka põhimoreenid.

Otsmoreenid kuhjusid seal, kus mannerjää serv pikeemat aega paigal püsis. Voolavad sulaveed voolisid neist välja kühme ja kupleid, künniseid ja seljakuid. Selliseid moreenkuhjatisi leiame Kagu-Eestis. Siia kuuluvad Otepää ja Haanja kõrgustikud. Need kõrgustikud ühes neid kroonivate roheliste segametsadega ja nende orgudes sinerdavate järvedega kuuluvad kodumaa kauneimate maastike hulka.

Seal aga, kus mannerjää sulav serv siirdus tagasi kiiremini, laotas ta oma põues peituvat kiviruisu laiali ühtlasemalt. Sel kombel tekkis põhimoreen, mis enam-vähem pideva, paiguti õhema, paiguti paksema kihina katab kõiki meie radu. Enamik Eesti maastikest esinebki põhimoreenmaastikena. Põhimoreen-maastikud väljendavad tavaliselt neid kandva aluskuju kujulaadi. See esineb enamasti lainja tasandikuna.

Nagu varemalt nägime, koosneb põhimoreen nagu otsmoreengi ühtseks tervikuks segatud sauest, liivast, kruusast ja munakaist. Põhimoreenist on arenenud ka valdavam osa Eesti muldpinnasest. Nagu mujal Eesti NSV-s, nii koosneb ka Kagu-Eestis pealispinnas taime- ja loomajäänukeist tekkinud mustmulla (huumuse) ja moreenaine — saue, liiva ja kruusa segust. Tumedavärvilise pealispinnase all leiame heledavärvilist aluspinnast. Aluspinnase kahkjäs ülaosa — leede e. tuhkpinnas (eluvium) — on vaene mustmulla ja mineraaloolade poolest. Aluspinna alaosa — nõrgikiht (illuvium) — on rikas leetekihist siia uhutud raua- ja alumiiniumühendeist. Aluspinnast aluskaljast lahutav toormaa on Kagu-Eesti põhjapoolses osas gotlandiumi lademe paerühast, lõuna-

Devoni merele omaseid taimi ja loomi: ülal vetikate vahel kaks kalalaadset liigeskaelalist, nende all vasemal kilpkala, sellest all — paremal väärjäsemeline kilpkala, pildi allserval vete põhjas tegutsevad trilobiidid.

poolses osas devoni liivakivist ja sauest. Paerühasel toormaal arenesid põhimoreenist keskmise sügavusega rühtmullad, liivakivisel ja sauesel aga raskemad saviliiv- ja liivmullad.

Suurejoonelist pilti pakub meile Jõgeva rajooni vooremaastik. Üksteise kõrval lebab siin loode-kagu suunas pikaks sirutunud moreenkuhjatisi — voori e. drumiine. Linnulennult vaadatult paistavad nad piklikmunaja põhi-joonisega, lamedate nõlvadega pinnavormidena. Enamik neist esineb rühmiti, vähemik üksikult. Suurem osa neist levib Pedja jõe ja Peipsi, vähemik aga Pedja ja Põltsamaa jõe ülemvoolu vahel. Voored koosnevad kas sulavete toimel kihitatud kruusadest ja liivadest või sortimata moreenmaterjalist. Voored tekkisid taganeva mannerjää all paigus, kus liustiku jääkeeled ajutiselt uuesti peale tungisid ja otsmoreenist või voolavast jääveest sorditud settest nad piklike kuhjatistena välja voolisid. Voori katavad kaunite kangastena asulate vahele haritud põllulapid, mis kevadel haljendavad roheluse kõigis värvivarjundeis, sügisel aga kollendavad kulla ja väävli küpsetes värvitoonides. Voorte vahel levivad sood, kevadel kollakaspruunid, suvel mahlakasrohelised. Jõgeva ja Tartu rajooni piiril sinderdavad voorte vahel olevais lohkudes järved, millest suurim on Saadjärv.

Kagu-Eesti maastikule annavad paiguti erilist ilmekust ja ilu siin-seal kulgevad ürg- ja uurdeorud. Ürgorud on tavaliselt laiad ja lamedad. Nende tekitajateks oli mannerjää kündeve tegevus — jääkünne. Tuntumaid ürgorge on Emajõe ürgorg. Uurdeorud on kitsamad ja sügavamad. Nende sünnitajaks oli hilisjäaegsete voolavate sulavete uuristava töö toime.

TEEKOND EESTI ÜRGMETSASESSE

VII 1921

Teekond, mis me professor B-ga ülikooli juures asuva Loodusuurijate Seltsi looduskaitse osakonna ülesandele võtsime, viis meid otsesihis Rakke jaamast üle Simuna Paasvere ja Muuga vahelistesse ürgmetsadesse. Päike paistis heledasti sinisest augustikuutaevast, kui kergel

sõiduriistal Rakke jaamast looklevat maanteed mööda välja sõitsime, valkjashalle tolmupilvi selja taha jättes.

Pea üllatas meid maastikkude pildirida. Me silmade eest veeresid mööda kollakatest munakivikestest kruusamäed huvitavate profiilidega, valgetüvelised kaasikud, pigimustad turbaaugud ja lокkavad turnipsipõllud. Lamasküla avar tiik läikis hiiglapeeglina ja kaugemal kõrge kingu taga sinas Tammiku park. Pikad kinguread, kolletavad rukkipõllud künnivarestest kroonitud hakkjalgadena vaheldusid lillaõieliste kartulipõldudega.

Tee tõusis aegamööda kõrgemale, silmapiir muutus avaramaks. Läbi uduvinetise sinasid kaugel Kellavere ja Ebavere kõrgustikud. Ehkki kaugem vaatepilt äratas tähelepanu oma hiiglamöötmete ja suurejooneliste vormidega, vangistasid meid ikka jälle teeäärisel ilutsevad põllulilled, mis kirjude ridadena kiirelt mööda veeresid. Lillaõielised kobrulehed ja põldpujude puhmad vaheldusid sinisilmaliste ussikeeltega, mille õite ümber sürusid mesilased. Meeldivate ridadena teretasid meid koldsed hobumadarad, vürtsilõhnalised raudrohud ja põldjumikas, mis end purpurse õiepunaga oli ehtinud.

Kaugel kumas peenehambaline metsaviir, kuna lähemal vaheldusid avarad odraväljad haljendavate nurmedega. Seal tuulest kõigutatud siniõielised linapõllud, siin mustamullalised künnid, mille sirgetel vagudel hüppasid nobejalgised linavästrikid. Maha jäi Hirla küla nägusate pruunvalgete hoonete ja lокkavate nisupõldudega. Pea jõudsimme maalilisse Avanduse külla, kus äratas tähelepanu punakas kivisammas keset kolletavat nisupõldu kui ainukene mälestis veristest Rootsi sõdadest. Meile teatati, et Avanduse küla avarad väljad on armsaks puhkepai-gaks metshanedele, kes siit iga aasta tuhandete kaupa läbi rändavad. Imestust äratasid sihvakad taluõuedele ülesseatud piksevardad, mis eemalt vaadates laevamaste meenutasid.

Ikka kõrgemale viis meid roosaõielise pajulillega raamitud liivane maantee. Hobused pingutasid jõudu, et meid üles viia mäest, mille nõlval asuvate põldude rohelised ja kollased värvitoonid sügava taevasinaga kontrasti tekitasid. Me jõudsimme pea mäe turjale, kus seni kitsas vaatepiir nagu nõiaväel üliavaraks muutus ja pilk üle põldude ja niitude, võsade ja talude Paasvere-Muuga põliste metsadeni ulatus. Hiiglasuure tumerohelise võruna

piiras ta meie ees ning paremat kätt asuvat kaugeleulatuvad vaatevälja. Nobedasti veeres vanker alla lausikveeruliselt kõrgmikult, jättes seljataha raudkivised karjamaad ja roheline kuusesalu. Pea jõudsimel Paasveresse, kus meile lahke vastuvõtt osaks sai ja öömaja lubati.

Vara hommikul sammusime kohaliku metsaülema saatel rõõmsal meelel üle selgeveelise Venevere oja, sest tumesinine taevastöödas head ilma. Loendamata juveelidena sätendasid peened kastetilgad ädalheina longus vartel.

Tee viis meid üle niidu, kus ädal-lilled valendasid ja salu-lehelind hommikulaulu vilistas. Peagi muutus hall savine teerada süsimustaks rabamullaks, mille konarustes läikis vesi ja raskendas läbipääsu. Meile näidati sirbikujulist kinku, mis asus keset niisket sood ja mille sammaldunud raudkivid meile kaugetest jääaegadest kõnelesid. Jõudsimel suurde soometsa, kus valitsesid mänd, kask, haab ja kuusk, ning meid tervitasid tihaste hõbekellalised hääled. Edasi pääsesime ainult sügava kraavi veert mööda, mille mustjaspruunis vees hõljusid haruldased veetaimed. Läbipääsmata laanest kajast imeline hääletsus, mis meenutas osalt kanakulli, osalt emahirve ja millele seltsis herilaseviu hele kisa.

Lihavad mustikapõõsad katsid varjurikast metsaalust ning nende mahlakad marjad olid meile suureks kiusatusks.

Jõudsimel naeratavale metsaniidule, mis laius helerohelise vööna padriku veerel ning mille taga pidid asuma saladusliku ürgmetsa esimesed saarekesed. Siin leidsime lookleva oja, mille kaldal tedremaran kollendas ja mis oma hõbeselget vett ränikivisel põhjal Venevere jõe poole vee-retas. Kuulsime hiireviu kaeblikku vilistamist ja nägime teda tiirlemas kõrgel meie peade kohal majesteetlikes ringides. Selgelt helendasid tema võimsate tiibade valged ja pruunid värvitoonid tumesinisel taevavõlvil ning ta kaeblev hüüd kajast kaugele üle nurme ja metsa.

Päike kõrvetas armutult ja me hingasime kergemini, kui metsa jahedasse varju jõudsimel. Leidsime end kirjus puudelabürindis, mis koosnes põlistest kuuskedest ja jämedaist haabadest. Ühed neist tõstsid oma hiiglakroone uhkelt taeva poole, teised toetusid kõige imelisemais seisangutes oma tugevamatele kaaslastele või lamasid abitult rohupuhmaga kaetud metsapinnal. Nad olid kas vanadusnõrkusse surnud või kõige paremas elueas marutuulest

murtud. Meie tähelepanu äratas iseäranis see, et peaaegu kõikide püstiseisvate ja längus metsahiiglaste juurtepärad maapinnast välja ulatusid ja seetõttu vägevad tüved imeiliselt haralistel jalgadel asusid. Nähtust seletati sellega, et metsapind, mis vanasti oli kõrgem ja soine, aegade jooksul kuivaks tahenedes madalamaks vajus. Surmarahu, mis siin valitses, häiris ainult pasknääri karm hääliitus ning kuivanud okste ja raagude ragin rändaja sammude all.

See oli esimene ja meeldejääv tutvumine Eesti põlis-metsaga. Kuid ta oli üürrike, sest me jõudsim pea palule, kus valkjaspunakal turbasamblal arusisalikud jooksid ja haruldased lillavärvilised seenekobarad kõdunevail kändudel kasvasid. Siin leidsime oma üllatuseks rohkesti harakkuljuseid — põhjamaa lilli, mis meie maal on haruldased. Nende valgevärvilised lõhnavad õied ja peened varred kaunistasid pruuni sammalvaipa, mis kattis punaseid ja halle raudkive. Meie silmadele avanes Eesti taimestik ta vormikülluses ja värvirohkuses. Veripunased metsmaasikalehed ja pajulillede roosad õiekobarad ülendasid pruunide, kollaste ning hele- ja tumeroheliste värvide ilu.

Heledasti kädistas nobe käblik kuivanud kuuseokste rägas, kui lahkusime kindlalt palupinnalt, et pääseda üle kinnikasvanud mäda järve ürglaane metsikumasse osasse. Kartlikult astusime kõikuvale pinnale, kus kasvasid ubaleht, soopihl ja vesiputk, ning sammusime, tihedaid pilliroopuhmi kõrvale tõrjudes, põlvini tumepruunis sulisevas vees. Veeaurudega läbijoodetud õhk, lõunapäikese palavus ja verejanuliste sääskede ning pistvate parmude parved väsitasi meeli ja olime õnnelikud, kui jälle võlvis-tikku astusime.

Ürgmets avaldas meile vägevast mõju, kuid mitte oma rohke elu, vaid surmasisaldusega. Hiiglasuurte kuuskede, jämedatüveliste haabade ja tüsedate kaskede tihedad võrad moodustasid tihtipeale katuse, millest päikesekiired läbi tungida ei suutnud ja mille tõttu siin paiguti videvikuline hämar valgus valitses. Kuid ka siis, kui päike oleks metsa alla paistnud, oleks võimatu olnud näha metsapinda, sest siin lasus mitu kihti puutüvesid igasuguses asendis ja suuruses. Kõige sügavamal puhkas kõige vanem ning rohkem kõdunenud kiht, kuna kõrgemal asusid hiljem surnud puud.

Tumma imetlusega vaatlesime neid omapäraseid surnutelademeid, mida kattis osalt paks sammalvaip, osalt

tihe mustikapõõsastik. Kui palju puudepõlvi puhkas siin viimast und ja kui palju surnud ainet muutus siin pikkade aegade vältel elavaks ja elavast uuesti elutuks! Siin võitlesid puud — vanad ja noored — valguse ning ruumi pärast. Nägime, et mitte igal puul polnud õnne priskelt ja sirgelt päikesevalgusele vastu kasvada. Siin oli küllalt kõveraaid ja küürakaid, kahvatuid ja kuivanud puid, kellelt vana saja-aastane metsahiiglane oma tiheda oksastikuga elustava valguse ära oli võtnud ja neile juba noorelt surmamärgi peale surunud.

Kuid kui me saja-aastasi metsahiiglasi lähemalt vaatlesime, siis nägime, et kõike purev ajahammas nad seest tihtipeale oli puruks pudendanud, ja nende väline tugevus oli näiv ja petlik. Oleks tol päeval, kui me ürgmetsas viibisime, vägevad marutuuled metsahiiglaste võimsaid kroone kõigutanud, siis oleksime vististi kuulnud mõnd igivana metsavalitsejat tumeda mürinaga puruks murduvat. Võib-olla oleksime näinud, kuidas ta maha langes nõrgemad naaberpuud purustab või elusalt enda alla matab.

Nägime ka selliseid võimsatest tuultest ümberpaisatud puid, mille juurestik mulla ja saviga maast oli üles kistud ja nüüd poolteise sülla kõrguse haralise müürina ülespoole sirutus. Paigad, mis langenud puude tõttu vabale päikese-
paistele avanesid, olid ürgmetsas muutunud kibeda võitluse alaks. Siin heitlesid omavahel ruumi ja valguse pärast ni-
hästi õed ja vennad kui ka sugulased ja võhivõõrad. Võit-
jaks jäid tugevamad, kes oma võimsad võrad üle nõrge-
mate kaaslaste vaba õhu ja valguse järele sirutasid.

Üllatavat pilti pakkusid ürgmetsas noored puud, mis mitmesugustes arenemisjärkudes viibisid ning mille hälliks olid kõdunenud tüved, kuhu nad kord seemnena olid sattunud. See asjaolu seletas meile nähtuse, miks suurem osa põlise laane puudest oli varustatud maapinnast kõrgele välja ulatuvate juurepäradega, ehk siin küll igas paigas metsapinna vajumisest juttu ei võinud olla.

Ürgmets pakkus meile tõetruud pilti suurest sündimisest ja suremisest, alalisest tekkimisest ja kadumisest, vahetpidamata tulemisest ja minemisest. Teaduslikul uurimisel saavutatud andmeile toetudes peame oletama, et seesugune mets kattis iidsetel aegadel tervet Eestit. Ta puudumise põhjuseks kodumaa legendikel ja kinkudel tuleb pidada inimest ning kultuuri. Meil on põhjust arvata,

et pikapeale ka Paasvere-Muuga põliste laante algupärasus ja puutumatus kaob. Päev, millal see sünniks, oleks kahtlemata kurvemaid, sest ta hävitaks jäädavalt kõige suurema ja omapärasema mälestise, mis meile seni õnnelikul viisil kodumaa ürgloodusest on jäänud.

Raske, hädaohtlik ja osalt isegi võimatu oli põlislaanes otsejoones edasi liikuda. Seepärast olime sunnitud liikumisteks valendusi või sihte tarvitama, mis omal ajal maa-mõõtmiseks metsadest läbi olid aetud. Kuid ka siin tuli meil alatasa ronida üle segamini lamavate tüvetõkete. Õudse raginaga rusunesid tihtipeale need seestpoolt kõdunenud, kuid pealtnäha terved sambla- ning marjapõõsastikuga kaetud tüved meie sammude raskuse all.

Panime tähele teravat vahet, mis valitses videvikuses metsaaluses ja päikesepaistelisel valendusel kasvava taimestiku vahel. Ürgmetsa hämarate võlvide all, kuhu päikesekiir ei ulatunud, valitses sammalde, samblikute, seente ja sõnajalgade riik. Sihil aga, kuhu päikese elustav valgus ligi pääses, esinesid kõik taimeliigid, millest mets kui taimestik koosnes. Siin kasvas niihästi sammal ja samblik, mis elava vaibana kōdunevaid tüvesid, kände ja maapinda kattis, haljendasid sõnajalad, kõikusid heinkasvude nõtkuvad kõrred, õitsesid kirjuvärvilised rohud ja puhmad. Kõrgemat taimestikukihti esindasid kõige mitmekesisemad põõsastaimed.

Pühalikku vaikust, mis ürgmetsas üldiselt valitses, segasid ainult rähnide killkamine ning tihaste ja põialpoiste peened häälightsused tihedais puuvõrades. Valendusel aga kõlasid mitmesuguste laululindude hüüded, oli kuulda rohutirtsude siristamist ja mesilaste suminat, keda siia meelitasid õite kirjud värvid, magusad lõhnad ja soe päikesepaiste.

Kuivemale kingule jõudes võtsime aset sammaldunud metsapinnal ja pehkinud kändudel, et puhata vaevarikkast rändamisest ning vahetada mõtteid saadud muljete üle. Pikad kastevarred ja õitsvad heinputked ümbritsesid meid halja müürina, kuna sõnajalgademerihallide puutüvede vahel pakkus silmale rahustavat pilti. Meie juht teadis jutustada, et suuremaist imetajatest loomadest elutsevad siinses ürgmetsas karu, hunt, ilves, nugis, mäger, naarits, rebane, valgejänes ja orav. Põdrad olevat maailmasõja algul siit mujale rännanud. Ka metsistest, tetredest, laanepüüdest, metskurvitsatest, kanakullidest ja raudkullidest

Suur-kirjurähn.

olevat ürgmets rikas. Isegi must-toonekured ja kotkad, kes muidu nii haruldased, ei puuduvat siin.

Tihedad sääskede parved, keda püüdsime suitsuga peletada, ei lasknud meid paigal püsida. Jälle rändasime tihedas ürgmetsapadrikus, mis aegamööda hõredamaks muutus ja lõpuks iseloomuliku parkmaastikuna esines. Me viibisime võrdlemisi hõredas metsas, kus valitses kuusk, kask ja haab, mille kroonide vahelt päikesekiired heleda joana läbi pääsesid ning niine-, pähkli-, saare- ja vahtravõsale langesid. Vabad paigad maaslamavate sammaldunud tüvede vahel olid paradiisiks rikkalikule taimestikule. Sinilill, kopsurohi, hundinui ja leseleht kasvasid siin sõbralikult üksteise kõrval. Erilist rõõmu tundsimme aga kuldkinga ja lõhnava varjulille üle. Et siia puutumata looduse-nurka ka kultuuri mõju oli tunginud, seda tunnistasid maharaiutud noored niined. Kurvalt puhkasid nende valkjaskollased kehad tumerohelisel metsapinnal. Meile teatati, et avinurmlased siit viiskude punumiseks niinekoort käivat toomas.

Päike oli juba õhtutaevas, kui metsast välja rohelisele niidule jõudsimme, kus valgetüvelise kasesalu tagant sinine suitsujuga taeva poole paistis tõusvat. Päikesepaistelise metsatalu õues võtsime kehakinnitust ja kogusime jõudu uueks teekonnaks. Tee viis üle noore turbasoo, mille pehmes, paiguti veripunaste ja väävelkollaste värvidena helendavas samblas süsimustad rästikud pidid elutsema. Nägime värskest purustatud sammalmätast, näljase karu tööd, kes siit saaki otsides hiljuti oli läbi rännanud.

Jõudsimme välja tasasele niidule, mille punakale pinnale heitsid varje hiilgavate lehtedega pajupõõsad. Meid üllatasid mehepikkused soo-ristirohu puhmad ja haruldaselt suur hiireviu, kes kase kõikuvast ladvas istudes oma kirjut sulestikku kohendas. Pärast vaevarikast rännakut läbi kahiseva roostiku ja soise padriku jõudsimme niidetud luhale, kus päevatööst väsinud heinaliste tumedad varjud leegitseva tule ümber liikusid.

Pea muutus pilt — viibisime jälle ürgmetsas. Jõudsimme raiesmikule, kus läbi õhtuhämaruse valendasid arvurikkad puuriidad ja suitsevad kännud kibedat vingu laiaili laotasid, See oli metsatöölise asupaik, kes metsavahi talus asusid, kuhu meiegi öö alguseks jõudsimme. Mõnus tunne valdas meeli, kui olime jalad ja riided porist puhastanud, õhtueinet võtnud ja värskes heinas magama uinusime.

Hiiglajoana kallas kuldne hommikupäike valgust ja soojust metsale ja nurmele, kui savist rada mööda, mida marjadest punetavad vaarikapõõsad raamisid, jälle ürglaane poole rändasime. Võimsalt tõstsid igivanad haavad ja tüvekas männik oma kõrgeid latvu sinavasse õhumerre, pakkudes vilu varju laanesõnajalale, mille lehtriilaadsed puhmad niisket metsapinda katsid. Pea sammusime teerajalt padrikusse, kus süllapikkuste pajulillede roosad õisikud uppusid rohelisse lehemerre, ja mõõtsime silmadega hiiglahaabade pikkust, mille vanadus pidi ulatuma saja kuni kahesaja aastani. Sammaldunud tüvede kõrge sammastiku pilt oli nii mõjuv, et me otsustasime siin peatuda. Kõdunenud kändudele toetudes kuulasime vana metsavahi tagasihoidlikku vestlust ürglaane loomastikust.

Ka siin elutsenud enne Esimest maailmasõda rohkesti põtru, kuid nad kadunud sõja ajal. Inimene ei olevat nende kadumises süüdi. Karusid ja hunte pidi metsas küll veel olema. Metsavahi vanaisa mäletavat isegi hirve, kes siin elutsenud. Nõndanimetatud suure oja lodus asuvat saaja-aastane kuusk, mille tüvel 2 ¹/₂ sülla pikkused triibud leiduvat, karu küünte jäljed, kes puul armastanud ronida. Seda karu olevat metsavaht seal näinud sama aasta kevadel. Teine karu, kes suure maas lamava haava tüve mitu jalga olevat paigast nihutanud, pidi olema haruldaselt tugev loom. Ka suured kotkad ja must-toonekurg pesitsevat laanes, kuna hiireviud ja kanakullid olevat harilikud. Sookure kisa olevat soodes sagedasti kuulda. Metskassi aga ei mäletavat vanaisagi. Nastikuid pole tähele pandud. Siniraag, uraali kakk, värbkakk ja öösorr on harilikud. Rebaseid on vähe, valgejäneseid aga küllalt. Rohelisi konni olevat palju, kuna konnakarbid ja vähid ojadest olevat haruldased.

Jälle ronisime üle metsahiiglaste sammaldunud tüvede ja otsisime teed, et rägastikust sihile välja jõuda. Kollase, pruuni ja valge samblikuga kaetud kõdunevad tüved puhkasid risti-rästi rohelise puhma ja pruunide oksaraagudega kaetud metsapinnal. Teised seisid marutuultest pooleks murtult nagu pikad obeliskid, täis musträhnide raiutud auke, kus öökull ja orav varju leidsid.

Pehkinud puukooljad rusunesid me sammude raskuse all ja murduvate okste ragin segas ürgmetsa rahu. Jänese-kapsas, imar, maavits ja leseleht katsid rohelise vaibana tumepruune tüvesid, mis mitmekordse puuriidana üks-

Orav pähklit koorimas.

teise peal lamasid ja rändajale läbipääsemata tõkkeks olid.

Väsinult jõudsime laanest välja konarlikule metsateele ning sammusime sügava kraavi juurde, kus paistsid hallid siluri paekivikihid ja nirises kollane vesi ränikivisel põhjal. Ehk meid küll kibe janu piinas, ei tihanud me siiski kollast soovett kuivanud huulte tōsta, vaid püüdsime janu kustutada palukamarjadega, mille rohelised varred hallide rändmunakate vahel ilutsesid.

Ei olnud kerge lahkuda kindlapinnaliselt saviteelt ja tungida kahisevasse pilliroopuhmasse, kus külm soovesi ulatus põlvini. Tahedamal pinnal tervitasid meid kuldõielised soo-ristirohud ja lillapealised peetri-piibelehed, kuna pajupõõsa alla laialipillatud laanepüü suled kõnelised siin toimunud kurbmängust. Imetelles vaatlesime sihvakaid soo-ohakaid, mille lillavärvilised 1 1/2 sülla kõrgused varred tumerohelisel tagapõhjal omapärast pilti pakkusid. Ümarikul kingul, kesk soist laant, kus härjasilm, peetri-piibeleht ja ädal-lill õitsesid, nägime sipelgatest

uuristatud kändu, mille karu, kes siin hiljuti võõrsil viibinud, lõhki oli kiskunud. Pea sulisesid me sammud jälle jahedas soovees, kus tuul kõikuva pillirooga mängis ja kuldõieline tedremaran ubalehega seltsis. Ei saa unustada mirdilehelisi peeni jõhvikavarsi, mis väävelkollasel turbasamblal roomasid, ja veripunaseid soopihlasilmi, mis konnaosjade vahelt meile truult otsa vaatasid. Kurva mulje jättis kibe võitlus läbiligunenud turbasambla ja sooheinamaa vahel, mis oli lõppemas viimase kaotusega. Kuni silmapiirini hiilgas kääbusmändide vahel terashall soovesi, mille kohal hõljusid kollakad sääseparved.

Varsti lõppes kõikuv soopind. Seisime jälle ürglaane hämaras varjus ning imetlesime punakat kasetüve, mille põhjustasid verekarva mikroskoopilised vetikad. Uurisime nirgiaugukesti, mis sammaldunud künkjal mustasid, ja kuulasime metskurvitsa tiibade kahinat, keda meie tulek kuivanud metsaoja põhjast lendu peletas. Kaua kõndisime metsa karastavas vilus ja tundsime kaasa rõõmule, mida arvurikkad metsapinda katvad seeneliigid valmistasid minu kaaslasele botaanika professorile.

Sammaldunud puutüved, mis puhkasid ürgmetsa vaikesete võlvide all, tuletasid meelde hiiglapikki kalmukünkaid ja nende vahel asuvad pajulilled ja metsmaasikad — lilli, millega armastav käsi hauaümburst ilustanud. Me nägime sügavaid mägrakoopaid tumerohelise käolinaga kaetud liivakingu äärel ja jälgisime kirjurähni nobedat tööd kuivanud kuuse kobedal tüvel. Hele, tihedate kuusevõrude vahelt läbi tungiv päikesekiir sätendas veinkollastes vaigutilkades, mis heledate pisaratena iidsete puude halle tüvesid katsid, ja helkis all lillakate lehtedel, mille marjad rubiinidena punetasid.

Aegamööda hõrenesid punakashallid tüvede read ja sinised taevaalgud tumedate kuuselatvade vahel paisusid laiemaks. Pea sammusime pigimustal veest lortsuval tee-rajal, mis avara sooheinamaa serval lookles. Sihvakad sanglepad pakkusid karastavat varju kuumade kiirte eest. Veelniku kohal, mis pajupõõsaste vahel peeglina hiilgas, kihasid kihulaste parved.

Meie rännaku lähemaks eesmärgiks oli haruldane kuusk, mis Tedremaa heinamaa veerel haljendas ja oma hiiglasuurusega ümbruskonna metsade üle valitses. Kuusk asus keset tihedat tihnikut, kus painduvad kastikud, roosaõielised pajulilled ja lihavad heinputked haava-, kase-

ja pihlakavõsas üksteisega võistlesid ja maavits oma kollased õied alandlikult oma kaaslaste varju alla peitis. Hiigla-kuusk, mille jämedat tüve kaks inimest rinnakõrguselt hädavaevalt ümber suutsid haarata, tõstis majesteetlikult oma püramiidset latva sinavasse õhuruumi. Viis võimsat juurt toetas vägevat tüve, sünnitades enda vahel sügavaid koopaid ja tuletades meelde määratu suuri küünlajalaharusid. Tasane tuuleõhk kahises haava värisevais lehtedes, mille õrnad varjud hiiglakuuse valkjashallil koorel virvendasid.

Meile teatati, et see iidne looduse mälestusmärk oleks juba ammu halastamatu sae ohvriks langenud, kui saag mitte liiga lühike poleks olnud. Sajandid olid möödunud, terved põlvkonnad taimi ja loomi oli kuusk näinud sündivat ja surevat, kuid ta seisis ikka veel seal tõsiselt ja tumalt.

Salu-lehelinnu hõbedane hääl äratas meid mõtetest. Nägime, kuidas väikesed hallid sisalikud koredal kuusekoorel soojas päikeses mõnulesid ja oma pikad keeled sumisevate sääskede järele välja sirutasid. Raske oli lahkuda suurest looduse mälestusmärgist ja me töotasime kõik teha, mis võimalik, et teda halastamatu inimese pika sae eest kaitsta ning teateid ta suuruse ja ilu üle siit tundmata Tedremaa tihnikust laia maailma laiiali kanda.

Jälle kõndisime sääreni jahedas soovees, kust ainult sookaskedega kroonitud kollased mättapead välja ulatusid ja lõikheinte teravad ladvad õhumerre tõusid. Nägime vesist heinamaad aegamööda nooreks turbasooks muutuvat ja inimese vaevarikast kätetööd ürglooduse rüppe tagasi langevat. Kõrvetav palavus, aurudega läbijoodetud sooõhk ja sookailude mürgine lõhn uimastasid meeli, seepärast tundsin suurt rahuldust, kui jõudsin kuivemale pinnale metsa varju. Peletatud raudkulli kisa vaibus rohelistes kuusekroonides, metskitse jälgiva koera haukumine kajas tuhandekordse helireana iidse metsa hallitüvelistes sammaskäikudes.

Ikka kõrgemale tõusis saviliivane teerada, kuni jõudsin seljandikule, mida katsid sammaldunud raudkivid ja kust pilk ulatus kaugele üle punetava turbaraba. Kuigi veripunased marjakobarad lopsakatel palukavartel meelitasid meid paigale jääma, otsustasime siiski minna vaatama suuri laukaid, mis asusid avara raba veerel. Sammusime üle rabakaldal ilutsevate kastevartemere, mille nõt-

kuvad kõrred meile peenemoeliselt vastu kummardusid, ja jõudsime kõikuvale sammalpinna, kus sooputk, ubaleht ja punaõieline soo-kuuskjalg meid ettevaatusele manitsetsid. Me peatusime seal, kus sinika ja sookailuga kroonitud rabamättad harvaks jäid ning meie ees kastanpruun rabamuda ja tume vesi hädaohtu kuulutatavalt läikis. Laukaid ümbritsesid halli vööna kidurate soomändide surnud tüvedead. Kurvalt seisid nad punarohelistel rabamätastel ja tõtsid oma sammaldunud oksid taeva poole.

Rabaveerel asuv soomets, millest laugastelt lahkudes mööda rändasime, pidi olema ülikas metsiste ja laanepüüde poolest. Ka haruldane lapi hakk ja kassikakk pidid siin pesitsema ja metstildrid rabaveerel sobivaid elutuginimusi leidma.

Päike oli õhtutaevasse veeremas, kui soisest laanest nurmele jõudsime. Õhtune tuul kahises hiilgavas kaselehestikus, mille valgete tüvede vahelt kollendavad põllud paistsid ja metsavahi talu hall katus silmapiirile kerkis. Hiiglakase lai võra oli meile katuseks ja hilissuvellilledega kaunistatud muru pehmeks vaibaks, millele perenaise lahke käsi istmed asetas ja laua õhtuootege korraldas.

Kanepilind noore kuuse ladvas laulis meile lahkumislaulu, kui lahke metsatalu jumalaga jätsime. Tee viis meid üle liivase palu, mille õitsev kanarbik purpurses värvis. Pruuniõieline kastikute meri sätendas õhtupäikesepunas ja sulgleheliste põldsõnajalgade vahel ilutses poolõitsenud pajulill, mille valgeebemelised seemned õrnalt hõljusid õhtuses õhus.

Lähedasest salust kõlas näljase rongi häälitsus. Läbi õrna uduloori sinas männikuviirg. Selle taga asus kõrgraba, millega tahtsime tutvuda.

Nobedasti sammusime pehmel turbamullal, mis sügavast kraavist oli välja tõstetud. Õhtupäike värvis mändide saledad tüved merivaiguliseks ja sätendas vikerkaareliselt rägapardi sulestikul, keda meie sammude krabin vetepinnalt lendu ehmatas. Purpurses kanarbikumerena punetas kõrgraba keskmine osa, kuna kaugemal valitsesid helerohelised värvid ja sulasid ühte surnud rabametsa hallide toonidega. Kaugel sinas läbi suitsu ja uduloori hambuline ürgmetsade viir. Me kuulsime äkki kaeblikku lindude kisa. Need olid metstildrid, keda rabapistrik kääbusmändidelt üles kohutas. Omapärane oli loodus suures

laukarabas, kus väävelkollasel turbasamblal suvel peened jõhvikavarred roomasid ja nahkjate lehtedega küüvits ning lõhnav sookail õitsesid; kaunis oli ta hilissuvel, kui tuhanded mesilased ta purpursel õitemerel sumisesid, ja õudne talvisel ööl, kui kahvatu kuu tema lumiseid legendikke hõbetas ja näljased hundid valgejänese peale jahti pidasid.

Päikese punane ratas veeres mustava metsaviiru taha ja peenike pilveriba merevaigulisel taustal muutus purpurses. Me ei tohtinud rabas kauem viibida, kui videvikus koju tahtsime jõuda. Niidult lahkuvad heinalised, võsast üleslendav tedrepaar, sügav kraav, mille pigimustal seinal lumivalge lubjamergliviir helendas, kristallselge Venevere oja ja viinaköögi punetavad ahervaremed liikusid meist aeglaselt mööda.

Aeglaselt nihkus lumivalge pilvekobar hommikuse päikese kuldselt palgelt, kui Paasverest lahkusime, ja hele valgusjuga kuldas metsa ning põldu. Kui nobe vanker aga Pandivere kõrgustiku idaveerule jõudis ja silm üle roheliste nurmede ja kollendavate väljade libisedes ürgmetsa sinavale viirule peatuma jäi, siis paistis, nagu oleks iidne Eesti mets tõsiselt manitsenud mitte ialgi unustada seda, mida ta meile näitas. Meile paistis, nagu oleks ta meid vannutanud sõna viia noorele ja vanale kõigest, mis ta meile oli jutustanud. Ei siis saanud süda külmaks jääda, ja me töotasime viia sõnumid linna ja maale ja kuulutada kõigile, et kodumaal on veel alles jäänud tükk loodust, mis on niisamasugune, nagu ta oli aastatuhandete eest.

TALVINE LOODUS TÄHTVERE METSAS

XI 1921

Kohtusime zoologia muuseumi preperaatoriga, et võtta ette väike käik Tähtvere metsa novembrikuu looduse vaatluseks. Meid tervitasid vanad auväärased pargipuud, valgetüvelised kased, sammaldunud paplid ja tõmmukoorelised pärnad. Teravaharjalised lumeleeted, mida külmutul saledatüvelise kuuserea vahelt libedale teerajale oli puhunud ja konarlikud kuusejuured, mis külmunud mul-

lapinnast välja paistsid, raskendasid edasipääsu. Pargialuse lumeliniku pinnal lipendasid vahtrapuu viljalehed ja kollendasid tuulest heidutatud lärjepuu okkad, mis valge lumevaiba paiguti ookerkoldseks värvisid. Kuldpeapöialpoisi ja sootihase peened hääled sundisid meid seistama ja kohisevate kuuskede püramiidseid võrasid tähelepanelikumalt silmitsema. Esialgu polnud midagi näha, sest õrnad linnukesed hoidsid end karmi tuule eest õõtsuva okastiku tihedasse varju ja meil oli võimalik ainult nende hõbekeelsete helide üle rõõmu tunda. Kuid kannatlikkus kandis vilja ja me tundsimel sügavat rahuldust, kui Eesti metsade pisima lauliku — pöialpoisi — helekoldset peakest tumerohelisel kuuseokastikul vilkumas nägime.

Jäine tuul, mis kiuslikult läbi talveriiete tungis, kiirendas meie samme. Endise Tähtvere mõisa värvikaunis hoonerida, pruunileheline okasviirpuu põõsastik maanteeveerul, hallvaresed sihvaka saaresalu raagus ladvastikus ja lumine põld, kus mustasid lugematud kapsajuurikad, nihkus meist aeglaselt mööda. Heledalt kajas noorte sõdurite rõõmus naer üle valendava lumevälja ja nende saledad kujud liikusid nobedasti rahutult hirnuvate hobuste vahel, kes tõrkusid soojast tallist välja tulemast. Peletatud põldvarblaste parv, kes õlehunnikus viljateri otsis, lendas valjult siristades tihedasse kuusepõõsastikku, mis tumerohelise müürina raudteeveeru palistas.

Raudteetammilt, kus liivapinnal kiunuv tuul peent lumejuga lennutas ja raudkülmad roopad kaugel silmapiiril ühte näisid sulavat, ulatus pilk Tähtvere männiku roheline viiruni ning mõõtis läbi külma õhuloori avarat lumekõrbet, mis paremat kätt ulatus mustava Vasula ja Maramaa metsapalistuseni. Kiirelt sammusime üle tolmust koldseks värvitud lumeliniku, kust tuulest siledaks viilitud mullaharjad välja vaatasid ja helevalgetele lumeteetele tõkkeks olid. Külma tuul mängis väriseva raudrohuõisikuga ja veeretab peent lumetuhka inimese sügavatesse jalajälgedesse, neist ainult peenmusti pragusid alles jättes.

Mida lähemale Tähtvere männikule jõudsimel, seda selgemaks muutusid ta värvid, seda teravamaks kujunesid ta vormid. Esmalt ühtlane tumeroheline metsamüür hõrenes saledateks männiridadeks, mille käharad võrad indigosiniste kordpilvede tagapinnal haljendasid ja mere-

vaigulised tüved punetavast lepavõsast üles kerkisid. Sügavamaks muutus lumevaip ja hapramaks kristalne koor, kust jalg iga sammu peal läbi vajus ja edasisaamise vaevarikkaks tegi. Rikkalikuks tasuks vaeva eest oli kaunis pilt, mida pakkusid punaste urbade meri noorusvärskel lepavõsal ja kuivanud põldhumalavarred, mis väänlesid otsekui liaanid nõtkuvate lepavõrsete ümber. Üllatunult uurisime väikenirgi õrnu jäljepaare lumepinnal ja nägime neid vaarikavõsas mustavasse auku kaduvat. Siin oli väike röövloom nähtavasti videviku katte all kaelus-
hiire jahile hiilinud, keda kibe nälg välja oli meelitanud rohuliblesid närima.

Me ei olnud veel suutnud kaugemale metsatihnikusse tungida, kui lähemalseisvatelt mändidelt kõlav, peenike, kõrge t s e r k - t s e r k meie tähelepanu vangistas. Raske oli imestushüüet maha suruda, kui peeneraolises lepavõsas ja sinakasrohelistel männioksastikul nägime hüplevat lumivalgeid mustasabalisi pallikesi. Ei olnud mingit kahtlust, et meil oli õnn puutuda kokku sabatihaste lustlikult rändava seltskonnaga. Nagu hiirekesed ronisid nad rahu-
tult oksalt oksale ja nende heledad häämitsused elustasid talverahus uinuvat metsasalu. Isegi angervaksade kolletanud viljavartel nägime neid kõikuvat ja õrna noka varal pudenevalt viljasarikalt putuka nukkusid otsivat. Kaua seisime sügavas metsalumel ja nautisime haruldast loodus-
pilti, kuni nobedate linnukeste valged kujud rohelis-
tesse puuvõradesse kadusid ja nende hõbeselged hääled salapärasesse metsakohinasse vaibusid.

Meile näis, nagu oleksid noored laanemännid lõbusate lindude lahkumise üle valu tundnud. Liikumata seisid nad üksteise kõrval ja nende lumega koormatud nõrgad oksakahlud rippusid maapinnani. Meile paistis, nagu poleks peeneraolisel pajupõõsal sellest kahju olnud, et vallatud laululinnud olid maha poetanud tema kaunima ehte, mis kristalsete lumekarniisidena ta veripunaseid oksa ilustas.

Juba tahtsime siit lahkuda, ja külm lumi rudises meie sammude raskuse all, kui uued hõbedased heliread meie kõrvu tungisid ja paigale jääma manitsesid. Ikka valjemaks muutusid häämitsused, mille peenem eritlus meid otsusele tõi, et suurem parv Eesti metsa talilaulikuid meile oli lähenemas.

Lumiseid männioksi ettevaatlikult teelt tõrjudes hiilisime tasahiljukesi lindude poole. Meie sammude kõla

sumbus vahtkerges lumevaibas. Tugev tsiörrrr lähemas männivõras oli kindlaks tunnuseks, et seal tutt-tihane asus, ja iseloomulik tsjävävävävä eksimatuks tunnuseks, et temaga sootihane seltsis. Pea nägime tanuga tutt-tihast oksalt oksale hüppavat ja mustapealist sootihast kõikuval männiraol nokitsevat. Peen, kõrge tsivi-tsvi kõlas tihedas männikroonis musttihase keelet ja pikk peen siit-siit kuldpealise põialpoisi õrnult huulilt. Kui kaunid olid nende vormid, kui kenad nende värvid, kui karmed nende liigutused toiduotsimisel ja liigutav nende omavaheline kokkuhoidmine! Tumma imestusega vaatlesime väikeste metsasõprade kasulikku tööd ja kuulasime ahnelt nende hõbekellalisi hääli, mille ilusad helid veel kauaks hinge kõlama jäid, ehkki väikesed sõbrad juba metsatihnikusse kadunud olid ja nende häälistsused tumedasse metsakohinasse kustusid.

Vinge tuul kõigutas tinahallil taevapõhjal haljendavaid männivõrasid. Oksalt lahtimurdunud lumetükk langes hääletult alla maapinnale, pehmele lumevaibale sügavat armi surudes. Vaikides sammusime kitsal teerajal, mida suusatajate pikad jäljed peegelsiledale metsapinnale tallanud. Rebase nõörsirge jäljerida, mis kõneles öisest jahikäigust väleda nirgi ja kartliku hiire peale, ristles üle tee, ja kolletanud kastevars, mis sätendavast lumelinikust välja ulatus, kummardus meie poole, nagu oleks ta tahtnud meid tänada, et teda tä üksinduses vaatama tulime. Üllatunult uurisime lumiste mändide vahele kaduvaid orava jäljepaare ja imelikke märke, mida ta puhmas saba sametisele lumelinikule surunud. Vana männi korbalise tüve jalal kadusid jäljed, siit oli orav üles roninud, et järele proovida männikäbide toitvat väärtust.

Tinahallid taevalaigud roheliste männivõrade vahel muutusid avaramaks ja me jõudsime välja palule, mis valge saarena kesk tumedavärvilist puudemerd helendas. Sametisel lumelinikul leidsime siin halljänese kitsaid jälgi, mille omapärane asetus tunnistas, et kartlik loom magamispaika otsides siit läbi oli rännanud: ta oli nimelt teerajal, mille suusatajad tallanud sügavasse lumevaipa, oma äraandlikke jälgi püüdnud kaotada ja teinud teelt ülipika hüppe kõrvale, kust korrapärane jäljestik suundus tihniku poole. Et abitud looma isegi ta peidetud puhkeasemel tõsine hädaoht ähvardas, seda tõendas näljase

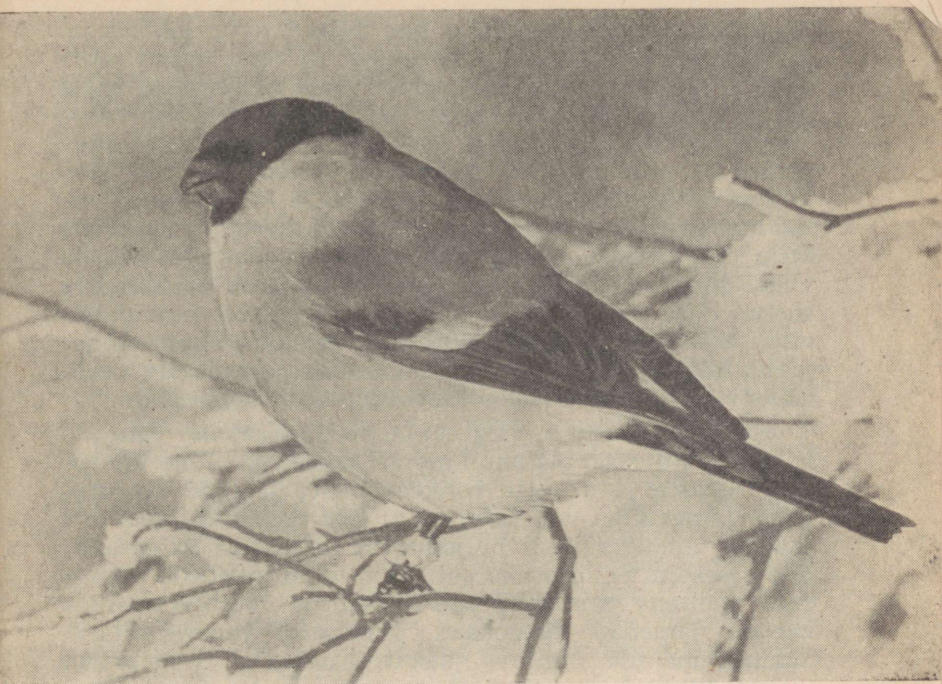
rebase nõorsirge jäljerida, mis meie teega ristles ja halljänese jälgi tumerohelise tihniku poole saatis.

Uuesti koondusid merevaiguliste männitüvede hõredad read ja jälle kohas kõrvus nende käharate võrade kurvatooniline kohin. Imetledes vaatlesime haljendavaid nõmmkanarbikuvarsi, mis külma surnuvaiba alt meile vastu naeratasid; nende peenevormilised lehed olid niisama rohelised kui suvel ja lillavärvilised õielehed ei olnud midagi kaotanud oma kaunist värvitsoonist. Igatsedes sirutasid rohekad mustikapuhmad oma haralisi varsi läbi valge lumevaiba, otsekui kurdaksid nad taga oma õrnu õisi ja varisenud lehti. Suur punakashall raudkivi, millele lumine talv valge mütsi pähe oli surunud, näis unistavat oma kaugest kodumaast, kust kord igavene talv ja halastamata jää ta lahti oli kangutanud ja kaugele võõrsile eksitanud. Külma tuul kahises kalgilt kuivanud kastikute puhmas, mille surnud pead üle männiistikute lumiste kroonide ulatusid, ja mängis halastamatult kolletanud angervaksade värisevate vartega. Liikumata ja tummalt seisid pajupuhmas pooleks murtud soo-ohakate mustjad varred, mille õitsevad pead armuta inimene arstirohuks ära katkunud; ta ei võtnud osa liikumisest ega helidest, mida vinge tuul kolletanud rohukahludes esile kutsus. Rähnist uuristatud kõduneva kännu kõrval läikisid tumerohelised palukalehed — magus roog kirjule tedrekanale.

Laas hõrenes. Seisime lumise palu veerel, kust pilk kaugele üle valendava soo ulatus, kus kartlik rabakana elutingimusi pidi leidma ja oliivroheline soomändideviir ühte sulas raudsiniste pilveviirudega. Üllatunult vaatlesime sügavaid liivaauke, mille lumega raamitud helekollastelt veerudelt tuulest kõigutatud pruunid juurekahlud alla rippusid.

Külma tuul lõõtsus noorte mändide kõikuvais kroonides, mis lumistel kinkudel haljendasid, ja nende kõverad juured roomasid lumega raamitud kollasel nõmmeliival. Söestunud oksad ja tuhane ase kinkude vahel asuva orukese põhjas olid tunnistuseks, et külmast piinatud rändaja siin tuld oli teinud ja ümbervajunud noore männi tüvel oma väsinud liikmeid puhanud.

Kurba pilti pakkusid noorte mändide pigimustaks kõrbenud tüved ja kolletanud okkad, mida vinge tuul nende kuivanud oksaraagudelt jäätanud lumepinnale raputas. Arvurikkad rebasejäljed, mis risti-rästi lumiseid nõlvu

Leevike.

katsid, meenutasid talveööd, mil kahvatu kuu lumist palupinda hõbetas ja näljane loom hiirte ja nirkide peale jahti pidas. Korduvalt kummardusime jääkülmale palupinnale, et imetleda nalg- ja kasteheina õisiku peent ilu. Ei linnulaul ega inimhääel seganud rahu, mis hõljus lumise soo ja tasa kohiseva metsa kohal. Ainult suusatajate lindilaadi jäljeribad, mis lumelagendiku sinakal pinnal mustasid ja tuisulumega ummistunud jalajäljed olid tundemärgiks, et peale meie veel teised rändajad siin talvist loodust olid imetlemas käinud.

Ummistunud jäljeriba viis meid üle sileda soonõlva, kust vaba pilk üle valendava tasandiku ulatus ja peatuma jäi soomändide kollakasrohelistele ridadele, mille taga peenehambuline kõrgmetsamüür mustas. Võrdlesime soomändide kiduraid kogusid kõrgmetsa sihvakate vormidega

ja vahetasime mõtteid selle üle, milline suur tähtsus on maapinna kujul, ehitusel, koosseisul ja vetel temas juurduvate taimede vormile ja elule. Sale männisalul, mille iga arvasime 60—70 aastat, tõstis oma rohelisi võlve tinaste pilvede poole ning oli ohtraks söödamaaks kuldpealistele põialpoistele, kelle imekõrged heliread läbi külma talveõhu meie kõrvu kostsid. Kuldkollasena helkis koorsamblik põlise haava korbasel tüvel, mille kõver kuju imeliku vastuoluna laanepuude küünalsirgete kehade vahel selgesti silma torkas. Suur must auk vana haava saetud oksa kohal pidi olema kirjurähni töö, sest must-rähn elutseb harilikult põlises kuuselaanes, kuna roheja hallrähn peavad võõrsilkäiku metssipelgapesale paremaks tihedate puutüvede vaearikkast uuristamisest.

Huviga uurisime valgeservaliste taelseente tillukesi kehi, mis ilutsesid elatanud männi koorel, ja olime üllatunud rebaste ja oravate rohkearvuliste jälgede üle, mis valge lumevaiba halli koena olid läbi tikkinud. Meeldiva oaasina valendas kesk haljendavat männikut valgetohuline kasesalu. Selle peeneraolised siluetid mustasid tuhandete joontena tinahallil taevavõlvil, ja roostevetikatega kaetud jämedad tüveoksad punetasid verevärviliselt. Sammusime üle ragiseva jääkatte, mille all tumepruun soovesi liikus ja uurisime pigimusti tuulepesi, mis otsekui künnivareste pesad kaselatvu kaunistasid ja visa haigustõvena puult puule üle olid antud. Nägime noori kaski, millelt kuri käsi piimvalge tohu oli röövinud ja nende õrna ihu söödikseentele ja putukatele paljastanud. Toores käsi oli terava noaga kase alasti ihusse sügavad nimetähed lõiganud, mis nende omanikule metsa puhtuse ja ilu kulul petlikku kuulsust pidid tooma. Laanepuude kõrged võrad kohisesid salapäraselt otsekui kauge mere veerevad vood. Meile paistis, nagu oleksid lõpmatust kohinast kostnud kurvad helid, mis rüvetatud kaskede ilu ja puhtust taga kurtsid.

Rõõmsa helinana avara laane kohinas kõlasid sootihaste õrnad hääled. Nad lendasid käharais männivõrades oksalt oksale. Põlise männi merevaigulisel tüvel nägime kõveranokalist porri keerdvedrulisel teel üles ronimas ja suure nobedusega koorepragudest peidetud nukkusid otsimas. Kristalsed lumelemmed, mida kärke linnuke saleda tüve tuisupoolselt küljelt lahti poetas, liuglesid alla ja seltsisid oma lugematute õdedega.

Rändasime läbi tiheda taimepuhma, kus tuttavad taimvormid tähelepanu äratasid. Koltunud raudohakad seltsisid siin kidurate vabarnavõrsetega ja kuivanud angervaksad nõtkuvate kastevartega. Soo-ohakas tõstis uhkelt oma tühja pead külma õhumerre, kuna ta tuulest heidutatud närtsinud lehed abitult alla rippusid.

Ei saa unustada kahvatut tedremaranat, mille õrn vars ulatus läbi raskest lumekattest, ja peenesuliste lehtedega metshiirehernest, mis end usaldusrikkalt noore kase võrsega oli köitnud ja isegi surses tast polnud suutnud lahkuda.

Kaks kalki püssipauku, mis metsa sammaskäigus sajakordse helireana vastu kajasid ja vist surmahirmus põgeneva jänese eluküünla kustutasid, äratasid meid vaatlusest. Kiirelt sammusime villpehmel lumevaibal, et punakaskollaste männitüvede vahelt vilkuvale metsaveerule välja jõuda. Lookas kastevarred ja nõtkuvad mehitsaheinad noogutasid meile jumalagajätkuks pead, kuna pigimustad varesesuled, mille ladvad jäätunud lumest välja paistsid, halastamatu kanakulli verisest tööst jutustasid. Vinge tuul veeretab kollakat männikoorekildu sinakal lumepinnal, kust kuivanud harakputk oma väriseva õis- sarika välja sirutas ja rohekad mustikavarred oma haralisi oksid külma õhumerre tõstsid.

Mu jutukas kaaslane teadis kõnelda, et praeguse hõreda metsa asemel siin aastakümnete eest põline männik kasvanud, kus suvel mustad rongad elutsenud ja rohkearvulised metsloomad soodsaid elutingimusi leidnud. Nüüd kiratses siin kehvide mändide vahel soostunud pajuvõsastik, milles maarjasõnajala sulgjad lehed lipendasid. Küngastel ilutsesid punakad sookailud. Saladuslikult sosistas talvine tuul lumitunud mändide võrades, kust õrnad lumepähikud lahti murdusid ja aeglaselt alla valendavale metsapinnale varisesid. Nägime tillukesti hiireauke ja uurisime neist algavaid kitsaid käike, mis pealmisest pehmest ja alumisest jäätunud lumekamarast läbi ulatusid ja mustava avausena sügavasse mullarüppe kadusid, kus nende kartlikud elanikud võotkaku, näljase varese ja hiiliva rebase eest kindlat kaitset leidsid. Süsimustad mütikuhjad lumivalgel metsapinnal olid tunnistuseks, et tühi kõht pimeduseriigi valjule valitsejale niisama rohkesti muret valmistas kui nobedatele tihaseparvedele valguserikastes männivõrades. Panime tähele, et

vabal metsaveerul haljendavate mändide kroonides rohkearvulisemaid tillukeste tihaste kirjusid seltskondi leidus kui sisemetsas, ja seletasime seda sellega, et männid olid siin putukate nukkude poolest rikkamad; pakkus ju suvel päikesepaisteline metsaviir oma õitsva nurme ja lohkava põlluga putukatele hoopis mitmekesisemaid elutingimusi kui valgusevaene ühetooniline metsatihnik.

Pea jõudsime metsaveerule, kust üle lumiste põldude ning pruuni metsaviiru Tartu tornid läbi peene uduloori selgesti silma paistsid. Edelataeva pikkade pilveribade õrnad palistused löid merevaiguliselt helendama. Sügavat rahu, mis metsa ja legendiku kohal hõljus, segas ainult kaugelt kostev koera haukumine ja punakuuelise leevikese meeldiv hüüe, mis kõlas lähemast lepavõsast. Asjatult otsisime mustapealist laulikut tihedas lepavõsas ning olime üllatunud noorte purpur- ja vanade tõmmuvärviliste urbade küllusest, mis sihvakaid lepavõsasisid kaunistasid. Pigimustad mutikuhjad sätendaval lumepinnal takistasid kuivanud lehekeste veeremist, mida armutu tuul paigast paika heidutas. Värsked jänesejäljed meelitasid meid põlluveerul ilutsevale kingule, kus punetavast lepavõsast ümbritsetud noore männi all kartliku looma puhkeaset nägime. Siin oli loomal mõnus olnud, sest silmaring oli avar ja lähedane metsatalu, mille tigidad koe-rad talle sõpradeks polnud, paistis kui pihul.

Ettevaatlikult sammusime üle lumega täitunud sügava kraavi, mille jäätunud sinkjas pind meid hädavaevalt kandis, ning tõttasime üle konarlike künnivagude, mis nagu pruunid lelumäestiku-harjad valgest lumelagendikust välja ulatusid.

Liikusime üle rukkiorase, kus tumerohelised libled lumekoorest välja ulatusid või mustjaspruunide mullapankadega kokku olid külmanud.

Lustlikult liugles värske õhtutuul üle sinaka lumevälja, veeres vabalt Emajõe avara oru valendaval nõlval, ähvardas Aruküla talude uhkeid viljarõuke, mis tumedate tuttidena piimvalget pinda ehtisid, ja kadus kaugele Vasula metsa peenehambulise viiru taha. Karge talvine õhk, raskelt rõhuv üleriie ja mitmetunniline rändamine väsitavas lumevaibas põhjustasid omapärast rammetust. Olime rahul, kui lumiselt põllult kindlale maanteele välja jõudsime ja nobedal sammul läbi hõreda puuderea linna poole tõttasime.

Vahelduva pildireana nihkusid mööda veski, mille tumedad tiivad ähvardavalt vehklesid, teeveerul ilutsevate pärnade ja käharate vahtrapuude sirge rida ning igivana remmelgas lumistunud oru veerul. Leevike kõrgel niine ladvas vilistas meile hüvastijätuks ja kopli ääres kasvava priske saare pruunid viljakahlud sosistasid saatetõnu.

Pargikuuskede kohisevad kroonid varjasid helendavat edelataevast, mille punetavad pilvesagarad sinaka lumelagendiku roosaks värvisid. Heledavärvilisel põllupinnal mustasid hakid ja ehtisid rehekatusel valendavat veert. Kui nad aga kaebliku kisaga katuseveeerult lendu tõusid ning aeglaselt loodetaeva tulipunasel taustal ringi liuglesid, tuletasid nad elavalt meelde pigimusti tahmalemmi leekides lõkendava rehe kohal. See oli kauniks lõppheliks värvide, vormide ja helide veetlevas kooskõlas, mida talvine loodus oma ilus ja suuruses vaatleja hinges ellu kutsus.

KEVADISI LINNUVAATLUSI EMAJÕEL TARTUST VÕRTSJÄRVENI

1. V 1922

Sõitsime Tartust Võrtsjärvele, et vaadelda Emajõe linuelu kevadise suurvee ajal. Ilm oli pilvine ning vilu. Emajõe pind seisis ligi 2 m harilikust tasapinnast kõrgemal ning kattis madalaid kaldaid avara vetelinikuga. Tähtvere veski kohal silmasime lendavat kuldnokaparve, ühes õues sagisid hallvaresed. Voogavast veest väljaulatuval kollakasrohekal saarekesel mustas kiivitaja tume siluett, ja kõrgel terashallide vete kohal lõõritasid löökesed. Sinikael-part, keda laeva tulek veelt peletas, kadus kaugel valgepilvisel taevapiiril.

Avaral veteväljal ülalpool Jänese silda kiikusid partide parved. Siin oli sõtkaid, tuttvarte ja punapea-varte. Ühe talu kohal lendas parv piilparte, koltunud kulurohuga kaetud saarekesel helendas suurkoovitaja. Ehk laevakere värin küll binokliga vaatlemist takistas, õnnestus siiski kaugel vetepinnal hõljuvat tuttvardiparve kindlaks teha. Laulvad põldlöökesed lendlesid pilvise taeva kohal ja laskusid aeg-ajalt alla voogava veepinnani.

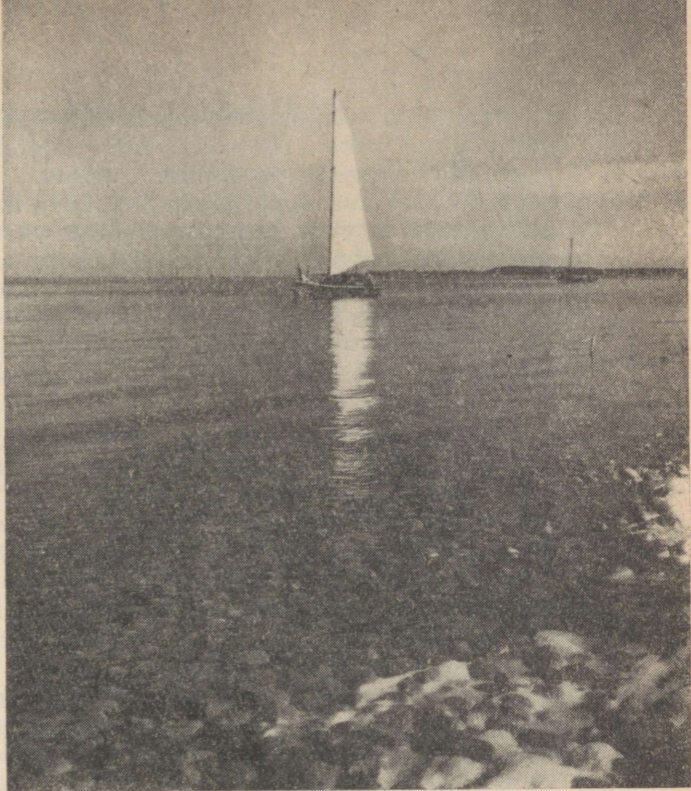
Kärevere parvetajamajas mööda jõudes nägime kuumetsa tumerohelisel aluspõhjal kalakajaka valget kuju helendavat. Terved parved parte, kelle liiki raske oli määrata, tõusid mustade pilvekestena värisevatelt vetelt ja kadusid udusesse kaugusesse. Aeglasel lennul liugles valge-toonekurg vastu läanetuult ja tema valge-mustad värvid helendasid kaua hallil taevavõlvil.

Laevamasinate tume kohin takistas meid kuulamast omapäraseid helisid, mida tekitasid piilpartide tiivalöögid, keda laev punetavast pajupuhmast välja peletas. Üksik sookiur hõljus läbi pruunika suitsujoa, mida laevakorssten külma kevadõhku saatis. Hele laevavile ehmatas väävelkollasest pajupõõsast veel kaks piilparti lendu ja nad kadusid madalal vete kohal liikudes raagus võsa tiheda müüri taha. Kuldnokaseltskond vilistas rõõmsalt haralise remmelga ladvas, laulev lambahänilane kollendas meist aeglaselt möödalibisevas pajuvõsas.

Hõredas remmelgavõras, mille kõver kogu lõksuvate vete kohal küürutas, siristas üksik linavästri. Taevas katus aegamööda tinahallide vihmapiilvedega ja me olime sunnitud laeva soojas ruumis varju ning öö tulekul Jõesuhu jõudes öömaja otsima.

Teisel hommikul, kui koit idataeva purpurses värvis, seisime Võrtsjärve veerel ja kuulasime tedre kudrutamist, suurkoovitaja hüüdu ja järvekauri krooksumist, mis põldlõokese lõõritamisega omapäraseks helidekooriks ühte sulas. Pea liikusime tagasi Tartu poole. Viirastusena nihkusid meist mööda pajuvõsade punetavad puhmad ja peegelsiledast veest väljaulatuvad aiateibaread, mille tipudel käratsesid kuldnokad. Hiigelkaares lendas suurkoovitaja tinasel taevapõhjal ja kadus udusesse kaugusesse. Ei suutnud masinate mürin summutada mustavail saartel kudrutavate koovitajate vilistavaid hüüdeid. Partide ja püttide tumedad siluetid liuglesid vaikides merevaiguliste vete kohal.

Must vesikana ujus, hõbedast viirgu tumedale veepinnale jättes, laeva läheduses. Kajas kõle püssipauk, kuid lind jäi ujuma. Kuulsime suitsupääsukeste vidistamist ja nägime, kuidas nad suure parvena kahisevast roostikust lendu tõusid. Nende mustavad siluetid heljusid hallil taevapõhjal ja heitsid liikuvaid varje terasevärvilisele vetepinnale. Üksik koskel tõusis, pikka hõbevagu jõepinnale kündes, jahedasse hommikuõhku. Jälle nihkusid meist

Võrtsjärv.

mööda pajupõõsäd, mille raagus oksil lugematud suitsupääsukesed oma pikast kevadrännakust puhkasid. Kaugelt kaasikust, mille mustad varjud värisesid vaiksetel vetel, kajasid kudrutavate tetrede sajakordsed hääled.

Aeglasel lennul liugles rookull üle remmelgate sirgeoksaliste võrade ja kadus kaugusesse. Ümberringi kajasid koovitajate heledad hüüded ja kuuldus linavästrikkude vidistamist, mida laine kohin laevaninas ei suutnud summutada.

Ei tahtnud enam lõppeda kõrgel hõljuvate põldlõokeste lõbus laul, kuldnokkade peened vilehääled ja täpik-vesivuti lullitus, mille heledad heliread saatsid tetrede tumedat kudrutamist, mis läbi külma hommikuse udu kaugelt kaldaveerult kõrvu kostis.

Palupõhja küla puistust kostis aed-lepalinnu laul, kaugelt nägime tutkaid üle võsa lendavat ja sinikael-partidepaari üle terashalli veteliniku liuglevat. Huviga vaatlesime kollasekõhulisi põhjahänilasi, keda meie tulek pajupõõsast üles peletas. Nad puhkasid siin väsimust kevadreisist, mis neid nende põhjapoolsele kodumaale viis. Suitsupääsukeste parved, keda laevakohin kaldavõsast üles kohutas, tõusid kisades õhku ja lendasid ida poole. Nad paistsid kevadreisist väsinud olevat, sest eemal laskusid nad uuesti põõsastele, kust liginev laev nad ikka jälle üles hirmutas.

Kui laev parveveerele peatuma jäi ja masinate kohin ajutiselt vaikis, kuulsime imelist linnukontserti, mille helid levisid eemalolevast metsatukast ja luhalt. Selgesti võis eristada metskiuru trillerit salu-lehelinnu vilest ja metsvindi tugevaid lööke punarinna õrnast loost. Hallräs-tad kädistasid ühes harakatega. Hallvarese kraaksumine ei suutnud summutada suurkoovitaja kõlarikast hüüet ja tedre kudrutamist.

Huviga vaatlesime rootsiitsitajaid, kes pajuvõsas sirtsusid ja kohkunult kadusid punetavasse raomerre. Kaugemal sätendas hõbejuga, mille üles lendav jääkoskel kollakalt helkivale jõeveele jättis.

Kaugel mustasid Jänese silla raudsed võlvid. Sätendaval veteväljal, mis ta ees voogas, hõljusid punapea-vardid, keda eile samas paigas kohtasime. Hõbeselgelt kõlas raudteetammilt nõmmelõokese lullitamine.

Et kõrge vee tõttu silla alt läbi ei pääsenud, randus laev raudteetammil, kus teisele laevale ümber tuli istuda. Naaberkuusikust kõlas väike-lehelinnu hele laul, millele seltsis talvikese tuttav hüüd. Jälle liikusime Tartu poole, kuid ei masinate kära ega vete mühin laevarattal suutnud kinni katta laulurästa meloodilist vilet, mille kaja aeglaselt kaugenevast kuusikust sajakordselt vastu kõlas. Jät-sime hüvasti sõtkad, kes rahulikult vahustel kaldalainetel kiikusid, ja vee kohal liuglevad kiivitajad, kelle kaeblik kisa kaua veel kaugel kajas. See oli lõpptooneks suures helide ja värvide reas, millena Emajõe omapärane kevadelu meie meeles püsima jäi.

Kella 8 paiku saabusime rongil Tartust Nõosse. Kirdes helendab koiduvärvide meri. Lund on napilt; ta kärisenud kuue aukudest paistab konarusi ja muhke. Õhus ripub ähmase uduna talvehommiku külm hämarik. Veduri raudsed sõõrmed puristavad pahisedes halle aurupilvi, tontlikult säravad tema hiigelsilmad. On kuulda summutatud inimhäali ja kauge koera unist haukumist.

Konarlik ja lumevaene on Keeri poole kulgev tee. Nooruslikult punetavad lumised lagendikud kirdest levivas koidukumas. Siin-seal kollendab peene lumesuhkruga ülepuistatud kõrrepõlde. Unelevast metsatukast kostab kuuse-käbilinnu hüüde. Ohakaisse takerdunud kesapõllul sirtsus äsja ärganud talitsiitsitaja.

Vaigu värvi koidutaevas hõljub punakasroosa pilvekihar. Kuu kahvatut ketast piirab udupärg. Unest virgunud elamu katuse kohal helendab sinakas suitsujuga. Läbi laguneva hommikuudu hakkab kumama kauge metsa sakiline müür.

Lumest hõbetatud teeveertel tervitavad meid raudrohutude rivistunud read. Leebelt sosistab kerge tuuleõhk lumise kuuse rohetavas võras. Ruugel viljarõugul askeldab lõbusalt salk rohevinte ja punarinnalisi urvalinde. Meie lähenedes tõusevad nad kõik korruga lendu ja kaovad rõõmsa sädinaga õrnroosasse valgusmerre. Möödume Keeri külast.

Kaugemal lainetavad lumised kõrgendikud ja roomavad tumedad puistusagarad.

Lahkume maanteelt ja suundume raskesse jäärüüsse rietatud järve poole. Summutatud kahinaga möödub meist parv ülespeletatud põldpüüsid. Maha jääb pilbas katusega taluelamu, rõhtsad seinapalgid devoni saviga punaseks võõbatud.

Jõuame järvepervele. Seda piirab paiguti ruugjashall pilliroopärg ja raamib punakaspruun pajuvõsa. Kirkalt läigib terashall jääväli. Külmad tuuled on ta lumest puhaks pühkinud nagu poleeritud põranda. Paiguti lõhestavad paksu jääpeeglit hõbedased praod. Jää on läbipais-
teiv ja selge. Kõikjal tema all vohab kollakasrohelisi vee-
taimi. Nagu lipud tuules hõljuvad nad Elva jões, mis suu-

bub Keeri järve. On tunne, nagu jalutaksin kasvuhoone klaaskatusel.

Tasakesi kahiseb jääne tuuleil koltunud pilliroopuhmades. Abitult lipendavad narmastunud lehekahlud ja kõiguvad sametised vilipöörised. Paistab, nagu ihkaksid nad tagasi oma üürikest haljendusaega. Paiguti on pilliroopõllud ja kõrkjaväljad peene tuisklume kinni pidanud ja kaitsvaks leeteks enda ümber kuhjanud.

Kajab põgus püssipauk. Võib-olla purustasid peened tinahelmed põldpüü surmahirmus tuksleva südame.

Kauge kuusiku sinakaslillade tippude taga loidab sepaääsis hõõguva rauana tõusva päikese tulipunane serv. Tuhkhall jääpind lööb roosakaks ja hakkab silledama. Ainult kohati on ta tuhm temasse takerdunud keltslumesaartest. Lõõmava tulikettana ripub päike sinkjaslillade kuusekroonide kohal. Kirevas värvidemängus tantsisklevad soojad kiirtevihud külmal jääpõrandal.

Laskun kummuli ja püüan vaadata läbi klaasselge jääruudu. Kõikjal haljendab ja väriseb pillandus penikeeli ja vesikupu lehti. Ei ükski kala, ei ükski vesimardikas elusta veetaimede rohetavat võsa.

Valmistutakse kalapüügiks. Terava tuuraga raiutakse jõesse mustav ava nooda sisselaskmiseks ja laias ringis rida vähemaid — noodanööri laialivedamiseks. Nagu mahapillatud klaasitükid helisevad tuura teralt hüplevad jääkillud. Osavalt juhivad vilunud käed läbi avatud jääaknakeste kollakat kaigast, mis noodanööri edasi tõmbab.

Ikka koomale kistakse tugev noodaköis. Üha väiksemaks muutub vangistatud kalade vaba eluruum. Järjest sagedamini sähvivad kalad, kes hirmunult külma jääklaasi all paigast paika sööstavad. Nüüd on valgete puupilbastega varustatud pruun noodanöör rohekashalli jää all üsna väikeseks sõõriks ahenenud.

Uudishimulikult vaatleme kristalse jääpõranda all sädelevaid ja metsikus ärevuses põgenevaid kalaparvi.

Viimaks ometi on noodasilm koos ja raske kalakoorem tõmmatakse välja. Terve salk tugevaid mehi pikis vee- saapais ja kollaseis nahkkindais tõmbab katkemiseni pingul olevat noodaköit. Tumeda sorinaga nõrguvad mudased veejoad osalt kaladest pulbitsevasse jääavasse, osalt veest nõretavale jääpõrandale. Noodavõrgu silmades haljendab vesikupulehti ja särab siplevaid kalu.

Töö on lõpetatud ja kalad külmast jäigistunud noodast välja puistatud. Lustakalt hüplevad talvepäikese kollased kiired surmahädas tukslevate kalade läikivail soomuskuubedel. Siin on kuldtähniliisi haige, tumedavöödilisi ahvenaid, punauimelisi särgi ja hõbedasi latikaid. Paistab silma ka üksikuid nurge ja looklevaid lutse.

Tumma imestusega vaatleme surevaist kaladest koosnevat hõbemäge. Tunneme heameelt tõhusat tööd tasuvast rikkalikust kalasaagist.

Aeg on jaama tagasi rännata. Lahke kalainstruktor lubab meil valida kalakuhjast seda, mida vajab zooloogiamuuseum. Valik tehtud ja annetus vastu võetud, suundume tagasi Nõo poole.

KEVADISE SUURVEEGA TARTUST VÕRTSJÄRVELE

4. IV 1931

Laev, mis meid Võrtsjärve Jõesuule viib, lahkub Tartu sadamast. Ta spiraalsed suitsusagarad heidavad virvendavale jõeveele tumedaid varje. Möödume ujulast, mille liivaranda katab sügav vesi. Emajõe avar luht on muutunud sinavaks mereks, kus turbakuhjade tipud saarekestena mustavad.

Haruldast vaadet pakub orulammi kallas surnuaedade piirkonnas. All väriseb tumesinine vesi, mis piirab haljendavat orunõlva, kuna nõlva taga punetab kõrge devoni liivakivist kaljujärsak. Järsakut katab pruunikas murupealne, mille taga rahula tumedad kuused heledasse taevasinasse tõusevad.

Aeglaselt mööduvad koltunud orukeerud, kus paiguti veel lumejäänused valendavad. Emajõe tavaline kallas kollendab läbi voogava vee ja on juhiks tüürimehele järveks paisunud jõel. Maha jäävad päikesepaistelised talud ja pruunhallid puisturead. Mustav puutüvi orulammil meenutab üksikut rändajat, kes eksinud avarasse vete-kõrbe.

Aruküla kohal hõljub lumivalge pilvesagar ja ta hõbedane vari väriseb tumedal jõeveel. Ka Kvistentali ümbritseb sinav vetelinik. See ulatub Mütani, kus kuusiku tumedal põhjal helendavad hallid ja punased katused.

Jänese silla juures tungivad sinihallid veekeeled kuusemetsa roheliste võlvide alla ja sätendavad punakashallis lepavõsas. Nii kaugele kui silm ulatub, on Emajõgi vanade kallaste kütkest vabanenud ja uued, avaramad leidnud.

Laeva lähenemisest peletatud, tõusevad veelt lugematud pardid ja kulgevad kaugusse.

Päike nihkub pilvesagara taha, kauge kallas tumeneb, taluhoonete siluetid muutuvad teravamaks, ürgoru nõlvadel valendavad lumesaarekesed värvuvad heledamaks. Pikad puusüllad, mis osalt on vette uppunud, kuid siiski voolusele vastu pannud, helgivad kahkjaskollakais värvitoonides.

Möödume Kardla külast, kust salk koovitajaid kaeblike hüüetega lendu tõuseb. Päike väljub pilve tagant ja sätendab külmas vees. Laevanina lõikab tumedat vett, mis muutub kihisevaks vahujoaks. Talud haljendavate põllulappidega ujuvad nagu saared hallis vees. Ikka lähemale nihkub Kärevere maanteed piirav tulbarida ja hävinenud silda leinav majake jõeveerel.

Otse meie ees kerkib ja kasvab ähvardav äikesepilv. Ta lumivalge veer moodustab kontrasti taevasinaga. Päike kaob paksemasse pilverünkasse, vesi muutub mustjashaliks. Vilu tuulepuhang paneb ta tuhandeis kurdudes lainetama.

Sõidame otse üle luha, üle vees kasvava pajuvõsa ja üleni uppunud roigasaedade. Kus suvel lopsakas rohi väleda vikati all langeb ja hiljem loomakari rahulikult toitu mäletseb, voolab sügav vesi ja mänglevad kalad.

Heledalt kõlab tinahallil taeval hõljuva kalakajaka hüüe. Laeva ees ujub salk tõmmuvaeraid, keda meie tulek lendu peletab. Kärmesti kaovad nad kaugusse, välguvad vaid nende valged tiivalaigud tumeda veteliniku kohal.

Lähenevast kõuepilvest ripub alla hall vihmaloor. Pilve kärisenud sagarate vahelt väljub kollakas kiirtevihk ning valgustab kauget vett ja tumedat metsamüüri. Ikka lähemale nihkub vesihall vihmalinik ja mähib oma märga hõlma naabermetsa ja vee. Nüüd on ta jõudnud meieni. Lainetav vetepind virvendab loendamatuist rõngakestest, mida tekitavad langevad vihmapiisad.

Peatume Retku parve juures, kus osa reisijaist laevalt lahkub. Keegi on veest nastiku püüdnud ja hirmutab sel-

lega oma pelglikku kaaslast. Ägedasti vingerdab looma tume keha, mida mees kaela kohalt kartmatult kinni hoiab. Kuid nastikupüüdja on ka loodusesõber, peale naljatamist heidab ta süütu looma tagasi vihmast virvendavasse veterüppe.

Vihm lakkab ja osa taevast selgub. Avar veteväli särab eredais värves ja peegeldab valkjaid pilvesagaraid. Laeva juhtimine kallasteta jõel nõuab tüürimehelt teravat tähelepanu. Jõesängi märgivad paiguti ainult kaldal kasvavad pajuvõsa lühikesed ladvad ja veepinnal kobrufavad vahujooned.

Mööduvad rohekasruuged heinakuhjad, mis suurveele visalt vastu pannud. Uputusest tabatud taluõuel liigutakse paatidega. Kurvalt valendavad liikuvast jääst paljaks kooritud põõsaste ja puude tüved. Ainsaks lohutajaks troostitus veekõrbes on päike. Ta paistab soojalt ja helgib tuulest virvendaval veel vahelduvas vikerkaarevärvides.

Lähenev laev peletab järvekauri, kes lendu tõustes veepinnale hõbedase vao künnab. Sirgjoones lendab üle laevatee üksik hallvares. Kaua elustab ta kärisev hääl virvendavat vetevälja, kus pole kuulda muud heli kui laevamasina ühetooniline müra ja vee loksumine laeva kiilil.

Peatume Palupõhja külas, kus suurvesi nõnda kaugele on levinud, et teist kallast on raske näha. Paiguti on vesi talupõldudele tunginud ja siia kuivanud pilliroost ruuged kaared uhtunud. Põllule veetud sõnnikukuhjakesed on kui lillakaspruunid saarkobarad sinihallis vetemeres.

Metsvint kõõrutab kilgina ja lepa ladvas istuva kuld-noka hääles kõlab nukker heli. Lohutamatumt loksub raudkühlm vesi vastu taluhoone halli pragulist seina.

Laeva laotakse küttepuid. Halg halu järel kaob alla kütteruumi, kust õhkub mõnusat soojust. Kaldalt lendleb laevale kirju koeraliblikas. Ta tantsiskleb tahmase laevakorstna ümber ja hõljub siit uuesti kalda poole.

Kaugel sinava metsa kohale ilmub Puhja kiriku nägus torn, kuid mitte kauaks, sest laeva suund lookleb ühes jõega. Paiguti märgivad kuivanud kõrkjakahlud ja nõtkuvad pilliroopuhmad vees peituvat jõekallast. Ka veepinna vormi järgi näeb vilunud silm, kus lõpeb jõgi ja algab kallas, sest lainetus on suurem väljaspool jõesängi.

Kui möödume Pedja jõe suust, kust väljub siledam veejuga virvendavasse Emajõkke, näeme suurt auliparve luhaveelt lendu tõusvat ja Võrtsjärve suunas kaduvat. Öhtupäike nihkub külma pilveriba taha ja kuumutab selle veered kuldkollaseks. Veeväli värvub hõbedaseks, sellest väljuvad puud ning põõsad tumenevad. Nihkuvad mööda kuhjalavade kõrged teibad ja veripunased jõemärgid. Hiiglamaona lookleb jõgi tumeda kaldavõsa vahel. Hooti levib Võrtsjärve poolt jäist talveõhku. Nooljas rivis liugleb parv sookurgi üle meie peade. On kuulda kurgede kruuksumist, kuid masinamüra ei luba seda täpsemalt jälgida. Kaugelt kerkib esile pikk tulbarida, mis Ulila elektrit Viljandi poole juhib. Paiguti mustavad kõrgemal kaldavallil kuivavad kalavõrgud. Päikese punetav veer väljub pilve tagant ja värvib roheka vetevälja roosakaks.

Maandume Jõesuu sadamas. Tõttame välja ja ronime kõrgele puusillale, mis Tartu-Viljandi maantee üle Emajõe viib. Siit on avar vaade Võrtsjärvele ja Jõesuu ümbruskonnale. Päike on loojenemas ja kahvatut täiskuud varjab õrn pilveloor. Päike vajub. Järvepind helgib lillades ja purpurses värvides. Vabal veel mustavad suured pardiparved.

Laevamüra väänud kõrv naudib ahnelt sügavat vaikust, mis ümbruskonnas valitseb. Ainult kaugel järvel kuulduv liikuva jää tasast kahinat ja koovitajate tumedat kudrutamist.

Ööbime laeval. Koidikul äratav meid vali ragin ja hele kõlin. Seda põhjustab purunenud jäärähk, mis järvest jõkke valgudes laevakeret riivab. Ajuti muutub mürin õudseks, väljakannatamatuks — paistab, nagu puruneksid süngelt kõmiseva laevakere osad kõlisevaiks kildudeks.

Tõttame kärarikkast laevaruumist üles jõesillale. Kaugel läbi hommikuse udu sinavad Holstre mäed. Võrtsjärve lähem osa on juba jäävaba. Halli veevälja taga aga helendab avar jääkõrb, mille kohal levib kollakas udu. Paiguti valendavad järvekaldal marulainest väljauhutud jääkuhjad.

Idataevas värvub väävelkollaseks ja peegelsile vesi lööb helendama merevaigu toonides. Viirastustena liiguvad kalapaatide tumedad kogud pajuvõsaga vahelduvais jõekoolmetes. Nüüd loidab idataevas kirjeldamatuis koidu-

värvides ja helgib jõeveel violetses, purpurses ja roosas varjundis.

Päike tõuseb tulipunasena. Tal on imelik lopergune kuju ja ebatasased servad. Silla all kahiseb ja kõliseb tasa liikuv jää. Need helid on ebauhtlased, nad paisuvad ja vaibuvad. Kaugelt, kaugelt kostab tedre mahe kudrutamine ja koovitajate meeldiv vile. Lähemal lõõritab põldlõoke. Kuskilt kajab järvekauri terav hüüe.

Naudime taeva ning vee ilu ja kuulame omapäraseid helisid, kuni saabub laeva tagasiminekutund.

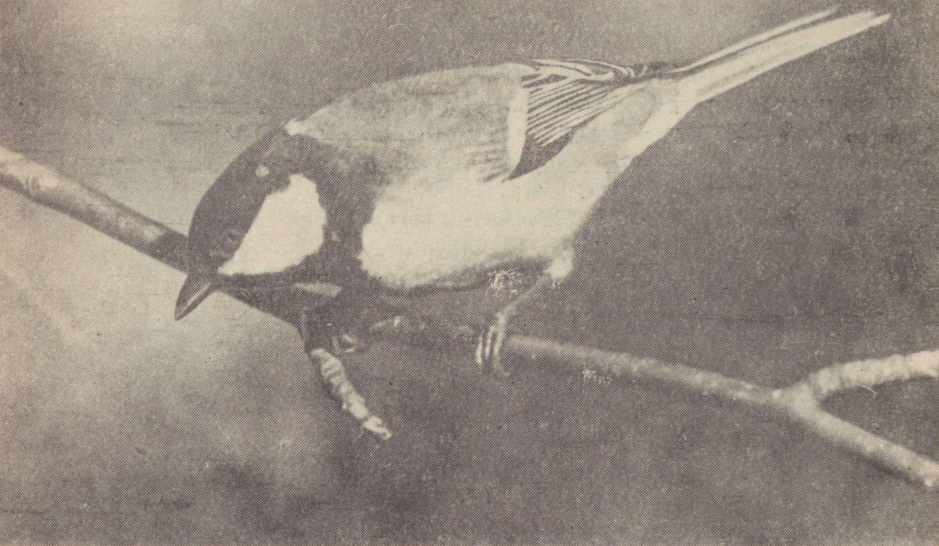
KEVADINE RETK TARTUST VASULA METSA

5. V 1932

Oli mai algupoole soojemaid päevi. Pärjamüüjad Maarja kalmistu väravas olid juba kohal. Nende korvides ilutsesid sinililled, õrnad ülased ja kuldsed varsakabjad. Kalmistult kostis aed-lepalinnu laul, mis algas i-ga ja lõppes must-kärbsenäpi viisiga. Sellele seltsis salu-lehelinnu peen vile ja väike-lehelinnu vali lõgin. Õrnas lehekirmes haljendav leinakask õitses kuldseis värves. Toomingat ehtisid suured lehed ja sirel oli avanud pungad. Hauavahed olid juba rohelised naatidest, harakputkedest ja verihurmarohtudest. Mõnda hauda kattis punakas kivi-rikuvaip, mõnda haljas muru, milles sinasid siniliiliate õied. Paljusid oli armastav käsi ehtinud ülaste ja sinililledega.

Kostis rasvatihase metalset leelutust ja väänkaela valju piiksumist. Metsvindid püüdsid üksteise võidu üle hõisata teiste laulikute häältest. Kaugel kõlas vainurästa melodiline heliredel. Must-kärbsenäpp hüüdis t i i v u t i i v u, otsekui püüdes lohutada mets-lehelindu, kes kaeblikult oiates hüppas oksalt oksale.

Põlluveerel hüples noble kivitäks. Kord nägime teda aiatulbal, kord madalal rohumurul. Ta terav häälistsus meenutas heli, mis tekib kahe kõva kivi hõõrdumisest üksteise vastu, kuid ei puudunud ka mahedamad helid. Kanepilind liugles lainjal lennul piki põllupeenart, kus mustasid mutikuhjad ja haljendasid võililletutid. Paiguti ehtisid tumedat põllumulda kollakaspruunid põldosjad.

Rasvatihane.

Nad olid kui peened küünlakesed, leek eoskilbiste pähi-
kuks tardunud.

Valvakal kõrrepõllul rohetasid saarekestena niisked
nõod. Kõrget õhumerd elustas põldlöökeste rõõmus lõõri-
tus. Põlluvallil mängles tuul kuivanud mehitsaheina ja
põldpujuga. Virvendava loigu haljal veerul toitused kuld-
nokad. Ümberringi olid mullalõhnlised künnid ja ava-
rad kõrrepealsed. Kaugel sinasid sakilised metsapalistu-
sed, lähemal helendasid taluhooned, mis vaheldusid rohe-
liste kuusesalude ja pruunide puuvõradega.

Vihmast niiske rada viis meid kõrgemale kingule, kust
avanes uus vaade. Rohelised orasepõllud piirasid tume-
daid kesakünde ja maalilised puistusalgad nägusaid talu-
sid. Äestatud põllul valendasid väikesed rändkivikesed,
mida kevadine vihm oli puhtaks pesnud. Kaugel lendasid
üksikud kiivitajad. Nende laiad tiivad helkisid mustades
ja valgetes värvides ning nende kaeblik kisa paisus ja vai-
bus pehmes kevadeõhus.

Ikka lähemale nihkus Vahi lumivalge koolimaja. Pare-

mal piiras seda tumeroheline kuusemüür, pahemal aga pruunikas segapuistu, mille taga punetas telliskivist mõisahooned. Otse meie ees, pisut koolimajast paremal, paistis kaseallee. Allee läbistas soist lepavõsa selle ees oleva kingustiku ja hallide veeloikudega.

Madalalt kulgesid hallid pilvesagarad. Siin ja seal paljastus helesinine taeva laik. Päike naeratas üürikest aega ja nihkus jälle pilve varju. Kaugel huikas koovitaja ja liirutas oma nukrat viisi üksik sookiur. Õrnalt hüüdes liugles üle meie kuusiku poole kulgev siisikeste paar. Halli veeloigu veerul punetavat pajupõõsast ehtisid väävelkol-lased õisurvad. Soise lepatihniku koltunud mättal valendasid lugematud ülaseõied. Kadakatäks lepaladvas kordas oma lühikest laulukatkendit. Kuusikust kuuldus salulehelinnu lõbus vile ja metskiuru rõõmuhõiskeid. Nendega ühines kõikjal esinev metsvint ja puistuveeruga seotud talvike.

Tuul kohises kõrgeis kuusekroonides. Püüdsime kinni madalamale rippuva oksa ja imetlesime puhkevate lehe-pungade värskust ja õisikute värviilu. Piisutas peent vihma ja jälle hiilgas päike. Vesi teekraavis virvendas langevaist piiskadest ja peegeldas päikest silmipimestavas säras. Vetepõhjas kollendasid mullused kaselehed ja haljendasid rohelised taimelibleid. Kraaviveerul ilutses salgake alandlikke kärnalilli.

Peatusime tiigi juures, mille pruunis vees valendasid pilvesagarad ja sinasid taeva laikud. Veepinnal hõljusid ujuvad saarekesed, mida tuul rohelistest vesiläätsedest, punakaist kuuseokkaist ja usjaist papliõisikuist oli kokku uhtunud. Tiigi kaldal õitses vana pappel. Sajad mesilased surusid tema kollakate õisurbade ümber, mis kõikusid uljalt pehme tuulepuhangu puhul. Mesilaste tume sumin, oja vulin, kuldnokkade vile ning paplivõras laulva ohakalinnu salmikud liitusid meeldivaks looduse-lauluks.

Iseäralikud kriiskavad helid äratasid meie tähelepanu. Need tulid kuldnokalt, kes kõrge kuusesalu kohal hallvarest taga ajas. Lähedase kase ladvas laulis hallrastas, esimene hallrastas, keda sel aastal kuulsime. Soises männisalus, kus punetas tihe pajuvõsa ja läikis seisev vesi, häälitsevad metskiur ja kadakatäks.

Metalses läikes peegeldus hele päike värskes kesa-künni looklevail mullalintidel. Õhk oli soe ja niiske, lõu-

nas sinasid rasked kõuepilved. Kiirendasime samme, et enne äikest Vasula metsa jõuda. Põllukraavi pruunikas vees ujusid limased konnakoosagarad, kuna kraavi põhjas helendasid hukkunud konnade kehad. Kärmed kukrikud kündsid peegelsiledale veepinnale virvendavaid ringe. Nende tillukesed kehad hiilgasid kui smaragdid. Varsakapjade rebukollased õied naeratasid tasa kulgeva oja veerul.

Vasula metsa piirav luht oli alles valvakaspruun. Tagasihoidlikult häälitsetesid kadakataksid raagus lepa-võsas. Eemalt tõusis õhku liirutav sookiur. Metsaveerult aga kõlas metskiuru elurõõmus hõise. Päike kadus raske kõuepilve kähara serva taha. Metsamüür lõi tumedamaks ja haabade hallid tüved helendasid hiigeltulpadena. Kui metsa alla jõudsimel, krabisesid esimesed vihmatilgad kuu- vanud haavalehtedel, mis katsid hallpruuni vaibana videvikulist puudealust. Mets kajas metskiuru valjudest hüüetest. Kõrgelt kuusevõralt kõlas kuldpea-pöialpoisi peen laululugu. Nagu oreli peened vilehääled avara saali sammaskäikudes kajastusid punarina laulusalmid metsapuude keerukas labürindis.

Veel kord naeratas päike, kuid kadus siis ning vihm muutus tihedamaks. Jämedad piisad löid virvendavale kraaviveele läikivaid mullikesi ja panid kuuseokste ripnevad kahlud tuhandeis pisarais hiilgama. Läheneva kõue kõmin muutus ikka valjemaks ja sundis meid lähema metsatalu poole tõttama. Polnud aega kauemini imetella valget ülastemerde ja sinavaid sinilille-saari, mis metsaalust ehtisid.

Ühed metsvintidest hõiskasid, teised kilkasid või tõid kuuldavale nukrat kilgihäält. Mets-lehelinnud siristasid hiigelritsikaina ja punarina hõbedane vile näis helisevat ikka valjemini. Videvikku, mis valitses metsa all, läbistas sinakas välgujuga ja vali kõuemürin lämmatas linnuhääled.

Kui metsataluni jõudsimel, oli äikesepilve vesihall linik nihkunud meie kohale. Ikka sagedamad välgujoad valgustasid metsa ja talu. Kohutav kõuemürin kajastus sajakordselt laanemetsa sammaskäikudes. Rasked vihma- piisad rabisesid januneval maapinnal. Hallidele vihmajugadele seltsisid jämedad raheterad. Nagu valged kuulikesed hüplesid nad haljal õuemurul. Varsti läikisid nõgudes sogased veeloigud, kuhu vihm ja rahe tekitas lõhke-

vaid mullikesi. Suured jääterad ragisesid talu pilbaskatusel ja räästast langevad veejoad pladisesid vettinud savipinnal. Käharate õunapuude kohal sähvatas sakiline välgujuga, mida saatis kõrvulukustav kärgatus.

Ilm valgenes, vihm harvenes ja metsvindi hõise kuulutas kõue möödumist. Uuesti kuuldus metsaveerelt punarinna hõbedane lauluhääl ja salu-lehelinnu vile. Kaugelt kostis käo kukkumine ja peoleo meeldiv hüüe. Vihmast hiilgaval õuemurul jooksis nobe linavästriku ja tabas kärbse, keda niisked tiivakesed enam ei suutnud päästa.

Vihm lakkas, tõttasime tagasi metsa alla. Kõrged kuused kohisesid tasa ja raputasid raskeid veetilku vihmast vettinud metsapinnale. Longus rohulibledel ja nõtkuvail võsaoksil sätendasid lugematud vihmapärlid. Näsiiniin naeratas purpurses õiekülluses. Ülased olid oma õrnad õied sulgenud ja nukralt longu lasknud.

Ikka kõvemini kukkus kägu ja valjemini vilistas peoleo. Ikka tugevamini hõiskas metsvint ja erksamalt siristas metslehelind. Isegi punarinna muidu nii kurblik vilelugu kõlas rõõmsamana, metskiuru lõbus liirutamine ei tahtnud aga lõppedagi.

TAEVASKOJA NÕLVADEL

5. VI 1932

Retk rongil Tartust Taevaskotta on rikas maastikulisest ilust ja meeldivaist muljeist. Pideva pildireana mööduvad vaatlejast haljendavad orasepõllud, lokkavad rukkiväljad, arenevad asulad, värvikaunid jaamahooned, niidud ja metsad, sood ja kõrgendikud. Siin valendavad nõlvvad kivist, seal õitsenud võililledest. Siin säravad kuldsed tulikaõied, seal punetavad lõhnavad pääsusilmad.

Eriti köidavad vaatleja pilku kidura männiga rabadiksood. Nagu poleks midagi vaadata: viletsad männid ja vesine maa. Kuid siin lokkab mürgine sookail, lainetab ahaslehelise villpea lumivalge õiemeri. Nagu hiiglasuured lumelemmed, nagu lugematud puuvilla-tutikesed hõljuvad villpea siidpehmed õisikud peentel vartel, mis ehivad sammaldunud soomättaid.

Jõuame Taevaskoja jaama. Valgete aknaääristega, värskete telliskivikatusega lillakasroosa jaamahoone kesk haljendavat männimetsa rahuldab isegi nõudlikuma vaataja ilumeelt. Naudingut täiendavad kaks tumepunast kõrvalhoonet metsa rohelisel tagapõhjal.

Jaama ümbruses on käimas ehitustöö. Siin on värskelt kaevatud liivaauk, seal sülda laotud hallid ja punakad raudkivirahnud. Siin lebavad hiljuti raiutud männipalgid, seal vaigust lõhnavate laastude virnad. Tahutud raudteeliiprite süllad ootavad äraviimist. Teisel pool raudteed, hobusetee kõrval, ilutseb äsjakerkinud avar elamu.

Tee jaamast Taevaskotta pole pikk — 1½ km. See viib läbi männiku, kus kasvab ka kuusk ja kadakas ning mitmesugused lehtpuuliigid. Metsa rohelise lehevõlvi all õitseb juba õrn laanelill, metsmaasikas ja lõhnav leseleht. Lopsakaid mustikavarsi ehivad rohelised marjanupud, kuid palukad ilutsevad alles roosakasvalges õierüüs.

Kõikjal hõiskab metsvint, siristab mets-lehelind ja sirtsuub hall-kärbsenäpp. Kasekroonis vilistab salu-lehelind ja haavatüvel püüab porr peenel häälel metsvindi hõiset järele aimata. Kõrgel kuusetipul jutustab laulurästas oma pidulikku laululugu. Vainurästas näib tagasihoidlikumana. Ainult harva on kuulda tema värisevat heliredelit. Must-kärbsenäpp tasa kahisevas kasevõras kordab hoolikalt oma võnkuvat lauluviisi. Saledas kuusekroonis heliseb väike-lehelinnu taktipärane tsilp-tsalp. Kuski kaugel lullitab emakägu. Kuusetihnikust kostab musttihase viitse-viitse. Haruldasem metsalaulik, väike-kärbsenäpp, näib oma kaunis ettekandes kasutavat osalt musttihase, osalt salulehelinnu motiive. Erakordselt kaunina kõlab hõredast võsast mustpea-põosalinnu melodiline laul.

Hallid rändkivid konarliku tee veerul õhkuvad heledalt paistva päikese soojusest. Nende vahel haljendavad noorusvärsked põldsõnajalad, mille arenevad lehetipud on alles tigukarpjalt keerus. Põlise kuuse pigimustaks põletatud koorel hiilgavad vaigutilgad. Vana haava punakad lehed värisevad nagu palavikuhoos. Ta on oma viljurvad suurelt osalt maha raputanud. Nagu suured karvased liblikaröövikud lebavad nad pruunikashallil mullapinnal. Nägime haruldast kuuske, mille lüngus oksilt ripnevad oksakahlud olid pikad nagu leinakasel. Okkaist kokku kuhjatud sipelgapesas kihiseb kibe töö. Tuules liikuvate

kaselehtede segased varjud värisevad kuivusest tolmusel teerajal.

Seni selgesse taevasinasse ilmuvad valkjashallid rüngaspilved, ja kui üks neist päikese varjab, tumeneb mets ja linnuhääled jäävad vaiksemaks. Kuid pilved kulgevad kiirelt ja jälle särab päike endises suuruses ja ilus. Metsaulukute koor võtab uut hoogu, mustjad kärbsed helen-daval puutüvel sumisevad rõõmsalt ja haprad maarja-sõnajalad muutuvad läbipaistvaks.

Kaugel põlluveerul läheb metskits. Uurime teda binoklitega. Ta karv paistab osalt hallina, osalt ruugena, suured silmad ja nina mustavad, saba on valvakas. Erksalt püstitab ta oma suuri kõrvu, kõik tema liigutused on karmed ja kaunid. Ta näib nuusutavat hoolega üht kändu, kuid meid silmates põgeneb noolkiirelt üle noore orase ja kaob metsatihnikusse. Huvitav on vaadata, kuidas ta kiirel jooksul tagumised jalad jänese kombel esijäsemeist ette seab.

Mets hõreneb. Jõuame põlluveerele, kus vali tuul leinakase rippuvaid oksakahle lehvitab ja noorte mändide hallrohelisi latvu painutab. Rööplik rada viib meid üle kumera põlluseljaku, kus on pruunrohelisi oraselappe ja paistab kirjude kariloomadega kesaväli. Viirastustena kulgevad kerged pilvevarjud üle päikesepaisteliste põldude ja kaovad tumeda metsamüüri taha. Hallil kivikangrul kilkab kivitäks, kuskilt kaugelt kostab laulurästa lühikesi laulukatkendeid.

Tee toob meid taluõue ja keerab siit alla moldorgu, mis Ahja jõe äärde välja viib. Talu ees häälitsevad haljendavail tammedel poegi toitvad kuldnokad. Õhus lendleb õrnu õilmelemmeid, mida tuul poolõitsenud õunapuult lahti poetanud.

Rändame allapoole piki moldorgu, mille põhjas leavad hallid rändmunakad ning sammaldunud rändrahnud ja mille nõlvul kohisevad vanad kased, tüsedad männid ja põlised kuused. Lühike moldorg lõpeb laias Ahja jõe orus, mida katab põline okasmets, kus haljendab ka üksikuid lehtpuid.

Ladvani kuivanud kuuse all, mille surnud oksil ripuvad pikad habesamblikud, lebab kōdunev korbakuhi. Valvakat kasetüve katavad pisivetikad. Maasikalehed ja jänsekapsas pole veel suutnud kinni katta kuivanud kaselehtede pruuni kōdu, mida tuul metsa alla laiali kand-

nud. Valendavad pehkinud kasetüved, mis lebavad keset haljendavat sõnajalamerd. Mets-lehelind oigab kurblikult, nagu leinaks ta langenud kaskede kurba saatust. Puutüvede lugematud sammastread heidavad tumedaid varje rohelistis ja pruunes värvivarjundeis helendavale metsapinnale.

Tuleme välja metsaäärde, kus võsa tiheneb ja hakkab paistma Ahja jõe liivane kallas. Jõgi on endale oruliivasse sügava sängi söönud, mille veerul ripuvad haljad mättad ja käharad puujuured. Jõesäng on paiguti lai ja liivane, paiguti kitsam ja kivine. Seal, kus veevool vaiksem, mängivad vesi ja valgus kollakaspruunil liivapõhjal. Mändide oliivrohelistised varjud virvendavad tasa kulgevas vees. Varjuvabades paikades aga peegelduvad selgemini sinised ja valged taevavärvid. Limaste põhjakivide vahel hõljuvad looklevad veetaimed. Kitsamas sängiosas, kus jõgi vuliseb rändrahnude vahel, särab vesi hõbedases helgis. Kaldaveerul unistab ruugetüveline mänd. Ta käharad juured, mida vesi ja tuul paljastanud, väljuvad abitult õhku, nagu otsiksid nad kaduma läinud tugipinda. Külmailase sinised õissilmad ja karvase hunditubaka väävelkollased korvõisikud ilustavad kariloomadest madalaks kitkutud kaldamuru.

Kui vaatleksime Ahja jõge linnulennult, paistaks ta lookleva hiigelmaona. Jõekoolude lohkkülgedel leiaksime haljendavaid orulamme, kus männik ja võsa kasvab, kooldude kummkülgedel aga madalamaid ja kõrgeid, Taevaskojas aga eriti kõrgeid järsakkalduid.

Külastame esmalt Väike-Taevaskoda. All kaljupalal hiilgab pruunrohekais ja hõbedasis värves Ahja jõgi. Jõest kerkib kõrgele üles püstloodne kaljusein. Kalju koosneb punasest devoni liivakivist, millel on osalt rõhtne, osalt längus kihtkoetis. Kevadine kõrgvesi on kaljualuse siledaks lihvinud ja karmidele kivinukkidele pehmemad vormid andnud. Kaljuseina keskmine osa on kirju loendamatuid nimetähtedest, mida Taevaskoja külatajad tema punakasse kehasse on lõiganud. Tumedal kaljuseinal värisevad heledad valguseviirud, mis virvendavast jõeveest siia peegeldunud. Kõrgemal, kollakal kaljuseinal mustab kaldapääsukese pesaauke ja haljendab tuules liikuvaid taimekahle. Veel kõrgemal ripub kanarbiku-, sambla- ja sookailumättaid. Nad hoiavad kramplikult kinni kaljunukkidest ja ähvardavad igal hetkel alla langeda. Kalju üla-

veeru aga kroonib lünguvajunud kask, rida kuuski ja ruugetüvelisi mände, mille kohal sinab ja valendab vaba õhumeri.

Alt vesihall ja ülalt lumivalgeiks kiharaiks lõhustunud pilvekobar katab päikese ja jahe vari levib sinaka linikuna üle kalju, metsa ja vee. Kui aga päikese kuldne ketas jälle pilve tagant väljub, särab Väike-Taevaskoja kalju punakais ja kuldseis värvitoonides ja tema tippu kroonivate mändide tüved helendavad kui merivaik. Rõõmsamalt hüüab nüüd männikust laulurästas, meeldivamalt vilistab salulehelind ja lõbusamalt siristab mets-lehelind.

Lahkume siit ja läheme üle nõtkuva purde Ahja jõe vasemale kaldale, kust avaneb veel vabam vaade Väike-Taevaskoja kaljule. Siit paistab ka kalju algosas mustav kaljukoobas, kust voolab välja jääkülm allikas.

Suur-Taevaskoja poole kulgedes teeb kalju käänaku. Tema punased ja kollakad varjud värisevad allikselges jõevees. Hõbedaläikeline kalake kargab veest õhku, kõverdub ja langeb tagasi, tekitades vees kõikuvaid ringe, mis aeglaselt kalda poole levivad. Kaljugalal kollendaval liivaleetel aga jookseb nobe linavästriki ja püüab sääski, kes paha aimamata soojas õhus suruvad. Ägedasti vidistades liugleb piki jõge paar vihitajat ja kaob sangleppade taha, mille okstel ripub kevadise kõrgveega siia pidama jäänud kuivi mudakahle.

Veel kaugemal muutub Väike-Taevaskoja kalju ikka madalamaks ja siirdub aegamööda tavaliseks jõekaldaks. Siis hakkab tasa kohavate mändide vahelt punetama Suur-Taevaskoja võimas kalju. Siin muutub jõe põhi kivisemaks ja vaod ning käärud tema hiilgaval pinnal sügavamaks. Vallatult mängivad päikese soojad kiired ebatasase veepinna lohkudel ja harjadel ning värvivad nad hõbedaseks, kollakaks ja mustjassillaks. Seal aga, kus jõesäng on kallakum ja moodustab madala kärestiku, särab ja sätendab veepind arvuta peeglikestena ja loendamatute teemantidena. Osa kristallselgest jõeveest voolab vaiksesse kaldaloiku, kus läikivad vesikukrikud tõmbavad hiilgavaid ringe.

Uuesti muutub kitsaks vasem jõekeer, kust läheneme Suur-Taevaskojale, kuna vastaspool laiub avaraks, tuules kohava männikuga orulammiks. Ülal meie kohal kahisevad kõrged kased, kuna all vajub jalg pehmesse jõeliiva.

Suur-Taevaskoja kalju.

Jõuame Suur-Taevaskoja laiale orulammile, kus laiub kariloomist madalaks kitkutud muru ja kasvab kähara-võrane männimets. Imetelles seisame siin ja vaatleme kodumaa looduse kaunimat pilti. Otse meie ees punetab ligi kolmekümne meetri kõrgune kaljumüür, mis järsult alla jõkke langeb. Kõrgel üleval sügava taevasina avaras embuses haljendab hõre männirida. Üksikute mändide lii-

vast paljastunud juured haaravad meeleheites õhku, otsekui loodaksid nad siit abi leida. Nende vahel ripneb kaljuveerul tuules kõikuvaid kanarbikukahle ja mustika- ning palukavartest läbipõimitud mättavaipu. Siit alla levib järsk, kümneid meetreid kõrge punakas kaljumüür, mis langeb vägeva seinana Ahja jõe tumedasse vette. Kalju on kihilisest ja viirulisest devoni liivakivist ja teda kaunistavad rohekad simsid ja karniisid, harjad ning nukid. Sajad aastamiljonid, mis möödunud aegadest, millal need kaljukihid tekkisid, vaatavad siit alla meie peale.

Sügavad praod ja laiad lohud lõhustavad kalju vöödulist seinu. Punaka kaljumüüri nukkidel ja lõhedes haljendab hapraid sõnajalgu ja läikivaid rohukahle. Hiigeljuga dena levivad ülevalt alla kaljujalani punakashallid mullavöödid. Need on kuivanud mudavoolud, mis kevadlume sulamisel kaljult alla on valgunud. Kurvalt lebab madalas jõevees raskeid kaljupanku, mis alles hiljuti peadpöör itavalt kõrgusest siia alla varisenud ja mida veevool pole veel jõudnud ära uhtuda.

Seal, kus kõrge kaljumägi jõevoolu suunas madaldub ja uhke kaljumüür uuesti alandlikuks jõekaldaks kujuneb, kaunistab niisket kaljuseina piimvalge ja pigimust samblik. Siin mäejalal kahisevad hallitüvelised haavad ja valgetohused kased. Nende rohekad varjud looklevad selges jõevees. Kõrge kalju jalal on vesi tumedam ja varjud, mis siin värisevad, on lillakasroosad. Kolm poisikest sulistavad madalas jõevees ja jälgivad uudishimulikult libedate põhjakivide all peituvaid kalakesi.

Mets sosistab oma saladusi ja vaikne jõevulin meenutab lõpmatut jutulugu. Siin-seal hõiskab elurõõmsaid metsvinte ja kaugemalt on kuulda meleka kudrutust ning metskiuru trillerit. Laulurästas üleval kaljumännikus ei lakka laulmast. Ta hüüab meid, kutsub, ahvatleb ja meelitab.

Ligi sada kakskümmend pulkadega kinnitatud treppastet viivad Suur-Taevaskoja kõrgele kaljumäele, kus kohab vaigulõhnaline männik. Kahes kohas on hoolas korraldaja mäekülge platvormid kaevanud ja püstitanud pingid rändajale puhkamiseks. Jõuame üles kõrgele kaljuveerule, mida piiravad tugevad tugipuud ja kust avaneb unustamatu vaatepilt. Kõrgel kulgevad hallid rünkpilved ja sinavad laiad taevalaigud. Alamal haljendab hambulise harjaga männivõrade hiiglasuur mitmejärguline müür, mida toetab oranžvärviline tüvede sammastik. Veel alamal levib

ruugest liivakaldast palistatud roheline orulamm, mis piirab Ahja jõe virvendavat koolet.

Jälle nihkub päike valvaka pilveveere tagant ja valab mahedat valgust üle orus uinuva puistu. Mändide luge-matud varjud sinavad heledal lammipinnal. Kirjeldama-tus värvi-ilus särab Suur-Taevaskoja kaugemale väljaula-tuv kaljusein. Kalju ja kaljumänniku üldvari ulatub jõe vastaspoolse kaldani. Selle üldvarjus aga eralduvad sinised ja rohelised laigud ning merevaiguvärvi vöödid, millistena all Ahja jões peegelduvad orumännik ja taevas.

Kõikuväliselt lennul liugleb valge liblikas üle kirjudes värvitoonides helkiva vee. Üleval kaljumännikus aga män-gib laululindude väsimatu orkester ja tantsivad valgus ja varjud.

EMAJÕE LOODUS JA LINNUELU

9. VI 1932

Puhub niiske loodetuul. Kiiresti kulgevad käharad pilvemäed. Kuid veel kärmemini tõttavad vesihallid, kärise-nud pilvesagarad, mis liiguvad üsna madalal. Tundub, nagu ähvardaks tulla vihma. Otsustame siiski väikesel mootorpaadil sõita Tartust Kärevere poole, et koguda mõnda eset zooloogiamuuseumi jaoks ja tähele panna Ema-jõe loodust.

Ootame sadamas reisikaaslasi. Lõbusalt vidistades liug-levad jõe kohal nobedad räästapääsukesed. Ikka jälle kao-vad nad silla hallide võlvide alla, kus nähtavasti on nende pesad. Vesi on lillaka varjundiga rohekaspruun, kaugemal tinahall. Tuuleiil paneb ta paiguti hõbelaikudes särama.

Peagi on kõik teeleminejad koos. Mootor müriseb ja nobedasti kulgeb kerge paat, jättes taha kord rohekais, kord kollakais värves särava vahukuhiku. Pikk liivavall, mis ulatub silla naabrusest ujulani, heidab vette roosa-kaid varje. Aedades helendavad sirelipöösad lillas ja valges õislumes. Kaldal ootavad pigimustad lodjad hoolsasti lao-tud puusüldadega. Ujula ruuge liivarand on alles tühi. Luht särab kibetulika õiskullas. Maha jääb kollakas kivi-vare, mis vanast kalamehemajakesest püsima on jäänud, ja

pikk remmelgate-allee, mis ulatub jõeveerult endise Tähtvere mõisani. Vanad on need remmelgad ja palju näinud. Paljud neist on pehmes lammipinnases viltu vajunud — pikad aastateread on neid maamullale lähendanud. Nende urbseid tüvesid elustavad põldvarblased ja kuldnokad.

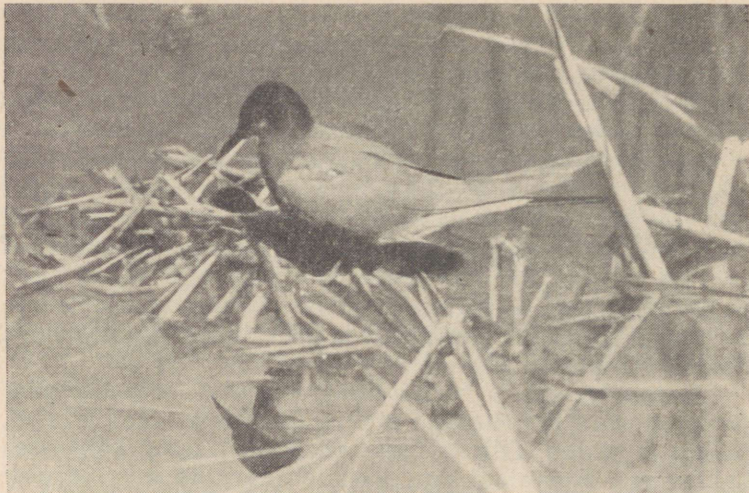
Suured ruugetüveliste männipalkide parved puhkavad jõepevel. Kaks kuldnokka kulgeb Kvistentali puistust risti üle jõe. Vist tõttavad nad näljaseile poegadele otsima toitu pehmest luhapinnast. Kaldapääsukesed püüavad kaarjal lennul jõe kohal hõljuvaid putukaid. Meie tulek peletab kõrgest kaldarohust üles kõveranokalise suurkoovitaja. Ta hüüab kaeblikult ja kaob tulikaist kollendava kaldavalli taha.

Alatasa alaneb ja kerkib kaldavall, avab maastikupilte ja katab teisi. Kinolindina nihkuvad mööda talud ja aiad, põllud ja niidud. Tilluke kalamehehurtsik upub käharasse kaldavõssa. Kuivanud puu jõekaldal sirutab murtud oksi nagu paludes meie poole. Vastu tulev aurik tõstab suuri laineid ja paneb meid tugevasti kõikuma. Suur tume pilv, mis meie kohal ripub, värvib vee lillakaks. Jäneselt möödudes liuglevad ühe kreemvalge müüri kohal virgad räästapääsukesed. Paremalt on tume kuusemüür, mida kibetulikaist tikitud kaldaniit lahutab virvendavast jõeveest. Peletame lendu punakal rändrahnul millegagi tegeleva hallvarese ja liigume kiiresti Jänese silla hallide sarikate alt läbi.

Läbi mootori karmi mürina kuulduv lambahänilase õrn kutsehüüd. Loodest nihkuvad üles rasked pilverünkad, millest ripuvad alla hallid vihmaniidid. Kauge mets muutub sinihalliks. Tuuleiil tugevneb, tume vihmakohin läheb ja varsti kahisevadki peened piisad tinahallil jöepinnal. Vesi lööb tumedamaks ja virvendab lugematuis rõngais.

Oleme Muuge küla kohal. Vihm lakkab ja sinine taeva-laik laieneb. Taevavärvid on külmad ja pilvevormid sügisesed. Loodest kerkib uus sünge vihmapiiv. Hakkab jahe, sest oleme märjad ja tuul on vilu. Kaugel paistab päike, mets lööb valvakais varjundeis helendama ja moodustab terava vastuolu kalda ja vee tumedate värvitoonidega.

Mootori mürin vaikib, seisame Kardla küla kohal. Külaeelne niit on kaetud nagu vere ja kullaga: ta punetab oblikaist ja kollendab tulikaist. Päike hiilgab, mõnus soojus hoovab õhust, kuivatab märgi riideid ja valab uut

Mustviires pesal.

elu kohmetanud liikmeisse. Kuid see soojuse ja valguse võlu on üürrike, sest kaugel mets on jälle sinihallis vihmärüüs. Uus raske vihmapihv läheneb, päike kattub ja ilm muutub tumedaks.

Kuskil hüüab suurkoovitaja. Hüdjat otsides silmame jõeluha tumerohelisel taustal lumivalgeid laike. Need on toonekured. Neli neist seisab ligistikku ja nende kohal liugleb nukralt häälitsev koovitaja. Veel üks koovitaja ilmub ja laskub hädaldades toonekurgede lähedale maha. Võib-olla peitub nende pesa seal lähedal ja nad on sellepärast toonekurgede lähedusest erutatud. Mitte kaugel toonekurgedest ja koovitajatest silmame kolme suurt halli linnukogu. Binokleid abiks võttes osutuvad need hallhaigruteks. Nad ei püsi kaua, vaid tõusevad lendu ja kaovad kaugusse.

Jäme vihm ja rahe pragisevad väikese kajuti katusele. Kaldarohi kahiseb ja tumehall vesi kattub rõngakestega, kust valkjad tilgad kõrgele pritsivad või hiilgavad veemulikesed lõhkevad. Neli toonekurge aga seisavad liikumatult kesk voogavat tarnamerd ja tuiskavat vihmailli. Meie kütid püüavad neile laias kaares läheneda, kuid linnud on kartlikud, sirutavad tiibu ja kaovad halli vihmaloori taha.

Sadu lakkab. Möödume suurest rändrahnust, mille valendab üksik kivitäks. Mootori monotoonset müra ületab kõle püssipauk. Üks meie küttidest oli lasknud väikese piilpardi, kes nüüd viskleb surmakrampides kahisevas kõrkjas. Kuid varsti jääb ta vaikseks ja tema kaunis peake langeb külma jõevette. Kurvalt läigib pardi tiival valgemustroheline sulgpeegel. Kahju linnu kustunud elust. Lohutan end lootusega, et meie preparaatori vilunud käsi ta uuesti ellu äratab ja et ta muuseumi kapis kauem ilutseb, kui see vabas looduses vahest võimalik oleks.

Möödume Käreverest. Kanali suus ootavad laiad puulodjad valendavate kasehalgudega. Jõeveerul kahiseb noor pilliroog ja hiilgavad õitsenud varsakapjade ülipikad õisvarred. Vali tuul on vesikuppude nahksed lehelabad kahekorra puhunud. Kesk tarnade ja heinkasvude rohelist vaipa hakkab paistma lumivalge tulbarida, mis piirab Kärevere maanteed. Kaks mudatildrit liuglevad kiiresti üle kurrulise jõevee. Üksik sookurg lendab kõrgelt üle vihmast nõretava luha. Kaldavõsast lendab üles herilaseviu ja suundub metsa poole.

Läbi mootori kära kuuleme teravaid hääli ja silmame luha kohal hõljuvat linnuparve. Jääme seisma ja näeme üllatusega, et linnud on peamiselt mustviired. Uhulises segaduses ja karmilt kisades liuglevad nad vihmases, tuulises õhus. Ajame paadi kaldale kesk tihedat pilliroopuhma. Sajab jämedat vihma ja veepind tolmas veepritsmeist, mida langevad piisad üles paiskavad. Läigib püssiraud, välgub tuluke, kõlab kuiv raks, mis linde ja paadisoolijaid erutab. Kuus viirest langevad nagu kivid luhavette, mis virvendab kahiseva pilliroo ja lihavate varsakapjade vahel. On huvitav, et teised linnud üheks hetkeks oma langenud kaaslaste kohale kogunevad, otsekui tahtes neid aidata, ja siis uuesti laiali lendavad. Pikis säärikuis sulistab õnnelik kütt sügavas luhavees ja kogub rikkalikku jahisaaki. Üks lind on jõekooldu kukkunud, kuid püütakse kinni ja tuuakse paati. Oleme rahul saagiga, sest mustviired on haruldasemad kui jõgi-, rand- ja väiketiirud. Nad on väikesed, mustja sulestiku ja nokaga linnud korallpunaste jalgadega. Üllatunult kuuleme viireste käras võrast häält ja näeme nende hulgas lendavat väikekajakat. Ka väikekajakas on võrdlemisi haruldane lind, musta pea ja mustade tiivaalustega.

Tõukame paadi rannalt ja peagi summutab terav mootorimürin viireste kriiskavad hääled. Varsti köidab uus objekt meie tähelepanu. See on tumedavärviline lind, kes istub koltunud heinakuhjal kaldavalli taga. Keegi peab teda vanaks kuldnokaks, kuid teravamal vaatlusel osutub lind isatutkaks. Ajame paadi kaldale ja püüame tutkale läheneda. Kuid enne kui kütt püssi palgesse jõuab tõsta, on erk lind kadunud. Liigume edasi ja kohtame suuri palgiparvi, mis aeglaselt Tartu poole liiguvad. Vihmast ligunenud parvetaja püüab jämedal kuusepalgil teha tulelõket. Vinge tuul puhub sinaka suitsujoa meie poole, mis meid mõnusasti erutab ja petlikku soojustunnet tekitab.

Siirdume Ulila jõkke, mida palistab ubaleht, varsakabi, kõrkjas ja pilliroog. Nõtkuva kõrkja saledaid varsi ehivad juba pruunid õisikud ja noore pilliroo vahel kõiguvad möödunud aasta koltunud vilivarred. Ulila jõe kaldad on nõnda vesised, et siin ei tihka kaldale minna. Pöördume tagasi Emajõkke, et leida maandumiseks soodsamat paika. Kaldapõõsa kõikuval oksal laulab kõrkja-roolind. Et rõõmsat jõelaulikut lähemalt silmitseda, juhime paadi tihedasse kaldapuhmasse. Roolind ei pelga meie tulekut ega lakka laulmast. Laul on ilus ja liigutav. Kui lihtne oleks nüüd lasta laulikut. Kas ei kohusta meid zooloogiamuuseum?

Kütt oli juba külma püssiraua linnukese poole tõstnud, kuid laskis selle langeda. Laul oli küti südant puudutanud ja lauliku elu päästnud.

LAUGESOO * SALADUS

9. VI 1932

Lääne poolt läheneb uus vihmapilv. Nagu hiigelkardina ripuvad tumedaist pilvesagaraist alla hallid vihmajoad. Peagi on taevas laushall ja rasked tilgad rabisevad kajutilael. Vihaselt sasib niiske tuul kahisevat kaldavõsa ja paneb loksuma halli jõevee paadi plankudel. Kiiresti läheneb läänest tume vihmakohin ja uuesti virvendab vee-pind tuhandes ringis. Varsti on kogu ümbrus tinahall, tihe vihm tuiskab ja kihiseb veel ja taimelehtedel. Peente jugadena voolab külm vihmavesi kajuti katuselt surnud

---

* Soo Emajõe ääres Ilmatsalu lähedal.

piilpardile ja viirestele, kes lebavad jahisaagina veest hiilgaval pingil.

Kui sadu lakkab, laulab roolind jälle ning Emajõe tinahall vesi mustab lillakas ja helendab hõbedasis värves. Pajuvõsa ja pilliroopuhmad säravad lugematuist veetilkadest. Idapoolne võsa ja mets on veel läbipaistmatus vihmalooris. Keset vesist luhta helendab ruuge kühm ja mustab inimkogu. See on palgiparv ja parvetaja, kes meile varemalt vastu ujusid. Et jõgi palju lookleb, paistavad nad kulgevat keset rohelist jõeluhta. Paiguti on vesi kevadise suurvee tagajärjel veel nõnda kõrge, et paat liugleb üle madala kalda ja meie läbi läikiva kõrkjamere ja kahiseva pilliroo üle luha edasi liigume.

Suundume sügavasse kraavi, mis viib Emajõest Lauge-sohu. Paik osutub ülihuvitavaks. Kaeblikult hüüdes tiirleb meie ümber paar mudatildrit. Nähtavasti kardavad nad meis hädaohtu oma pesale, mis peab peituma siin naabruses. Laias kaares liuglevad nad korduvalt ümber paadi ja nende häältel kõlab murelik toon. Lõpuks soikub nende hädaldamine ja nad kaovad võssa. Kuskil lähedal kõlab tuttav t i k u t - t i k u t. See on tikutaja, kes üles lendab ja mõhistades alla laskub. Korduvalt näeme huvitavat soolindu nõnda toimivat. Läheda puistu veerel laulab pruunselg-pöösälind. Kaugemalt kostab metsvindi nukker kilgihüüe. Sellele seltsib ebamäärane hääliitus, mis meenutab midagi tuttavat ja tuleb ikka lähemale. Nüüd kõlab üsna meie naabrusest t s i r b - t s i r b - t s i r r i b - t s i r r i b, mis lõpeb õrna heliseva silbiga. See on roo-tsiitsitaja laul. Lähema pajupöõsa ladvas näeme laulikut ennast. Selgesti paistab ta must pea ja kurk ning pruunikad tiivad. Usaldavalt istub ta puuksal ja toob aeg-ajalt kuuldavale oma siristavat laululugu. Teda oleks hõlbus olnud kätte saada. Üks meie kaaslastest tahabki teda lasta zooloogiamuuseumi jaoks, kuid ma palusin sellega pisut kannatada, tahan veel kuulata kauni linnukese kurba laulu. Olen õnnelik, kui ta äkki oksalt kaob ja pääseb võimalikust surmast. Kaugel laulab üksik roolind.

Tuul tutistab pöösast ja kahiseb pilliroos ning jälle piirab hall vihmalinik silmapiiri. Kui vihm möödub, lähivad kütid padrikusse, kuhu ei saa kaasa võtta meiega kaasas olevaid poisikesi, sest pind on märg ja porine. Jään poisikestele seltsiks. Neile teeb nalja paati aeruga kraavis edasi nihutada, veest välja kitkuda soopihlu ja varsakapju,

jälgida tigused ja kaane kollikas kraavivees. Paat peatub hanepaju- ja vaevakasevõsas sihvakate osjade ja teravaleheliste tarnade vahel. Lähedal kollendavad õitsvad võhumõõgad, kaugemal helendavad hõbehallid pajupõõsad. Padrikus vilistab salulehelind, kilkab metsvint ja põõsast kostab rahunenud mudatildri tasane luksumine.

Üks küttidest tuleb tagasi. Nad on lasknud põhjavindi. See lind rändab kevaditi suuremal arvul Eestist läbi põhjapoolse pesitsema. Ka suvel on teda meil harukordadel tähele pandud, kuid tema pesitsemise kohta meie maal puudusid seni kindlad andmed.

Kiiresti kulgevad kärisenud pilvekahlud. Õitsenud varsakapjade tumedad siluetid värisevad vee kohal. Vali tuul painutab mustapäisi tarnakahle, sasib sametlehelist pajupuhmast ja mängib noore pilliroo kahiseva lehestikuga. Loobume paadist, sest poisikestel hakkab vilu. Luha-pind on kõikuv ja märg. Nopime võhumõõku ja otsime terveid pillirooputki suurest lademest, mida kevadine kõrgvesi puistu äärde välja uhtunud. Hõbehallis ja helehohelises pajuvõsas kõiguvad koltunud roovarred, mis talvetuisule ja kevadveele on vastu pannud. Lähemast tihnikust kostavad aed-põõsalinnu mahedad salmikud. Eemal valendab ubalehe hilistunud õisik.

Kohtame oma vanemat kaaslast, zooloogiamuuseumi preparaatorit. Ka tema on põhjavindi jahisaagiks saanud — emalinnu. Ta lubab meid üllatada ülihuvitava leiuga. Võtab paadist kirve ja juhib meid padrikusse. Siin on raske käia kõrgete mätaste, väljaulatuvate juurte ja pehme, porise pinnase tõttu. Mättail haljendab lõikav tarnhein ja nende vesiseid vahesid varjab läinud aasta kuivanud kõrrevaip. Tihti eksib jalg petlikku pinda, kust seda raske on välja tõmmata. Paiguti paistab paks padrik peaaegu läbipääsmatuna. Angervaksapuhmad ei õitse veel. Mudasemaid paiku ehib punakas soopihl ja õispungis metsvits. Padriku keerdkäikudes kaotan varsti ilmakaared, kuid meie kogunud juht näib siin olevat täiesti kodus.

Oleme juba mõnda aega tihedas tihnikus edasi rühkinud, kui silmame sanglepapõõsast, mille latva kinnitatud kollakas heinakahl. Siin lähedal pidi olema ese, millega meie auväärt preparaator meid tahab üllatada. Üllatus on tõesti suur, sest meie ees on põhjavindi pesa, mida Eestis minu teada seni mitte keegi pole tähele pannud. Pesa asetseb noorel kasel, ligi kahe meetri kõrgusel maa-

Tikutaja.

pinnast, valgetohuse tüve ja haljendavate külgokste vahel. Hoolikalt punutud pesa sisaldab kuus väikest poega, kelledest üks on surnud, ja ühe mädamuna. Selle pesa emaks osutubki preparaatori poolt lastud põhjavint.

Läheduses kuuleme võõrapärast häälistsust, mis pisut meenutab urvalindu. Oletan, et see on põhjavint. Otsime teda hoolega naaberkaselt ja leiamegi. See on ilus isalind, musta pea ja kaelaga, kuna kurgualune ja rind on oranživärvilised. Ta häälitseb veel kord, ka see häälistsus sarnaneb urvalinnu omale. Mulle paistab, nagu kurdaks ta taga oma äsja hukatud kaaslast ja nagu lohutaks ta oma kohutatud poegi.

Vist pole ühtki looma nõnda raske surmata kui laululindu. Kuid see kurb kohus tuleb täita. Muuseum vajab ka isa-põhjavinti ja kodumaa linnustiku uurimine tema pesa. Noor kask väriseb vaheda kirve raskete hoopide all. Tema kahin tundub valuoigena ja langemisragin surmakarjatuseana. Ta valgest kehast raiutakse välja see osa, kus haljendab oks, mis toetab väärtuslikku pesa.

Mitte kaugel langenud kasest valendab teine. See on surnud ja selle pehkinud kehas mustavad kaks rähni raiutud auku. Eluta tüvel asuvad hallid taelseened. Üle-

mises augus on must-kärbsenäpi pesa. Ka see tüveosa tuleb muuseumile võtta. Nagu pistnuga papist karpi, nii tungib terav kirves surnud kase kõdunevasse kehasse.

Raske saagiga koormatult rändame tagasi paadi poole. Teekond läbi juurtekeerustiku, muda ja vee on väga väsitav. Näljaste sääskede sumisevad parved suruvad meie ümber. Nende valusad pisted tunduvad kibeda karistusena halastamatu hävitustöö eest, milleks meie ülesanne meid kohustas, ja saladuse avastamise eest, mida sisaldas Laugesoo.

PÜHAPÄEVAHOMMIK TARTU TOOMEMÄEL

16. IV 1933

Roosakad pilvekahlud lagitaevas löid valvakaks. Päike oli juba tõusnud ja ta silmipimestav ketas ujus valgusemeres. Toomepuude krobelised tüved värvusid merevaiguliseks. Nende pikad varjud roomasklesid üle rohekaspruuni puistualuse ning külmanud kõnniteede. Vilu hommikuõhk värises loendamatute kuldnokkade lauluhelidest. Siin kõlas peen vile, mis tundmatuseni järele aimas salulehelindu, seal levis nobe helideväring, otsekui siristaks ritsiklind. Kuskilt kuuldus koovitaja kõlav hüüd, mis siiski tuli kuldnoka kurgust.

Kuid anatoomia instituudi poolt, sealt, kus tumedad kuused piiravad Faehlmanni sammast, kostis rida hoopis erisuguseid helisid. Need polnud kuldnokkade hääled: puukoristaja, kes juba aastaid siin lähikonnas pesitses, hüüdis oma kadunud kaaslast. Ka metsvindid korrutasid raagus pärnakroones lakkamatult oma hõiskavat laululugu. Nende hääled olid veel pisut karmid ja neid polnud nõnda palju kui kuldnokki. Siiski tundus kevade tuleku rõõm olevat nakatanud nendegi südamed.

Isegi tihased, keda aasta läbi Toome puistus oleme harjunud kuulma, tundusid täna hoopis rõõmsamalt häälitsevat kui tavaliselt. Tornja kuuse rippuvaist oksakahlustest kõlas rasvatihase lõbus leelutamine. Vahtravõra kähharast oksakeerustikust kajas sinitihase meeolukas liirutamine. Ka sootihane, keda siin harvemini kuulda, avaldas täna oma kevaderõõmu, tuues kuuldavale eriti

Tartu Toomemägi.

puhtaid vilehelisid. Isegi väike-kirjurähn ei suutnud üldises elevuses külmaks jääda. Kord piiksus ta väänkaela kombel, kord põristas kui trummilööja kuivanud pärnaoksal.

Rõõmsasti tantsisklesid heledad päikesekiired lindude lõbusa laulumängu saatel puude raagus võrades ja nõrk tuuleõhk raputas tasakesi punakaid oksavõresid. Inglise kaitseveeru külm plekk-katus valendas tuhandest

siravast härmatisokkast. Hetkeks tuhmus nende hiilgus, kuid järgmisel hetkel lõi ta uuesti särama kõigis vikerkarevärvides. Peatset ärkamis- ja uussünnirõõmu näisid nautivat ka jalaka pakatamiseni paisunud pungad, mis ehtisid punakate marjadena peeni oksaraage. Toome veerul ilutses sarapuupuhm väävelkollaseis õiehelmeis. Hiigelröövikuina rippusid pikad õisikurvad tema peeneraolistel okstel. Helges hommikuvalguses kumava kuuse ladvas keris kirju ohakalind keerulist laululugu.

Aeglaselt liikus päike kähkjashalli pilve taha ja puudelt kadus tema elustav helk. Tundus, nagu oleks hoogne linnulaul viivuks soikunud, kuid samas kõlas ta endise hooga. Vaikselt seisid põlised puud ja kuulasid väikeste laulikute suurt kevadelaulu. Laul näis liigutavat isegi suurimat kodumaa looduseuurijat K. E. v. Baeri. Näis, nagu pehmeneks ta teravajooneline pronksnägu leebeks naeratuseks, nagu tahaks ta hallpunaselt graniitsambalt maha astuda, et paremini jälgida väikest porri, kes naaberkuusel nii kangekaelselt järele aimas metsvindi laulu.

Salk hakke lendas heledasti kilgates toomkiriku hiigelvareme katkenud võlvide kohal, otsides pesapaiku aukudes, mis mustendasid tema punaseis müürides. Järsk tuuleil veeretas kuivanud vahtralehti pargipinnal ja pildus neid kelmikalt kirjusuliseile kuldnokkadele, kes igirohelisest pinnasamblast toitu otsisid. Alt orust levis rohevindi liirutamine. Kuldnokkade vile ja metsvintide laul laotus üle kirju katusemere, üle Emajõe, mis sinakashalli maona hallrohelises orulammis lookles. Laul möödus ruugeist devonikaljudest, mis heitsid pikki varje päikesest helendavale nõlvale, ja kustus vist seal, kus horisondil helendasid lainjad kinkuderead ja sinasid metsahambad.

Ka Faehlmanni rohekasruuge pronkskuju tuhkhallil graniitkulbal näis hetkeks elavana. Ta näis kuulavat lõbusate pidutujuliste kuldnokkade vilesid ja põialpoisi imepeent häält.

Taevas kattus tinase rüüga. Hakkas jahe. Tuli tagasi koju pöörduda, kuid ei tihanud seda teha enne, kui polnud külastanud kevadetundes tuksuvaid Toome nõlvu ja orgu.

Sügav Toome org, kus talvel kajasid kelgutajate ja suusatajate naer ja rõõmsad hüüded, oli juba lume- ja jäävaba. Pruunide ja hallide soomustena katsid kōdunenud kaselehed tema niisket põhja ja koltunud nõlvu. Hal-

jendavate kuuskede ripnevad oksakahlud elustusid leevikeste pehmeist häälttest. Raagus kasevõras leelutas agaralt pigimustades ja väävelkollastes sulgedes särav rasvatihane. Värviliste kiirtena mängles hetkeks pilve tagant naeratav päike sõlmilisel jääpurikail, mis ilustasid äsjamurtud oksatõmbikest.

Oru poole vaatav punakaspruun Toome nõlv paistis veel elutuna. Kuid Toomemäe päikesepoolsel küljel võis tähele panna tärkavat taimeelu. Koltunud kõduga kaetud muldpinnase mustas rüpes haljendas harakputkede ja verihurmarohtude ererohelisi lehekodarikke. Need polnud mullused ületalvitunud lehetupsud, vaid uue kevade noorusvärsked võrsed. Ühes kuldnokkade ja metsvintidega olid nad esimesed kevadekuulutajad Tartu Toomemäe lumest vabanenud nõlvul.

MAIÖÖ ULILA ÄISOOS

1. V 1934

Oli kell kaks öösel, kui end rännakuks valmis seadsime ja käsikaudu välja tulime pimedast heinakuurist, kus olime ööbinud. Tumehallis taevas siras suuremaid tähtsilmi ja kuu kahvatut palet varjas kollakas pilveriba. Külahooneil, põldudel ja sool hõljus salapärane ööhämärrik. Ainult kaugel läänes helkisid hundisilmadena Ulila elektrivabriku öised tuled.

Kõikjal valitsevat öörahu segas sammude kahin kobedal põllumullal ja suurkoovitaja õrn kudrutus. Siis laulis esimene kukk ja udu varjus uinuvate põldude kohal hakkas lõõritama üksik põldlõoke. Kuskilt kaugelt kostis rändavate metshanede karm kaagutamine põldrüüdi läbitungiva vile sekka. Põldrüüt pidi olema lähedal, peatusime ja uurisime hoolega hallis videvikus peituvat ümbrust. Kuid öövarjude hämaruses mustavail põldudel polnud näha midagi erilist peale rukkioraste helendavate laikude.

Astusime vaikides sügavarööpalist rada mööda halli uduloori mähitud soo poole ja kuulasime kaugete koovitajate meloodilist liirutust, erutatud kiivitaja kähisevat kisa ja öötaevas peituvat põldlõokese lõputut laululugu. Öövidevik hakkas aegamööda lahkuma ja siravad tähesilmad kustuma. Tumedal teerajal valendasid põllukivid, kesakünnil võis juba eraldada vagusid.

Kuiv põllurada lõppes. Ettevaatlikult sammusime läbi sügava veelombi, kust kahvatud taevavärvid nagu peeglist vastu helkisid. Tulime välja vesisele sooteele, mis kadus sirge raidsihina hämaruses valendavate sookaskede ja kidurate männiridade vahele. Mulksatades vulises pruun soovesi kõikuvasse sammalpinda vajuva jala all. Ka kollakashallid heinakahlud, mis vesist teed palistasid, ei pakkunud jalale kuivemat paika. Kõikjal mulluste rohukõrte meres helkis raudkülm soovesi.

Veesulin segab kuulmast öisi linnuhääli. Peatume. Kõikjal levib tasane isatetrede kudrutamine ja kostab koovitajate tagasihoidlikke hääli. Kuskil lähedal vilistab laulurästas ja kaugemal kõlab vainurästa meloodiline heliredel. On kuulda tikutaja korrapärast tiksutamist, siis jälle tema möhitavaid lennuhääli. Hõbekellukesena heliseb soomänni kidurast võrast punarinna hingetungiv laululugu. Kogu soo näib ärkavat öisest unerahust ja pidulikult vastu võtvat mai esimest hommikut. Ja hommik läheneb, sest tuhkhall taevas läheb idas heleroheliseks ja varsti helgib ta tärkava koidu õrnkollakais värvivarjundeis. Üha valgemaks muutuvad sookaskede jässakad tüved ja ikka rohelisemaks soomändide käharad kroonid.

Jätkasime oma vaevalist rännakut õgusuunalisel sooteel, kus külm vesi üle saapapöia ulatus ja saapakonts ikka jälle sitkesse sammalpinda kinni hakkas. Aeglaselt möödusid meist haljendavate soomändide madalad võrad ja lehitute sookaskede loendamatud read. Nende keerukad siluetid idataeva kollendaval taustal muutusid üha teravamaks. Siin-seal mustas pruunhallis okastikus salapäraseid lõhesid ja helendas mulluse pilliroo kuivanud kahle. Haljast rohuliblet polnud veel kuskil näha. Kõikjal kollendas lumest mahasurutud kõrremeri, kus ainult üksikud tarnad oma kuivanud vilipäid uhkelt püsti tõstsid.

Kuskil üsna lähedal kõõrutas emateder ja kaugelt kõlas heleda pasunahelina sookure kõlarikkaid hüüde. Nagu mullitava vee helisid kostis haljendavate männiridade tagant täpik-vesivuti hääli, millega seltsis üksiku põhjatihase peen piiksumine. Kuid kõik need hääled olid hetkelised. Nad tekkisid ja kadusid ja jälle polnud muud kuulda kui isatetrede tumedat kudrutamist ja jaheda soovee lortsumist meie läbiligunenud jalanõude all.

Kärisenud pilvetükid ujusid aeglaselt idataeva vein-

kollases rüpes ja punakas kuuketas rippus nukralt sookaskede raagus võrastiku kohal. Nüüd löi koidutaevas roosakaks ja vesi teerajal helkis koobalti värvis. Kell oli neli. Kuigi päike polnud veel tõusnud, olid tumedad öövarjud lõplikult kadunud ja hele koidukuma valgustas kolletanud luhahaina ja kidurat soovõsa.

Lõputuna paistis veest hiilgav soorada. Ma polnud harjunud kõndima raskeis veesaapais. Üks neist oli hakanud vett läbi laskma, mis nüüd külma mähisena jalga ümbritses ja nobedamat sammumist raskendas. Kuiv saabas aga surus armutult hellaks hõõrutud varvast. Hädavaevalt jõudsin järele oma vanale kaaslasele zoologia-muuseumi preparaatorile, kes, vaatamata oma raskele seljakotile, püss käes laskevalmis, kergel sammul edasi liikus. Ta igatses kohata rabakana, keda ta siin talvel olevat tihti näinud.

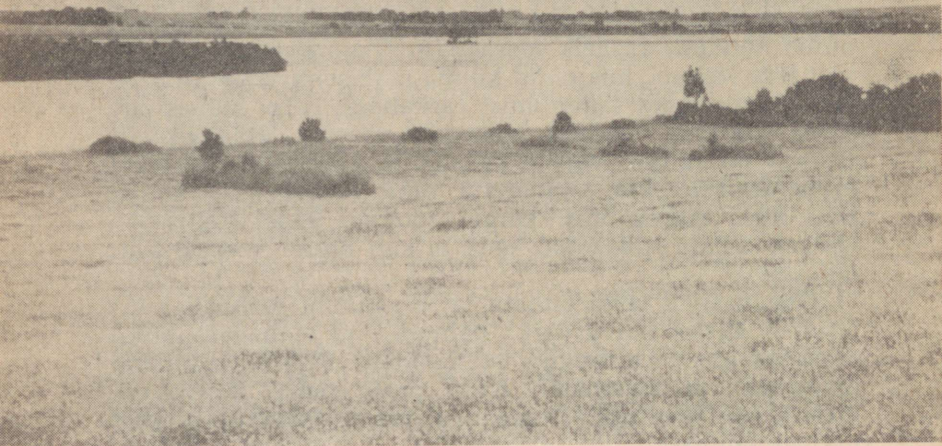
Otsustasime veidi puhata ja teravamini soohääli kuulata. Et kuskil kuiva paika polnud, olid mahapainutatud sookased meile vetruvaiks istetoolideks. Püüdsime kuulda igatsetud rabakanahääli. Kuid peale tedre kudrutuse, koovitajate liirutuse ja sookiuru nukra tiksumise polnud midagi kuulda.

Vahepeal aga tõusis päike. Tema kollakaspunane ketas püüdis välja pääseda tinahallidest pilvesagaraist, mis raske ahelana kaugete sookaskede kohal rippusid. Ja kui ta lõpuks võidukalt vabanes ja sookased ja männid tema kuldseis kiirtes helendama löid, läbis sood nagu uus eluline. Kauge tedre kudrutamine paistis nüüd üsna lähedasena. Koovitajate liirutus kaotas oma kurva kõla ja sookiuru tiksumine tundus rõõmsamana. Metskiurud ja metsvindid hõiskasid üksteise võidu ja kogu soovõsa helises kadakatakside kõlavaist häältest. Nii tervitasid Äisoo tiivulised lapsed õiekuu hommikut.

TABIVERE JAAMAST SAADJÄRVELE

21. II 1935

Lõuna paiku jõuame Tabivere jaama, kust suundume kalainstruktoriga Saadjärve poole. Ilm on sula. Tuhkjast pilvesõelast puistab tuiskvihma. Tuul kohiseb tumedalt

Saadjärv.

raagus kaskede ja lehitute pärnade vihmast tilkuvais võrades. Nukralt lirtsub vesine lumi raske veesaapa all. Aukliku maantee kahisevas lumes lookleb aeglane ja raskeemeelne palgikoorem. Kannad reel, ladvad kelgul, leavad lohutamatumt üksteise kõrval kalgestunud kase- ja sanglepalaibad. Nagu verised haavad punetavad nende äsjasaetud otsad.

Veel valendavad põllud pidevas lumekuues; ainult kohati on valge villane lumerüü rebenenud ja näitab jäigistunud mullapinna mustjaid nukkisid. Troostitult piilub noorusvärske kasetihnik läbi peene vihmakanga ja nihkub aegamööda maanteest vasemale.

Hiiglavaala turjana võlvub meie ees Tabivere vallseljaku lumine rinnak, mille taga peitub Saadjärv. Kaugel vallseljakul aga kumab Tabivere sinihall pargipuistu.

Möödume pruunrohekais ja terashallides viirudes virvendavast järvekesest väikeses lammorus, mis on tekki-

nud lume sulamisest ja vihmaveest. Selle taga rõõmustab silma vana vettinud seintega elamu telliskivikatus, veripunane ja tuliuus. Paiguti muutub jäätunud tee mudaseks ja konarlikud rööpauurded manitsevad ettevaatusele.

Tee ronib järjest kõrgemale. Vaateväli meie selja taga oma valendavate pindade ja tumedate joontevõrguga muutub laiemaks. Paremal ja vasemal laiub lumelinale puhutud pruuni mullatolmu ja paistab lumemerest välja ulatuvaid kivisaarekesi. Teeveere märgades lumepeenrais mustab lõputu rida põldjumikaid, raudrohte ja põldpujusid. Nad on küll surnud, kuid nende kuivanud vartelt ja tühjadest viljadest vaatab meile vastu ilu ja vormiküllus. Möödub madal paik mullaga täpitud põllu piimvalges embuses, kus kirendab terashall lumevesi, mis naabernõlvalt siia on kokku valgunud.

Imetleme väikest puudesalka tee lähedal. Aastat kaheksakümmend, võib-olla ka rohkem tagasi oli siia istutatud viis kuuske poolringis üheainsa kasega nende vahel. Nüüd on väikesed äbarikud kõrgeiks puudeks kasvanud ja tumedad vetikad ning hall samblik katavad nende pragnenud koort. Nad on üksteisele truuks jäänud. Nende tornjad võrad, oksakodarik oksakodariku peal, on tugevaks haljaks torniks ühinenud, mis kaitseb kase kirevat oksakeerustikku. Vabaduse ja valguse poole püüdes on nad nappi eluruumi vennalikult jaganud. Kõik nad on kiivalt armunud nende alla istutatud sirelivõsasse. Õrnalt hellitavad nad selle halle oksaraage, kus rohetab jämedaid pungi, oodates läbematult kevadet. Siis tahaks viibida siin lõhnade ja värvitoonide valguseküllases meres, tajuda imelist hõngu, milleks liitub kuuskede kibekas, vaigust hiilgavate okaste vürts ja sireli raskete õiekobarate imekerge aroom.

Kuid pole veel kevad. Süngelt vingub niiske tuul tumerohelistes kuusekroonides ja raputab mornilt ripnevaid oksakahle. Nagu raskeid pisaraid rabiseb veetilku vihmast ligunenud oksastikult.

Üha kõrgemale kulgeb tee ja tugevamini raevutseb tuul. Kummaliselt kohab see pargipuude vettinud võrades, tutistab lembelt märgade viljapuude käharaid oksakiharaid. Nukralt kilkab suur-kirjurähn, sekka sinitihase silberdus ja rasvatihase leelutav laul. Vahvad linnud, kellele vastlasula meenutab kevadet.

Hakkab laiuma vaba vaateväli eemal orus unelevale

Saadjärvele. Võimas järveog on kütkenud Tabivere ja Elistvere vallseljakute vahele kui vägev mälestis kaugeist jääaegadest. Saadjärve vattvalge talvekuub on paigatud vesihallide jäälaikudega. Vasemal aheneb järv soiseks puisniiduks. Nagu kummalisi elukaid roomaskleb siit pruunhalle puistuvõsapid Elistvere lumisele vallseljakule, mille avarad nõlvad helgivad valvakais värvijumedes läbi sinaka vihmakanga.

Kogu loodus nutab. Hallide pilvelaugude vahelt piserdub peeni vihmapiisaraid. Raskemaid tilgub sammaldunud õunapuude nukulistelt oksaraagudelt. Lumerätik maapinna tardunud näol on läbi imunud loendamatuist leinapisaraist.

Tee suundub paremale ja kaob viljapuuaiataha. Nagu õieli õlavarsi, konksus käsivarsi ja laialisirutatud sõrmi levib kõikjale õunapuude looklevaid oksid ja peeni oksaraage. Sügisel pakkusid nad vilja, nüüd paluvad nad andi. Murelikult tiksud kuskil üksik talitsiitsitaja. Leinaliselt helisevad sepavasara rasked löögid. Pilusilmi tukub suitseva sepikoja ees ree ette rakendatud hobune, uneldes naudib ta mõnusat soojust peremehe vanast kasukast oma nõgusal seljal.

Üksiku rändurina seisab Saadjärve lähedal raagus remmelgas. Ta on vana ja vormitu, tormidest murtud ja seentest rikutud. Kuid veel tunneb ta elust rõõmu. Ta on oma konarliku koore kaunistanud halja samblaga, oma katkenud oksad ehtinud eredavärvilise samblikuga; siin on kollast ja halli, pigimusta ja pruuni. Mis sellest, et ümberringi kaebuvad koltunud rohukõrred, nukrutseb surev jää ja nutavad hallid taevapilved, tema ihkab ikka veel viibida elupeol.

Oleme Saadjärve Tabivere-poolsel rannal ja kavatseme siit rännata üle jää Äksi. Raskest lainest väljapaisatud hiidelukana lebab pigimust kalapaat lumisel rannapõndakul. Üha sügavamaks muutub lumeleede, kiusakamaks tuul ja tihedamaks vihm. Suundume läbi kahiseva kõrkja ja painduva pilliroo vaba jää poole. Paiguti on pilliroogu lõigatud; terava praginaga purunevad kuivanud kõrretüükad hoolimatu saapa alla. Mornilt sahiseb tuul koltunud pilliroopuhmas. Kõikjal kirendab lookas kõrsi, lipendab lehti ja õõtsud vihmast raskeid vilipäid.

Siiani on pehme lumevaip pidev ja paks. Varsti aga tundub jala all vett. Suundume talveteele, sest siin on

lumi kinni tallatud ja pinnas kuivem. Paiguti on tugevad tuuled jää lumest puhtaks pühkinud nagu hari põrandal. Siin-seal virvendab rohekashallil jääpinnal vihmast täpitud veekirme.

Sügavalt vajub vettinud saabas vesisesse lumelörtsi, kui jalg eksib kõrvale kõrgelt talveteelt. Märg tuulepuhang huugab süngelt külmast tuimunud kõrva ääres ja aitab tagant tõugates meid edasi sammuda.

Tühjana ja elutuna paistab jäässe ja lumme aheldatud Saadjärv. Ainult Kukulinna suunas mustab sinkjashallis vihmalooris järjest kasvav täpik. Meile lähenedes eristame selles hobust ja reel istuvat inimest. Naine on üleni halli rätти mähitud, kuna mees ohje pingutades ahvardavalt siugjat piitsa lehitab.

Meil tuleb talveteelt lahkuda ja võtta otsesuund Äksi poole. Ettevaatlikult astume kuivalt rajalt veest hulpi-vasse lumme. See ulatub üle saapapöia, kuid on kõikjal sama sügav. Iga sammu jäljest kerkib rohekashallist vee ja lume segust üles loendamatu peeni ja valgeid õhumullikesi, mis lõhkevad ägeda kihinaga veepinnal.

Lumi õheneb ja kaob. Jälle kõnnime klaassiledal jääpõrandal, kus välkudena siugleb hõbehalle jääpragusid. Nagu maod looklevad nad vihmast läikiva jää rohekas rüpes, et end peita rannapervel valendavate lumeluidete alla. Veest virvendaval jääklaasil märkame nõörsirget viirgu — kriipsu, mille kalastaja terav tuur siia on kirjutanud.

Jõuame Voldi järvelt Suurjärvele, kus silma ulatuseni levib halliviiruline lumekõrb. Kauguses mustab liikumatu täpik — ahvenaõngitseja, nagu seletab mu kaaslane.

Uuesti kulgeme kahisevas lumes ja sulisevas vees. Taevas on hiirhall ja vihm ei lakka. Üha lähemale nihkuvad Äksi torn ja hallis vihmamantlis nukrutsevad elamud. Roomaskleb ligemale hõre rannamännik ja taamal helen-dab lumemaastik. Nüüd liigume libedal rannajääl, kus pole enam vett ja jää ulatub põhjani. Nagu läbi selge klaasi paistavad punakashallid rändrahnud ja turvaspruun põhjamuda. Abitult soperdame sügavas leetlumes, mida tugevad tuisud on kaldaveerule kokku keerutanud.

Väsinult ja higiselt, vahel tagasi libisedes, kuid ikka uuesti üles ronides, jõuame sügavaist lumehangedest välja vabale rannarindele. Rändame tundra laadi maastikus,

kus nagu loendamatuid sari haljendab sammaldunud mätaskingukesi.

Vihm lakkab ja hall pilverüü hakkab kärisema. Siinseal avaneb üksik taevasilm, sinine ja selge. Oleme pikast rännakust roidunud ja püsivast vihmast läbimärjad. Igatseme kuiva ja sooja puhkepaika, mida loodame leida kala-instruktori juures, kelle elamu asub ülal vallseljakul. Tuleb sooritada viimane pingutus, et sinna jõuda. Ronime otseteed üle sügisese künni. Lumi on sügav ja varjab petlikult sulavett vagude vahel. Siirdume noorde viljapuuaeda, kust lahke peremees meid tuppa kutsub. Siin on õdus ja kodune. Soojendame kohmetunud käsi ja kuivatame märgi üleriideid. Külalislahke peremees tutvustab meid oma sisuka raamatukoguga, tema lahke abikaasa on meile katnud ahvatleva lõunalaua. Mõnuses ja õpetlikus vestluses möödub aeg. Kuuleme mõndagi huvitavat Saadjärve elust-olust.

Kui vallseljakult valgub palju sulavett alla järve, tulevad rääbised vastuvett kalda poole ja järvel on rääbisesaak vähene. Ka vihmaga ja üldse madalrõhkkonna ajal on rääbisesaak vaene. Madalrõhk mõjutab ujupõit nõnda, et kala tõuseb kõrgemaisse veekihtidesse, kuni ta erikaal kohaneb uue olukorraga. Rääbis elutseb järve sügavamais paikades, kus vett on 18—25 m.

Noot rääbisepüügiks Saadjärvel tehakse 16—17 käsisülda kõrge ja võrgusilmad püstsuunas pikad. Noodaveol järves venivad silmad välja vastupidises (rõht-) suunas. Sellega kahaneb nooda kõrgus rohkem kui poole võrra ja nooda ülaveer liigub mitu meetrit allpool jääd. Viibivad nüüd rääbised ülemistes veekihtides, siis ei hakka nad noota. Ka päikesepaistelise ilma ja napi lumega jääl kulgevad rääbised üle nooda, ehkki õhurõhk on kõrge. Põhjusiks on nähtavasti see, et rääbise toit — hõljumloomakesed — suunduvad päikese poole, kuhu rääbis neile järgneb.

Viimaseil aastail on järvepind võrdlemisi madal, valgust pääseb rohkem põhja ja vesikatk vohab lopsakamalt. See takistab tublisti noodaga püüki. Tänapäev löhkus raske vesikatkukoorem noodapära. Esimene loomus ei andnud midagi, teine 8 puuda.

Üldse kasvab rääbis Saadjärves hästi, sest siin on rohkesti sõudiklasi ja muud hõljumit.

Ihes areneb rääbise suuruseks seni, kui ta veel hõlju-

mit sööb, hiljem aga lööb kidunema, sest et puudub vastav toit, nagu selleks Peipsis on väike tint.

Järvelõhe maimel lasti möödunud aasta kevadel järve, kuid siiani pole veel nähtud ühtegi kala.

Latikad siin ei edene. Omal ajal toodi neid järve; toodud kasvasid, aga noori ei näe. Põhjuseks on vist asjaolu, et järv on rohuvaene ja et vähid söövad latika kudet.

Kuna Võrtsjärves ja Emajões vähk ei arene, on teda Saadjärves tublisti. Karjapoisid võtavad neid tunni kestel välja mitusada. 1923. a. oktoobrikuus möllas Saadjärve vähkide seas taud ja neid suri rohkesti.

Angerjaid on Saadjärve lastud 1923. a. 750 ja 1933. a. 499 isendit. Peale selle elutsevad järves veel kogred, linaskid, lutsud ja viidikad. Kogred asuvad järve Voldipoolses otsas. Linaskid elutsevad mudas ja rohu sees, kust nad nähtavale tulevad ainult kudemise ajal. Lutsupoegi on Saadjärves küllalt näha, kuid suuri lutse on meie lahke jutleja 12 aasta kestel leidnud ainult üheainsa.

Jutlemine lõppenud ja keha kinnitatud, külastame kalahaudumismaja ja asume tagasirännakule Tabivere poole.

Meeletu kiirusega tõttab sulavesi maanteekraavis oru poole. Ta vallatus vulinas nagu heliseks rõõmsaid kevadehäali. Ka lumine kesamaa on muutunud mustakirjumaks ja roheliste männisagaratega raamitud järv paistab hallim. Nobedasti lendlevad sumedas taevasinas kärisenud pilvekahlud. Põgusalt hiilivad nende tumedad varjud üle lumme rietatud vallseljaku. Hallides telefonitulpades hüürgavad summutatud oreliviled ja ajuti tundub, nagu tahaksid raevunud tuuleiilid meid külalishahke Äksi poole tagasi viia.

JÕGEVA PARGIS

5. VI 1935

Kevad oli külm ja kuiv ning looduse ärkamine tavalisest hilisem. Tartu aedades valendasid kirs- ja piri- puud õrnimas õislumes. Ka õunapuud hakkasid kohevile paisutama oma roosasid õiepungi. Vahtrad olid liigsed õied juba maha poetanud, need katsid kollaka vaibana

paiguti pruuni kõnniteed. Võililled olid oma suured kuld-
sed meelõhnalised õisikkroonid päikesele avanud.

Õhk sumises õite ümber tunglevaist mesilastest. Iga-
üks neist püüdis olla esimene, et nautida seda, mida pak-
kus äsjapuhkenud õienupp.

Jõudsime aegsasti pealelõunasele rongile, mis pidi
meid viima Tartust Jõgevale. Olime rõõmsad, kui rong
jaama suitsust lahkus ja meid linnast välja viis roheliste
aasade ja pruunide kündide vahele. Uljast kevaderõõmu
sisendasid meisse tuhanded kibetulikad ja võililled. Kuld-
sete ridadena kaunistasid nad rohetavat raudteeveeru.

Nurmed punetasid purpurseist pääsusilmadest. Aasa-
del valendas pillandus jürililli, kraaviveerudel oli sinna-
täna helde käega puistatud kollakaid. Noored haavapuu-
võsud lausa õhetasid kasvuhuos. Ka kased olid end ehti-
nud läbipaistva lehelooriga. Kuuskede tumedail okassaga-
rail säras kevadisi kasvuvõsud.

Pideva pildireana libisesid mööda noored orased lähemal,
puisturühmad taamal. Kõik haljendas rohelise mit-
mekesiseis varjundeis. Hiigelkangana levisid punakas-
pruunid kartulikünnid naabruses mööduvail tasandikel ja
kaugemal lainetavail kinkudel.

Saabume Jõgevale. Väljume tolmusest vagunist ja hin-
game kosutavat kevadehõngu. Saame lahkelt jaamaüle-
malt täpse juhatause Jõgeva sordikasvandusse viiva tee
kohta — esmalt tuleb minna piki raudteeveeru ja siis
suunduda Pedja jõe orgu.

Nüüd tervitas meid pillandus taimi, mida silm rongi
liikudes ei seletanud. Usaldavalt vaatasid rohtude kire-
vast merest üles vahulille tumesinised silmad. Raskem
oli märgata tagasihoidlikke kortslehti. Nagu midagi kar-
tes olid nad oma kurrutatud lehtede vahelt välja siruta-
nud rohekaskollaseid õisikuid, arglikke, silmapaistmatuid.
Häbelikult seisid niiskes raudteekraavis noored kuller-
kupud. Nad nagu ei söandanud avada oma alles kinnisi
õienuppe.

Elavast kuusemüürist, mis pidi kaitsma raudteetammi
talvise tuisklume eest, kuuldus väike-põõsalinnu lõbusat
klõbinat, kuna sihvaka kuuse tornikjast võrast kostis
pruunselg-põõsalinnu karm ja lühike laul. Kuuskede
lõhnavaile sagnariketele ja tasa värisevatele telefonitratidel
tiksus salgake kollarinnalisi talvikesi. Kõik see on küll
tuttav ja kodune, kuid ikka jälle uus ja omapärane.

Jõudsimel sordikasvanduse avarate aedadeni, kus valendas kobrutavas õisvahus kirsi-, ploomi- ja pirnipuude meri. Pikk rida noori õunapuid puukoolis ootas ostjaid. Hästikorrastatud taimelavad otse kubisesid mitmesuguseist juur- ja aiaviljasortidest.

Hoonete vahel lendlesid vallatult vidistades valgekurgulised räästapääsukesed. Osavais haaranguis püüdsid nad leebes kevadõhus askeldavaid kärkseid.

Pedja jõe tammi parandati. Kõrge vesi oli alla lastud. Sügaval jõe põhjal veeretasiid töölistel raskeid raudkive. Vabalt veeresid jõe pruunikad vood läbi lammutatud tammi tulbarea. Üle vee liuglev linavästrik laskus jõeveel lelavale paepangale. Huviga jälgisime tema reibast välislaadi ja tema erksaid sabaliigutusi.

Õhk värises noorte kuldnookade sirinast. Nad olid täis tungi kodukoldelt lahkuda, et ühineda suuremaiks rühmadeks. Vanade paplite rohekashallidel tüvedel nägime musti pesaauke, kuldnookade ja põldvarblaste omi. Kui tuli tuuleil, läbis vanade paplite kroone sügav ohe ja nende nahkne lehestik helkis kõigis hiilgevarjundeis.

Agronoomi lahel kutsel külastasime tema eluruume, kus puhkasime ja vaatlesime kauneid fotopilte laululindudest ja nende pesitsuspaikadest. Olles kosunud ja janu kustutanud, algasime rännakut põlisesse parki. Pedja jõe saarel asetseb ligi 12 ha pindalaga park, mis on kuulus oma linnurohkuse poolest (65 liigi ümber).

Vanad pärnad õuel olid juba maha poetanud oma pun-galehed. Kui koltunud õilmeid lebas neid õue pruunhallil pinnasel. Ühe pärna pead ehtis laia musta kübarana toonekure pesa.

Tee parki viis läbi viljapuuai. Siin lõkendasid noored õunapuud roosades õiepungades ja sõstrapõõsad kandsid rikkaid õiekoormaid. Ka karusmarjapõõsad, täis noori marjasugemeid, töötasid anda rohket saaki. Aedhersed päikesest soojal peenramaal olid juba küünrapikkused.

Kõikjal helises metsvintide rõõmus laul ja kostis kuldnookade lõbus kära. Salu-lehelinnu vile, nii peen ja sulnis, haaras kuulaja südant. Väänkael piiksus kui väike rähn, kuid mahedamalt ja ohtramalt.

Noored kuused olid endale selga tõmmanud helerohelistest oksapungadest pidurüü. Üks neist peitis oma võras pasknäari pesa.

Vainurästa pesal haudumas.

Lahkusime teerajalt ning pugesime vaevaga läbi okste ja puhmade metsikust korratusest, et näha kuskil roigas-aias peituvat vainurästa pesa: see sisaldas äsja munast koorunud poegi, kelle punakas nahk polnud paiguti jõudnud veel tekitada verisulgigi. Sassis lõõgadena põimusid mullused luitunud tapud läbi tiheda lepavõsa, kustkaudu endale tee rajasime. Kaugelt hakkas lähenema siisikeste hääli, õrnu, ebamaisi. Algul olid helid üksikud, kuid siis liitusid nad peenemoeliseks sädistavaks lauluks, mis lõppes haruldaselt kauni heliseva noodiga. Kõrgel kõivu otsas sirtsus hall-kärbsenäpp kangekaelselt, järelejäätmatult, otsekui tahtes vastupidavusega hüvitada seda, et ta paremini ei oska laulda. Üsna meie lähedal leelutas kõlavail helidel must-kärbsenäpp. Ta kordas oma laulu veel kord rahulikult ning aeglaselt ja vaikis siis.

Soovides meid igakülgsest tutvustada pargi lindudega, viis meie juht meid pargi prügipanipaika. Siin oli pinnas pehme ja kollendas kõrgeid saepurukuhje. Meile jutustati, et selles paigas käivad hommikuti koos peaaegu kõik

pargi linnud: siis tuikab siin elu hoogsamini ning kajab sajakeelne kontsert. Õhk kihas siin kihulastest ja kärbestest ning maas lebas kiude ja karvu — kes lindudest leiab siin rikkalikku hommikueinet, kes peent materjali pesavoodriks.

Suundusime tagasi parki. Koputasime ettevaatlikult halli lepa tüvele, mis pidi sisaldama väänkaela koobaspesa. Nähtavasti polnud pesa peremees kodus, sest hoolimata korduvatest koputamistest ei väljunud kedagi koopa mustavast avast. Meile jutustati teravaist kokkupõrkeist, mis tekivad, kui liiga uudishimulikud kuldnokad kipuvad külastama pesakoobast.

Pedja jõe haru, mis haaras parki ühest küljest, sisaldas vaid vähe vett. Toomingas jõekaldal säras üleni õis-
lumes. Temast hoovas terveid pilvi imemagusat lõhna. Nagu silm, must ja salatsev, paistis ta tüvel auguke, sini-
tihase pesa-ava. Rohuvaip oli siin ülilopsakas, tipitud salu-tähtheina ja punaka maamöölagaga. Rammusal ja niiskel pinnasel lokkasid suured kimbud maarjasõnajalgu, naate, harakputki ja metstulikaid.

Et tänavune kevad oli hiline, polnud pargis kuigi palju õitsvaid taimeliike. Seda enam rõõmustas meid üksik härjasilmaõisik, ehkki longus ja häbelik. Ka jänese kapsad olid avanud õrnvalged õissilmad ja koldnõgesed pakkusid päikesele suudluseks oma avatud huuli. Seal, kus pruun jõemuda läks üle roheliseks kaldavöök, naeratas meile üksiku varsakabja kuldseid õisi.

Haruldaselt selgena ja teravana helises kuskil läheduses väikese käbliku vali laul. Samas kädistas kadedalt hallrastas, tahtes pidurdada rõõmsa käbliku ülevoolavat tundepuhangut.

Naabruses lebas üsna jõepervel tuulest murtud pihlakas, üksik ja mahajäetud. Tema raagus oksad olid sirutatud ülespoole, otsekui igatseksid nad kinni haarata kellegi abistavast käest. Tema keha, elutut ja halli, ümbritses elav pärg rohtudest ja heintest.

Poolmurtult puhkas pajupöösas noor haavapuu. Halas-
tamatu kirves oli löönud ta tüvesse haava, sügava ja sur-
mava. Kuid allpool haava haljendasid juba uued võsud —
visa elujõud püüdis võita surma võimu.

Jälle kuulsime siisikeste hüüdeid, mis seekord tundusid kaeblevaina. Nende laul, tavaliselt nii rõõmus, omas kurvameelset helikõla. Peoleo hüüet läbis nukker toon,

mets-lehelind hädaldas, nagu kannataks ta valu, ainult kuldnokad ei võtnud leinast osa. Kõikjalt kostis noorte lindude muretu sirin, sekka vanade rahustavaid hääli.

Meile näidati paika, kus äsja oli toimunud kurbmäng. Avastasime rohus halle pruunitäpilisi munakoori. Need olid salu-lehelinnu omad. Veel hiljuti oli siin asetsenud salu-lehelinnu pesa, omapärane, ahjukeselaadne. Kuid parki lastud hobused olid pesa ühes munakurnaga puruks muljunud.

Ühe kase valges tüves mustab puukoristaja pesakoopa pisike ava. Linde endid pole näha. Ootame. Nad ei ilmu. Vist on nad lennanud poegadele puukoorepiludest putukaid hankima. Lõikavalt ja läbitungivalt kostavad seni vaikinud käosulase lauluhääled.

Hooti tugevneb tuul, kõigutab oksid ja kahiseb lehestikus, paneb valguse ja varjud metsarohtudel vahelduvalt värisema. Jõgeva park on rikas puuliikidest. Siin on kuuski ja mände, kaski ja leppi, haabu ja sarapuid, jalakaid ja saari, remmelgaid ja pihlakaid, pärni, paakspuid ja teisi. On noori, vanu ning ka surnud puid.

Kanakoolme kolletanud lehtedel lamab pikk, kollakas-hall pappel. Kurvalt silmitsevad teda metskannikese tumesinised õissilmad. Ta korratut oksakeerustikku läbivad mulluste kõrvenõgeste süllapikkused varred. Nagu kõikjal, nii seltsib ka siin surmaga elu, noor ja tukslev. Ohjeldamata arenemispalavikus lokkab siin noori nõgeseid, naate, mets-harakputki ja verihurmarohte. Lootusrikkalt harutavad maarjasõnajalad lahti oma tigujaid lehelatvu, punakalt-karvaseid ja täis turdu.

Ja elu, paljutöotavat linnuelu, kevaderõõmust tulvavat ja eluihast tuksuvat, sisaldasid vanade pargipuude urbsed tüved. Sini-, soo- ja rasvatihaseid oli siin ning porre, puukoristajaid ja must-kärbsenäppe.

Meie juht teadis täpselt, missugune lind millises puutüves pesitses. Hinge pidades lähenesime kord ühele, kord teisele pesaavale. Koputasime ettevaatlikult vahel valgetüvelisele kasele, vahel pruunikorbalisele männile, kust lipsas välja kord peletatud vanalind, kord siristasid sees kartlikud pojad.

Õrnaleheliste kanakoolmete õitseage oli lõpule jõudnud, ainult siin-seal kollendas veel üksikuid hiljaks jäänud õissilmi.

Jõekaldal aga unistas õislumme uppunud toomingas.

Valgete ja lõhnavate oksakiarate ripnedes oli ta kumardunud vee kohale. Kuid toominga kevaderõõm ei suutnud liigutada Pedja jõe külmi vooge. Rahulikult ja ükskõikselt lailasid nad rohelusega palistatud sängis.

Virilas lepapuhmas leidsime hallrästa pesa, hoolikalt punutud ja hubase. Kuid pesa sisu oli eemaletõukav ja jube — õnnetu linnupaari kalleim vara, sinakad ja pruunitähnised munad, olid purustatud. Kas oli hävitanud emaõnne orav, metsnäär või koguni inimene? Kuulsin hiljem, et hallrästast pargis kavakindlalt taga kiusatakse.

Kas oli ka ööbikul aimu vastikust hävitustööst, et ta vaikis? Pidi ta ju siin tavaliselt laulma.

Imetledes vaatlesime mulluseid maarjasõnajalgu, säbrulisi ja lumest muljutuid, jämedad juured kiirjalt pigimusta pinnasesse kiilutud.

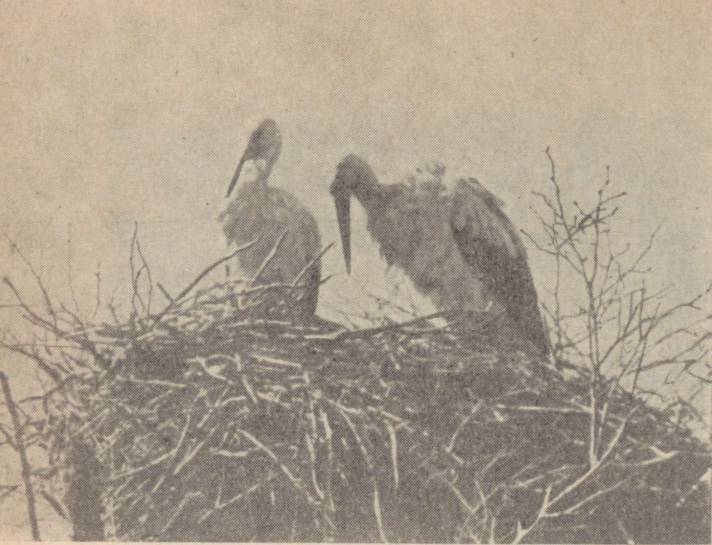
Äsja kooritud lepatüvi punetab nagu lahtine haav, suur ja verine — ebaheli keset puutumata looduse roheta-vaid ja hallpruune värvitoone.

Väsimatu juht viib meid vana pihlaka juurde. Ettevaatlikult ja õrnalt surub ta kõrva vastu hallikoorelist tüve. Järgneme tema eeskujule. Puu seest kostab summutatud piiksumine, paljuhäälnene ja igatsev, — need on sinitihase pojad. Rinnakõrgusel mustabki pihlaka tüves ümarik pesaauk. Peidame end lähedusse, et näha, kuidas vanad linnud pessa tulevad.

Läbi tuules heljuva lehestiku aga sinab peegelduv Pedja vesi. Noorte haavapuude punakad lehed värisuvad, nagu raputaks neid külm. Kui liblikaröövikuid ripub halle õieurbi kõrge paplipuu nahkjaslehelises võras. Sujuvalt ja otsekui meelitades hüüab karmiinleevike «hüi-daa, hüi-daa». Jõe poolt läheneb ja kaugeneb, paisub valjemaks ja vaibub jälle vihitaja peen tilin.

Ootame, ootame veel, kuid sinitihased ei tule.

Nüüd jõuame oma rännakul pargi põhjapoolsesse ossa, sinna, kus Pedja jõgi hargneb kaheks. Siin on jääga koorimatud kevadveed purustanud kallast, on puid ümber tõmmanud. Abitult ja liikumatult lamavad nende hallid tüved tumepruunil kaldamudal. Paiguti on siin võsa džunglina tihe. Nagu liaane väänleb mulluseid tapuvarsi. Pruunide nõõridena jooksevad nad lepalt toomingale, toomingalt lepale, põimudes läbi õitsvate vaarikapuhmade. Pinnas siin on lausa tulvil maarjasõnajalgade tigujalt lahtirulluvaid lehevõrseid.

Valge-toonekured pesal.

Helkival jõel hiiliv tuulehoog pöörab pajulehtede alaküljed päikese poole. Ta puhub Pedja vee värisema tuhandeis hõbedastes ja tumepruunides kurrukestes. Istume kevadisest suurveest paljastatud kännujuurele, kuulame himukalt tuules lailavate lehtede sahinat, karminleevikese leebet hüüdu, suitsupääsukese sirtsumist, vihitaja vidinat ja salu-lehelinnu vilet, peent ja viivitlevat. Helialt silitavad koltunud pillirookahlud ja partheina pikad varred vana remmelga Pedja jääst purustatud tüve.

Läheneb rohevinte, rõõmsalt trillerdades ja helisevate laulukatkendite saatel. Hetkeks ühinevad nende hääled karminleevikese omaga, kes suure andumusega ikka veel meie läheduses laulab. Kuuleme oma juhilt, et siin läheduses peab pesitsema üks roolind, nähtavasti aed-roolind, kes pesitsejana on Eestis väga haruldane.

Kaugel põhja pool, Pedja jõe hõbedase vee taga, paisatab raudteetamm kui nõörsirge lint. Veel taamal mustab sakiline kuusemüür nagu murdlaineist kroonitud mere-siluett.

Kella erksad helid kutsuvad päevatööst väsinud töölisi õhtupuhkusele. Hetkeks vaikivad kõik linnuhääled, ainult metsvint kõõrutab nukralt nagu kilk. Tõuseme kännujuurelt ja hakkame tagasi rändama.

Pedjal virvendab sätendavaid lainekurde, helgib väikeste voogude hõbedasi harju. Kuivanud pruunikas pilliroos askeldab paar toonekurge. Üks neist laiutab tiibu ja süveneb siis uuesti toiduotsingusse. Lähedal laksutab ööbik.

Päev siirdub öhtusse. Päike kuldab läänetaevast, varjud venivad pikemaks. Kukulub kägu. Metsvint ja salulehelind põimivad oma hõisked ja viled ühiseks öhtulauluks. Vainurästas kordab veel kord oma heliredelit. Kuski väriseb jälle siisikeste õrnu häälightsusi. Ööbik laksutab ikka veel — veetlevalt, hingetungivalt.

Möödume hallikoorelisest sarapuust, mille tüve lohus pidi peituma porri pesa. Kui kepikesega tüvele koputame, lendab sellest lõhest tõesti välja kohutatud porriema, kõveranokaline, kirjusuleline.

Teravalt kädistab üks vainurästas, siis teine. Rohukas peitub metskiuru rohukõrtest punutud pesa. Kuid kirju munakurn on külm. Nähtavasti on pesa maha jäetud. Kilkab väike rähn. Varakevaditi ja talviti pidi pargis askeldama ka rohkesti käbilinde.

Kõrge sarapuu all lebab liikumatult ja tummalt tihasepoeg — ta on pesast välja kukkunud. Sinkjate kurdudega kollakas nokk on pärani avatud, otsekui tahaks ta appi hüüda.

Meie juht kui suur linnusõber teab, kus asub selle või teise tema sõbra pesa. Siin ühes pärnatüves pidi peituma porri, teises rasvatihase oma. Veel eile oli porr söötnud poegi. Täna aga on noored juba välja lennanud. Rasvatihase pesaagust ulatume sisse vaatama, kuid ei näe põhjani. Sügav must koobas on vaikne. Vana vahtra jämedate tüveharude vahel avastame hall-kärbsenäpi pesa. Ühel teisel vahtral oleval pesal istub hallrästas. Näeme ainult tema saba, mis mustja labidakesena üle pesa ääre ulatub. Ka teistel puudel pidi siin pesitsema hallrästaid — kokku tosin. Elatanud kase tüves pesitseb sinitihane, hallis pihlakas kuldnokk ja pihlakaoksa kaenlas metsvint.

Huviga vaatleme lõhet poolpehkinud pärna tüves, kust mesilased sisse ja välja lendavad. Meie juhi seletusel on üks mesipuu peret heitnud ja tütarpere pärnas uue kodu leidnud.

Päike on madalasse vajunud ja kuldab punaseis varjundeis pargipuude tüvesid. Kõik näib nii ahvatlevana maagilises õhtuvalguses. Metsvint hõikab ikka veel, nagu

tahaks ta väljendada enne öö tulekut kõiki oma kevade-
tundeid. Kostab ohakalinnu metalseid häälotsusi, lühikesi
ja küsitlevaid. Kui need soikuvad, alustab punarind oma
hõbedahelilisi laulukatkendeid. Puid ja põõsaid läbib pikk
nukker sahin nagu sügav ohe — see on Jõgeva pargi öö-
rahu saabumise tund.

ALATSKIVIL

28. VIII 1936

Päike oli vajunud õhtutaevasse, kui jõudsimme Rupsi
külla, mis asetseb ligi neli ja pool kilomeetrit Alatskivist
lõuna pool. Peatusime Roosa talu kohal, kus kõrgelt maan-
teeveerelt paistis kauaigatsetud Peipsi. Uniselt ja nukralt
kumasid ta sinihallid laigud udusse looritatud kauguses.
Nad vaheldusid rohetavate puistusagarate kähardunud
viirudega, mida täpitasid õhtupäikese jahedas paistuses
Uus-Nina ja Lahe küla taluhood, valvakad ja tumehal-
lid. Kallaste suunas aga peitus kauge järvemaastik kõrge
kaasiku taha, mille saledad tüved helkisid lehestiku tume-
dal taustal piimvalgete vöötidena rohelistes riidekangas.

All lähedal aga laiusid avarad puisniidud ja soised
luhad. Siin läikis Lahepera järve peegeljaid laiike ja pune-
tas õhtu ootel mäletsevaid veiseid. Kõrgmikul aga, mis
levis lääne pool maanteed, roomasid ruuged kõrrepõllud
ja uneles õhtutaeva leebes valguses tumenev Roosa talu.
Sulnilt ja kergelt liuglesid noored suitsupäasukesed jahe-
das õhumeres, püüdes üksteise võidu oma kasinat õhtu-
einet.

Pärisin naiselt, kes tuli ülalt taluõuelt, uudishimuli-
kult seda ja teist ümbruskonna kohta. Üllatunult kuul-
sime, et viibime ülihuvitavas paigas. Ta juhtis meie tähele-
panu vallseljakul unelevale taluhoonele, millest paistis
ainult pikk katus, osalt hall pilpane, osalt vana, õlgne,
rohekaspruuni sammalvaibaga. See talu pidi olema meie
tuntud luuletaja Juhan Liivi sünni- ja kodupaik. Maha-
jätult seisis ta seal, peitudes ruugesse kõrrepõldu riie-
tatud maakünnise taha, kus õhtupäike kuldaskahete rasket
viljarõuku. Leinates seisis talu taga tornikjaid kuuski,
sagarjaid pärni ja kaski, kõrgevõralisi ja pikis oksakiha-
rais.

Suur sanglepp seal all, teisel pool maanteed, pidi olema kirjaniku armsam puu, mille all ta tavatses istuda.

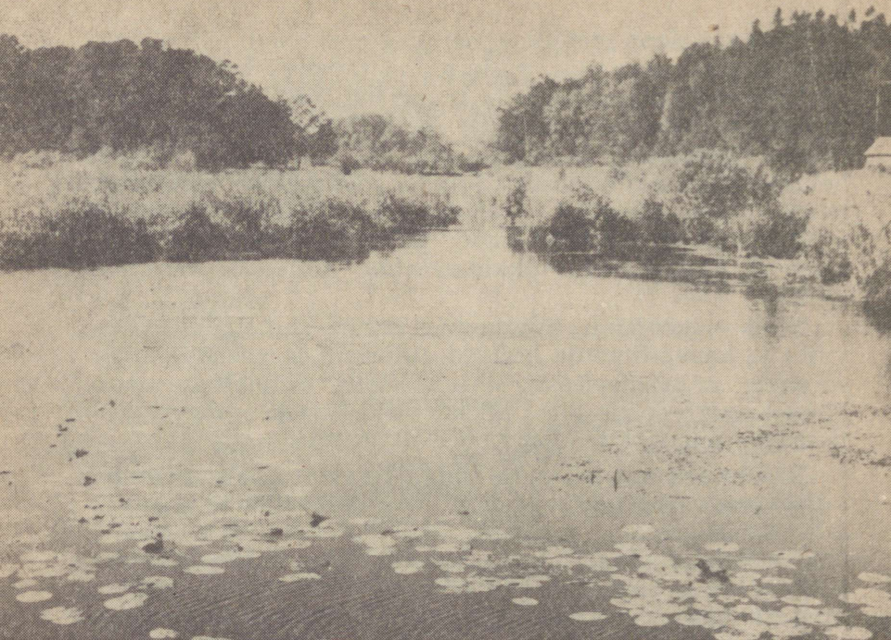
Varjud tumerohelistest puukroonidest venisid üha pikemaks. Nad roomasid üle halli maantee alla puisniidule ja laotasid tumeda loori üle haljendava ädalaheina ja sammalmätaste. Suurte sookaskede värisevad lehed tuules ripnevail oksakahludel kajastasid tuhande peeglikesena päikese kollakat paistust. Ühte oksakiharasse oli lõppev suvi lükkinud juba kolletuse varajast kulda.

Nahkse lehestiku hilissuvine kahin, suitsupääsukeste vidin ja kanepilindude hüüded, üliõrnad ja peened, sulasid ühte nukrameelseiks öhtuhäälteks. Karjalapse laul kaugel sangleppade taga, nii kurvameelne ja igatsev, täitis hinge piiritu kurbusega.

Ei tihanud siit lahkuda Juhan Liivi armsaimat puud küllastamata. All niidul leidsin kuus keskealist sangleppa, mis olid kasvanud lookjasse ritta. Tundus, nagu oleksid nad ümbritsenud istet, kus armastas keegi unistada. Kuid istet asendas vaid kuhjake põllukive, kalbeid ja külmi, ning kimbuke kuivanud oksaraage. Lohutamatult kahises tuul sangleppade läikivas lehestikus ja raputas karmilt neile seltsinud pihlakate veripunaseid marjatarju. «Varsti tundsin mina valu oma südames... ja valu minu rinnus kestab ikka edasi...» kaebles lähedusele laulev karjatüdruk. Siis vaikis laul ja ainult üksik salu-lehelind hüüdis kurvvalt.

Otsisin üles karjatüdruku, kes mind juhatas luuletaja suure lepa juurde. Puu oli tõesti haruldaselt ilus, laiavõraline ja käharaoksaline. Ta koor oli hall ja lõhutud loendamatuist lõhedest ning tema tüvi nõnda jäme, et kaks meest hädavaevalt ta ümbert haarata oleksid ulatanud. Puu all olevat pink olnud, kus õnnetu luuletaja armastanud mõtiskella. Nüüd polnud siin midagi. Rahutu tuuleiil sasis maarjasõnajalgade säbrulisi kimpe ja pööras pahu-pidi angervaksade kortsunud lehti. Kõikjal levis leebe lein ja heljus hinge sööbiv tusk. Kahju oli siit lahkuda, kuid edasisõit oli paratamatu.

Kiiresti kulgesid mööda teeveert palistavad kõrged ja lillavarrelised pujupuhmad. Tõttasid mööda raudrohtude rivid piimvalgeis õiskarikais ja koltunud kastikute kiivukad read. Põldohakate villvalged viljatutid hendasid kartulipõldude sagnarjail lehestikulainel.

Alatskivi veskijärv.

Jõudsime Naelavere külla. Siin hõlmas halle taluhoo-
neid viljapuaedade mahlakas rohelus. Pärnade ja jala-
kate kõrged võrad kaardusid kaitsvalt tolmuse maantee
kohal. Nagu lähenev jõuvanker müdises kuskil taluõues
viljapeksumasin. Lõbusalt tantsisklesid tuulises õhus hall-
pruunid suitsusagarad, mis kerkisid tahmasest korstna-
torust. Palavikulise kiirusega tiirles rihmakandev hoo-
ratas ja rütmiliselt õõtsusid nobedad masinavändad. Hal-
lide varjudena askeldasid inimesed masinat ümbritsevas
tolmupilves. Aeglaselt liikus maantee poole tuules sahisev
kõrge põhukoorem.

Nüüd oleme Alatskivil. Loojuv päike punetab tule- ja
suitsulooris. Temast kõrgemal helendab laik selget tae-
vast, kuldrokekat ja kahkjassinist. Mujal aga liigub Peipsi
poole tinaraskeid pilvede killavoore. Koolimaja lähedal
kollendavad päevalilled. Koolimaja ise on end ehtinud kui
nägus tütarlaps. Plekk-katus on nagu roheline rätt, jakiks

lumivalged seinad, aknad aga hiilgavad hõbedaste sõle-
ridadena. Undruk — punase- ja hallilaiguline raudkivist
mosaiik — on läbitud lumivalgeist õmblusist, millesse
tikitud musti litreid. Ringis ümber haljendava õue ilut-
sevad käharavõralised pärnad. Pungis purjena valendab
kuivama riputatud pesu õuemuru roheluse meres. Taamal
aga punetavad kalmistuvärava telliskivised võlvid. Süga-
valt ja salapäraselt väriseb vana tiigi hõbehallis embuses
puistumüüri sakiline vari. Vaikselt ja uniselt ujub tal
hõbedasi saarekesi, mida vesiroosid on ehtinud oma nahk-
sest lehestikust. Roosad pilvevarjud libisevad üle virven-
dava vee.

Õhtuhämarus levib üle lainetava maastiku. Videviku
varjud, jahedad ja hallid, laskuvad põldudele ja puistu-
tele. Alasoo külas leiame ööbimispaiga. Uni on rahutu.
Põhukuuris, kus puhkame, sahistab ja piiksub hiiri ja
katusel rabistavad hootised vihmasajud.

Kell pool viis hakkab uksepilust kumama aovalgust.
Tulen välja. Vihm on lakanud, kuid päike pole veel tõus-
nud. Taevas on valvakassinine ja külm, terashallide pilve-
kahludega, mis rändavad viivitades Peipsi poole. Idatae-
vas Peipsi kohal aga helendab kahkjäs koidupunane. Selles
ujuskleb pikk rida pilvekesi, sagarjaid ja sinkjashalle.
Peipsi hõbehall vesihäll uinub alles segamatus hommiku-
rahus.

Vana kask kõrgmiku rindel on ärrganud uinakust. Tema
vihmaniiske lehestik väriseb otsekui hommikukülmast.
Ta tasa õõtsuvad oksakiharad paistavad tumedatena ida-
taeva helendaval rõival. Helkivad pilud mustavas lehes-
tikus liituvad ja eralduvad, tekivad ja kaovad. Harras
hommikulaul kuuldu ta summutatud kahinas.

Kuid kask pole üksi. Ta lähedal kasvab kaks elatanud
kuuske, jässakat ja viltuvajunut. Midagi kummalist tuk-
satab ja mustab nende kuhikjais võrades. Need on künni-
varesed, kes siin ööbivad. Aovalgus on nad unest ärata-
nud. Laisalt tiibu lahutades tõusevad mõned neist õhku.
All Alatskivi pool laiuvate kesakündide taga aga ärkab
ueele elule rohekashall kasesalu, valgetüveline ja kõrge.
Sealt kerkib lendu loendamatul hulgal künnivareseid.
Nad lendavad summutatult kraaksudes kauge Peipsi poole,
üksikud aga suunduvad meie vanadele kuuskedele, nagu
tahaksid nad virgutada oma viivitavaid hõime. Nüüd läbib
tumedaid kuusevõrasid tiibade kahin. Terava kisaga, otse-

kui kaeveldes, et tema rahu rikuti, tõuseb must vareseparv hetkeks hommikuõhku, liugleb vastumeelselt pisut edasi ja laskub laisalt vanale kasele. Kahin ja kisa soikub sedamaid ja sume vaikus hiilib tagasi.

Õhk on röske ja vilu. Pöördun tagasi kuuri ja püüan valvsalt tukkuda, et mitte maha magada oodatavat päikesetõusu Peipsil.

Kell viis väljun uuesti. Päike on just tõusmas ja värvib kõrgel taevakummil ripnevate pilvesagarate põhjad lillaks ja purpurseks. Õhemad pilverihad aga helendavad merivaiguna. Viivuks haarab pilvesagar hommikvärске päikeseketta. Silmipimestavas valguses sätendavad nüüd pilvekese servad, kuni päike uuesti vabaks pääseb. Lillakaid varje heljub viivitelles üle helkiva Peipsi.

Üha valgemaks värvuvad idataevas kulgevate pilverongide servad. Õrnalt silitavad pikad aeglased päikesekiired vihmaniisket õuemuru. Mööda lookas kastevarsi libisevad üles hõbedased jooned. Külmad varjud roomavad hääletult üle kahkjate kõrrepõldude.

Pilvekoormast viivuks vabanenud lagिताevas, lõosilm-sinine ja sulnis, riietub uuesti kalbesse udurõivasse. Idataevas on ilmetu ja hall, kuid temas ujuv päike on puhtaim teemant, millest kiirgav valgusemeri muutub järjest heledamaks. Päikese värisev vari loidab sinihallis rannavees. Kui kuhikjaid saari mustab sellel heinakuhjade sõrmkübarjaid siluette. Õhk aga Peipsi madalikul sirab koldses valguses, otsekui oleks ta täis kullatolmu.

Veel kord katab päikese naeratleva silma pilve raske laug. Valguse ja varjude paeluv mäng katkeb, Peipsi rõõmus sära kustub udujaks halluseks. Kui aga nägemata käsi kõrvaldab kadedad pilvekatte, siis särab ja helgib kõik uues veetluses ja ilus.

KALLASTEL

29. VIII 1936

Saabume Kallastele. Otsime teed alla Peipsi äärde, tahame tutvuda kõrge kaldaga, mis alevile on andnud nime. Liigume piki peatänavat. Möödub kirju rida eluhooneid, ühekordsed puuehitised meeldivas vene stiilis.

Kõikjal haljendab õuntest punetavaid viljapuuaedu. Siinseal naeratleb õies lillepuhmi, astreid ja pojenge. Akendel ahvatlevad silma valminud tomatid, kuhjad kollendavaid kurke.

Suundume põiktänavale, kust pääseb kõrgranniku veerule. Järsk jalgrada, uuristatud liivakivist kaljusse, punasesse ja pudevasse, viib meid alla Peipsi rannale. Siin vangistab silma veetlev vaatepilt.

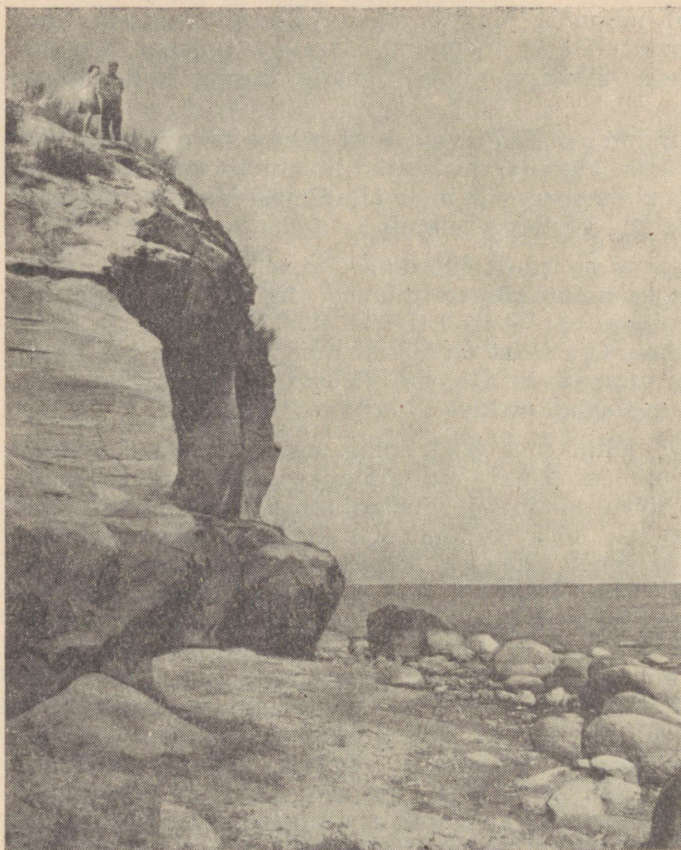
Vasemal avardub hõbedane Peipsi, paremal punetavad pankranniku kõrged müürid (ligi 10 m). Uhuliselt laiali pillatuina lebab kaljude jalal punakaid ja halle rändrahne. Osa neist on sukeldunud Peipsisse, osa uinub sõredas rannaliivas. Paljudel heļendab lumivalgeid laike, mis tunnistavad, et kive külastavad linnud.

Tuul puhub maa poolt ning vesi on madal. Paiguti piirab punaka pankranna põhimikosa vetikate kuivanud vööde, rõhtjooneline ja rohekashall. See näitab, et uhked kaljumüürid kõrgvee ajal otse Peipsi rüppe langevad. Nagu habemed ripnevad kahkjastrohekad vetikakiharad punakail kaljulõugastel, kõik kammitud ühele poole. Ka veest paljastunud rannakive katavad kuivanud vetikakahlud. Kartmatult kerkivad karmid kaljuseinad, lõhestatud püstseist ja rõhtseist pragudest. Neist pragudest on mõned paisunud kaljujalas mustavaiks koopaiks, kuhu inimenegi sisse mahub. Teised tungivad salatsevate avaus-tena sügavasse kaljuseina. Pehme liiv ja penikeelte kuivanud kahlud on koopa vaibaks. Roheline veesammal, hallid seenekesed ja sambliku tumedad tähnid on mustriks koopa niiskel seinapaberil. Paiguti aga on naaberkoopad ühinenud ja vaheseinad nende vahel tulpadeks kujunenud.

Kõrgeid kaljusimsse ehivad põldpujude lillavarrelised puhmad, kastikute kuivanud kimbud ja rühm käokannuseid, kuhikjaid ja väävelkollaseid. Kuskil kaljukarniisil roomaskleb kartmatult pillandus paiselehti, tumerohelisi ja laiu.

Imetelles uurime niiskel kaljuseinal ronivat maakõrva (helvikest). Ta on nagu haprast klaasist, heleroheline ja läbipaistev. Otsekui tillukesed palmipuud ilutsevad tema õrnadel lehtedel pruunivarrelised eostekandjad.

Küllalt niiskust leiab lihavaleheline kidihein peenes kaljupraos. Ka väikeseõieline pajulill on siin oma purpur-

Kallaste järsak.

sed õilmed maha poetanud ja emakad kõtradeks kasvatanud.

Õhk ja vesi, mis sadade aastamiljonite eest punased Kallaste kaljud üles ehitasid, lõhuvad nüüd omaenda tööd. Kui tugevad tuuled puhuvad ida poolt, siis ründavad raske murdlained kaljujalga, seda piitsutades ja uuristades. Aegade kestel nõrgeneb kaljujalg ja raske kaljukeha ülaosi langeb alla Peipsi vette. Ja praegugi punetab kaljuseintel värsked haavu, kust alles hiljuti osasid ära löiga-

tud. Allakukkunud kaljupangad aga jahvatab Peipsi laine peeneks liivajahuks.

Kuhu aegade jooksul rohkem liiva on kuhjunud ja kus lauskrannik kõrgemaks kasvanud, seal on punane kaljumüür edaspidise lagunemise eest kaitstud. Kaljupudemed, mis siit ülalt alla varisevad, püsivad alles rusukaldena. Siia on tuuled külvanud seemneid ja päikesekiired kudenud neist halja taimvaiba.

Nagu meekärgi mustab uhke kaljumüüri kõrgemas vöötmes kaldapääsukeste pesaauke. Otsekui teadlikult on väikesed lendurid valinud enesele pesitsuspaiga, uuristades mugavad pesakoopad pehmesse kaljukihti kahe kõvema vahele. Seda rõõmsat vidinat, seda alatist tulemist ja minemist, mis siin kevadel valitseb! Nüüd aga heljub kõikjal vaikus ja haigutavad mahajäetud pesaaugud.

All siledaks lihvitud rändrahnude keerustikus aga virvendab ja helgib Peipsi jahe vesi. Siin jutlevad hõbedased laineekesed ruugel rannikuliival, seal sülelevad üksteist kaarjad laineread, libisedes sulnilt üle punaka leete. Silma ulatuseni laiub kõikjal hõbehall vetekangas, millesse pilvevarjud koovad tumedat kudet. Vaikselt veerevad pikad pilvevoorid Ninaseküla poole, liitudes seal sinkjashalliks vihmapiilveks.

Summutatult krooksudes liigub sookurgede talbjas rivi lõuna poole. Järvel valendab naeru- ja kalakajakaid, salkadena ja üksikult, noori ja vanu. Noortel paistab sulestikus veel pruuni kirja. Kilgates liugleb neid õhus ja helkivas vees. Jälgime ühte neist binokliga. Näeme, kuidas ta liueldes alla laskub, tiibu lehvitades ja saba ettepoole suunates vette sukeldub ja — hõbedane kalake noka vahel — jälle lendu tõuseb. Noor linavästri, sulnis ja nobe, lendab hetkeks rannakivile, õõtsutab vallatult saba, hüppab märjale liivale, nokib midagi ja kaob.

Ülal alevi pool, punakate kaljude ja rohetavate murunõlvade kohal aga asub vanausuliste rahula. Ta raudkivist müüride kohal võlvub puistuhajus. Ta kaskede lehvivasse lehestikkuube on hilissuvine päike juba kudenud kuldset kude. Taamal sõbrutsevad tumerohelised puudevõrad helehallide pilbaskatustega. Nagu hiiglasuured pääsukesepesad asuvad alevimajakesed punakaskollaste kaljude vahel.

Enne Kallastelt lahkumist heidame veel kord pilgu Peipsile. Üllalt ja rahulikult laotab see oma halli vetekan-

gast, laia ja ääretut nagu meri. Ei ühtegi paati ega ühtegi purje kuskil. Vabad tuuleiilid tantsisklevad takistamatult tema avaral pinnal, luues tumedaid virvelainekeste saari. Ainult paiguti kajastub ta hõbedases rüpes selge taeva sinkjaid laike. Ülal kõrgel aga lainetab helitu pilvemeri laineharjade kobrutades valgusevahus. Kiivalt varjab tihe pilvelinik päikese lõkendavat pöske. Kuid viimaks ometi saabub kauaigatsetud hetk — varjav pilveloor päikese hiilgaval näol käriseb. Nüüd säravad maalilised rannamaastikud teravamais värvitoonides ja Peipsi veteväljad sädelevad meelivangistavas ilus.

KODAVEREST MUSTVEESSE

30. VIII 1936

Kui Kallastelt lahkume, on pilved hajunud. Pikad hilis-suvised päikesekiired puistavad kulda viljaväljadele ja nurmedele. Selles kõikehaaravas kollases paistes pleegivad siin-seal õlgkatusega ja halliseinalised taluhood. Kõikjal on kahisevaid odra- ja kaerapõlde, kahkjaskollaseid ja küpseid. Pikkade õõtsuvate kangastena end meie silma ees lahti rullides kulgevad nad sügavat taevasina kajastava Peipsi poole.

Paiguti küntakse juba habemetüükalist, ruugepruuni kõrrepõldu. Laia halli lindina läbib maantee rohelist lammorgu, kus hõljub kapsaliblikaid nagu suuri üksikuid lumelemmeid.

Uuesti kerkib maastik. Lõputa ridadena, kord hõredatena, kord tihedatena, seisavad maantee tolmunud veerul jäigad, piiniaid meenutavad raudrohud. Paiguti sulavad nende ühekõrgused õisikud pikkadeks valgeteks viirgudeks nagu paelteks, mis palistavad maantee halli kangast. Maha jäävad sügise kollaseis värvivarjundeis helkivad suviviljapõllud, kus põgusad tuuleiilid tuuseldavad kõrsi. Tõttab mööda nägus taluelamu, millel sammaldunud õlgkatuse on nagu mantel õlgadel ja lõhutud raudkivist rehealuse müür nagu niudeid ümbritsev ruuduline ja värvierk undruk. Tasaseks püगतud puisniidud laiuvad talude ja kaugel sinava Peipsi vahel. Lõhnav ristikuädal on ligi meelitanud mesilasi, kes sumisedes suure agarusega

õielt õiele lendavad. Kõikjal siristavad muretud ja silmapilgu ilust joovastunud rohutirtsud.

Suur parv kuldnokki kerkib kuskilt esile. Kord paremale, kord vasemale kaldudes, kord tõustes, kord vajudes, kord tumenedes, heljub ta sihitult üle põldude ja nurme.

Teravalt kahiseb tugevam tuuleil nahkses, närviliselt värisevas haavalehestikus. Ta poetab lahti kuldseid lehekesi arukase oksakahlust. Sinise klaasina läigib Peipsi pind sirelipõõsaste käharate sagarate vahelt. Nüüd tajume üsna selgesti Peipsi tasast, undavat, igatsevat ja kutsuvat kohinat.

Siirdume Peipsi rannale.

Sammume üle niidu, mis levib rannani. Lühikeses ja noores ädalrohus säravad kurereha purpursed õied rubiinidena. Valkjad laigud mahlakas rohus suurenevad, asendudes lõpuks sõreda rannaliivaga, milles siin-seal lebab laineist siledaks lihvitud rändrahne. Siin roomab kahekajaid liivaluhteid, turjal harjased rohekashallist vareskaerast.

Meie huvi äratab järvekarpide rohkus. Tormilaine on nad nende märjast kodust välja uhtnud, küll pehmesse rannaliiva, küll punakate rändrahnude ja kollakate paju-põõsaste vahele. Ühed neist näitavad oma joonelist pudelrohekat välispinda, teised vikerkaarjalt sillerdavat pärlmutrikihti. Otsime nende kõlisevaist kogumikest ilmeka- maid ja võtame nad kaasa. Jalg vajub pehmesse rannaliiva ja takerdub rohekaspruuni penikeelekahlu, mille tugevad vood on lahti kiskunud sügavast veest ja välja paisanud ruugele liivarannale.

Aeglaselt veerevad Peipsi kaarjad laineviirud rohekais ja sinakais värvivarjundeis. Maa poolt tulevad tuuleiilid katavad teda peente rööbitiste kurrukestega. Idas laiub ääretu veteväli paiguti sinikivi, paiguti hõbeda värvides, kadudes udusse looritatud kaugusse. Mustvee ja Lohusuu suunas paistab sinerdavas uduvinas helendav luiterida. Veel kaugemal eristub see rannamaastik ebamääraseiks ja segaseiks puisturühmadeks, mis näivad rippuvat õhus kui püstsed pilvekobarad.

Siirdume tagasi maanteele ja valmistume rännakuks Omedu poole. Oleme kiindunud Peipsi-poolseisse maastikesse ja haaratud nende värviilust. Pruunikat kõrrepõldu katab suur linnuparv. Peatume, vaatleme. Need on kala-

kajakad. Vehkleme kätega, paksutame. Sajad linnud tõusevad äkki õhku, esmalt vaikides, siis kaeblikult kilades. Viivitelles ja vastumeelselt kulgeb kisatsev kajakaparv pisut edasi ja laskub siis uuesti maha.

Kajakate kisa on vaikinud. Ainult Peipsi uinutav sosin paisub ja vaibub ning näib ajutiseks kaduvatki.

Lõunataevasse on nägematud käed kudunud pilvekan-gaid, sinihalle ja külmi. Mõned neist puudutavad oma narmastunud servadega kaugete talude pruune katuseid ja viljapuude säbrulisi kroone. Nagu mesilased askeldavad tasa kaagutavad kalakajakad kõrrepõldu kündva talumehe taga.

Oleme Sooküla piirkonnas. Ka siin kohtame suuri lin-nuparvi — kajakaid ja teisi. Nii silmame ühel põllul, kust vili on koristatud, hall- ja künnivareseid ning nendega seltsinud tuvide parve. Küpses kaeras sädistav salk põld-varblasi on endale leidnud rikka pidulaua. Kuskilt kostab kanepilinnu meeldiva laulu helisevaid silpe.

Sooküla piirkonnas üllatab meid haruldane tamm — ebatavaline, ürgvana, kõver, pikuti pooleks murdunud, seest söeks põlenud. Nagu rauk kepile, toetub ta tugevale tugipuule. Kuid kõigest hoolimata on vanake siiski veel täis ülevoolavat elujõudu: tema võra, kõrge ja võimas, on täiesti haljas, täis trotsivat hoogu. Ainult siin-seal mustab üksik kuivama lõõnud oksasagar. Tema koort, tuhk-halli, konarlikku ja kõva, kaunistavad kuldsed ja hõbejad samb-likud. Kartmatult seisab ta keset tuuli. Tema nahkne lehes-tik kahiseb karmilt, nagu tahaks ta tema all varju leid-nud hallile lepale jutustada midagi oma pikast minevikust. Vana tamme naabruses puhkab suur rändrahn, hall ja laudjas nagu ohvrikivi. Neid kahte näib siduvat eriline sõprus.

Rändame edasi Ranna küla suunas. Teel kohtame tut-tavat, kellelt auväärse tamme kohta laaket seletust saame. Vana puu olevat 1000-aastane. 1905. a. olevat hävitatud tema teine pool, mis kandnud ladina tähtedega kirja ja aastanumbrit XIV sajandist. Tamme õõnsusesse olevat mahtunud 12 inimest.

Maantee läheneb uuesti Peipsile ja muutub liivaseks. Meie ees laiub Peipsi kui suur sinine rätt, mille valge palistuse moodustab vahune rannaviir. Muretult veerevad kahkjail leeteil murdlainete sädelevad ja summutatult kohisevad väsimatud read. Sügav taevasina peegeldub

voogavas rannikuvees, leeteist madalas ja kollakassinises. Nagu killavoore mustab siin metspartide ridu. Ruugele teeliivale laskub salk sihvakaid ja hallikirjalisi heletildreid.

Vanad remmelgad liivase maantee ääres säravad tuules, punetavad pihlakate marjakoormaist lookas oksad.

Jõuame Omedu piirkonda. Siit avaneb vaade Mustvee-Lohusuu randadele. Kirju reana, mis on läbi põimitud puistu rohelusest, palistavad Peipsi sinkjashalli avarust Kasepää, Tiheda, Kükita ja Raja külad. Mustveest põhja pool asetsevad rannad paistavad ebamääraselt. Asulad, mis siin palistavad Peipsit — Vilusi, Kalma, Nina, Tammisspää — on mähitud sinkjasse uttu.

Omedu küla. Hallide elamute ja rohetavate aedade vahelt vilgub Omedu jõe laike. Aeglaselt libiseme Omedu parvemehe kõrgeninalise lodjaga üle terashalli vee, kuhu vilu tuul joonestab mustjaid kurde. Sügav jõevesi vuliseb paadi luitunud külgedel. Peipsi poolt levib murdlaine raskemeelne ja pidev kohin. See paisub ja vaibub, tõuseb ja vajub.

Peipsilt liigub jõe suudme poole lodi, suur ja tõrvavärviline. Tema valge puri on hiiglasuur tiib. Vaikivana ja üllana kulgeb ta meist mööda, siirdudes aeglaselt jõe kääru palistava puistu taha. Veel mõnda aega helendab valge puri üle pruuni pilliroo-puhma ja kaob siis koltunud heinakuhjade ja mustjasroheline metsamüüri suunas.

Päike on jõudnud õhtutaevasse. Ta lembene paiste roosatab Kasepää küla õhturahust haaratud õlgkatuselisi ja halle hooneid. Nagu tasane õhkamine heljub Peipsi poolt roosakalt helkivate lainete sosistlevaid ja salapäraseid hääli. Jahe tuul kaisutab kiivalt nahkjalehelist sirelipöösast, mis rohetab telliskivist koolimaja ees.

Lõputute lintidena libisevad mööda Tiheda küla aedade rohelusse lükitud hooneteread. Kuskilt kärisenud kotist või rebenenud korvist on pudenenud maantee tuhkjasse tolmu granaatpunaseid ja sidrunkollaseid õunu. Rõõmsalt kilgates tõttab salk punapõselisi lapsi, silmad võistlusvalatusest säravad, neid üles noppima. Kauaks veel täidavad hõisked, helisev naer ja kriiskav kisa kõikjale saabuvat õhtuvaikust.

Lõputa näivad Peipsi külade majaderead õhtuvalguses. Nagu rivisõdureid, nagu killavoore liigub neid mööda, uusi ja vanu, lihtsaid ja stiilipäraseid, alandlikke ja uhkeid.

Viimaks ometi jõuame välja näivalts otsatust hoonete-reast. Nüüd avaneb meile pilt täis veetlust ja ilu.

Vasemal roomasklevad loojuva päikese punakas pais-tes põllud. Kaugele, kaugele laiuvad nad kuni sinerdavasse õhuloori mähitud puistuni.

Paremalt aga laiub Peipsi vetekõrb, sinkjashall ning hõbedatähniline ja terve sari rannaleeteid, pikki ja tume-daid nagu õhtused varjud. Nagu vahukerakeste ridu maru-sel rannapervel valendab neil õhtupuhkusele laskunud kajakaparvi. Ja kõike seda kroonib kõrge õhtutaevas, õrn ja puhas.

KEVAD EMAJÕE ORUS

29. V 1946

Viibin Tartus Tähtvere pargi taga Emajõe ürgoru nõlval.

Avarana ja haljana laiub Emajõe ürgorg hilislehekuu lõunapäikese paistel, heledas ning soojas. Paremalt hel-gib rohelistesse puisturaamidesse surutud elamute katu-seid, halle, kahkjaid, mustjaid, ja punetab sõjas hävinud hoonete ahervaremeid. Siin-seal valendab pruunrohekas puistumühas lubiseinalisi majamüüre, milles mustab akna-paare. Vasemal on punakasruugest liivavallist läbitud oru-lamm nagu suur roheline värvilise vöödiga kangas. Sel liivavallil kulgeb puiestee, mida varemail aegadel piira-sid remmelgad, igivanad ja tüsedad. Tänapäevani on neist säilinud vaid vähesed peamiselt Emajõe-poolses osas, seal, kus punetab nägusa rannakioski telliskatus.

Orulammil lookleb Emajõgi. Rahulikult ja viivitelles veeretab ta Peipsi poole oma külma kevadvett. Ainult ühes paigas puudub Emajõe ürgorul tema mahedajoonelisi nõlvu vooderdav, niitudest ja oraseist vaip või punakas põllu-muld. Siin tõusevad oru põhjast järsult üles roosakaspuna-sed devonikaljud. Kuid maakoore ülivanu kivimikihte pole siin paljastanud emakese looduse käsi, vaid inimese tahe. Siit raiuti lahti ja veeti ära tuhandeid ruutmeetreid vana punast liivakivi, millega täideti vasem põhjapoolne Emajõe kallas kuni linna südameni. Nüüd haljendab siin noorte puude ridadest palistatud nägus puiestee, ahvatle-des linnaelanikke jalutama.

Devoni kaljuseinast vasemal on värsked künnised ja haljad orasepõllud, paremal päikesepaistelised nõlvad lopsakate vilja- ja ilupuuaedadega.

Kaugel aga lainetavad uttu ja suitsuvinesse looritatud kõrgmikud ja metsamüürid, lähemal veel rohelised, kaugemal sinkjad. Kõrgel ülal kaardub taevas kui ääretu sinine meri, kus viivitelles ujuskleb lumiseid pilvesaari. Eemal taevaveerul muutub erk sina kahkjaks, pilvekobarad kaotavad teravad piirjooned.

Hetkeks tumeneb päikese hele sära. Õhus tundub jahe-dust. Nagu viirastus libiseb suur hall pilvevari üle päikesepaistelise orulammi, üle hõbedase Emajõe ja roosakaspu-naste devonikaljude.

Laskun ürgoru kõrgelt veerult alla orulammile. Puna-kas jalgrada murustunud nõlval viib alla puiesteele, nõör-sirgele, noortest remmelgatest äärestatule. Puiestee kulgeb Emajõe suunas, risti üle haljendava orulammi. Paremal lokkavad turbamulla pigimustal pinnasel lopsakad vilja-puuaiad, äsjapuhkenud pungade merre uppuvad. Siin mus-tavad rammusad juurviljaaiad, kus nobedad käed peenraid kuhjavad ja kus küntakse rööbikvaolist kartulimaad.

Vasemal aga laiub hiljuti veel kuluvärves kolletanud, kuid nüüd juba erkhaljas lammiluht. Siin-seal särab paise-lehe peeneõielisi korvõisikuid. Kõik nad vaatavad päikese poole, õisiku südaosa rebuvärvi, piirdeosa aga helekollane nagu väävel. Paiguti peitub tuulest silutud kõrretukkade vahel kassiratta varaseid õisi, tagasihoidlikke, lillakassini-seid. Kohati seisavad terved rivid põldosjatulpe, roosakas-kollakaid, pruunivöödilisi, tippudel piklik-munajad pead eospesi peitvate kilbikestega.

On kuulda lammimudalt toitu otsivate kuldnokkade sädinat. Kuskil kutsub kollasekõhuline lambahänilane oma kaotsiläinud kaaslast, häälitseb veel kord ja vaikib. Üle lammi tantsisklevad tuuleiilid haaravad puiestee veert palistavate remmelgate võrasid, neid kord tigidalt tutistades, kord silitades.

Jõuan jõe äärde. Tuul on kõrgeks paisunud jõevee kur-rutanud pikkadeks lainekaarteks. Muutliku veevõrgu laiad silmad helgivad pruunides, niidid terashallides värvi-varjundeis. Madalvees aga õõtsuvad õitsvate varsakapjade rebukollased read, tumeroheliste lehtede peegeldades lem-bet päikesepaistet. Kaugele kulgeb varsakapjade kuldne viir, lahutades pruun-halli vett helerohelisest kaldanõlvast.

Nobedajalgsed linavästriku tipivad graatsiliselt saba kii-
gutades virvendavast veekirmest üleujutatud rannamurul.
Kuskil sädistab üksik vihitaja. On kuulda suitsupääsukeste
vidinat.

Ületan paadil jõe ja siirdun tulnud suunas tagasi, kuid
nüüd juba toredal papeleist palistatud puiesteel. Need on
tugevad, elujõulised, vaevu puudutatud hävitavast sõja-
keerisest. Nagu kiirtekimpe siirdub tugevate tüvede tippu-
delt tuulisesse õhku pillandus oksi, sirgeid, sihvakaid, noo-
rusvärskes leherüüs läikivaid. Paljudel ehib rohekashalli
tüve kuldne seinasamblik. Hõredad varjud värisevad ja
mänglevad kõnnitee päikesest ujutatud pinnal. Ainult het-
keti, kui lumivalged pilvelaud katavad päikese särava
silma, katkeb valguse ja varjude mäng.

Vastu lõunapäikest suunatud papliallee veeru moodus-
tav jõeperv on nii roheline, nagu oleks siia koondatud
kogu maailma rohelus. Keset seda rohelist on ääretult
palju õitsvaid äsjapuhkenud võililli. Kevadpilti täiendav-
vad veel üsna vee veerel nokitsevad kuldnokad, kelle
mustjas-tähniliised sullekuued sillerdavad kord rohekais-
siniseis, kord purpurseis värvivarjundeis.

Kuskil lebab mingi hiigellelukana pooleldi kuivale tõm-
matud lodi, mahukas, luitunud, tõrvavärviline. Halasta-
mata mürsk on purustanud tema ninapoole. Virgad käed
on hakanud teda taastama. Nagu hiigelroideid kerkib tuu-
lisesse kevadõhku võimsaid kaarepaare, valkjasruugeid ja
äsjatahutuid. Ägedalt loksib tugevast tuulest tõugatud
laine raske lodja tervel küljel, sädelevaid vahuhelmeid
õhku pildudes.

Möödub tules hävinud suplushoone pehmeliivane lausk-
kallas. Lõpevad tuules kohisevad papliread. Jälle laiub
kõikjal noorte rohtude ja kõrreliste haljas vaip. Siin-seal
mustab sügavaid turbaauke, pruun vesi kaetud limajate
saarekestega vetikaist ja vesiläätsest. Nii kaugele kui pilk
küünib, eksleb soisel lammipinnasel läiklehelise sanglepa
ja soopajude põõsaid, madalaid ja kiduraid.

Vaikse ilmaga heliseb see melanhoolne paik kadaka-
täkside meloodilisist hüüdeist ja meeldivast laulust. Siis
võib siin kohata ka sookiure, kes värisevail tiivul nukralt
liirutades õhku tõusevad ja samasse paika tagasi langevad.
Täna, tuulise ilmaga on kuulda vaid üksiku kadakatäksi
häälightsust ja üheainsa sookiuru kurblikku liirutust.

Seal, kus must turbamull siirdub savi-liivast pinna-seks, levivad terved voorud õieilus toretsevaid paiselehti. Mõned nendest on jõudnud välja sirutada pinnasest isegi juurelehti, rohelisi, südajaid, ehkki alles väikesi.

Viibin nüüd Emajõe ürgoru silmapaistvama ehte — vanast punasest liivakivist kaljuseina jalgmikul. Üllana ja võimsana kerkib tore kaljuloss oma karniiside ja simssidega, tulpade ja tornimüüridega sinendavasse kõrgusse. Kivim, millest koosneb see omapäraselt ilmekas arend, on kihilise ehitusega. Kihtide koetis on suurelt osalt põimjas. See viitab sellele, et need on tekkinud peamiselt kas liivaluiteina kõrbes või mererannal. Kuid siiski on osa kihtidest tekkinud setteina vee põhjas. Seda tõestavad neis leiduvate kilpkalade ja liigeskaelaliste kalade jäänused.

Punane liivakivi on tohutu vana — ligi 350 miljonit aastat. Selle tekkeageadel ei elustanud maad ega merd ükski roomaja, lind ega imetaja. Selgroogseist asustasid vett ja maismaad vaid ürgseimad kalad ja ürg-kahepaiksed.

Minu rännak on lõppenud, ent siiski ei tihka veel lahkuda siit kaunist paigast. Kaua, kaua vaatlen päikeses virvendavaid punaseid kaljumüüre, kevadrohelisuses haljendavat orulammi tema kidura võsa ja pigimustade turbaukudega, hõbedaselt sädelevat Emajõge ja kõike seda katvat sinist õhumerd ujuvate pilvesagaratega.

TARTU ÜMBRUSE TALVEMAASTIK

5. I 1953

Nagu lumiseid mäeharju kõrgub talitaeva helesinisel taustal Tähtvere pargi kaskede kaharaid latvu, härmatis-hõbedasse looritatud. Vaikselt ja liikumatult ilutsevad nad oma tumepruunidel tüvedel, mis nagu vaibunud marutuultest viltu surutud tulbad on püstitatud pargialust katvasse sügavasse pehmesse lumerüppe.

Õhk on raudkülm ja selge. Tasakesi kõigutab ta hõberüüsse riietatud õrnemaid oksi. Ettevaatlikult ja viivitelles suudleb ta nende lumepitsidest palistatud põski. Ta ei söanda purustada nende habrast ilu, millega nähtamatud metshaldjad läinud öötundidel neid on ehtinud.

Puukoristaja.

Silmipimestavana ripub kahkjassinises lõunataevas madal talvepäike. Tast kiirgub vähe soojust. Näib, nagu oleks ta kokku rääkinud jääkülma talveõhuga, et mitte rikkuda lumekristallidest kootud kudet nõtkeil puu-oksil.

Kõik see paistis mulle vaid toaknast ja tekitas igatsust väljuda vabasse loodusesse. Riietusin soojalt ja siirdusin Põltsamaa maanteed kaudu linnast välja.

Maanteed kattev jääkooruke on rohekashall ja kardetavalt libe. Tema sile pindmik peegeldab päikese külmi kiiri klaasja läikega. Nagu pikki ruhiorge on sõidukid temasse voolinud lameveerjaid rööpapaare, ohtlikke hobuseile ja jalakõndijaile. Vaevunähtava kirmena katab kõike õrn lumelinik. Kui aga möödub kiirelt kulgev auto, siis näed, kuidas külm tuulekeeris lennutab lumekirmet nagu peent tolmu.

Paiguti palistavad maanteed lumerookijate poolt üleskuhjatud lumevallid. Hiljutine sulailm ja pehmed tuuled on neist välja voolinud kõige imelisemaid kujundeid. Siin on kaljurahne ja korallriffe, pilvesagaraid ja kõigis asendeis püsivaid pentsikuid muinaselukaid.

Seal, kus maantee äärde ummistuse ärahoidmiseks tugevate tuiskude puhul on püstitatud kollakashallid tuisväravad, roomaskleb rivi siledapinnalisi lumeluiteid. Paiguti palistavad aeglaselt looklevat maanteed tuisulumeega täitunud sügavad kraavid, pealtnäha süütud, kuid salatsevad ja ohtlikud.

Suvel tuules lainetavate viljapõldude, niitude ja nurmede kohal valendavad nüüd õrnalt sinerdava varjundiga avarad lumeväljakud. Kui tähelepanelikult vaatled nende maanteele lähemaid osi vastu pilvest tumestamata päikest, siis avaneb kaunis pilt, mis meenutab mõnevõrra selgel talveõöl kõrguvat tähistaevast. Kõikjal sätendab tuhandeid lumekristalle nagu pillandus miniatuurseid peeglikesi. Enamik neist kajastab värvitut päikesevalgust, kuid üks osa sätendab kõige puhtamais vikerkaarevärves, millest eriti sagedad on punased ja rohelised toonid. Kui liigutad pead või sammud edasi, siis kustuvad ühed neist ja löövad lõkkele teised, valmistades vaatlejale kõige meelepärasemat esteetilist naudingut.

Ma ei söandanud asuda tagasimat kale, küllastamata Tartu külje all asuvat Tähtvere metsa. Põliste kuuskede ja mändide kuhikjais ja sagarjais võrades võistlesid tume-

rohelist ja lumivalged värvitoonid. Taevalaigud nende vahel paistsid ülisiniseina.

Punakashallide kuuse- ja hallruugete männitüvede vahel laiuva paksu, pehme lumevaiba hapral pindmikul mustas valgejänese ja rebase jälgi ning ebamääraseid augukesti, mida sinna olid surunud puude võradelt allalangenud sulalume tombud.

Siin, kus kevadel helisesid kõige mitmekesisemad hääled, kus hõiskasid metsvint ja metskiur, vilistasid salulehelind ja laulurästas, leelutasid ööbikuköster ja mustkärbsenäpp ning kukkus kägu, valitses nüüd kummaline vaikus.

Metsa lumiste võlvide all heljuvat sügavat rahu katkestas hetkeks vaid külmast praguneva puukoore praksumine.

Küllastunud talvemaastiku esteetilisest naudingust, alustasin rännakut tagasi Tartu poole.

SISUKORD

	Lk.
Autorilt	7
Saatesõna	9

I

Põhjaranniku ja paekalda minevikust	11
Paldiskis	16
Pakri neem	19
Päite paekallas	25
Varasuvine hommik Kannuka ja Perjatsi rannal	27
Utria rannal	35
Sõtke juga	39
Oru	42
Orult Valastele	46
Ontikal	49
Kevad Kadriorus	52
Kevadelaul Neeruti mägedel	57
Talv Kadriorus	61
Rocca al Mare	65
Kevad Kakumäe rannal	68
Keila-Joal	71
Pirita ja Merivälja rannal	77

II

Eesti NSV läänesaarte looduse minevikust	81
Hiiumaa rannavetes	88
Mu esimene rännak Vilsandis	91
Vilsandi rannanurmel	95
Tagalahe Valgemäel	96
Elu Keskmisel Vaika saarel	98

Vilsandilt Vesiloo saarele	103
Vesiloo saarel	106
Meie esimene retk Harilaidu	110
Harilaid	116
Merehääli Harilaiust	119
Kingissepa Suurlahel	124
Kingissepa-Nasva rannal	130
Suveõhtu Kingissepa Linnulahel	133
Saaremaal Sandla rannal	136
Sõrve sääre tipul	140
Hommik Saaremaa Kuusnõmmel	142
Harilaidu loodus ja linnuelu	144
Õo Harilaidu ja Vilsandi merel	151
Kuusnõmme bioloogiajaamast Vilsandisse	154
Kuusnõmmelt Loonalaidu	157
Loonalaidu	160
Notamaa ja Salava	164
Loonalaidu Kuusnõmme bioloogiajaama	167
Soome lahest Läänemerre	170
Kevad Vaikadel	176
Tunnike Vilsandi linnuriigis	180
Valaskala jälil	184
Noarootsi	187
Saaremaa Viidumäel	194
Läbi Saare- ja Muhumaa	197
Virtsust Tallinna	202
Tulekahju Lellusaarel	206
Kuusnõmme Suursilm	208

III

Kagu-Eesti looduse minevikust	210
Teekond Eesti ürgmetsadesse	217
Talvine loodus Tähtvere metsas	230
Kevadisi linnuvaatlusi Emajõel Tartust Võrtsjärveni	239
Talvine kalapüük Keeri järvel	243
Kevadise suurveega Tartust Võrtsjärvele	245
Kevadine retk Tartust Vasula metsa	249
Taevaskoja nõlvadel	253
Emajõe loodus ja linnuelu	260
Laugesoo saladus	264
Pühapäevahommik Tartu Toomemäel	268
Maiöö Ulila Äisoos	271

Tabivere jaamast Saadjärvele	273
Jõgeva pargis	279
Alatskivil	288
Kallastel	292
Kodaverest Mustveesse	296
Kevad Emajõe orus	300
Tartu ümbruse talvemaastik	303

Юганнес Пийпер
КАРТИНКИ И ЗВУКИ ЭСТОНСКОЙ ПРИРОДЫ

На эстонском языке
Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

*

Toimetaja E. Kumari
Kunstiline toimetaja R. Pangsepp
Tehniline toimetaja E. Lumet
Korrektorid V. Tuija ja V. Kuresson

Ladumisele antud 20. XI 1959. Trükkimisele antud
29. II 1960. Paber 54×84, 1/16. Trükipoognaid 19,5.
Formaadile 60×92 kohaldatud trükipoognaid 15,99.
Arvutuspoognaid 17,93. Trükiarv 10000. MB-00520.
Tellimise nr. 5158. Hans Heidemanni nimeline trüki-
koda, Tartu, Olikooli 17/19.

Hind rubl. 6.90

Rbl. 6.90

A

23 085

5012655

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00501265 5